

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus. Saateks

MEEDIAUURINGUD EESTIS VIIMASTEL AASTAKÜMNETEL
Halliki Harro-Loit ja Epp Lauk. Milleks on vajalik meedia-
seire ning kes ja kuidas teeb seda Eestis?
INDREK IBRUS. Meediauuringud Tallinna Ülikooli Balti
filmi, meedia ja kunstide instituudis

EESTI AJAKIRJANDUS 2022
Eesti ajakirjanduspilt 2022. Kokkuvõtte EAASI koosolekust
3. veebruaril 2023

SÕJAAJAKIRJANDUS
Sõjaajakirjandus Eestis 2022 sügisel. Ülevaade EAASI
koosolekust 11. novembril 2022

PÜÜDLUSED AJAKIRJANDUST VAIGISTADA
„Kui te sellest kirjutate, siis kaeban teid kohtusse!“
Ülevaade EAASI koosolekust 30. septembril 2022

AJAKIRJANDUSE ÕIGUSLIK REGULATSIOON
Andres Jõesaar. ERRi seaduse muutmise vajadusest

ÕIGUS, EETIKA JA AJAKIRJANDUS
Ene Grauberg ja Indrek Grauberg. Õigusemõistmine ja
ajakirjandus
Maarja Lõhmus. Ajakirjanduse eetikakoodeksi ja õiguse
semiootiline maailm

AJAKIRJANIKE LIIDU ARENGULUGU
Helle Tiikmaa. Sisypheose töö

VENEKEELNE AJAKIRJANDUS EESTIS
Ragne Kõuts. Eesti venekeelsete ajakirjanike infoallikate
kasutamise eelistused
Natalja Inno. Kuidas teevad kajastatavate sündmuste ja
spordisaavutuste valikuid Eesti venekeelsed ajakirjanikud

TELEAUDITOOORIUMI MÕÕTMINE
Raul Lobanov. Digijastu teleauditooriumi
mitmedimensionaalne mõõtmine ERRi audiovisuaalse
programmi näitel

FAKTIKONTROLI PROBLEEM AJAKIRJANDUSES
Marju Himma-Kadakas ja Maia Klaassen. Faktikontrolli
artiklitest Eesti praktikas

LASTE MEEDIAKASUTUS
Kristiina Saks. Laste elumaailma meediastumine

SOTSIAALMEEDIA
Kertu Mooste. TikToki kasutamine uudisväärusliku sisu
levitamiseks Eesti ja Ameerika Ühendriikide
kasutajate näitel

AJAKIRJANIKUTÖÖ
Liisbeth Rats. Teleajakirjanik konstrueerimas uudisloo
narratiivi
Raul Vinni. Ajakirjanikud ei mõtesta vaatluse kasutamist
Angelina Lon. Eesti ajakirjanike tunnetatav heaolu ja
turvalisus
Henn Uuetoa. Praktikakogemus noorajakirjanike
karjäärisuundumuste mõjutajana TÜ ja TLÜ
ajakirjandustudengite näitel

RINGVAADE
Peeter Vihalemm. Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja
kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2022. aastal
Andres Kõnno. Tallinna ülikoolis 2022. aastal kaitstud
ajakirjanduse ja nüüdismedia lõputööd

Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2022

EAAS

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

**Eesti
Akadeemilise
Ajakirjanduse
Seltsi
aastaraamat**

2022

The logo for the Estonian Academic Journal Society (EAAS) is a stylized, handwritten-style representation of the letters 'EAAS' in a dark grey or black color.

EESTI AKADEEMILINE AJAKIRJANDUSE SELTS

Tartu 2023

Toimetajad:

Helle Tiikmaa, Peeter Vihalemm

Koostajad:

Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus

Keeletoimetaja: Katrin Kern

Küljendus: p²

Kaanekujundus: Andrus Peegel

EAAS-i aastaraamatu väljaandmist toetab
Ekspress Grupp

© Eesti Akadeemiline
Ajakirjanduse Selts 2023

ISSN 2228-0316

Sisukord

*Peeter Vihalemm, Maarja Lõhmus. Saateks.....*9

Meediauuringud Eestis viimastel aastakümnetel

*Halliki Harro-Loit ja Epp Lauk. Milleks on vajalik meediaseire ning kes ja kuidas teeb seda Eestis?.....*12

*Indrek Ibrus. Meediauuringud Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis.....*22

Eesti ajakirjandus 2022

Eesti ajakirjanduspilt 2022. Kokkuvõte EAASi koosolekust 3. veebruaril 2023.....30

Sõjaajakirjandus

Sõjaajakirjandus Eestis 2022 sügisel. Ülevaade EAASi koosolekust 11. novembril 2022.....36

Püüdlused ajakirjandust vaigistada

„Kui te sellest kirjutate, siis kaeban teid kohtusse!“ Ülevaade EAASi koosolekust 30. septembril 2022.....52

Ajakirjanduse õiguslik regulatsioon

*Andres Jõesaar. ERRi seaduse muutmise vajadusest.....*66

Õigus, eetika ja ajakirjandus

*Ene Grauberg ja Indrek Grauberg. Õigusemõistmine ja ajakirjandus.....*72

*Maarja Lõhmus. Ajakirjanduse etikakoodeksi ja õiguse semiootiline maailm.....*77

Ajakirjanike Liidu arengulugu

*Helle Tiikmaa. Sisyphose töö.....*90

Venekeelne ajakirjandus Eestis

*Ragne Kõuts. Eesti venekeelsete ajakirjanike infoallikate kasutamise eelistused.....*106

*Natalja Inno. Kuidas teevad kajastatavate sündmuste ja spordisaavutuste valikuid Eesti venekeelsed ajakirjanikud.....*112

Teleauditooriumi mõõtmine

Raul Lobanov. Digiajastu teleauditooriumi mitmedimensionaalne mõõtmine ERRi audiovisuaalse programmi näitel.....118

Faktikontrolli probleem ajakirjanduses

Marju Himma-Kadakas ja Maia Klaassen. Faktikontrolli artiklitest Eesti praktikas.....128

Laste meediakasutus

Kristiina Saks. Laste elumaailma meediastumine.....134

Sotsiaalmeedia

Kertu Mooste. TikToki kasutamine uudisväärusliku sisu levitamiseks Eesti ja Ameerika Ühendriikide kasutajate näitel.....146

Ajakirjanikutöö

Liisbeth Rats. Teleajakirjanik konstrueerimas uudisloo narratiivi.....154

Raul Vinni. Ajakirjanikud ei mõtesta vaatluse kasutamist.....160

Angelina Lon. Eesti ajakirjanike tunnetatav heaolu ja turvalisus.....166

Henn Uuetoa. Praktikakogemus noorajakirjanike karjäärisuundumuste mõjutajana TÜ ja TLÜ ajakirjandustudengite näitel.....173

Ringvaade

Peeter Vihalemm. Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2022. aastal.....180

Andres Kõnno. Tallinna ülikoolis 2022. aastal kaitstud ajakirjanduse ja nüüdismeedia lõputööd.....182

Saateks

Käesolev Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat on järjekorras kolmeteistkümnes. Esimest korda ilmub see toetajate vähesuse tõttu üksnes veebiväljaandena ja trükkis vaid nõudmisel (*print-on-demand*).

Aastaraamat sisaldab ülevaateid meediauuringutest Eestis viimastel aastakümnetel – Halliki Harro-Loidi ja Epp Laugu artikli meediaseirest, projekti Mediadecom esialgsetest tulemustest, mida täiendab Indrek Ibruse ülevaade Tallinna ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis tehtud meediauuringutest.

Maailm on viimastel aastatel eeskätt Ukraina sõja tõttu muutunud palju ärevamaks, aastaraamat toob ülevaate sõja kajastamisest ajakirjanduses, seltsi selleteemalisest koosolekust koos Eesti tuntud sõjareporteritega.

Suuremat tähelepanu kui varasematel aastatel on aastaraamatus pühendatud õiguse, eetika ja ajakirjanduse seoste, mida on käsitletud mitmes artiklis nii teoreetilisematest kui praktilisematest aspektidest – Ene ja Indrek Grauberg, Maarja Lõhmus, Andres Jõesaar, ülevaade seltsi koosolekust juristidega teemal, kuidas ajakirjandust püütakse vaigistada.

Helle Tiikmaa jätkab ajakirjanike liidu arengu- loo tutvustamist, seekord loomeliiduna taastamise aspektist.

Traditsiooniliselt leiab käsitlemist venekeelne ajakirjandus Eestis, venekeelsete ajakirjanike tegevus (Ragne Kõuts ja Natalja Inno).

Järjest tähtsamaks tõuseb faktikontrolli temaatika ajakirjanduses. Eesti praktikatest selles valdkonnas annavad ülevaate Marju Himma-Kadakas ja Maia Klaassen.

Uudne on Raul Lobanovi artikkel teleauditooriumi mitmedimensionaalsest mõõtmisest, mis tutvustab viimastel aastatel kasutusele võetud uurimis- meetodeid.

Kristiina Saks tutvustab oma doktoritööd üha olulisemaks muutuvale laste elumaailma meediastu- mise teemal.

Sarnaselt varasemate aastatega avaldame aasta- raamatus ülevaateid silmapaistvamatest bakalau- reuse- ja magistritöödest, seekord viiest tööst, mille autorid on Kertu Mooste, Liisbeth Rats, Raul Vinni, Angelina Lon ja Henn Uuetoa.

Aastaraamatu mõte on jätkuvalt hoida fookust ajakirjanduse rolli täitmisel ühiskonnas ja ajakirjani- kutöö eri tahkude analüüsil ning jätta tuleviku uuri- jate tarbeks alles konkreetne, kirjapandud jälg.

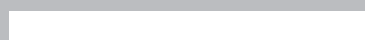
Oluline on ära märkida aastaraamatu koostami- sel toimunud muutust. Indrek Ude on loobunud pal- ju aastaid kestnud toimetajatööst, selle aastaraama- tu tegevtoimetaja oli Helle Tiikmaa (helletiiikmaa@ gmail.com).

Täname Ekspress Gruppi aastaraamatu väljaand- mise toetamise eest.

Peeter Vihalemm ja Maarja Lõhmus

28. augustil 2023

MEEDIAUURINGUD EESTIS VIIMASTEL AASTAKÜMNETEL

Milleks on vajalik meediaseire ning kes ja kuidas teeb seda Eestis?

Projekti Mediadecom esimesed tulemused

Halliki Harro-Loit ja Epp Lauk

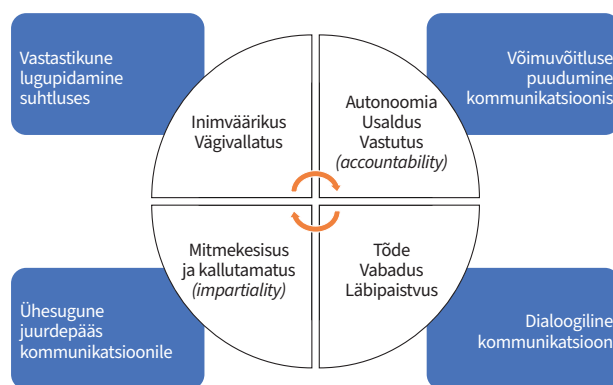
Sissejuhatus

Teadusuuringute puhul on oluline küsida, mida uuritakse. Veelgi tähtsam on küsimus, milleks ja kuidas uuringute tulemusi kasutatakse. Projekt Mediadecom lähtub eeldusest, et uudismeedia mõjutab demokraatliku ühiskonna avaliku arutluskultuuri kvaliteeti. See peaks rajanema heal arutluskommunikatsioonil, mille tingimusteks on sõnavabadus, vastastikune lugupidamine, inimeste informeeritus, võimuhete puudumine kommunikatsioonis, mõistlik argumentatsioon ja kõigi inimeste ühesugune juurdepääs teabele. Arutleva demokraatia ja arutluskommunikatsiooni uurimustes¹ on viimane saanud palju vähem tähelepanu kui esimene. Avaliku kommunikatsiooni kvaliteet võiks aga vabalt olla arutlusdemokraatia mõõdupuuks.

Arutluskommunikatsiooni kõigi tingimuste täitumine on ideaal, mille saavutamine tõenäoliselt ei ole täiel määral võimalik. Võime aga küsida ja hinnata, mil määral on ühiskonnas arutluskommunikatsiooni tingimused täidetud. Selleks on tähtis teada saada, millised on neid tingimusi toetavad väärtused (vt joonis 1).

Kõik nimetatud väärtused sisalduvad kommunikatsioonieetika ja ajakirjanduseetika diskursuses. Tõde, inimväärlikus ja vägivaldatus on universaalsed kommunikatsioonieetika normid, autonoomia (nagu ka tõde ja vabadus) on ajakirjanduse toimimise üks alusväärtustest. Vastutus on samuti ajakirjanduse toimimise alus, kuigi peaks olema ühtlasi üks kommunikatsiooni üldväärtusi. Läbipaistvus ja usaldus on teineteist täiendavad demokraatia toimimiseks hädavajalikud väärtused. Mitmekesisus ja kallutamatus on keerulised printsiibid, kuid mee-

Joonis 1. Arutluskommunikatsiooni tingimused ja neid toetavad väärtused.

diapoliitikas väga olulised.

Seda, kuidas igapäevased praktikad nimetatud väärtusi toetavad või ei toeta, saab jälgida meedias ja meediaga seoses toimunud muutuste ning arengute monitooringu (seire) abil. Et igasugune seire on ressursimahukas, tuleb täpselt määratleda, mis on selle seire eesmärk ja fookus. Mediadecom'i projekt näeb seire vajadust selles, et võimalikult varakult tuvastada muutused, mis aktiveerivad nende väärtuste vastaspooluseid (nt suletus, võimuhetked, desinformatsioon, inimeste manipuleerimine), ja pärssida nende kasvamist riskideks avalikule arutluskultuurile.

Olemasoleva kirjanduse baasil jagasime meediaga seotud riskidiskursused nelja valdkonda/domeeni: ajakirjandus (sh uudisajakirjanike kompetentsid); meedia normatiivne (seadusandlik ja eetika-alane) regulatsioon; meediakasutuse praktikad; meediaga seotud kompetentsid. Nende nelja domeeni sees löime kontseptuaalsete ja operatsiooniliste indi-

¹ Nt. Habermas, J. (1987). The theory of communicative action. Vol. 2: Lifeworld and system: A critique of functionalist reason. Boston, MA: Bacon Press; Bayer, M. J. (2018). Deliberation in the Lab. The Effect of Communication on Information Sharing, Cooperation, and Consensus. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors der Sozialwissenschaften. University of Konstanz. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:352-2-z1tlv29358su0>.

kaatorite süsteemi, mis võimaldab täpsemalt jälgida riskide ja võimaluste ahelaid.²

Meediaga seotud ja meediast tulenevate riskide ja võimaluste seirevõimekuse analüüs

Olemasoleva teabe ja teadmise kvalitatiivne meta-analüüs³ annab võimaluse siduda meedias toimunud olulised muutused suurte pööretega ühiskonnas, et nende abil tuletada faktorid, mis osutavad võimalikele riskidele arutluskommunikatsiooni suhtes. Enne aga on vajalik saada ülevaade sellest, mida me oma ühiskondade sõna- ja infovabaduse, kommunikatsioonieetilise kultuuri, uudismeedia ja meediakasutuse ning inimeste kommunikatiivse harituse kohta teame ja mida me ei tea. Samuti tuleb küsida: millist tüüpi seiret Euroopa Liidu demokraatlikes riikides tehakse?

Euroopa Liidu tasandil on käimas mitmed võrdlevad uurimisprojektid, mille eesmärgiks on monitorida ühte või teist väärtust. Näiteks projekti EurOMo⁴ ülesanne on erinevatest allikatest kogutud andmete baasil hinnata ELi riikide meedia omandisuhete läbipaistvust. Media Pluralism Monitor (MPM)⁵ jälgib samuti paljude erinevate indikaatorite abil meedia mitmekesisust ja vabadust. Pressivabaduse indeks (Press Freedom Index)⁶ reastab kogu maailma riike pressivabaduse järgi jne. Need on vaid mõned näited ELi ja globaalsel tasandil toimivatest projektidest.

Mediadelcom vastab ülal esitatud küsimustele olemasolevate uuringute ja publikatsioonide kvalitatiivse meta-analüüsi abil, koostades kõigepealt bibliograafilise andmebaasi⁷ publikatsioonidest, mis käsitlevad eelmainitud nelja valdkonna teemasid. Mediadelcom kasutab kvalitatiivset meta-analüüsi, selleks et hinnata, mida 14 Euroopa riiki (Austria, Bulgaaria, Eesti, Horvaatia, Itaalia, Kreeka, Läti, Poola, Rootsi, Rumeenia, Saksamaa, Slovakkia, Tšehhi, Ungari) neis valdkondades oma meedia ja meediaga seotud muutuste kohta 21. sajandil teavad või ei tea. Ajaliselt piirdub andmebaas perioodiga 2000–2020. Seega ei ole tegemist representatiivse ja täieliku andmebaasiga vastavate maade meediauuringutest ning

uuringuvõimekusest. Bibliograafia koostamisel oli eesmärk kaardistada hetkeolukord neis valdkondades, kus Mediadelcomi peateema – meediaga seotud riskid ja võimalused arutluskommunikatsiooni jaoks – kõige sagedamini esile tuleb.

Ühtse juhendi järgi koguti aastatel 2021–2022 andmeid kõigis projekti kaasatud riikides, mille tulemus on 5623 kirjest koosnev andmebaas (Exceli tabelina), mida saab analüüsida 20 muutuja abil. Eesti andmebaasis on hetkel 165 kirjet.⁸ Andmebaasi võeti artiklid, raamatute peatükid, raamatud, uurimisraportid, doktoritööd ja osalt ka muid uuringuid (nt magistritööd), kui teema kohta publikatsioone ei leidunud.

Olenevalt riigi suurusest ning meediauuringutega tegelevate institutsioonide ja uurijate hulgast, erines metoodika riigiti mõnel määral. Väiksemad kogusid kokku kõik, mis leidsid, suured pidid teema valiku. Saksamaa, Itaalia ja Poola võtsid andmebaasi kõrge reitinguga ajakirjad, mõjukad raamatud ja valisid kõige prominentsemad autorid. Nii näiteks ei kata Saksamaa andmebaas kõigi 16 liidumaa uuringuid, vaid lähtub rangelt neljast valdkonnast ning nende positsioonist erinevates liidumaades. Selline metoodika paraku küll piirab üldandmebaasi kasutamist riikidevaheliseks võrdluseks ja üldistusteks, kuid võimaldab visandada erinevate riikide **meediaseire võimekuse** profiile ning näidata suu-remaind tendentse.

Mediadelcomi üks idee on, et teadmuse (raken-datud teadmise) loomise võimekust ühel või teisel maal saab vaadata kui arutluskommunikatsiooni riskide ja võimaluste kaudset allikat. Teadmuse loomise võimekust saab hinnata, kui kaardistada vastavates valdkondades tehtud uurimused ja analüüsida nende kvaliteeti.

Võimaldamaks analüüsida uudismeedia arenguid, mis tekitavad riske ja võimalusi arutluskommunikatsioonile ühiskonnas, hõlmab meediaseire võimekus ka andmeid seiret teostavate institutsioonide ja organisatsioonide ning neis töötavate inimeste ressursside ja kompetentsi kohta (nt uurimistöö rahastamise mudelid). Kvantitatiivselt näitab vastavate publikatsioonide arvu kasv ajas Mediadelcomi

² Vt. Harro-Loit, H. ja Lauk, E. (2022). Horizon 2020 projekti MEDIADCOM väljakutse: Euroopa 21. sajandi meediamuutused ning neist lähtuvad kommunikatsioonikultuuri riskid ja võimalused. – Ude, I. ja Vihalemm, P. (Toim). *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2021*, Tartu: EAAS, 18–21.

³ Oller Alonso, M. (2016). Contextual analysis in comparative studies of intermediate journalistic cultures around the world. The Organic Multilevel Model (OMM). – *Alcance*, 5(11), 121–163; Popping, R. (2000). *Computer-assisted Text Analysis*. London: Sage.

⁴ <https://media-ownership.eu/>.

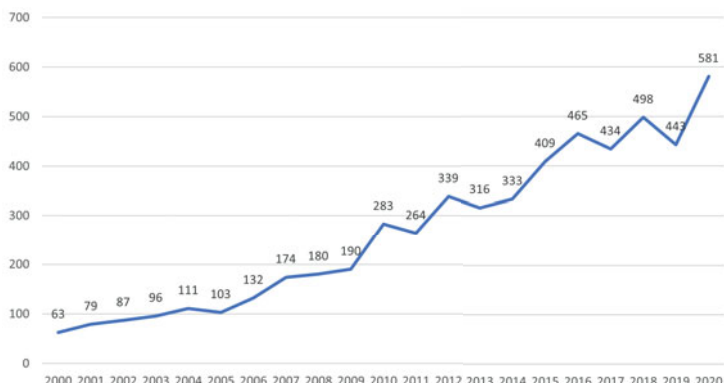
⁵ <https://cmpf.eu.eu/media-pluralism-monitor/>.

⁶ <https://rsf.org/en/index?year>.

⁷ Andmebaas on avatud kõigile huvilistele: <https://datadoi.ee/handle/33/515>.

⁸ <https://datadoi.ee/handle/33/516>.

Joonis 2. Publikatsioonide arvu kasv 14 riigis (2000–2020)

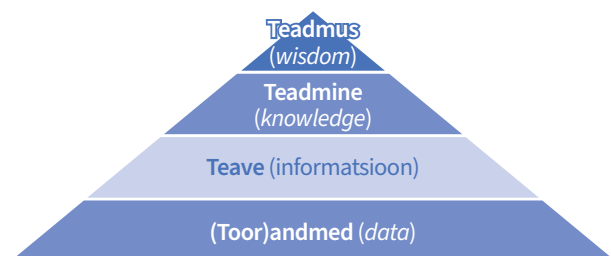

konsortsiumi 14 riigis nende meediaseire võimekuse järkjärgulist kasvu (joonis 2). Kuigi üldpildis paistab see kasv suhteliselt ühtlane, on Eestis publikatsioonide arvu kõikumine eri aastatel küllaltki suur (joonis 3).

Mediadelcom kasutab „teadmiste püramiidi“ (joonis 4), et kirjeldada erinevate allikate kvaliteeti ja kasulikkust seire eesmärgil. Selles mudelis eristatakse nelja põhikategooriat: andmed (*data*), teave (*information*), teadmine/teadmised (*knowledge*) ja teadmus (*wisdom*).⁹

Andmed on numbrid ja mitmesugused märgid, mis moodustavad kogumeid. Toorandmed on näiteks „jäljed, mida tänapäeval jätavad meediakasutajad“. Informatsioon on kontrollitud ja korrastatud, kategoriseeritud ja tõlgendatud andmed,¹⁰ nagu näiteks igapäevased uudised, foorumid, debatid. Teadmine (*knowledge*) on süstematiseeritud, võrreldud ja läbi arutatud informatsioon, näiteks teaduspublikatsioonid, uuringuraportid. Teadmus (*wisdom*) on teadmiste rakendamine – näiteks teadmispõhine meediapoliitika. Mida suurem on meedia-alaste

Joonis 4. Infohierarhia ehk teadmiste püramiid

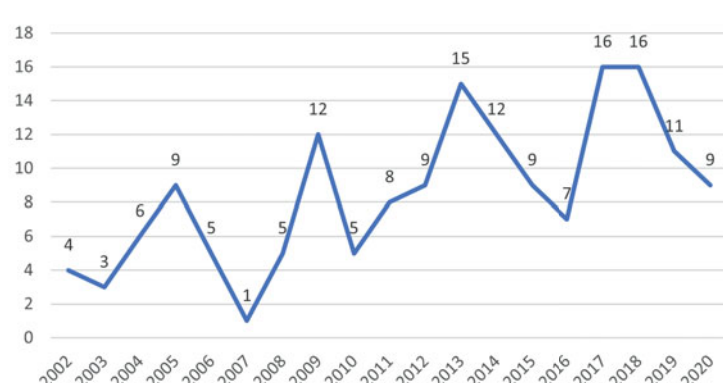

⁹ Frické, M. (2019). The knowledge pyramid: The DIKW hierarchy – *Knowledge Organization*, 46 (1), 33–46. Doi: 10.5771/0943-7444-2019-1-33.

¹⁰ Rowley, J. (2007). The wisdom hierarchy: representations of the DIKW hierarchy – *Journal of Information and Communication Science*, 33 (2), 163–180.

¹¹ Harro-Loit, H., Lauk, E., Kõuts, R.; Parder, M.-L. ja Loit, U. (2022). ESTONIA. Risks and Opportunities Related to Media and Journalism Studies (2000–2020). Case Study on the National Research and Monitoring Capabilities. – Studies on national media research capability as a contextual domain of the sources of ROs. Approaching deliberative communication: Studies on monitoring capability and on critical junctures of media development in 14 EU countries, CSI, D-2.1, lk 126–160. Mediadelcom. <https://www.mediadelcom.eu/publications/d21-case-study-1/est/>

Joonis 3. Eesti publikatsioonide arvu muutumine ajas

muutuste monitooringu võimekus, seda kvaliteetsem on teadmine ja selle kasutamine meediapoliitiliste otsuste tegemiseks.

Riikide meediaseire võimekuse puhul on veel mitu kriitilise tähtsusega aspekti. Struktuursetest võimalustest ja inimressursist, mis mõlemad nõuavad ka majanduslikku suutlikkust, oli juba juttu. Lisaks tuleb lahendada metodoloogia valiku küsimus: kes ja kuidas otsustavad, mida konkreetselt ja milleks peaks meedias monitoorima? Samuti on oluline määratleda, kes ja milleks saadud tulemusi kasutavad.

Mediadelcomi projekti raames kogutud heade praktikate näitel võib öelda, et siin on võtmetähtsusega erinevate organisatsioonide koostöö ja hea dialoogiline arutluskultuur. Monitooringuvõimekust riikides saab analüüsida kahes dimensioonis: ajaline järjepidevus (vertikaalne) ja riikidevaheline võrdlus (horisontaalne).

Eesti meediaseire võimekuse uurimine

Eesti (uudis)meedia seire sissejuhatuseks on oluline märkida, et Tartu Ülikoolis alustati meediakasutuse uuringutega 1960. aastate keskel ja ajakirjandusalaste uuringutega 1954. aastal (algul vaid ajakirjanduse ajaloost), laiemalt 1976. aastal, kui ajakirjandust hakati õpetama iseseisva erialana. Selline pikk traditsioon on oluline uurijate põlvkondade ettevalmistamisel tingimustes, kus seirevõimalused olenevad suuresti ülikooli teadlaste ja õppejõudude rahvusvahelisest võrgustumisest, sest Eesti meediauuringute rahastamise allikad on olnud valdavalt ELi võrdlevad projektid.¹¹

Eesti meediauuringute võimekuse hindamisel tuleb arvesse võtta 1990. aastate teaduspoliitikat, mille tulemusena kogu Eesti teadlaskonda vähendati võrreldes 1980ndatega poole võrra. Teiseks loodi konkurentsipõhine teaduse finantseerimise süsteem, kus karjäärimudel oleneb rahvusvahelise publitseerimise edukusest. Meediauurijad pidid kohanema loodus- ja täppisteaduste poole kaldu oleva süsteemiga.

Traditsiooniliselt on ajakirjandust õpetatud Tartu Ülikoolis, mis tähendab, et see on olnud teadmuspõhine, aga sisaldanud ka rakenduslikke oskusaineid. Teadusrahastus ja õpperahastus on alati olnud põimitud ja seega oluline teadlaste/õppejõude kasvatamisel. 21. sajandil on Tallinna Ülikoolis arendatud meedia, digikultuuri ja audiovisuaalmeedia õpetamist ja uurimist.

Mõlema ülikooli meediauuringute võimekust on ühelt poolt vähendanud teadusreform aastatel 2008–2012 ja üleminek tasuta haridusele. Surve vähendada ja muuta õppekavad odavamaks algas Tartu ülikoolis juba 2014. Alates 2004. aastast, kui Eesti sai ELi liikmeks, avanesid võimalused taotleda uurimisharu ELi erinevate projektide kaudu. Näiteks ELi rahastatud meedia pluralismi seiret on tehtud viis korda (2014, 2016, 2020, 2021, 2022). Fookuses on olnud ajakirjanduse vabaduse, turu pluralismi, poliitilise autonoomiaga seotud riskid. Eestis on märkimisväärselt vähe erakapitali toetust seda tüüpi seiretulemustele, mis on avalikult juurdepääsetavad.

Kui küsida, kes Eestis tegelevad ühel või teisel viisil meediaseirega, siis üldjoones võib eristada nelja gruppi: inimesed, kes töötavad ülikoolides ja teistes akadeemilistes asutustes, erafirmad, avalik-õiguslike organisatsioonide eksperdid ja riigiasutuste analüütikud. Nende tegevust on mõistlik vaadelda Mediadelcomi poolt määratletud nelja valdkonna kaupa. Bibliograafiline andmebaas annab pildi nende valdkondade kaetusest uuringutega (joonis 5). Enim tähelepanu on saanud ajakirjandus (turu arengud, omandisuhted, ajakirjanike rollikäsitus jm). Ajakirjandus on kõige laialdasemalt ja mitmekülgsemalt uuritud valdkond ka kõigis teistes Mediadelcomis osalevates riikides.

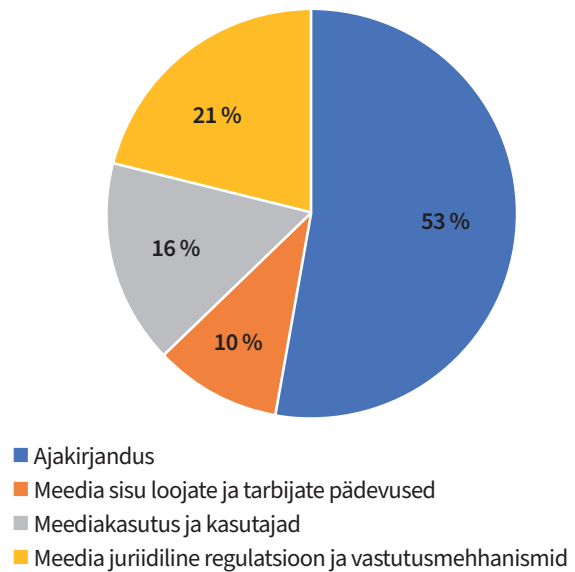
Meediaseire valdkonnad

1. Regulatiivne keskkond

Uudismeedia õigusliku ja eetilise regulatsiooni seiret peegeldavad kuut tüüpi allikad:

1) Eesti seadused sõna- ja teabevabaduse kohta ning seaduste kommentaarid. Eetiline regulatsioon

Joonis 5. Nelja valdkonna esinemissagedus (%) Eesti publikatsioonides (2000–2020)

kajastub ajakirjanduse eetikakoodeksis;

2) kohtupraktika ja kohtuasjade süstemaatilised kirjeldavad ülevaated: (Riigikohtu kohtuasjad (www.nc.ee) ja ringkonnakohtute kohtuasjad; andmekaitse inspeksiooni kohtuasjad). Eestis puudub täiesti kohalikku teabe- ja sõnavabadust puudutava kohtupraktika analüüs;

3) Pressinõukogu (PN), Avaliku Sõna Nõukogu (ASN) ja ERRi eetikanõuniku poolt käsitletud juhtumid ja neil põhinev analüüs;

4) akadeemiline uurimistöö. Teemakohased artiklid teadusajakirjades, ajakirjanduses, akadeemilised tööd Eesti seadustest ja rakenduspraktikatest (sh üliõpilaste bakalaureuse-, magistri- ja doktori-tööd); Eesti meediapoliitika analüüs selles osas, mis hõlmab meedia õiguslikku reguleerimist;

5) juhtumid, mille puhul ajakirjandus kajastab ja võimendab avalikku debatti ajakirjanduse, sõna- ja infovabaduse teemal;

6) rahvusvahelised indeksid ja edetabelid ja/või teadusuuringud sõnavabaduse ja teabevabaduse kohta.

Eesti sõna- ja teabevabadust mõjutav seadusandlus on 21. sajandi esimese kahe aastakümne jooksul muutunud vähe. Sõnavabaduse piire on tõlgendatud kohtupraktikas.

Triniti advokaadibüroo raport aastast 2022 näitab, et juurdepääsu avalikule teabele on tasapisi seadustega piiratud. Triniti raport on ainus analüütiline teadmiste kogum, mis läheneb teabevabadusele õigusliku keskkonna muutumise ja seaduste rakenduse läbipaistvuse aspektist. Alates 2018. aastast

on läbipaistvuse vähenemisele teatud määral kaasa aidanud ka Euroopa andmekaitse direktiiv (GDPR).

Juunis 2023 valmis Balti riikide koostöös Leedu ajakirjaniku Dionizas Litvaitise juhitud võrdlev analüüs selle kohta, kuidas on tagatud ajakirjanike juurdepääs teabele kolmes Balti riigis. Selle raporti kohaselt on Eesti olukord kõige parem – meil on andmekaitse inspeksiooni näol olemas kiire ja tõhus vaidlustamise süsteem ja pädevad ajakirjanikud, kes võtavad vaevaks teabe avalikustamise eest seista ning organisatsioonidega vaielda.¹²

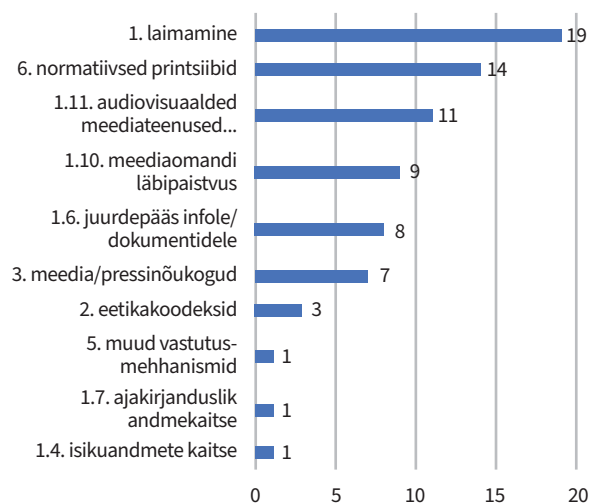
Riigikohtu lahendite süsteemi otsingumootorid võimaldavad hästi leida meediaga seotud kohtulahendeid, kuid need kuuluvad pigem teabe kui teadmise kategooriasse.

Oluline tegija monitoorijana (mitmes funktsioonis, sh andmete korrastajana ja säilitajana) on Eestis andmekaitse inspeksioon. Sõna- ja teabevabaduse muutuste jälgimiseks on väga oluline juhtumite kogumine ja analüüs. Kui Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Euroopa Kohtu otsuste puhul on analüüse väga palju, siis Eestis juhtumite analüüsid puuduvad.

Mõnedel meediaõppejõududel on siiski kujunenud isiklikud andmebaasid, mille abil sai näiteks viia läbi analüüsi eelnimetatud Balti riikide võrdlusraporti jaoks. On mõned valdkonnad (nt surve toimetuste ja ajakirjanike vastu hagide abil, mis ei pruugi kohtusse jõuda või jõuavad vaid esimese astme kohtuni), kus andmeid koguda on väga keeruline.

ASNi ja PNi arhiivid ja otsused on kõigile juurdepäätav ja nende põhjal on aastate jooksul tehtud ka mitmeid analüüse. Samuti on Eesti meedia vastutuseinstrumentide võimekuse monitooringut toetanud ELi uurimisprojekt MediaAct¹³ ja sellest edasi arenenud GLOHOMA.¹⁴ Kutse-eetikaalast teadlikust Eesti ajakirjanike seas on uurinud ka üliõpilased.¹⁵ Mõned tööd keskenduvad eetikaküsimustele,

Joonis 6. Meedia juriidilise ja eneseregulatsiooniga seotud teemade esinemine Eesti publikatsioonides

mis on seotud ühe programmi või meediaorganisatsiooniga¹⁶ või väga spetsiifilise küsimusega.¹⁷ Need kvalitatiivsed uuringud annavad teadmisi olemasolevate riskide ja võimaluste kohta, kuid mitte tendentside kohta.

Bibliograafiline andmebaas näitab (joonis 6), et kõige rohkem on regulatsiooni ja eetika valdkonnas saanud uurijate tähelepanu sõnavabaduse küsimused (25,6%), neile järgnevad ajakirjanduse normatiivsed väärtused (eetika, vastutus) 19% ja avalik-õigusliku meedia teemad (15%). Äärmiselt vähe on uuritud ajakirjanike praktilise tööga seotud õiguslike teemasid.

Ajakirjanike julgeolek muutub järk-järgult aktuaalsemaks rahvusvaheliselt, Eestis on viimastel aastatel vastavaid uuringuid teinud Signe Ivask. Ka vihakõne ja desinformatsioon on teemad, millest kuni 2020. aastani uuringuid ei ole, kuid ilmselt hakkab neid lähemal ajal rohkem tulema, sest probleem on täiesti olemas. Et publitseerimine käib viibega,

¹² Litvaitis, D.; Harro-Loit, H.; Tetarenko-Supe, A.; Vyšniauskas, K. ja Allik, H.-L. (2023). Disputes over access. A Study on Journalists' Practices and Freedom of Information Policies in the Baltics. <https://disputesoveraccess.eu>.

¹³ European Commission (2014). Final Report Summary – MEDIAACT (Media Accountability and Transparency in Europe). <https://cordis.europa.eu/project/id/244147/reporting>.

¹⁴ Fengler, S.; Eberwein, T. ja Karmasin, M. (Toim) (2022). The Global Handbook of Media Accountability. New York: Routledge.

¹⁵ Kangur, M. (2009). Eesti ajakirjanike hoiakud eetiliste konfliktide puhul. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15353>; Kasenõmm, K. (2011). Suure töökogemusega ajakirjanike professionaalsed väärtushinnangud. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/18106>; Paloveer, M. (2012). Ajakirjaniku eetiliste dilemmade määratlemine kultuuritööstuse kontekstis. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/27474>; Karu, L. (2013). Ajakirjanduseetika koodeksi tõlgendamine vähese töökogemusega ajakirjanike poolt. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/31316>; Koemets, M.-L. (2017). Ajakirjaniku eetilised dilemmad konstrueeritud ajakirjandusliku juhtumi lahendamisel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/56737>.

¹⁶ Volmer, K. (2009). Eetilised dilemmad saates „Tõehetk“ ja nende representatsioon Eesti meedias. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15813>; Sükijainen, K. (2014). Eetiliste dilemmade märkamise ja lahendamise praktikad „Pealtnägija“ näitel. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/42351>; Rebane, K. (2015). Väärtused Eesti Päevalehes ja Postimehes 1990–2014. Magistritöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/46885>.

¹⁷ Kuulpak, K. (2019). Postimehe kaalutluskohad surmavisuaalide jäädvustamisel ja avaldamisel kahe kaasuse põhjal. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/64086>; Puhm, K. (2021). Nõrgema osapoole kaitsmise põhimõte Eesti ajakirjanike seas. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/72406>.

siis võib neid teemasid hakata rohkem nägema ehk 2-3 aasta pärast.

2. Ajakirjanduse valdkond

Eesti ajakirjanikke ja ajakirjandust käsitlevate andmete ja uurimistööde peamised allikad on:

1) rahvusvahelised võrdlusuuringud (näiteks globaalne ajakirjanike küsitlus *Worlds of Journalism Studies*);

2) riigi tellitud uuringud;

3) Riigi Statistikaameti, Kultuuriministeeriumi, Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Ameti kogutud andmed;

4) äriettevõtete (nt Kantar Emor), meediaorganisatsioonide ja erialaliitude tehtav kindla fookusega andmete kogumine ja analüüs;

5) akadeemilised kodumaised ja rahvusvahelised uuringud (artiklid, raamatud, raamatupeatükid, konverentsiesitlused, doktoritööd, uurimisraportid, ajakirjanike biograafiline leksikon jt);

6) Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aasta-raamatud;

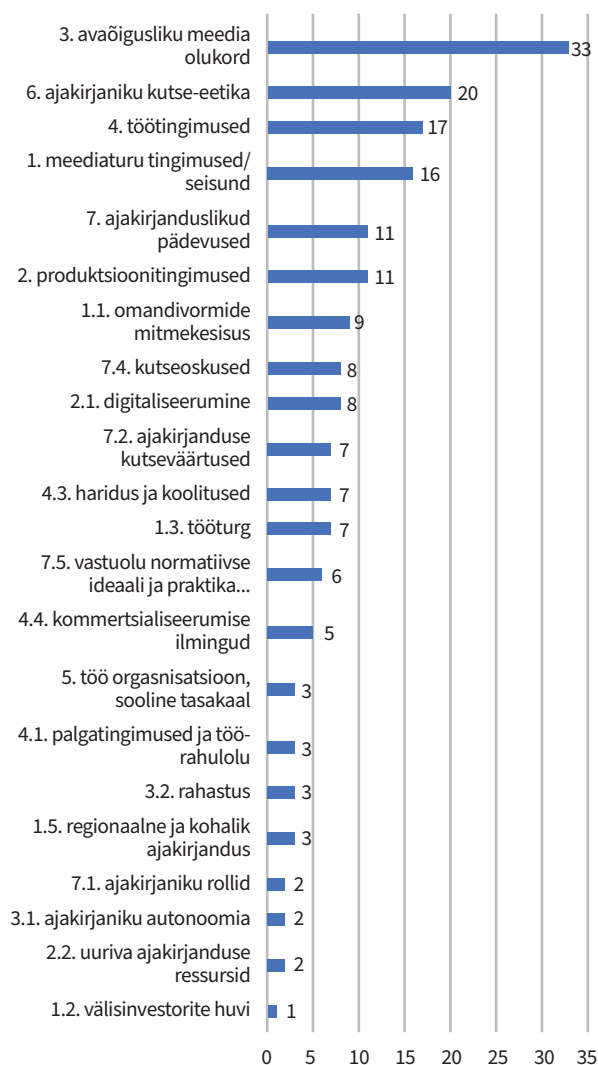
7) muud allikad (memuaarid, autobiograafiad, juubeliartiklid ja nekroloogid, ajakirjanike blogid, bakalaureuse- ja magistratööd, ettekanded konverentsidel ja seminaridel, kirjavahetus, e-kirjavahetus jne);

9) uudised meedias (uudised meediaturust, töötingimustest, võtmeisikutest jms).

Ajakirjanduse valdkond on akadeemiliste publikatsioonidega kõige rohkem kaetud.¹⁸ Lisaks akadeemilistele käsitlustele on avaldatud ka üldisele lugejaskonnale suunatud publikatsioone. Iseloomulik on see, et temaatiliselt on siin palju sõltunud konkreetsete teadlaste huvist ja võimalustest. Nii on teemade valik suhteliselt juhuslik ja tööd hõlmavad väga erinevaid ajajärke. Seetõttu on valdkond erinevate uuritud teemade poolest päris rikas, kuid nende põhjal on keeruline teha järeldusi üldisemate suundumuste kohta ajakirjandusuuringutes.

Ajakirjanduse valdkonna temaatika mitmekesisusele on palju kaasa aidanud osalemine rahvusvahelistes võrdlusuuringutes, mis on keskendunud ajakirjanike rollitajule, töö iseärasustele ja intensiivsusele ning professionaalsele autonoomiale,¹⁹ samuti eetika ja vastutuse mehhanismidele (MediaAct;

Joonis 7. Ajakirjanduse valdkonna teemade esinemissagedus Eesti publikatsioonides (2000–2020)

Mediadem; GLOHOMA).

Ajakirjanduse valdkonna teemade esinemissagedusest annab ettekujutuse joonis 7. Selgesti tõuseb esile avalik-õigusliku meedia temaatika, milles suurim osa on seotud avalik-õigusliku televisiooniga (eriti Andres Jõesaare ja tema kaasautorite arvukad tööd, sh Jõesaare doktoridissertatsioon²⁰). Aastal 2021 avaldas Hagi Šein ulatusliku ülevaate Eesti televisiooni arengust digiajastul aastatel 2000–2020.²¹

Alessandro Nani doktoritöö (2018)²² keskendub avalik-õigusliku ringhäälingu auditooriumile. Ringhäälingu ja laiemalt kogu meedia regulatsiooni,

¹⁸ Üle poole (53%) kõigist bibliograafiasse kantud Eesti publikatsioonidest käsitleb ajakirjanduse teemasid. Sarnane on proportsioon ka 14 riigi üldpildis (58%).

¹⁹ Nt Harro-Loit, H. ja Josephi, B. (2020). Journalists' perception of time pressure: A global perspective. – *Journalism Practice*, 14 (4), 395–411.

²⁰ Jõesaar, A. (2011). EU media policy and survival of public service broadcasting in Estonia 1994–2010. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/17927>.

²¹ Šein, H. (2021). Digiajastu teleraamat. Digiajastu televisioon Eestis 2000–2020. Tallinn: Hagi Šein.

²² Nani, A. (2018). Cross-Media in Public Service Broadcasting: The Struggle Between Producers and Audiences. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/62531>.

omandiõiguse ja -poliitika kohta on veel avaldatud uurimisraporteid²³ ja üks doktoritöö.²⁴

Ajakirjanduseetika küsimused on olnud üsna nähtavalt avaliku arutluse aineks (kuigi mitte just regulaarselt) ja seoses ASNi ja PNi tegevusega on need püsinud ka uurijate huviorbiidis. Bibliograafia andmetel on kõigist ajakirjandusega seotud teemadest umbes 11% pühendatud eetikale ja ajakirjanike autonoomiale. Ajakirjandusliku autonoomia riske on käsitletud seoses ajakirjanduse ja turunduskommunikatsiooni vahelise piiri hägustumisega.²⁵

Ajakirjanike töötingimuste, oskuste ja praktilise töö küsimuste uurimine ei edenenud pärast 2006. a. kaitstud Merili Nikkolo magistritööd („Ajakirjanike töörahulolu kujundavad tegurid) pea kümme aastat.

Publikatsioonide arvu kasvu neil teemadel aastatel 2016–2019 võib osaliselt seostada kahe noore teadlase, Marju Himma-Kadaka ja Signe Ivaskiga, kes kaitsesid oma doktoritööd 2018. aastal ja on juhendanud mitmeid üliõpilastöid selles valdkonnas. Lisaks on mõned üliõpilaste lõputööd käsitlenud meediareforme, mille kohta muid andmeid ei olegi (nt Eesti uudisteajakirjanduse veebireform ja veebiajakirjanduse algus²⁶). Väliskorrespondentide kohta on ilmunud üks rahvusvaheline raamatupeatükk²⁷ ja tehtud üks üliõpilastöö.²⁸

Muutused meediaturul on üks väheseid valdkondi, kus andmeid on pidevalt kogutud. Näiteks Kantar Emor on juba aastaid jälginud ja kirjeldanud reklaamimahtude muutusi kanalite kaupa. Kuid kõige uuemat ja suurimat riski, globaalsete meediakorporatsioonide mõju kohalikule reklaamiturule, ei ole seni täpsemalt uuritud.

Informatsiooni saab osaliselt ka uudistest. Näiteks 2017. aastal ütles Kantar Emori uuringuekspert,

et 2016. aastal viisid rahvusvahelised korporatsioonid Eestist välja vähemalt 6,6 miljonit eurot, seda eelkõige Google'i ja Facebooki kaudu.²⁹ Viis aastat hiljem ilmunud uudislugu³⁰ paljastab mitmeid probleeme, mis tekitavad raskusi Google'i ja Facebooki turuosade hindamisel ning Eesti meedia ärimudelite muutumises. Selle uudisloo intervjueeritavad olid Media House'i, Ekspress Grupi ja Äripäeva tegevjuhid. Seega võib uudisvoogudes ilmunud informatsiooni, näiteks intervjuusid meediajuhtidega, leida uudiste arhiividest otsingumootorite abil. Selliselt talletatud teave võib olla teadmise sünteesil abiks meediamajanduse keskkonna muutumise riskide hindamisel.

Baltic Media Health Check (2015–2022) on kirjeldanud muutusi omandisuhetes ja üldises äritegevuses, EurOMo (*European Ownership Monitor*)³¹ projektiga liitus 2022. aastal ka Eesti. Omandit on analüüsitud artiklites, mis keskenduvad peamiselt rahvusringhäälingule.³² Mõned analüüsid turu arengu kohta on avaldatud 2000. aastate alguses.³³

3. Meediakasutuse valdkond

Tartu Ülikoolis on meediakasutust uuritud 1960ndate keskpaigast alates.³⁴ 21. sajandi uurimistraditsioonis on tehtud meediamonitoringu seisukohast olulised korduvuuringud „Mina. Maailm. Meedia“ (MMM), milles esinduslike valimite põhjal koguti meediakasutuse andmeid aastatel 2002, 2005, 2008, 2011 ja 2014.

Alates aastast 2014 kasutavad uurimisrühma teadlased teistes uurimisprojektides kogutud andmeid ning ammendavat ja regulaarset seiret enam ei toimu. MMM-uuringu põhjal valmis kaks väga mitmekülgset analüüsi Eesti ühiskonna ja meedia-

²³ Loit, U. (2005). Televisioon Euroopas: regulatsioon, poliitika, sõltumatus. Raporti eestikeelne tõlge. Budapest: Open Society Institute; Loit, U. ja Siibak, A. (2013). Mapping Digital Media: Estonia. Open Society Foundations. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/mapping-digital-media-estonia>.

²⁴ Loit, U. (2018). Implementation of Media Governance. A Liberal Approach in the Context of a Small Market. Doctoral dissertation. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/59953>.

²⁵ Baerug, J. R. (2017). The Collapsing Wall. Hybrid Journalism. A Comparative Study of Newspapers and Magazines in Eight Countries in Europe. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. <http://hdl.handle.net/10062/56481>.

²⁶ Rebane, M. (2007). Online-ajakirjanduse areng Eestis. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/15672>; Kase, K. (2011). Eesti veebitoimetajate ajakirjanduslikud praktikad. Bakalaureusetöö, Tartu Ülikool, <http://hdl.handle.net/10062/18162>.

²⁷ Kõuts, R. ja Himma-Kadakas, M. (2015). Foreign Correspondents in Estonia: Representatives of Nordic-Baltic Region. – Terzis, G. (Toim.). Mapping foreign correspondence in Europe. New York: Routledge.

²⁸ Aunapu, L. (2012). Eesti väliskorrespondendid aastatel 1991–2011. Magistratöö, Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/25778>.

²⁹ Eesti meediareklaamitur 2016. aasta käive oli Turundajate Liidu andmetel 94,1 miljonit eurot.

³⁰ Oja, B. (2021). Digihiiud viivad Eesti meediamajadelt reklaamiraha. – ERR, 28.märts <https://www.err.ee/1608156985/digihiiud-viivad-est-ee-meediamajadelt-reklaamiraha>.

³¹ Projekti eesmärgiks on suurendada Euroopa Liidu riikide uudistemeedia omandisuhete ja -kontrolli läbipaistvust. <https://media-ownership.eu/about/what-is-this-monitor/>.

³² Jastramskis, D., Rožukalne, A. ja Jõesaar, A. (2017). Media concentration in the Baltic States(2000-2014). – *Informacijos Mokslai*, 77, 26–48. <http://tehnokraat.ee/publikatsioonid/jastramskis-deimantas-rozukalne-anda-joesaar-andres-2017-media-concentration-in-the-baltic-states-2000-2014/>.

³³ Paju, T. (2004). 15 aastat Eesti meediaettevõtlust: meediaettevõtete teke ja meediaturu areng 1989–2004. – Vihalemm, P. (Toim.) (2004). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³⁴ Vt Vihalemm, P. (Toim.) (2004). Meediasüsteem ja meediakasutus Eestis 1965–2004. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

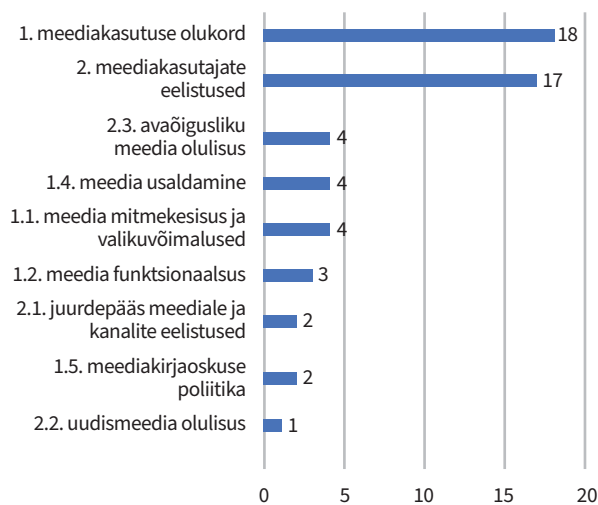
keskkonna muutustest ja arengutest 21.sajandil.³⁵

Teised olulisemad projektid:

- 2020-2021 Eesti ja Saksamaa kohaliku sõltumatu meedia väljavaated globaalse platvormimise, desinformatsiooni kampaaniate ja poliitilise populismi ajastul (projekti juht Ragne Kõuts-Klemm).
- 2019–2021 Mis on uudis? Noorte täiskasvanute arusaamad ja praktikad üleminekuajal (Signe Opermann).
- 2015–2018 H2020: CATCH-EyoU - AcTive CitizensHip'i konstrueerimine Euroopa noortega: poliitika, praktikad, väljakutsed ja lahendused (Veronika Kalmus).
- 2014–2016 Eesti kultuurimeedia sisu ja auditoorium (Peeter Vihalemm).
- Rahvusvaheline korduvuuring „EU Kids Online“ 2006–2009, 2009–2011, 2018–2019 (projekti juhid Andra Siibak, Veronika Kalmus). EU Kids Online on kasutanud üsna kriitilist lähenemist, analüüsi-des kõige noorema põlvkonna internetiriske. Kuna rahvusvaheline konsortsium uuringut ei rahasta, on andmete kogumist igas laines toetatud erinevatest rahastamisallikatest (isikutoetused, ministereiumid ja riigiametid).

Tallinna Ülikooli ja Tartu Ülikooli koostööna on uuritud venekeelseid meediakasutajaid integratsiooniprojektide kontekstis. Viimastel aastatel (2019, 2020) on Tallinna Ülikool rahastanud andmete kogumist äriliste agentuuride abil esinduslike

Joonis 8. Meediakasutuse teemade esinemissagedus Eesti publikatsioonides

küsitlustena (projekti juht Andres Jõesaar). Peamiselt tegeldakse kahe teemaga: avalik-õigusliku ringhäälingu suundumused ja venekeelse elanikkonna meediakasutus.

Teine suund Tallinna Ülikoolis analüüsib Katrin Tiidenbergi juhtimisel sotsiaalmeedia kasutamist agentuuri ja kasutajate eneseteostuse vaatenurgast. Eesti kahjuks ei osale Reutersi digiuudiste aruanntes, mis on hetkel kõige põhjalikum ja ajakohasem võrdlev uuring Euroopa meediakasutuse suundumuste kohta.

Meedia kasutamist käsitlevaid ärilise eesmärgiga uuringuid on läbi viinud mitmed asutused. Võrreldes 2000. aastatega on auditooriumi uuringuid teostatavate asutuste arv siiski vähenenud (Eesti Rahvusringhäälingu koosseisus ei ole enam teaduskeskust, Eesti Meediaettevõtete Liit ei telli enam lugejaküsitlusi), mis näitab meediaturu uuringute koondumistendentsi.

Meediakasutuse seire on praegu peamiselt meedia planeerimise ja reklaamiagentuuride huviorbiidis. Eesti suurimad uurimisandmete kogujad on Kantar Emor, mis alustas oma meediakasutuse uuringuid 1990, ja rahvusvaheline turu-uuringute ettevõtte Norstat, mis sisenes Eesti turule 2007. Väiksemate ettevõtete (Turu-Uuringute AS, OÜ Saarpoll, Faktum AS) turuosa on järk-järgult vähenenud. Nende agentuuride andmete kasutamist piiravaks teguriks meediakasutuse analüüsil on andmetele ja informatsioonile juurdepääsu piirangud ning uurimisfookus, mis ei ole suunatud küsimustele, millised on inimeste meediakasutuse viisid, millises teabekontekstis inimesed elavad. Need küsimused on aga meediakasutuse riskide ja võimaluste hindamiseks ühiskonna seisukohast määravad.

4. Meediaga seotud pädevused elanikkonna hulgas

Meediapädevuste (MP) monitooringut hinnates võib eristada kolme tüüpi allikaid:

- 1) normatiivsed aktid ja sellised dokumendid, mis defineerivad meediaga seotud pädevusi;
- 2) meediakasutuse oskuse kaardistavad ja analüüsivad uuringud ning vahendid, millega meediapädevusi mõõdetakse;
- 3) teave erinevate meediapädevust arendavate projektide kohta.

Projekt DigiEfekt³⁶ rekontseptualiseerib digi-

³⁵ Kalmus, V.; Lauristin, M.; Opermann, S. ja Vihalemm, T. (Toim.) (2020). Researching Estonian Transformation. Morphogenetic Reflections. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; Vihalemm, P.; Lauristin, M.; Kalmus, V. ja Vihalemm, T. (Toim.) (2017). Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina.Maailm.Meedia“ 2002–2014 tulemused. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³⁶ Pedaste, M.; Leijen, Ä.; Kallas, K. ja Raave, D. K. (2022). How to increase the potential of digital learning in achieving both cognitive and non-cognitive learning outcomes? – CO:RE Short Report.

pädevust kümne dimensiooni kaudu ning keskendub küsimusele, kuidas erinevad lähenemised digiseadmete, -keskkondade ja -sisu rakendamisel õppetöös mõjutavad digipädevust ning mitmeid teisi kognitiivseid ja mittekognitiivseid õpitulemusi. Meediapädevust rõhutatakse riiklikes programmides ja arengukavades ning koolide õppekavades, kuid meediaharidus tervikuna on seni olnud peamiselt projektipõhine, ja sihipärase püsiva rahastuseta.

Meediaga seotud pädevusi kaardistavad projektid on enamasti seotud ELi uuringutega ja teadmine selles valdkonnas on kaldu laste ja noorte poole. Samal ajal puuduvad andmed keskealise ja eaka elanikkonna meediapädevuste tegeliku taseme kohta.

Olulisemaid projekte:

- 2020–2023 H2020: Noorte digipädevused (projekti juht Veronika Kalmus, Tartu Ülikool);
- 2020–2022 H2020: CORE – Lapsed internetis: teadus ja töendid. Teadmusbaas lastest ja noortest digimaailmas (Veronika Kalmus, Tartu Ülikool);
- 2020–2021 IREXi meediakirjaoskuse programm Balti riikides (Mari Murumaa-Mengel, Tartu Ülikool);
- 2019–2022 H2020: Tehnoloogiliste muutuste mõju digitaalsele põlvkonnale (Merike Sisask, Tallinna Ülikool);
- 2014–2018 Väikelaste digitaalne kirjaoskus ja mul-

timodaalsed praktikad (Sirje Virkus, Tallinna Ülikool);

- 2013–2018 Privaatsuse ja avalikkusega seotud tähenduste ja kogemuste muutus tehnoloogiast külastunud ühiskonnas (Andra Siibak, Tartu Ülikool, rahastaja Sihtasutus Eesti Teadusagentuur);
- 2011–2015 Põlvkonnad ja põlvkondade vahelised suhted arenevas infoühiskonnas (Veronika Kalmus, Tartu Ülikool).

2004. aastal avaldas Epp Lauk esimese Eesti kooliõpilaste meediapädevust hindava uuringu.³⁷ Hili-semad uuringud meediapädevuste kohta on seotud peamiselt uurimisprojektidega EU Kids Online, CORE ja Youth Skills (erinevad Eesti meeskonnad eesotsas Veronika Kalmusega). Olulisemad projektid meediapädevuste kohta noorema põlvkonna seas annavad teavet riskidest ja võimalustest tuleviku perspektiivis. 2019. aastal viidi Eesti 9. klassi õpilaste seas läbi Eesti digipädevuse test.³⁸ Teiste vanuse- või sotsiaaldemograafiliste rühmade uuringud sama hästi kui puuduvad. Meediapädevus ja digitaalse pädevuse kontseptsioon kattuvad vaid osaliselt. Mõlemast mõistest puudub meedia ja kommunikatsiooniga seotud moraalne teadlikkus.

Sofias asuva Avatud Ühiskonna Instituudi koostatud meediakirjaoskuse indeks arvutab välja ka Eesti meediakirjaoskuse punktisumma. Eesti on olnud mitmel aastal (2017, 2019, 2021) esiviisikus. Tuleb aga arvestada, et tulemus on koondnäitaja, mis iseloomustab suurel määral meediakeskkonda ja vähem kodanike tegelikke oskusi.

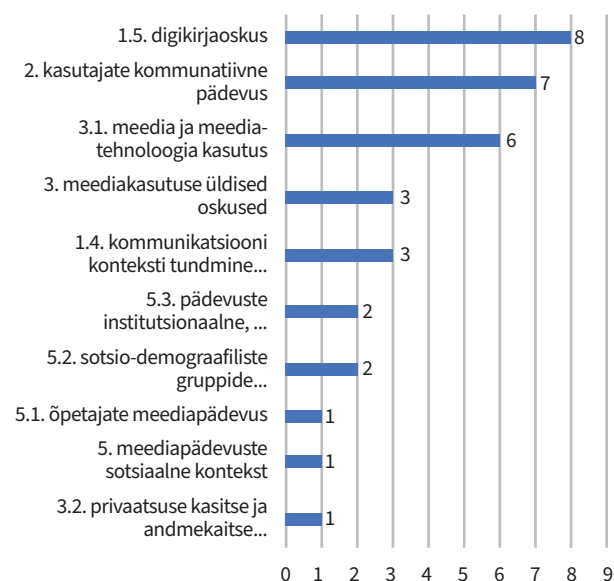
Eelöeldut kinnitab selgesti meediapädevuse temaatika jaotumine Eesti uuringutes. Suurim osakaal on meediakasutusega seotud (tehnilistel) oskustel, vähe on tegeldud pädevustega õiguslikes, privaatsuse ja andmekaitse küsimustes (vt joonis 9).

Kokkuvõtteks

Eesti meediaseiret iseloomustab akadeemiliste ülikoolide kesksus ja suur ELi rahastamise osakaal. Teistest Mediadelcomi konsortsiumi riikidest eristub Eesti sellepoolest, et meie teadlaste publikatsioonid on valdavalt ingliskeelsed ja ilmunud rahvusvahelises väljaannetes, rahvuskeelseid publikatsioone on proportsionaalselt väga vähe (v.a suured raamatud, nt Vihalemm jt, 2017 ja Šein, 2021).

Meediakasutuse uuringud on liikunud erasektoris. Projektipõhine rahastamine tähendab seda,

Joonis 9. Meediapädevuse teemade esinemine Eesti meediauuringutes

³⁷ Lauk, E. (2004). Children on Screen and Monitor. Estonian schoolchildren in the new media environment. – *Special Issue of Nordicom Report*, 25(1-2), 333–346.

³⁸ Pedaste, M.; Kalmus, M. ja Vainonen, K. (2021). Dimensions of digital competence and its assessment in basic school. – *Eesti Haridusteaduslik Ajakiri*, 9(2), 212–243.

et me kogume ja analüüsime andmeid nendes valdkondades, milles meie teadlased on rahvusvaheliselt konkurentsivõimelised, ja nende teemade kohta, mida EL on otsustanud rahastada. Eesti meediauurijad on olnud selles osas väga edukad.

Teisalt, riigipoolne huvi luua tõenduspõhist meediapoliitikat on olnud leige. Eestis ei ole organisatsiooni (nagu näiteks Austrias), mille ülesanne oleks meediaseiret koordineerida ja tekitada n-ö sild poliitika kujundajate ja erinevate uurimisrühmade vahe-

le. Meediaseire tulemuste kasutus on tavapäraselt delegeeritud projektide täitjatele, kellele on tavaliselt rahastaja poolt peale pandud ka kohustus tulemusi levitada.

Tähelepanumajanduse tingimustes, nagu näitab Mediadecomis osalevate riikide praktikate võrdlev analüüs, ei ole selline ühepoolne kommunikatsiooni mudel efektiivne. Meediapoliitika kujundajatel peaks olema motivatsioon dialoogiks erinevate andmekogujate ja analüütikutega.

Seda projekti rahastatakse Euroopa Liidu teadus- ja innovatsiooniprogrammi Horisont 2020 toetuslepingu nr 101004811 alusel.

Avaldatava sisu eest vastutab üksnes Mediadecom ning see ei pruugi kajastada Euroopa Liidu seisukohti.

Meediauuringud Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis

Indrek Ibrus

Ülevaateartikleid või raporteid Eesti meediauuringute hetkesisust ei ilmu kuigi sageli. Sestap tuleb Halliki Harro, Epp Laugu, Ragne Kõuts-Klemmi, Mari-Liisa Pardi ja Urmas Loidi raportit¹, mis koostati rahvusvahelise uurimisprojekti Mediadelcom raames, pidada tähelepanuväärseks.² Samas, et selles raportis esitati Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis (BFM) teostatavat uurimistööd mõnevõrra eksitavalt, kasutan võimalust, et BFMis tehtav süsteemsemalt lahti kirjutada.

Kujunemine

Praegusel BFMil, mis formeerus Tallinna Ülikooli struktuurireformi tulemusena alles 2015. aastal, on mitmeid eellasi. Ajaloos tagantpoolt alustades: omaaegse pedagoogikaülikooli filmi- ja telerežii erialad, samuti sama ülikooli kunstide instituut, Concordia ülikooli ja hiljem Audentese ülikooli meediateaduskond, veidi hiljem TLÜ kommunikatsiooni instituut. 2005. aastal koondati filmi- ja televisioonialane õpe ühte seoses BFMi (tollase nimega Balti Filmi- ja Meediakool) asutamisega vastset loodud Tallinna Ülikooli kolledžina. Kuniks 2015. aastal jõuti TLÜ struktuurireformini, mille käigus koondati 23 senist instituuti kokku kuueks suuremaks. Nende seas ühinesid senine BFM, kommunikatsiooniinstituut ja kunstide instituut. Uueks nimeks sai Balti filmi, meedia, kunstide ja kommunikatsiooni instituut, kuid lühendina hoiti rahvusvaheliselt tunnustatud kaubamärgiks kujunenud BFMi. Mõni aasta hiljem kaotati pikast nimest suupärasuse huvides sõna „kommunikatsiooni“.

Nii või teisiti sündis 2015. aastal meedia-, kommunikatsiooni- ja audiovisuaalkunstide uuringuid lõimiv ning nende interdistsiplinaarseid dialooge ja -uuringuid võimaldav akadeemiline keskkond. Dialoogide ja teadustöö võimestamiseks loodi samal 2015. aasta sügisel instituudi koosseisu TLÜ erirahastusega Tallinna Ülikooli meediainnovatsiooni ja digikultuuri tippkeskus (MEDIT), mille juhiks sai Indrek Ibrus (praegused juhid Ulrike Rohn ja Katrin Tiidenberg). MEDITi nõukogu sõnastas tollal oma peamiste uurimisvaldkondadena digikultuuri (humanitaariakeskne lähenemine kultuuri uurimisele), audiovisuaalkultuuri (samuti humanitaarse põhjaga filmi- ja televisiooniuuringud) ja digitaalse loomemajanduse (majandus- ja juhtimisteaduslikud lähenemised). MEDIT oli eriti oma tegevuse esimestel aastatel oluline jõuõlg BFMis tehtava teadustöö arendamisel. Tänapäevaks, kui tippkeskuse eelarve on oluliselt vähenenud, on see kujunenud BFMi-sisese teadustöö koordineerimise, infovahetuse ja avaliku kommunikatsioonise platvormiks.

Uurimiskoosseis

Toon järgnevalt mõned BFMi uurimiskoosseisu ja -tegevusi iseloomustavad faktid. Kuigi Mediadelcomi raportis sedastati, et BFMis on ametis 3-4 teadustööd tegevat inimest, siis BFMi kodulehelt selgub, et meedia ja kommunikatsiooni suunal on ametis neli tenuuriprofessorit, üks sihtrahastusega professor ja 19 teadurit (nooremteadurid, teadurid ja vanemteadurid). Lisaks on ka kõigi ametisse valitud akadeemiliste töötajate tööülesannetest vähemalt 50% teadus-

¹ Harro-Loit, H.; Lauk, E.; Kõuts, R.; Pardi, M.-L.; Loit, U. (2022). Estonia. Risks and Opportunities Related to Media and Journalism Studies (2000–2020). Case Study on the National Research and Monitoring Capabilities. – Studies on national media research capability as a contextual domain of the sources of ROs. Approaching deliberative communication: Studies on monitoring capability and on critical junctures of media development in 14 EU countries, CS1, D-2.1 (lk 126–160). Mediadelcom. <https://www.mediadelcom.eu/publications/d21-case-study-1/est/>.

² Sellele raportile tuginev Halliki Harro-Loidi ja Epp Laugu artikkel on aastaraamatus eespool. *Tõim*.

töö. Suur osa nimetatud teaduritest on nooremteadurid – BFM on alates oma doktorantuuri loomisest viis aastat tagasi, juba enne hiljutist riiklikku reformi, võimaldanud kõigil doktorantidel tulla BFMi nooremteadurina ametisse, makstes neile koos riikliku stipendiumiga kokku riigi keskmise palga lähedast tasu. Igal juhul saab tõdeda, et BFMis on ligi 30 pidevalt aktiivselt teadustööd tegevat töötajat.

Lähemalt tuleb avada tenuuriprofessorite rolli ja profiile. TLÜ nn karjäärireform, millega loodi tenuuriprofessuurid ja tenuurirajad, jõustus 2019. aastal. Võrreldes varasemate professuuridega on tenuuriprofessorid kohustatud ülikoolis edendama laiemat valdkonda, looma teaduritest ja nooremteaduritest oma meeskonna. Selleks on neile eraldatud ka vahendid uurimiskuludeks. BFMi meedia ja kommunikatsiooni suunal on ametisse valitud neli tenuuriprofessorit:

- Ulrike Rohn, meediamajanduse ja -juhtimise professor;
- Anastassia Zabrodsckaja, kultuuridevahelise kommunikatsiooni professor;
- Katrin Tiidenberg, osaluskuultuuri professor;
- Indrek Ibrus, meediainnovatsiooniprofessor.

Tenuurirajal on ka praegune kultuuriandmete analüüsi ERA Chairi professor Maximilian Schich.

Näeme, et professuuride nimetustes domineerivad mõisted „kultuur“ ja „majandus/innovatsioon“, mis on viide BFMi distsipliinivalikutele. Uue süsteemi kohaselt moodustavad tenuuriprofessuurid BFMi peamise uurimistegevusi kandva struktuuri. Professorid hangivad ja juhivad grante, koordineerivad muude teadurite ja korraliste õppejõudude tööd, nende aega osaliselt jagades ja ka omavahel koostööd tehes. Selles inimvõrgustikus kujunevad välja BFMi peamised uurimisfookused ja interdistsiplinaarne haare.

Uurimishuvide ulatus

Uurimisfookuste ja haarde seletamiseks vaadeldgem korraks, millised on BFMi praegused peamised suuremad uurimisprojektid. Hetkeseisuga on BFMi valitseda üks Eesti teadusagentuuri rühmagrant (juhtivateadur Indrek Ibrus), üks Twinningu projekt (juhtivateadur Ulrike Rohn), üks ERA Chairi projekt (juhtivateadur Maximilian Schich), üks CHANSE projekt (juhtivateadur Katrin Tiidenberg). Osaleme partneritena kolmes Euroopa Horisoni projektis (juhtivateadurid Ulrike Rohn, Alessandro Nani, Arko Olesk). Lisaks on BFM veel osaline Euroopa ülikoolide konsortiumis FilmEU, mille allprogramm FilmEU_RIT

loob rohkelt võimalusi audiovisuaalmeedia aineliseks rahvusvaheliseks uurimistööks.

Meie projektide võtmesõnadeks on

- uute meedia- ja kultuuriuuringute andmeanalüüsi meetodite arendamine;
- andmeanalüüsi ja andmehalduslahenduste toel väärtusloome uurimine ja parendamine meediasektoris;
- ettevõtetus ja innovatsioon meediasektoris
- audiovisuaalmeediasektori konkurentsivõime parendamine nii Eestis kui Euroopas laiemalt;
- visuaalse meedia usaldusväärsuse tõstmine;
- uute meediatehnoloogiate kasutamine demokraatia toetuseks;
- Euroopa teaduskommunikatsiooni praktikate parem juhtimine;
- virtuaalreaalsuse ja liitreaalsuse vormide arendamine.

Sellest paistab ehk läbi, et BFMi uurimisfookused kipuvad olema meediatööstuse toimimise parendamisel. Rõhuasetus on uutel tehnoloogiatel ja andmeanalüüsi meetoditel, aga ka majandusteaduslikel lähenemistel konkurentsivõimele ning väärtusloomele, samuti meediapoliitika kujundusel. Olulise tähelepanu all on ka audiovisuaalse ja visuaalse meedia sisu ja selle mõju usaldusele, väärtuskeskkonnale ja demokraatia toimimisele.

Väljaspool käimasolevaid suuremaid grante tehtava teadustöö fookuste seas on veel seksuaalsus ja intiimsus sotsiaalmeedias; kognitiivteooriatepõhised lähenemised meedia retseptioonile ja meedias kasutusele; utoopiate ja retoopiate representatsioon audiovisuaalkultuuris; kultuurisemiootilised käsitlused meediakultuuri arengust; soolisuse ja vananemise representatsioonid audiovisuaalkultuuris; kultuuridevaheline kommunikatsioon Eesti keelekogukondade vahel; Eesti rahvusvahemused meediaauditooriumitena jpm.

Kirjeldatud suurgrandid ja muu teadustöö viitavad institutsionaalsetele valikutele, mis puudutab BFMi teadmusloomet ja sellega seotud rolli nii Eestis kui ka laiemalt. Mida see tähendab? Väga laias laastus jaotuvad meediauuringud ju kolmeks suureks alalõiguks: 1) meedia tootmise (tööstuse, turgede, praktikate ja poliitikate) uuringud; 2) meedia sisu- ja vormiuuringud; 3) meedia auditooriumite ja meediakasutuse uuringud. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste uuringutes on läbi aegade keskendutud meedia rollile ühiskonnas, meedia auditooriumite ja meediakasutuse uuringutele, sh viimastel aastatel nähtavamalt alaealiste meedia- ja internetikasutu-

sele. Meedia tootmise uuringute osas on mõnevõrra tegeletud ka ajakirjanike töötingimuste ja praktikatega. Üldisemalt on aga Eestis palju tegemata tööd meediatööstuse laiemate muutuste uurimisel majandusteaduslike ja ka meediapoliitiliste uuringute vaates, samuti süsteemse meediasisu uurimise vallas erinevate meetoditega. Need kaks suurt valdkonda ongi BFM võtnud oma vastutuse alla.

Tõsi, uurimispraktikas ei vaatle me neid valdkondi autonoomsetena, vaid pigem huvitavad meid nende omavahelised sõltuvussuhted. Näiteks on ka BFMis üksjagu sotsioloogiapõhiseid auditooriumi- või meediakasutusuuringuid (Katrin Tiidenberg, Alessandro Nani, Sten Kauber ja Andres Jõesaar). Kuid kõigil neil juhtudel huvitab BFMi uurijaid kasutuse mõju mõne konkreetse meedia allsektori või praktika arengule, näiteks Katrin Tiidenbergi puhul osalevate kasutajate mõju visuaalsusele sotsiaalmeedias, Alessandro Nani puhul kasutajate osalus ristmeedialise sisu toomisprotsessides, Sten Kauberi puhul auditooriumi ja filmitootjate multidimensionaalsed dialoogid ja Andres Jõesaare puhul auditooriumiandmete rakendamine poliitikaloomes. Lisaks tuleb esile tõsta Pia Tikka ja Elen Lotmani juhitud kognitiivteooriapõhiseid retseptiooni- ja interaktsiooniuuringuid, mille fookuses on nii uute meediatehnoloogiate (VR, AR) arendamine kui ka retseptioonialase teadmuse kasutuselevõtt loomepraktikates.

Viimane näide, teadmuse kasutuselevõtt loomepraktikate arendamises ja õpetamises, indikeerib, miks on BFMis aset leidvate meediauuringute rõhuasetus pigem tootmise ja sisu/vormi uuringutel ning sellega seonduvalt lähtutakse pigem humanitaariast ja majandus- ja juhtimisteadustest. See tuleneb otseselt meie õpetamisprofiilist. BFM on audiovisuaalse meedia professionaalide kõrgem õppeasutus.

Esmalt, me peame seega õpetama meediatööstuse ja turgude toimimist ja praktikaid, mis on aga pidevas muutuses. Neis valdkondades ei ole stabiilseid väärtusahelaid ega ka töökohti ning sestap eeldab toimetulemine nii loovaid ettevõtlusoskusi kui ka head arusaamist turgude toimimisest. Teiseks on muutuses meediavormid ja loomepraktikad – näiteks peame praegu arendama kiirendatud korras viise, kuidas õpetada lugude jutustamist ja loomepraktikaid ruumilises internetis („metaversumis“) ja seda suuresti uusi visuaalloome masinõppemudeleid kasutades. Sestap peab ka selliste tehnoloogiliste

vormide ja uute modaalsuste evolutsioonidünaamika olema meie uurimistegevuses tähelepanu all. Kolmandaks, mida enam uued tehnoloogiad loomeprotsesse hõlbustavad, mida enam suhtlevad masinõppealgoritmid kogu kultuuripärandiga, seda enam tuleb tudengitele õpetada nii kultuuri ajalugu, kultuurivormide evolutsioonidünaamikat kui ka lihtsalt kultuuri tähendussüsteeme – et nad oskaksid kriitiliselt mõtestada oma tegevuse tähenduskonteksti ja mõjusid.

Rõhutan eraldi, et meie rõhuasetus meediatööstuse ja meediasisu uurimisel ei ole ühedimensiooniline – ei ole üheselt ei kriitiline ega ka administratiivne Paul Lazarsfeldi³ mõttes. Suur osa BFMis läbiviidavaid uuringuid on laiemas mõttes kriitilised, eesmärgistatud meediatööstuse toimimise probleemiliste tahkude või kaasnevate riskide läbivalgustamisele. Samas, kuna väikeriigi meedia laiemalt on ise mitmes mõttes ohustatud või vähemalt keerulises situatsioonis, töötame koos meediainstitutsioonidega, et aidata neil dünaamiliselt muutuvatel turgudel ühiskonnale kasulikult toimida. Me väärtustame meediasüsteemi mitmekesisust ja elujõulisi institutsioone. Samamoodi ei ole me meedia sisu uurides tüüpiliselt eesmärgistatud uurima üksikjuhtumeid, vaid püüame mõista, mida toob meedia toimimine kaasa üldisele kultuurimiljööle, kuidas toetab meedia loodud avalik tähendusruum kultuuri ja ühiskonna toimimist.

Tuleb ka rõhutada, et BFMis ei õpetata kultuurialalüüsi, tehnoloogia arenguloogikaid või majandusteaduslikke lähenemisi eraldivõetult, vaid rõhuasetus on nende vastasmõjude mõtestamisel. Toon viimase aspekti ilmestamiseks esile kõik BFMi meedia ja kommunikatsiooni suuna bakalaureuse- ja magistriõppekavad:

- Ajakirjandus, BA (fookus audiovisuaalsetel ja digitaalsetel ajakirjandusvormidel ja -praktikatel);
- Ristmeedia, BA (fookus meediavormide ja modaalsuste sidestamisel ja osaluskesksel meedialoomel);
- Reklaam ja suhtekorraldus, BA (fookus interaktiivsel ja audiovisuaalsel strateegilisel kommunikatsioonil);
- Kommunikatsioonijuhtimine, MA (fookus kultuuridevahelisel kommunikatsioonil);
- Ekraanimeedia ja innovatsioon, MA (fookus interdistsiplinaarsetel probleemilahendustel digitaalse audiovisuaalse meedia valdkonnas);
- Nüüdismeedia, MA (fookus esiletõusvate nüüdismeedianähtuste interdistsiplinaarsel analüüsil).

³ Lazarsfeld, P. (1941). Remarks on Administrative and Critical Communications Research. – *Studies in Philosophy and Social Science*, 9, 2–16.

Kõiki ülaltoodud õppekavasid ühendab teatud dialoogilisus, valdkondade sidestamine ja interdistsiplinaarsus. Muu hulgas tähendab see ka, et tüüpiliselt lähtuvad BFMis tegutsevad meediauurijad vähem arusaamast meediast ja kommunikatsioonist kui eraldiseisvast distsipliinist ning näevad seda pigem „uurimisalana“, mille kompleksust erinevate distsipliinide ja teoreetiliste raamistike abil avada.

Tähelepanu erinevate süsteemide vastasmõjudele ja koosarengule on toonud kaasa ka selle, et mitme BFMi teadlase uurimistööd raamistavad erinevad süsteemiteooriad, holistlikud lähenemised meediale ja kultuurile. Laiemas ideeajaloolises plaanis võib siin näha tõukumist nn Eesti teooriast⁴, praktilisemas plaanis aga asjaolu, et nii kultuuri- kui ka majandusteadustes rajanevad nüüdisaegsed muutusteuuringud erisugustele süsteemi- või kompleksusteooriatele. Holistlikku lähenemist on viimasel ajal hakanud võimaldama ja motiveerima ka kultuuri ja meedia andmepõhised uuringud, eriti nn võrguteaduslikud uuringud, mis tuginevad juurdepääsule suurtele kultuuri- või meediasisu andmebaasidele.

Eesti meediaarutelude, -poliitikate ja -turgude uuringud

Olles eespool puudutanud BFMi meediauuringute distsiplinaarseid lähtekohti ja uuringute rõhuasetusi, tuleksin korra tagasi Mediadelcomi monitooringu juurde. See püüdis kaardistada muuhulgas meediapoliitika ja meediamajanduse uuringuid, sealhulgas avalik-õigusliku meedia uuringuid.

Ometi oli tähelepanuta jäetud terved temaatilised artikliseeriad BFMi autorite poolt, isegi üks raamat⁵. Hüpoteesiliselt saab pakkuda, et sellise möödavaatamise taga ongi distsiplinaarsed ja sellest tulenevalt koolkondlikud erinevused. BFMi autorite fookus on meediainnovatsioonisüsteemidel, samuti evolutsionistlikust või institutsionalistlikust majandusteooriast lähtuval meediasüsteemide analüüsil, meediasektori ettevõtluspraktikatel ja -poliitikatel, meediasektori konvergensil muude valdkondadega, Euroopa Liidu poliitikaloomele, loomemajanduspoliitikatel ja digikultuuripoliitikatel. See ilmselt ei

ühtinud monitoorijate arusaamadega meediapoliitika võtmeküsimustest, samuti märksõnadega, millest lähtuvalt meediapoliitika ulatust endi jaoks määratleti. Ühest küljest on selline kitsendatud määratluse kasutamine kahetsusväärne, teisalt aga osutab see BFMi pakutavale distsiplinaarsele ja koolkondlikule alternatiivile, mis Eesti meediauuringutesse tuuakse.

Samas, kuigi ülalmainitud Mediadelcomi raportis seda otsesõnu ei selgitata, võib ülejäänud projekti paratekstide põhjal siiski järeldada, et raportil oligi kitsam ülesanne – käsitleda klassikalise ajakirjanduse uurimist Eestis eeldusel, et see on peamine areen, kus deliberatiivne demokraatia kehtestub. Projekti fookus on deliberatiivse ehk arutleva demokraatia toimimise analüüs ja süsteemne monitoorimine. Sestap vaadeldgem korra eraldi, millised konkreetsetelt on BFMi uurijate publitseeritud samalaadsed ja Eesti-ainelised uurimistööd. Kontekstina olgu veel selgitatud, et BFMi teadlaste suurem osa on oma doktorikraadi kaitsnud väljaspool Eestit. See on ühelt poolt toonud kaasa võimaluse mitmekesisteks dialoogideks erinevate lähenemiste vahel meediauuringutele, teiselt aga ka tõsiasja, et uurimishuvid on tihti peale rahvusvahelisemad ning ei keskendu nii sagedasti Eesti ainesele.

Huvitaval kombel oli arutleva demokraatia ainelises monitooringus jäänud märkamata Eesti aruteluruumile pühendatud „Eesti inimarengu aruande 2019/2020“⁶ aruteluruumiaineline peatükk (toimetaja Indrek Ibrus), kus löid kaasa nii Tartu kui ka Tallinna ülikooli meediauurijad (Arko Olesk, Veronika Kalmus, Andra Siibak, Ragne Kõuts-Klemm, Andreas Ventsel ja Mari-Liis Madisson). Arvestades Eesti inimarengu aruannete eesmärki tuua käsitletav laiema auditooriumi ette, oli tegu olulise sammuga Eesti aruteluruumi suundumuste ja probleemikohade kaardistamisel kahe ülikooli koostöös.

Mediadelcomi uuring küll mainib seda, kuid olgu ka siinkohal esile toodud, et telemeediumi, sh eriti Eesti Rahvusringhäälingu uuringud on olnud läbi aastate BFMis eritählepanu all. Süsteemselt on uuritud nii ERRi kui ka eraõiguslike telekanalite auditooriumeid⁷, televisiooni ajalugu⁸ ja ka juhtimis-

⁴ Tamm, M. ja Kull, K. (2015). Eesti teooria. – *Akadeemia*, 4, 579–625. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:245221/212807/page/5>.

⁵ Ibrus, I. (Toim.) (2019). *Emergence of Cross-innovation Systems: Audiovisual Industries Co-innovating with Education, Health Care and Tourism*. Emerald. <https://www.emerald.com/insight/publication/doi/10.1108/9781787699779>.

⁶ Sooväli-Sepping, H. (Peatoim.) (2020). *Eesti inimarengu aruanne 2019/2020*. Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

⁷ Jõesaar, A. (2011). Different ways, same outcome? Liberal communication policy and development of public broadcasting. – *Trames*, 15(1), 74–101; Jõesaar, A. (2014). PSB – home alone in a narrowcasting era? Case Study: Estonian Public Broadcasting. – *Informacijos mokslo / Information Sciences*, 70, 69–84; Jõesaar, A. (2015). Undercurrents of the Estonian Broadcasting Regulation, 1992–2014. – *Baltic Screen Media Review*, 3, 84–99; Jõesaar, A. (2015). One Country, Two Polarised Audiences: Estonia and the Deficiency of the Audiovisual Media Services Directive. – *Media and Communication*, 3 (4), 45–51; Jõesaar, A. (2017). The Winding Road on the Media Landscape: The Establishment of Estonian (Television) Broadcasting Between 1992 and 2016. – *VIEW Journal of European Television History and Culture*, 6(11). <http://viewjournal.eu/history-of-private-and-commercial-television-in-europe/the-winding-road-on-the-media-landscape/>; Jõesaar, A.; Rannu, S. ja Jufereva, M. (2013). Media for the minorities: Russian language media in Estonia 1990–2012. – *Media Transformations*, Vol. 9, 118–153. DOI: 10.7220/2029-865X.09.07; Jõesaar, A. ja Kõuts-Klemm, R. (2019). Is the Role of Public Service Media in Estonia Changing? – *Baltic Screen Media Review*, 7(1), 96–116. <https://doi.org/doi:10.2478/bsmr-2019-0006>; Jõesaar, A.; Rožukalne, A. ja Jastramskis, D. (2022). Trust in Public Service Media in the Baltic States. – *Journal of Baltic Studies*, 53 (4), 587–611.

⁸ Šein H. (2021). *Digijajastu teleraamat*. Tallinn: Hagi Šein.

protsesse ERRi sees.⁹ Kõik need uurimissuunad on ka edaspidi tähelepanu all.

Mediadelcomi uuringus ei tõusnud aga esile Eesti meediapoliitika ja -regulatsiooni suhted Euroopa Liidu meediapoliitikatega. See on teema, mida BFMi teadurid on mitmel korral läbi valgustanud – oleme osutanud väikeriikide keerukatele dilemmadele oma meediapoliitika sobitamisel ELi huvidega.¹⁰ Üle mitme aasta on siinkirjutaja koos kolleegidega arendanud ka käsitlust Eesti meediasüsteemist kui nn innovatsioonisüsteemist, mille puhul on idee- või aruteluruumi mitmekesisus üks peamisi eesmärke.¹¹ Küsimus, kuidas mõõta olemasolevate andmekogude toel Eesti meediasüsteemi mitmekesisust kui meediaväljaannete poolt loodavat „avalikku väärtust“, on tõusnud fookusesse käimasoleva PUT-projekti „Kultuuri avaandmelahenduste avaliku väärtuse ahelad“ raames. Esimesed katsetused selles osas jõudnud ka avalikkusesse.¹² Projekti üks eesmärke on töötada välja täiesti uued monitoorimislahendused.

Lisaks Euroopa Liidu audiovisuaal-, loomemajandus-, e-kaubanduse jm poliitikatele mõjutavad

Eesti meediapoliitika kujunemist ka mitmesugused kodumaised poliitikaprotsessid. Neist peamine on üldine kultuuripoliitika, mis viimati leidis väljenduse dokumendis „Eesti kultuuri arengukava 2021–2030“¹³ ja mida konsulteerisid mitu BFMi töötajat. Praktilises poliitikaarenduses on meediapoliitika lähedalt seotud Eesti digikultuuri poliitika arendamisega, mida on erinevates faasides süsteemselt uurinud ja konsulteerinud nii Indrek Ibrus kui ka Katrin Tiidenberg.¹⁴

Meediaarutelude uuringute perspektiivist on kahtlemata olulised ka mitmesugused temaatilised diskussioonid ja debatid. Nii tuleb esile tõsta Madis Järvekülje¹⁵ doktoritööd muusikakriitika ja -arutelu kohta nii ajakirjanduses kui sotsiaalmeedias, samuti Arko Oleski lõpusirgel olevat doktoritööd teaduskommunikatsiooni meediastumise kohta¹⁶ ning ka Jaana Davidjantsi uurimusi sõdade ja pagulaskriisi ainelistest multimodaalsetest diskursustest ja aruteludest laiemas meedias.¹⁷

Kokkuvõtteks

Meediasüsteemi mitmekesisustumise ja dünaamiliste

⁹ Ibrus, I. ja Merivee, A. (2014). Strategic Management of Crossmedia Production at Estonian Public Broadcasting. – *Baltic Screen Media Review*, 2, 96–120; Nani, A. (2018). „I Produce for Myself“: Public Service Media, Crossmedia and Producers in Today's Media Ecosystem. – *Medialni studia / Media Studies*, 2, 28–47.

¹⁰ Ibrus, I. (2015). The replacement of media policies with (media) entrepreneurship policies: A view from Europe's periphery. – *International Journal of Digital Television*, 6(3), 311–318; Ibrus, I. (2016). The EU Digital Single Market as a Mission Impossible: Audiovisual policy conflicts for Estonia. – *International Journal of Digital Television*, 7(1), 23–38; Ibrus, I. ja Rohn, U. (2016). Sharing killed the AVMSD star: the impossibility of European audiovisual media regulation in the era of the sharing economy. – *Internet Policy Review*, 5(2), 1–16. <https://doi.org/10.14763/2016.2.419>; Ibrus, I. ja Rohn, U. (2019). Small Size Matters: Audiovisual Media Industries Around the Baltic Sea. – Ibrus, I. (Toim.). *Emergence of Cross-innovation Systems: Audiovisual Industries Co-innovating with Education, Health Care and Tourism*, lk 41–58. Emerald; Rohn, U. ja Loeser, H. (2020) Policy alignment in the European audio-visual sector: A small-market perspective from Estonia. – *Journal of Digital Media & Policy*, 11(1), 7–28.

¹¹ Ibrus, I. (2015). Audiovisual Policymaking in Estonia at Times of Convergence: An „Innovation System“ as a Policy Rationale. – *Baltic Screen Media Review*, 3, 102–115; Ibrus, I. (Toim.) (2019). *Emergence of Cross-innovation Systems: Audiovisual Industries Co-innovating with Education, Health Care and Tourism*. Emerald; Ibrus, I. (2021). Public value of media innovation systems: Building on Stuart Cunningham's work on media industries and innovation policy. – *Media International Australia* 182(1): 35–43; Ibrus, I.; Rohn, U. ja Nani, A. (2019). Searching for public value in innovation coordination: How the Eurovision Song Contest was used to innovate the public service media model in Estonia. – *International Journal of Cultural Studies*, 22(3), 367–382; Jemmer, H. ja Ibrus, I. (2023). Heterodox approaches to save the day: a framework for analysing data-related innovation in legacy media businesses. – *Media, Culture & Society*, 45 (5). <https://doi.org/10.1177/01634437231155558>.

¹² Ibrus, I.; Karjus, A.; Zemaityte, V.; Rohn, U. ja Schich, M. (2022). Quantifying public value creation by public service media using big programming data. – *SocArXiv Papers*, October 14. <https://doi.org/10.31235/osf.io/hysma>.

¹³ kul.ee/kultuur2030.

¹⁴ Ibrus, I. (2017). Eesti digikultuuri poliitika rahvusvahelises ruumis: areng ja kitsaskohad. – T. Tammaru (Peatoim.). – *Eesti inimarengu aruanne 2016/2017. Eesti rändeajastul* (lk 239–246). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu; Ibrus, I., Tamm, M. ja Tiidenberg, K. (2020). Digikultuuri manifest. – Järvekül, M.; Ibrus, I.; Tamm, M. ja Tiidenberg, K. (Toim.). *Eesti digikultuuri manifest*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

¹⁵ Järvekül, M. (2020). From institutionally embedded „serious“ to individualized „popular“: a report on values and attitudes in Estonian music criticism. – *Journal of Baltic Studies*, 51 (2), 223–241; Järvekül, M. ja Ibrus, I. (2021). Auto-communicative reconstruction of meaningfulness in musical randomness: Reclaiming musical order on Facebook. – *Media, Culture & Society, Online First*. DOI: 10.1177/01634437211045513; Järvekül, M. ja Wikström, P. (2021). The emergence of promotional gatekeeping and converged local music professionals on social media. – *Convergence. The International Journal of Research into New Media Technologies*, 28(5), 1358–1375; Järvekül, M. (2023). The converged promoter, the calculating professional, and the autonomous critic – the presentation of musical authority on social media. – *Popular Communication*, 21 (1), 1–14.

¹⁶ Olesk, A. (2017). Beyond propaganda: science coverage in Soviet Estonian media. – *Journal of Science Communication*, 16 (3). DOI: 10.22323/2.16030206; Olesk, A. (2019). Mediatization of a Research Group: The Estonian Student Satellite ESTCube-1. – *Science Communication*, 41 (2), 196–221. DOI: 10.1177/1075547018824102; Olesk, A. (2019). Media coverage of a strongly mediatized research project: the case of the Estonian satellite ESTCube-1. – *Medialni studia / Media Studies*, 13 (1), 7–27; Olesk, A. (2021). The types of visible scientists. – *Journal of Science Communication*, 20 (2), DOI: 10.22323/2.20020206.

¹⁷ Davidjants, J. (2021). Leedu migratsioonikriis ja pagulasteemalised diskursused – *Vikerkaar*, 80–86 <http://www.vikerkaar.ee/archives/27516>; Davidjants, J. (2022). Witnessing in Participatory Journalism: Siege of Aleppo and Narratives of Authenticity. – *Baltic Screen Media Review*, 10(1), 30–45. DOI:10.2478/bsmr-2022-0004.

muutuste ajajärgul on kindlasti põhjust ka meediauuringutes fookus laiemaks tõmmata, analüüsida kõiki modaalsusi, platvorme või protokolle, mille raames vahendatud mõttevahetus või tähendusloome aset leiavad. BFMis defineeritakse „meediat“ just nõnda – veidi laiemalt – ja lähenetakse meediauuringutele ning seejuures ennekõike meedia tootmise ja sisu uuringutele just sellisest avardatud vaatest lähtuvalt. Just seetõttu võib meie teaduspublikatsioonide pealkirjades olla mõistete „meedia“ või „ajakirjandus“ asemel olla „kultuur“ või „audiovisuaal-“, kuid sellest hoolimata tegeleme me enamasti institutsionaalselt vahendatud ja professionaalselt loodud, ühiskondlikule mõttevahetusele ja laiemale tähendusloomele orienteeritud kommunikatsiooniprotsesside uurimi-

sega. Seda tasub edaspidi tähele panna ja ära tunda.

BFM on viimase aastakümne kestel arenenud noorest, praktiliste oskuste õpetamisele orienteeritud loomekoolist üsna laia haardega uurimisasutuseks, mida kinnistab üha tihedam osalemine rahvusvahelistes teadusvõrgustikes ja -uurimisprojektides. Kuigi BFM kindlasti jätkab eesmärgiga tuua oma ridadesse välisülikoolides kraade kaitsnud Eesti ning muu maailma taustaga uusi kolleege, toetab meie tegevuse kindlustumist nüüd juba enam kui viis aastat tegutsenud ja tähtajatult evalveeritud doktoriõppekava. On olnud heameel näha äsjaste doktorantide jätkamist BFMi meeskonnas püsiõppejõududena ja uurimismeeskondade liikmetena.

EESTI AJAKIRJANDUS 2022

A thick white horizontal bar extending from the right edge of the page, positioned below the text 'EESTI AJAKIRJANDUS 2022'.

Eesti ajakirjanduspilt 2022

Kokkuvõtte EAASI koosolekust 3. veebruaril 2023

Akadeemiline ajakirjanduse selts arutas Eesti ajakirjanduse üldisemat pilti, kujunevaid tendentse ja uusi küsimusi. Arutamiseks andsid alust Kirde-Eesti ajalehe Põhjarannik peatoimetaja Erik Gamzejevi, TLÜ BFMi teaduri Andres Kõnno ja ERRi juhatuse esimehe Erik Roose ettekanded. Koosolekut modereeris ja kokkuvõtte pani kirja Maarja Lõhmus.

Erik Gamzejev: Millised on maakonnalehtede võimalused tänases meediapildis toimetada ja edukas olla? Ühelt poolt tundub, et neid eeldusi jääb üha vähemaks. Iseenesest see teebki huvitavaks, kuidas hakkama saada.

Põhjarannik alustas ilmumist aastal 1945 Kohtla-Järvel, siis oli lehe nimi Põlevkivi. Esimeses lehes räägiti, kuidas põlevkivist bensiini teha.

Meie ajaleht ilmub kolm korda nädalas eesti ja vene keeles. Meie venekeelne leht on ainus Eestis, mis veel venekeelsena paberil säilinud. Viimaste uuringute järgi on lehel kokku 18 000 lugejat.

Kord kuus ja või harvem oleme teinud Severnoje Poberežje Ekstrat, mis levib tasuta Ida-Viru linnades Narvas, Kohtla-Järvel ja Jõhvis, trükiarv on 50 000.

Viimased neli aastat oleme teinud oma veebi põhjarannik.ee koos Postimehega. Me rendime neilt veebiplatvormi, sest selle nikerdamine omaette oleks lihtsalt tühi töö ja vaimunärimine. Tänu sellele platvormile saavad meie uudised võimenduse üle riigi ja Postimees saab oma keskkonda rohkem meie kandi uudiseid.

Meie lugejaskond on Berliini olümpiastaadioni taoline publik, kus igas sektoris on eri huvidega inimesed. Kusagil on arstid, kusagil on talupidajad, metsamehed, kaevurid, õpetajad, kaitseliitlased, Putini-fännid. Need, kes on nõus sisu eest ka maksuma, asuvad „loožis“. Probleem on, kuidas saada roh-

kem inimesi info eest maksuma.

Infoväli on Ida-Virumaal ülejäänud Eestist erinev:

- tohutust keele- ja kultuuriruumist tulenev tarbitavate meediakanalite killustatus;

- Ida-Viru venekeelsed elanikud tunnevad vähe Eesti staare (poliitikuid, sportlasi, näitlejaid, muusikuid), kes oleksid neile autoriteetidid;

- suuremat tähelepanu pälvivad lokaalsed sündmused ja tegelased, need on lähedased ja unikaalsed. Unikaalne valuuta on põhjalikult kajastada Ida-Virumaa elu;

- Ida-Viru kohalike lehtede loetavus on suur. Kohalik leht on ka kohaliku debati tribüün, kohalike huvide eest seisja, sündmuste talletaja ja süstematiseerija.

Ei tahaks pikalt rääkida, kui keeruliseks on muutunud kohaliku lehe tegemise olukord. Neid eeldusi, mis on varem olnud, jääb iga aastaga vähemaks. Üks põhjusi on see, et vähemaks jääb elanikke, ent konkurents on tugevam kui varem, ootused kvaliteedile kasvavad.

Internetis lehe lugemise eest maksta ei taheta, ent tahetakse väga head sisu. Eriti keeruline on panna maksuma vene lugejat – kui nähakse maksumüüri, minnakse kohe kuhugi mujale edasi. Küsime praegu 8 eurot kuus¹ digivaljaande eest, aga see tuleb visalt. Reklaamiraha liigub Google'isse ja Facebooki. Ajakirjandus, mis ei suuda raha teenida, pole järjekestev. Näiteks Sillamäe linn teeb iga nädal oma tasuta lehte kõigile postkasti. Trükikulud on kasvanud 30–40%, posti kojukandeteenus kallineb, muutub kehvemaks.

Kohaliku lehe rollid tuleb hästi välja mängida. Kohalik unikaalsus on see, et toodame sisu, mis on hästi piirkondlik, seejuures edastame igapäevaeluks olulist tarbeinfot. Toome oma lehte siinsed diskussioonid. Oleme kohaliku demokraatia valvekoer,

¹ Aastaraamatu ilmumise ajaks 2023 on hind eraisikule 11.60 kuus –<https://tellimine.ee/est/pohjarannik>. – Toim.

piirkondlike huvide eest seisja ja kogukonna liitja ning kohaliku elu kroonikakirjutaja. See on võib-olla „kestlik kahanemine“, katkise õhupalliga lend, kus augud on juba sees ja tuleb aeg-ajalt midagi välja heita ning loota, et võib-olla õnnestub tabada veel mõnd uut õhuvoolu. Muud ei jäägi üle, kui tuleb kohaneda, ajada oma rida, püüda teha koostööd teiste meediategijatega. Olud muutuvad ühtelugu. Piltlikult, kui suvine Valaste juga on selline värvitriibuline, siis talvine on hoopis teistsugune, mustvalgete joonte ja rippuvate jääpurikatega. Selline pidev muutumises olek lehe toimetamisel teeb elu huvitavaks.

Küsimus: Kui palju saate 2023 nüüd valimisraha?

Erik Gamzejev: Umbes paarkümmend tuhat. See ei jookse ise kätte. Riigi poolt on toetatud vene meedia, oleme teinud teatud vene projekte – vene keeles oleme suurendanud tasuta uudiste mahtu portaalis. Kuidas saada vene lugejat sisu eest maksuma, sellele pole keegi väga head vastust leidnud.

Hans Luik: Meedialiit on võtnud üles probleemi, et munitsipaalhanded müüvad reklaamipinda.

Leedus tehti seadus, et munitsipaal peab avaldama oma asju kohalikus kommertslehes, see lahendaks teema ära. Teeme algatuse – sa toeta omalt poolt ka. Ei ole võimalik korralikku sõltumatut ajakirjandust mingite munitsipaalide tagumiku lakkumise lehtedega lämmatada. Et nad reklaami ka müüvad – see on „toredus“ kuubis.

Erik Gamzejev: Meedialiit on ministritega kohtunud. Nelja silma all nood ütlevad, et nad saavad aru, aga pole mingit tegutsemist. See on teemaks olnud 15–20 aastat, aga jõutud pole kuhugi. See võiks olla ka Päevalehe ja Postimehe puhul teema. Meie lugejad on need kohalikud aktiivsed inimesed, kes tahavad kaasa rääkida Ida-Viru elus.

Küsimus: Mille poolest Põhjarannik ja Severnoje Poberežje erinevad?

Erik Gamzejev: Varem olid kultuuriliselt erinevad, aga praegu on 90% samad. Sõjateemade käsitlemine on teinud olukorra keerulisemaks. Kas vene lugeja tahab Ukraina kohta ka eesti autorite arvamusi? Nende mentaalsus ja poolehoid on erinevad. Räägitakse, et kõik on putinistid. Tunnetuslikult tõelähedane pilt on, et peredes on mentaalne lahingu-

väli. Inimesed ütlevad, et oma ämmade-äiadega on vastandusi.

Mart Luik: ETV+-i vaadatavus on kasvanud, ent oluliselt vähem kui see number, kui palju oli kinni keeratud Vene kanalitel vaatajaid. Kuhu need inimesed kadusid, kellelt tehniliselt võeti võimalus ära, aga kuhugi nad välja ei ilmunud?

Erik Gamzejev: Lõimumismonitooringust selgub, et vene lugejaskond on kriitilisem. Kui vaatame vene seriaale, kumab läbi, et ajakirjandus on äraostetav. Tegelikult olidki lehed oligarhide poolt ära ostetud. Suur osa auditooriumist vaatab telet meelelahutuse pärast, meelelahutus hoiab vaatajaid kanalil. Vene meelelahutus on poliitiliselt angažeeritud, seal kumab läbi suurvene šovinism. Telekas on vene inimeste ajaviitekanal. Vene inimene vaatab 4,5–5 tundi ööpäevas meelelahutust.

Marju Lauristin: Vene inimesed ei tunne oma staare. Kas teie kohalik ajakirjandus sellega tegeleb, et tutvustada kohalikke staare? Tanja Mihhailova ja Alike Milova – kas neist ka arvamusi liidreid kujundatakse? Kas Milova on lehes rääkinud?

Erik Gamzejev: On tunda, et ettevõtjad ja teised ei taha kohalikus lehes sõna võtta. Nad pigem ütlevad, et nad ei räägi midagi. Venelastel on vanasõna: *dengi tišinu ljubjat*. Raha armastab vaikust.

Neid venelasi, kes tahaksid rääkida kaasa eesti ühiskonna asjades, palju ei leia. Võiks mõelda, kuidas nad saaksid rohkem oma arvamustega esile tulla. Näiteks Stalnuhhin – ta võib päris korraliku tulemuse valimistel teha, kui suudab valijaid aktiveerida. Aga kus on omaaegsed Bronšteinid ja Rafik Grigorjanid?

Väino Koorberg: Kuidas läheb Põhjaranniku veebiväljaandel? Millise osa kirjutavad kaastöölised?

Erik Gamzejev: Üle 80% kirjutavad oma toimetuse ajakirjanikud. Veebi osakaal on 10%. Praegu on tuluallikas paberleht. Veebitellijate hulk kasvab.

On ka selline paradoks: ei tohi liiga palju teha. Tahaksime teha. Aga paradoks on selles, et mida rohkem me teeme, seda kiiremini me kõrbeme.

Andres Kõnno: Mis tähtsus on päevalehtedel *anno 2022*? Päevalehtede roll on muutumises. Ouline on rääkida suuremast rollimuutusest. Viimastel

aastatel on päevalehtede tähendus pidevalt vähenenud.

Millised on olnud päevalehtede leviku muutused? Septembris 2019 oli digitellimuste arv kõiki kokku võttes üle 76 000.² 2020. aasta lõpuks oli kõigi digitellimuste koondarv (koos Postimehega) ca 120 000.³ 2022. aasta sügisel seisab Eesti Meedialiidu kodulehel digitellimuste arvuks ca 135 000 (ilma Postimees Grupi andmeteta).⁴ Ekspress Grupi digitellijaid on 85 551, Õhtulehel 22 530, Äripäeval 26 164. Postimees Grupp koos maakonnalehtedega andmeid ei avalda. Kõigi päevalehtede digitellimused 2022. aasta lõpus olid kokku 220 000 – 240 000.

Kolme aastaga on Eesti meediaettevõtted vähemalt kolmekordistanud oma digitellimuste arvu. Põhiliselt tähendab see liikumist kliki- ja reklaami-põhise ärimudeli paradigmat kvaliteedil ja usaldusel põhineva veebiajakirjanduse poole. See tähendab, et ajalehti ka loetakse teistmoodi kui varem.

2022. aasta suvel läbi viidud Eurobaromeetri uuringus selgus vastustest küsimusele⁵ „Kas olete viimase 12 kuu jooksul maksanud *online* uudiste või sisu eest?“, et ELi maades üldiselt eelistas platvormide tasuta sisu 70%, Eestis 50%. 24% Eesti vastajaid ütles, et maksavad *online*-uudiste eest. See on ELi kõrgeim tulemus selles vallas. Eesti on kiirelt adapteerunud uue reaalsusega, valmisolek sisu eest raha maksta on meil suuremgi kui Põhjamaades.

Euroopas usaldab avalik-õiguslikku meediat keskmiselt 49%, Eestis aga 67% auditooriumist.

Kommentaariks veel seda, et kuni 2018. aastani ei toodud Eurobaromeetri uuringutes ajakirjanduse usaldusväärsuse võrdluses eraldi välja usaldust avalik-õigusliku ajakirjanduse vastu, nüüd on seda peetud oluliseks.

2022. aasta vastustest näeme, et avalik-õiguslikud tele- ja raadiojaamad on ELi riikide inimestele läbivalt kõige usaldusväärsemad infoallikad, v.a. Ungari ja Poola, kus usaldusväärsemaks allikaks peetakse kas sõpru (Ungari) või sotsiaalmeedia gruppe (Poola).⁶

Eratrükimeediat usaldab Euroopa Liidus keskmiselt 39%, Eestis 49% auditooriumist.⁷

Päevalehtede puhul ei eristata trüki- ja *online* ajakirjandust, need on ühes küsimuses koos.

Euroouuringust näeme, et enesekindlus veeuudiste tuvastamisel on nelja aastaga vähenenud.

Aastal 2018 öeldi Eestis tuvastavat veeuudiseid 64%, 2022 aga 56%. Euroopa keskmised olid vastavalt 71% ja 63%.⁸ Üldpildis näeme, et Eesti on mõlemal aastal tagumises otsas. Taani liikus ühest otsast teise.

Rein Veidemann arutleb, et meil pole tüvitekste, tüvitekstid on kaotanud oma tähenduse.⁹

Aga ajakirjanduse veebi kolimine tähendab, et uudised ei ole enam see, mida me kõik korraga loeme või vaatame. Teiselt poolt annab veebi kolimine eeliseid – me ei loe kõiki ühtsamu tekste, info tarbimine muutub teistsuguseks. On põnev aeg, ei tea, kuhu jõuame sellega.

Maarja Lõhmus: Kuidas on paari viimase aastaga muutunud sisu ja suhe teemadesse?

Andres Kõnno: Ma pole selle pilguga vaadanud, aga olulisi teemasid on vähemaks jäänud. Esil on energia hinnad, sõda, COVID, valimised. Ma ei tunne, et ajakirjandust ahistatakse, ise tarbin meediat väga palju. Ajakirjandus peab kujutama seda, mis elus toimub.

Paramonov kirjutab, et ajakirjanduskeel on muutunud lamedaks, kasutatakse madalaid väljendeid.¹⁰ Kontakt auditooriumiga peab olema olema. Ju siis auditoorium on selline, nagu ta on, eeldabki seda stiili. Kes olen mina, et ma ütlen, et kirjutad halvas stiilis. Järelikult auditoorium tahab nii. Ühest küljest jah, pead auditooriumi harija olema, teisest küljest pead auditooriumi kõnetama.

Marju Lauristin: Päevalehtede küsimus on üldisem küsimus, see on üldse lugemise probleem ühiskonnas. Viimase kümne aastaga on toimunud polariseerumine. Eesti rahvas on polariseerunud

² <https://meedialiit.ee/statistika/statistika-2019/>.

³ <https://meedialiit.ee/statistika/statistika-2020/>.

⁴ <https://meedialiit.ee/statistika/statistika-2022/>.

⁵ Media & News Survey 2022. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2832>.

⁶ Fake news and disinformation online 2018 – Eurobarometer <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2183>.

⁷ Eurobarometer, Media and news survey 2022, <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2832>.

⁸ Vastused küsimusele „Kui kindel oled selles, et suudad identifitseerida vaeinfo uudistes?“ – Eurobarometer 2018, 32–33 ja „Kas oled kindel, et tunned ära desinformatsiooni, kui sellega kokku puutud?“ – Eurobarometer 2022, 42–43.

⁹ Loog, A. (2023) Rein Veidemann: Meie ühise lugemise telg – tüvitekstide repertuaar – on hõredaks kulunud. - *Postimees*, 28. jaanuar. <https://kultuur.postimees.ee/7700163/ak-rein-veidemann-meie-uhise-lugemise-telg-tuvitekstide-repertuaar-on-horedaks-kulunud>

¹⁰ Paramonov, R. (2023) Mõlgutusi sõjaaja ajakirjanduskeelest – *Sirp*, 27. jaanuar. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/molgutusi-sojaaja-ajakirjanduskeelest/>

lugevaks ja mittelugevaks rahvaks. Seda nägime uuringutes 10–15 aastat tagasi, kui algas suund, et uus digitarbija pikka teksti ei armasta ja ka lugeda eriti ei armasta.

Kui vaatame päevalehtede olukorda, peame uuesti mõtestama, mis päevaleht üldse on. Ükski number ei näita päevalehe rolli ühiskonnas. Numbrite järgi võib öelda, et Sirbi roll on ühiskonnas nii väike, et selle võiks kinni panna. Ülikoolis üldse käib vähe rahvast, ülikoolid võiks ka kinni panna. Aga me ei ütle seda ometi.

Päevalehe rolli peaksime arutama ja mõtestama. Kas see on infotarbimine või on see midagi hoopis muud. Tundub, et päevalehe roll meediamaastikul ei ole uudiste edastamises ja tarbimises. See roll väheneb, sest uudiseid saab sadadest muudest kanalitest, eriti veel sõja ajal. Tõepoolest, igauks vaatab iga tunni tagant, mis toimub. Aga mõtestamise, avaliku arutlemise roll muutub tähtsamaks. Erinevate mõteliinide, diskursuste tekitamise koht on päevaleht palju rohkem kui digiväljaanded. Peab ka ütleva, et eristumine on ajakirjandusmaastikul toimunud – Päevalehe ja Postimehe rollid on erinevad.

Ja kui vaatame Sirpi, siis on kahju, et sellest kui ajalehest väga vähe räägitakse, sellest räägitakse kui kultuuriväljaandest. Päevakajaline, kultuuriteemaline arutus Sirbis on läinud sisukaks.

Teine teema – mida me kõik praktiseerime, kui öösel loeme digiväljaannet ja päeval loeme paberil. Need on erinevad kanalid. Need on erinevad maailma kokku panemise viisid. Mis ajaleht ikkagi on? Kuivõrd see, mis on *online*, on ajaleht? Ja mis on see, mis on trükitud? Ja mis on lugemine – kas see on oluline või polegi enam oluline. See arutelu seisab ees.

Praegu saame näha tarbimise tendentsi ja usalduse tendentsi, mis on tõesti kõrge. Mis on vahet *online*-info „tarbimisel“ ja mitte-*online*-info „lugemisel“?

Päevalehtede lugemine on põhiliselt kõrgharidusega inimeste hobi. Madalalaubaline niikuinii ei loe lehte. Aga kõrgharidusega elanikkonda on Eestis pool.

Maarja Lõhmus: Peaksime oma päevalehti võrdlema Põhjamaade lehtedega sisu poolest.

Meil on sõjateemad väga fookuses, on sõjateemade dominant. Mida see kultuuriliselt, laiemas mõttes tähendab? Põhjamaade lehtedes pole sõjateemad niivõrd esil, nende temadega ei pingestata auditooriumi. Vähem on emotsiooni ja rohkem

analüüsi. Meil on vaja psühholoogilist tasakaalu sõjateemade esitamisel päevalehtedes, et ei oleks hirmu ja pinevuse kruttimist, totaalset psüühilise tasakaalutuse tekitamist.

Erik Roose: Rääkides ERRi arengutest 2022, võime öelda, et ERR on jätkuvalt usaldusväärne. Küsitlused näitavad, et päästeamet ja häirekeskus on usalduses kõige ees. ERRi usalduses oli 2022. aastal väike kukumine. Eestlaste hoiakud pole muutunud, aga venekeelse meedia kasutajatel on usaldus kukunud 10%. Selle foon on teatav vaimne segadus – sama asi, millest Erik Gamzejev rääkis.

Kas on liiga palju sõjainfot? Käisin Belgias, seal sõjast üldse ei räägita. Mina ei tunne, et oleks liiga palju sõjauudiseid.

Euroopa ajakirjanduse tasandil oli EBU tegevus sõjale eelnenud aastatel COVIDist paralüüeeritud, füüsilisi kohtumisi oli vähe, ringhäälingute ühishanked on läinud tagurpidi, tavarütm taastus 2022.

Lugejatele-kuulajatele-vaatajatele võib üle veebi kinnitada vanu asju, aga uut väärtust, uusi keerulisi asju üle veebi ei tehta.

ETV+ otsis, kuhu kadus venekeelne televaataja. 42 000 televaatajat on kadunud. Kuhu nad kadusid? Võib ehk olla, et teleri nuppu enam sisse ei panda, lapsed töid arvuti, vaadatakse Kisseljovi ja Solovjovi.

Erameedia eest ei taha sõna võtta. Kanal 2 ja TV3 summaarne vaadatavus on kahe peale kokku sama suur kui ETV-l. Seejuures on Kanal 2 osakaal viimase poole aasta jooksul kasvanud.

Raadiokuulamise mõõtmine on raske. Järelkuulamist analüüsides võime näha, mis saateid kuulatakse. Mustreid on huvitav vaadata, aga muudatusi ei olnud – 33% kuulamiste osakaalust on ERRi raadiokanalid.

See 33% loob tegeliku turukonkurentsi, kus omavahelised proportsioonid on paigas ja pinges. Kui riigi tehtu osakaal oleks üle kolmandiku, siis tekivad hälbed.

Noorte jaoks muutub lineaartarbimine vähem oluliseks, nad tahavad oma ajakasutuses vabad olla. Mängusaateid ja tantsusaateid poliitikutega vaatas järele juba üle 50%. Siin võiks uurida, miks loobutakse ajalehtedest ja otsetarbimisest, kasutatakse järelvaatamist ja järelkuulamist. Peale koroonat ja sõja algust on kõigi suurte portaalide ja väljaannete jälgitavus 10–15% madalamal tasemel kui varem.

EL pole juba 2020. aastal algatatud kaebuse suhtes veel otsustanud, kas ERR rikub riigiabi saamise

reegleid või mitte.¹¹ Tegelikult on praegu mõistlik tasakaal olemas.

Ajakirjandusvabaduse indeksis tõusis Eesti 2022. aastal 4. kohale. Nüüd oleme ühes seltskonnas Norra, Taani, Rootsi, Soome ja Lirimaaga. Võrreldes seda kasutada olevate ressurssidega oleme raudselt maailmarekordi omanikud.

Küsimus: Kas võib öelda, mis jääb ajakirjanduslukku aastast 2022?

Erik Roose: See, kuidas me ise ühiskonda suhetime kriisides, sõjas. Ühiskond oli šokis mitu kuud.

Erik Gamzejev: Kõik need kriisid, sõda ja monumentide liigutamine on muutnud hoiakuid, mis täies mahus välja ei paista, aga see on muutnud illusioone, mis varem olid. Eesti meedia on toonud kõik selle nähtavale, on tekitanud peataoleku. See, mis varem oli unistuste maa, unistuste riik, ei ole enam selline. Küsimus on, kuidas selles uues maailmas end sisse seada.

Igast päevalehest saab mingil hetkel Sirp. Võime teha lõputult uuringuid, et tahame süvakultuuri, aga tegelik auditoorium seda ei kinnita. On vaja teada, mida tegelik auditoorium tarbib ja sööb.

Andres Kõnno: Äripäev lõpetas 2022 paberlehe väljaandmise. Äripäev pole kunagi tasuta uudist teinud, nüüd läks paberleht kinni. Paberleht on traditsioon, teda tuleb teistmoodi lugeda.

Marju Lauristin: 2022. aasta positiivne vaade – varem eksperte ei tahetud esinema, sest nad on liiga keerulised. Aga nüüd sõjamehed ees ja teised järel. Äkki hakkas kõlama teistsugune, faktipõhine ütlamise viis. Äkki hakkas tulema teadlasi. Toimus teatud pööre asjalikuma, tõendus põhise arutelu poole.

Küsimus: Missuguseid muutusi te näete, mille puhul ajakirjandus kas mõjutab, korraldab või on

indikaator?

Erik Roose: Teadlaste roll on kehv. Ka teadlased peavad olema rohkemaks suutelised.

Meediamajades käib diskussioon, et kui aktiivne peaks olema. Ma olen selle vastu, et ajakirjandus peaks olema avangard, ajakirjanikud kõrgeenud kriitikameelega kodanikud. Äkki ei peaks ütleva, et perenaine peaks poodi minema, võib-olla perenaine taipab isegi, et peab poodi minema.

Marju Lauristin: Ootan kannatamatult seda hetke, et poliitik ETV „Esimeses stuudios“ pannakse vastamisi teadlasega.

Erik Gamzejev: Keeruliste asjade tõlkimine on meedia roll. Keerukaid asju tuleb aina juurde, peame oskama ära seletada, et need läheksid lugejale ka korda. Näiteks 60 leheküljest kohtuotsusest tuleb teha üks lehekülj arusaadavat teksti.

Andres Kõnno: Ajakirjandus ei peaks muutusi vedama, ta peaks olema neljas seisus.

Marju Lauristin: Muutuste puhul ühiskonnas näen ajakirjandusel eeskätt katalüsaatori rolli, kui ta leiab üles need inimesed, kes muutusi toovad.

Ajakirjandus peab tähele panema, kuidas ta mõjutab ühiskonna vaimset tervist. Ülevõimendatud negatiivsus on juba niigi ärevatele inimestele kahjulik ja ohtlik.

Katrin Saks: Ühe muutusena on muutunud eesti mehe kuvand. Senine pilt pilli- ja pullimeestest, eesti mehest kui näitlejast ja pillimehest on muutunud, pildil on rohkelt laigulises rõivas arukaid mehi.

Maarja Lõhmus: Oluline on ajakirjanduse kollektiivne refleksiivsus, oskus panna kokku professionaalne teadmine ja poliitiline otsustamine.

¹¹ Meediafirmad kaebavad ERRi riikliku rahastamise Euroopa Komisjoni. - ERR, 7. september 2020. <https://www.err.ee/1132122/meediafirmad-kaebavad-err-i-riikliku-rahastamise-euroopa-komisjoni>

SÕJAAJAKIRJANDUS

Sõjaajakirjandus 2022 sügisel

Mis vaatab vastu sõjasündmuste kajastustest, milliseid piire seab sõda ajakirjandusele ning milliseid väliseid ja sisemisi heitlusi peab sõjareporter?

Ülevaade EAASi koosolekust 11. novembril 2022

Väino Koorberg (koosoleku juhataja): Pakkusin meie tänaseks aruteluteemaks, kes on ajakirjanik – kas ajakirjanik, kodanik, patrioot või propagandist. Siis otsustasin, et seda peab ikkagi kitsamaks tõmbama, fokuseerima Ukraina sõjale. Krimmi sõda on see, mis sõjaajakirjandusele on tugeva alguse pannud. Kõige esimest klassikalist sõjaajakirjanikku, William Russellit tuntakse, sest ta tegutses Krimmi sõja ajal, ja kõige esimene sõjafoto oli täpselt samamoodi pärit Krimmi sõjast.

Meil on täna plaanis rääkida kolme väga otseselt Ukraina sõjaga kokku puutunud ajakirjanikuga. Seejärel räägib Tiit Hennoste sõjakajastusest akadeemilises vaates ja pärast seda Peeter Tali ajakirjandusest sõja ajal.

Jaanus Piirsalu on meie esimene esineja. Miks on üldse sõda vaja ajakirjanduses näidata?

Jaanus Piirsalu: Alustuseks ma natuke selgitan seda, kuidas Ukrainas ajakirjaniku töö üldse käib, millised on piirangud ja millised on reeglid.

Iseenesest on loogiline, et Ukraina armee on seadnud ajakirjanike tööle üsna palju piiranguid. Nende eesmärk on üldiselt kaitsta oma sõdureid ja tehnikat, sest tänapäeva tehniliste vahenditega on võimalik palju kahju tekitada. Sõja jooksul on ajakirjaniku mänguruum palju muutunud. Toon sellise näite: kui sõda algas 24. veebruaril, siis ma ärkasin juhuslikult hommikul sellises kohas nagu Zolota. See ei ütle öieti midagi, aga selle kõrval asub Popasna linn, mis on sõjauudistest küllalt tuntud. Ärkasin sisuliselt rindejoonel, 700 meetri kaugusel tollasest kontrolljoonest. Õnneks sel hetkel seal suuri lahinguid ei olnud, ma sain õnnelikult rindejoonelt ära liikuda. Siis ma jõudsin Severodonetski linna.

Ma olen seal palju käinud. Sõja esimesel päeval, kui ma jälle sinna sattusin, oli paanika nii suur, et

ma võisin rahulikult kuberneriga valitsushoonesse sisse jalutada ja ringi kõndida. Tavaliselt oli seal väga palju valvureid, aga kõik olid jalga lasknud. Ainuke, kes seal kohal oli, oli üks valvur, kes tuli kuskilt tagaruumist, sest kuulis ilmselt mingit müdinat. Küsisin, kus kõik on, tahaks rääkida kuberneriga või kellegi vastutava isikuga. Valvur ütles, et kõik sõitsid ära. Siis ma läksin edasi linnavalitsuse hoonesse., See oli praktiliselt sama tühi. Õnneks oli linnapea kohal, sain temaga rääkida.

Kui ma hakkasin linnast ära liikuma koos kolleegidega, kellega seal kohtusin, siis sattusime Ukraina sõjaväekolonni peale. Kuna materjali oli vaja, hakkasime neid pildistama ja filmima. Keegi ei öelnud meile mitte midagi, sõitsid ja lehvitasid meile. Aga paar nädalat hiljem tuli väga range keeld sõjaväelaste ja sõjatehnika pildistamise kohta. Läks nädal aega, kui kehtestati akrediteerimissüsteem. See tähendab seda, et kui ajakirjanik tahab praegu Ukrainas töötada, siis ta peab selleks saama akrediteeringu Ukraina kaitsevält, kes jagab neid koostöös nende kaitsepolitseiga, SBUga.

Praeguses Ukrainas ei saa muidu töötada, kui sa oled enne läbinud julgeolekukontrolli, alles see annab sulle võimaluse töötada. Sõja algul sai akrediteeringut enamasti suhteliselt ruttu, oli ka juhtumeid, et lausa ühe päevaga. Mina ootasin natuke kauem. Aga mida edasi, seda raskemaks on läinud seda saada. Tean juhuseid, kus kolleegid välismaalt on oodanud peaaegu kaks kuud mingitel arusaamatutel põhjustel. Sellised asutused nagu SBU seda muidugi kunagi ei põhjenda. See on esimene filter, nii-öelda taustakontroll, mille ajakirjanik peab praegu läbima, kui läheb Ukrainasse tööle.

Edasi on nii, et kui sa tahad kusagil rindejoone läheduses töötada, külastada mõnda väeosa ja sõjaväelastega rääkida, siis selle jaoks pead veel taotlema

eraldi loa. See käib läbi peastaabi ja selles on mitu erinevat tasandit. Kui sa tahad rääkida konkreetse üksusega, näiteks idarinde maaväe üksusega, siis pead luba küsima maaväe staabist. Aga kui tahad näiteks lääne sõjaväetehnikat pildistada või filmida, siis selle jaoks on vaja kraad kangemat luba kaitseväe peastaabist. Kõikide nende lubade saamine võtab päris kaua aega. Näiteks viimane kord ma ootasin peaaegu kolm nädalat. Saadud luba saadetakse konkreetse väegrupi pressiteenistusse, kes siis suunab sind konkreetsete brigaadide pressiohvitseride juurde. Nemad peavad selle omakorda veel kooskõlastama endast ülalpool seisva pressiohvitseriga. Oletame, et ma tahan praegu sõita Ukrainasse rindelähedasse piirkonda, mul on olemas akrediteering, sõidan konkreetse plaaniga Donbassi kohale ja tahan seal mingi üksuse juurde pääseda, et seal sõduritega rääkida, mõne ohvitseriga pilti teha. Kui mul ei oleks loa saamise ettevalmistusi tehtud, kui ma hakkaks alles praegu sellega tegelema, siis võtaks see umbes kolm-neli nädalat aega, enne kui ma saaksin selle loa kätte.

Muidugi, nagu alati on olemas ka mingid otse- teed. Sul peavad selleks olema head sidemed mingite üksustega, pead isiklikult tundma ohvitseri või ülemusi. Nendel, kes on rohkem Ukrainas käinud, kes on sõda alates 2014. aastast kajastanud, on kindlasti rohkem kontakte. Või siis tunned kedagi, kes tunneb sõjaväelasi, näiteks mingeid vabatahtlikke, kes varustavad sõjaväeüksusi. Teinekord on võimalik nendega kaasa minna, pressiohvitseridest mööda minna.

See kõik on teoorias nii. Aeg-ajalt aga kehtestab Ukraina kaitseväge totaalse keelu rindelähedaste piirkondade suhtes, ükski üksus ajakirjanikke vastu ei võta ja load ei loe. Näiteks kui nad valmistuvad pealetungile minema või suuremat operatsiooni läbi viima. Selle järgi saab ka muidugi hästi aru, et midagi on teoksil. Siis sa võid istuda kaks-kolm nädalat kohapeal, kuhugi sind ei lasta, isegi tutvused ei loe eriti, kõike jälgitakse hästi rangelt.

Paljudesse rindelähedastesse regioonidesse sõit- miseks – isegi kui sa ei taha üksusi külastada, vaid rahulike elanikega rääkida – pead täitma ankeedi *online*'is, teavitama, et sa sõidad sinna. Mingit vastust ei pea ootama, aga kui sul ei ole see ankeet täidetud, seda teadaannet tehtud, siis sind ei pruugita sinna piirkonda lasta, kuna igal pool on valvepostid nimekirjadega. Ja kui sa sinna piirkonda sisse sõidad, siis kirjutatakse kõik sinu andmed üles, passi ja auto numbrid, pildistatakse. Ukraina sõjaväel on kogu aeg suhteliselt täpne ülevaade sellest, kus ajakirjanikud

viibivad ja kes nendega kaasas on.

Näide piirkondade ootamatust sulgemisest aja- kirjanikele. Sõja alguse poole, kui venelased Kiievi kallalt olid juba läinud, keelati ära Tšernihivi piir- konda sõitmine. Seda oli lihtne kontrollida, kuna enam-vähem terve oli ainult üks sild, kust autoga läbi sai. Seda põhjendati sellega, et seda ala puhasta- takse, selleks et ajakirjanikel oleks seal ohutu. Ilmselt nad püüdsid seal metsadesse jäänud Vene sõjaväela- si. Aga juhtub ka, et aeg-ajalt pannakse ajakirjanikele mingi piirkond lihtsalt kinni.

Mis keelud veel on? Nagu juba mainisin, et tehni- ka pildistamine on keelatud. Selleks on eriluba vaja ja pildistada tuleb niimoodi, et asukoht ei oleks ära- tuntav. Tavaliselt pressiohvitserid näitavad sulle õige suuna kätte.

Välisajakirjanik sõltub kindlasti väga palju Ukrai- na kohalikust fikserist, isikust, kes aitab sind koha- peal. Kuna me paraku kohalikke olusid hästi ei tun- ne, peame endale kohapealt abilise palkama. Tema teadmistest ja kontaktidest sõltume väga palju. Ma arvan, et 50-60% töö tulemusest sõltubki sellest, kui hea fikser on. Postimehes kasutame igas piirkonnas eraldi fikserit, kes tunnevad hästi just seda piirkon- da ja inimesi. Paljud meediaväljaanded kasutavad ühte ja sama fikserit, kes sõidab nendega igale poole kaasa.

Ligipääs materjalile sõltub palju ka teede ja sil- dade olukorrast. Tihti ei olegi võimalik ligi pääseda. Lõhutud sillad on väga suur probleem Donbassis ja nüüd ka Hersonis. Donbassis on hästi palju väike- seid jõgesid ja Hersonis kanaleid. Sõjaväelased oma erivahenditega saavad muidugi üle, aga teinekord on pontoonsillad sellises seisundis, et isegi džiiibiga on sealt väga raske üle saada. Rääkimata meie toimetu- se Toyota Corollast.

Tuleb ka aru saada, et mida lähemal seal rindele oled, seda kitsamat pilti sa tegelikult sõjast näed ja seda raskem on üldistusi teha kogu olukorra kohta. Kiievis olles, võib-olla isegi Tallinnas olles näed sa laiemat pilti palju rohkem, kui istudes kuskil Kra- matorskis, kus sa oled väga seotud selle konkreetse piirkonnaga.

Aga konkreetseid emotsioone ja detaile saad sa ikkagi ju kohapealt. Ja kohapeal saad nn sõjandust natukenegi läbi hammustada. Sõjandust on muidugi palju.

Mulle tundub, et ukrainlased teevad küll ka nii-öelda infooperatsioone desinformeerimise ees- märgil, aga vähemalt üritavad nad avalikkusele mitte valetada, pigem on nad siis vait. Mulle tundub, et

avalikkust meelega nad väga ei eksita.

Mis kasu on üldse sõja näitamisest? Mis kasu toob ajakirjanik, kes sõjalisi konflikte on kajastanud? Ausalt öeldes on see päris raske küsimus. Minu jaoks on see töö. Lugeja otsustab, kas sellest on talle mingit kasu. Eks uudiseid sõja kohta saab iga lugeja kätte ka ilma selleta, et mina või mu kolleegid seal käiksid. Ma arvan, et laias laastus on meie ülesanne näidata emotsioone kohapealt. Üks asi on lugeda, et mingi linn on 80 protsendi ulatuses elamiskõlbmatuks muudetud, ja teine asi on näha konkreetseid purustusi ning konkreetseid inimesi. Üks asi on arve lugeda ja teine asi on nende arvude taga inimesi näha. Ausalt öeldes ma ei tea, kas meie töö lugejaid kõnetab või mitte. Ma teen oma tööd nii hästi, kui oskan. Kui Postimees tellib neid lugusid, ju siis midagi ikka on.

Mida tegelikult peab ajakirjanik teadma ja oskama selleks, et sellises kohas töötada? Ma arvan, et üks tõeline professor selles küsimuses on Eesti ajakirjanduses Ivar Heinmaa. Minu kogemus piirdub ainult Tšetšeeniaga ja nüüd Ukrainaga. Ajakirjanikule, kes rindel sõda kajastab, on ääretult oluline autonoomse tegutsemise võimekus või oskus. Sa oled ikkagi seal suhteliselt omapäi, toimetus sind eriti aidata ei saa. Tähtis on kiire reageerimine, kiiresti ja õigesti otsustamine selle üle, mida nüüd teha, millisel teemal keskenduda, kuhu minna.

On väga oluline, et ajakirjanik oleks hästi iseseisev. Mulle tuleb muidugi kindlasti kasuks, et ma olin pikalt Moskvast ja pidin väga palju iseseisvalt tegema ning otsustama. Muidugi pead sa olema professionaalselt väga kiire kirjutaja ja loo kokkupanija, aega on suhteliselt vähe. See on ka füüsiliselt suhteliselt kurnav, emotsionaalsest poolest rääkimata. Kui jääd pommitamise alla, sõltub sinu otsusest, kas jääd terveks või ei.

Millistest oskustest ma tunnen Ukrainas puudust, on see, et võiksin osata paremini ukraina keelt. Näiteks kolleeg Anton Aleksejev ETVst räägib väga hästi ukraina keelt, teeb kohe kadedaks. See on praeguses olukorras väga suur pluss inimestele lähenedes, kui sa oskad ukraina keelt. Ma arvan, et kõik Eesti ajakirjanikud, kes seal praegu käivad, peaksid kindlasti täiendama oma sõjameditsiini oskusi. Ei tea iial, millal neid vaja läheb, ja ma kardan, et mingi hetk läheb neid kindlasti vaja.

Kuidas ma otsustan, millisena ma seda konflikti näitan? Praeguses sõjas on asi väga selge selles suhtes, kelle lugu sa jutustad. Selle lugu, kelle poolt sa oled füüsiliselt. Seda võimalust ei ole, et täna kirjutatan

Ukraina poole vaadet asjale, homme sõidan autoga üle rindejoone ja kajastan kõike teise poole seisukohalt.

Kui sõda algas 2014, siis oli see mingil määral võimalik. Ma mäletan, et ma käisin 2015 sügisel Venemaa kaudu Luhanskis ja tollal oli küll veel võimalik ka teise poole vaadet edastada.

Ma kirjeldan seda, mis seal toimub, mida ma näen ja mida mulle räägitakse. Katsun omi mõtteid võimalikult vähe lisada. Alati ei tule see kahjuks välja. On juhuseid, kus olen oma suhtumist ja emotsioone edasi andnud. Hea meelega näeks seda, et lugeja ise otsustab, millisena ta seda konflikti näeb. Sellist eesmärki ei ole, et lihtsalt näidata, kui õudne see sõda on. See on nagunii vist kõigile selge, et on jubedalt õudne mõlemalt poolt.

Ma ei oska ega saagi vastata küsimusele, mille järgi otsustada, kelle lugu on õige. Me näemegi ainult ühte poolt rindel. Sa räägid, mida näed ja kuuled. Sul puudub võimalus kontrollida mingeid fakte. Kuidas ma kontrollin näiteks seda, kust see rakett täpselt tuli ja tappis 40 inimest? Kuidas ma kontrollin, kes lasi rindejoonel tankiga puruks auto, kus oli sees pere koos lastega?

Ma saan aru, et need on ajakirjaniku puhul õiged küsimused, aga sõja tingimustes need ei ole tihti asjakohased. Tuleb aru saada, et rindel töötav ajakirjanik on pandud väga nõrka olukorda, et võimalused on seal väga napid. Mitte sellepärast, et me ei tahaks või et niimoodi on lihtsam, aga tihti on see objektiivselt nii.

Väino palus, et ma räägiks juhtumitest, kus mulle on mingi narratiiv või lavastatud olukord ette söödetud. Eks mul on kahtlusi olnud. Sõja alguses töötasin palju ühe kolleegiga Die Weltist, kes on väga kogenud, konfliktikolletes palju käinud mees ja oskab kahtlasi asju minust paremini läbi hammustada. Teatud kahtlusi liikus, aga neid on pööraselt raske kontrollida sellistes tingimustes. Isegi kui neid põhimõtteliselt oleks võimalik kontrollida, võtab see väga kaua aega ja nõuab suuri ressursse. Ma ei usu, et ühelgi Eesti meediamajal oleks selliseid võimalusi. Üks konkreetne kahtlus oli kohe sõja alguses. Seal oli juttu sellest, kuidas Ukraina vormidesse riietatud venelaste rünnakrühm üritas kesklinna tungida ja poole tee peal hävitati. Sisuliselt põletati kogu tehnika ja inimesed maani maha. Selle kohta olid algusest peale kahtlused, et äkki need olid ikkagi nii-öelda omad. Aga kuidas sa seda kontrollida saad?

Väino Koorberg; Et see kõik ei jääks minupool-

seks justnagu ülekuulamiseks, võtame vahepeal mõned küsimused auditooriumist ka. Saan aru, et Hans H. Luik on palunud sõna.

Hans H. Luik: Sinult juba küsiti, kas on olnud mingeid lavastusi näha. Minu küsimus puudutab ühte venelaste poolt välja käidud sõja ajendit – et Donbassi regioonis olevat kaheksa aastat käinud genotsiid. Bellingcatis avaldati info mingist kindralist, kes olevat saanud viis miljonit dollarit, et seal midagi lavastada. Nagu OECD vaatleja Tiit Matsulevitš ütles, on isegi mingi laste massihaud tehtud. Kas sa meediat jälgides nägid, et venelased üritasid mingit suurt lavastussõud teha? Nad peavad ju maailmale näitama, mis see sõjaajend oli.

Teine küsimus on telekanalite kohta. Suvel tuli Ukrainas rakendamisele oligarhidevastane seadus, millega neil kästi oma telekanalid loovutada. Kui mina intervjuerisin oligarh Porošenkot, siis ta ütles, et tema kanalit ära ei võeta, ta „müüs“ selle omaenda ajakirjanikele. Ja Kolomoiskilt, kes aitab Zelenskõi võimule, ka võib-olla ei võeta tema kanalit Kvartal 95 ära. Kas need kanalid on üldse alles jäänud või on nüüd nii, et kõik kanalid on ühtsed. Mis seal TV sfääris toimub?

Jaanus Piirsalu: Esimesele küsimusele jään vastuse võlgu, ma ei oska selle kohta midagi öelda, kuulnud ma midagi ei ole. Ma arvan, et kui neil oleks õnnestunud seal midagi suurt lavastada, siis oleks see meediasse jõudnud, aga mina ei ole tähele pannud.

Ma arvan, et oligarhe ei sunnitud oma telekanalid maha müüma. Praegu küll tegutsevad erinevad telekanalid. Mingis ulatuses nad küll edastavad ühisprogrammi, aga see ei tähenda seda, et nüüd 24 tundi kõikidel kanalitel oleks seesama programm, et neil kõigil oleks sellesama Kolomoiski 1 + 1. Ma arvan, et sa pidasid Kvartal 95 puhul seda silmas. Kõik kanalid tegutsevad, neil on eraldi uudisteplokid. Ei ole nii, et ainult üks suur riiklik tegutseb, neid on päris mitu. Aga sisepoliitilist üksteise vastu mängimist on kõvasti vähem, seda praktiliselt ei olegi.

Hans H. Luik: Mõni neist ometi ju kritiseerib ka valitsust ja kaitsejõude? Näiteks seda, et nad ei sättinud linnadesse droonidevastast kaitset ja kuulipildujaid elektrijaamade juurde. Või kriitikat ei tehta?

Jaanus Piirsalu: Ausalt öeldes ma ei ole suur teleka jälgija, kodus eriti ei vaata telekat ja pole ka

eriti aega. Aga ma olen näinud mujal meedias, et seda kriitikat on hakanud nüüd vaikselt tulema. Seda tuleb järjest rohkem, ei anna võrreldagi sõja esimese kolme-nelja-viie kuuga, kui oli täiesti null kriitikat. Nüüd hakkab seda tulema, isegi igasuguste hangete kohta. Ja korrupsioonist räägitakse.

Väino Koorberg: Siin on tulnud küsimus selle kohta, kuidas sulle sõjatoonis käimine emotsionaalselt mõjub. Kas saad tagasi tulles nädal aega ühel või teisel moel stressi maandada?

Jaanus Piirsalu: Heal meelel ma sellest ei räägiks. Niipalju ütlen, et viimane kord, kui ma Ukrainas käisin, siis me olime seal septembris praktiliselt kolm nädalat. Ma ütlen, et kunagi varem ei ole mul olnud nii emotsionaalselt raske sealt tagasi tulla. See ilmselt seotud sellega, et hävitustöö on lihtsalt järjest kohutavam. Kõik need purustatud linnad ja külad, inimeste tragöödiad... Mingi hetk saab lihtsalt jõud otsa seda kõike näha.

Väino Koorberg: Selles mõttes oli minu küsimus arvatavasti kohatu, kui ma küsisin sinu käest täiesti akadeemilise küsimuse ajakirjaniku hoiaku kohta. Kui me võtame hoiaku, et me oleme ju kõik loomulikult Ukraina poolt, kas ajakirjanikule on selles hoiakus ka mingid ohud peidus?

Jaanus Piirsalu: Eks ajakirjanik on ka inime- ne. Ma mõistan seda ajakirjanikku, kes esindab üht poolt, ja ka seda, kes teist poolt. Aga tuleb ka aru saada, et kõik need videod ja fotod ja kirjeldused, mida inimesed meediast loevad ja vaatavad, ei anna pooltki edasi tegelikku jõhkru. Ääretut jõhkru, mida ajakirjanik näeb kohapeal.

Sa pead olema ikka väga-väga külma südame ja peaga ajakirjanik, kui sa sellest kõigest tasakaalustatult suudad välja tulla ning jääda nii-öelda balansseerituks. Kindlasti on palju neid ajakirjanikke, kes seda ka suudavad.

Ajakirjanikel nendest riikidest, mis asuvad meie regioonist kaugemal, on kuidagi lihtsam jääda neutraalsemaks, nad ei võta nii emotsionaalselt seda sõda. Neil ei saagi olla sellist emotsionaalset sidet selle sõjaga. Näiteks lause, et oleme ju kõik loomulikult Ukraina poolt. Kui Eesti ajakirjanik seda ütleb, et siis on selle mõte, et tegelikult sõdib Ukraina praegu ka meie eest. Nii et kui sa seda ütled, siis ütled ka seda, et loomulikult olen ma Eesti poolt.

Kontekst määrab siin väga palju. See, kust ajakir-

janik pärit on, ja see, milline on ta kogemus. Suured meediakompaniid, kellel on palju võimalusi, roteerivad pidevalt rinde lähedal käivaid ajakirjanikke. See on õige taktika, et nad ei hakkaks sõda liiga isiklikult võtma. Eesti ajakirjanike häda on see, et me oleme sõja läheduses suhteliselt tihedalt. Ja ma arvan, et see lihtsalt lõpuks paratamatult hakkab ka emotsionaalselt meile mõjuma, nii et me võtame seda juba väga isiklikult.

Maarja Lõhmus: Kas võib öelda, et sa oled nüüd mingis asjas ekspert, ja mis on sinu ekspertiis, kasvõi ajakirjanikuna? Mis on toimunud sinuga professionaalselt?

Me oleme teinud ühe võrdluse viie riigi ajakirjanuskäsitluste vahel, kui algas Gruusia sõda. Sellest oli näha, et Eesti ekspertiis Gruusia osas oli parim nendest viiest. Aga mida praegu arvata, kui võrdled ennast teistega?

Jaanus Piirsalu: Teistega võrrelda on mul raske, sest ma olen väga halb lugeja, ei loe üldse palju, ei suuda. Ja mul on siin kodus olles nii palju muid tegemisi. Ma olen Ukrainas olnud ju päris palju alates aastast 2014 ja loomulikult tean seda, mis seal ühiskonnas toimub palju paremini kui enamik minu välismaa kolleegide. Aga kas ma nüüd sellepärast mingi ekspert olen, seda on raske öelda. Ma arvan, et võib-olla oskan rohkem kui keskmine inimene selle konflikti kohta midagi arvata. Aga Rainer Saks ja teised meie targad ekspertid on ikkagi kindlasti pädevamad.

See on ikkagi töö väga ekstreemsetes tingimustes. Ma ei ole elu seeski nii ekstreemsetes tingimustes töötanud. See on muidugi andnud suure kogemuse. Selles mõttes on see küll olnud väga arendav, kuigi on nagu paha öelda, et keegi sõja tingimustes areneb professionaalselt. Ukraina sõdurid muidugi arenevad professionaalselt kindlasti kõvema tempoga kui mina ajakirjanikuna. Muidugi on see mulle ajakirjanikuna palju juurde andnud.

Väino Koorberg: Koleduse piir on sinu jaoks ka nihkunud kuidagi kaugemale?

Jaanus Piirsalu: On küll vist, jah. Isegi Tšetšeenias ei olnud sellist. Seal oli ka muidugi väga jõhkraid pilte, aga need olid väga harvad, ei olnud selles kogustes. Seal oli ikkagi üks konkreetne linn, Groznõi, ja see polnud ka nii purustatud kui mõned Ukraina linnad. Seal oli ka laste laipu, aga mitte nii

palju. Ukrainas toimunu jõhkruks on raske ette kujutada.

Aga ma tahtsin veel lisada selle eelmise jutu lõpuks, et tegelikult oli siin hea küsimus mulle ette pandud, kas sõja kajastamisel on üldse võimalik jääda neutraalseks ja tasakaalukaks.

Kindlasti on see võimalik suurtel meediamajadel, kellel on ajakirjanikud mõlemal pool ja kes töötavad mitmes kohas. Meiesugustel üksiküritajatel on see keeruline.

Siin on veel üks teema, mille üle ma olen ise palju mõelnud – kui sa seal käid, siis kus on see piir, kus sa oled nagu ajakirjanik ja kus hakkad inimesi aitama. Kas ja kuidas on võimalik ühendada ajakirjaniku ja vabatahtliku abistaja rolli? Ideaalis pead ikkagi valida selle või teise rolli. Kui sa hakkad väga aktiivselt teisi inimesi aitama, siis sul nihkub ajakirjaniku fookus ikkagi hoopis kuhugi teise kanti.

Seda on ette tulnud, eriti sõja algul, et iga kord, kui me autoga läksime, siis me panime pagasnikusse mõned kastid igasuguseid ravimeid. Eriti veel, kui oleme käinud sellistes kohtades, kus kõik on pommitatud puruks, inimestel pole praktiliselt süüa midagi.

Me oleme alati üritanud osta kastitäre lihtsamaid toiduaineid ja inimestele viia. Toiduainete pakumise nutulugusid ei ole ma näinud, et keegi teeks. Aga kui lähed väga purustatud piirkonda, kus inimesed elavad pommivarjendis ja ei käi päevade viisi väljas, kus on palju lapsi ja vanureid, siis ikka viid ju kotitäre puuvilju või midagi. Aga ma ei nimetaks seda päris vabatahtliku tööks, see on vaid inimlik aitamine. Kuna kahte asja ei saa hästi teha, siis tuleb valida, kas töötad ajakirjaniku või vabatahtliku abistajana.

Väino Koorberg: Meie järgmine esinemine on salvestatud. Ivar Heinmaa on 30 aastat olnud sõjaoperaator, on vist läbi käinud kõik maailma sõjakolled, sadakond maailma riiki. On olnud Tšetšeenia sõjas, on näinud Rwanda genotsiidi, Bosnia kodusõda, ja nüüd siis Ukraina sõda. Kuna ta täna on hõivatud võtetega Lõuna-Itaalias, siis temaga me salvestasime intervjuu eile hommikul.

Ivar, sina oled vist see eestlane, kes on kõige rohkem lähedalt sõda näinud. Minu esimene küsimus on väga üldine. Mis on sõja näitamise kasu?

Ivar Heinmaa: Kõige tähtsam on see, et maailm näeks, mis toimub.

Kevel läksime Lössötšanskisse, vanureid bussi-

ga ära tooma. Buss laoti täis, hakkasime tagasi sõitma ja tundus, et linn on enam-vähem puhas. Nädal hiljem läksime sinnasamasse, siis linn põles juba, pommitati räigelt. Keerasime umbes Lasnamäe-tüüpi majade juurde, seal olid pingid, inimesed istusid. Üks poiss, 12-aastane Maksim tuli meie juurde ja ütles, et tulge vaatama, kus me elame, me oleme nüüd veebruarikuust saadik keldris elanud ema ja kassidega. Läksime sinna keldrisse, ema, noor naine, oli natukene purjus. Küsisime, miks nad ära ei lähe. Vastati, et kuhu me lähme, see on meie kodu, siin oleme sündinud. Tegime nendega loo, mis sai päris hea. Enne äratulekut andsime Maksimile numbri, et ta võtaks vabatahtlikega ühendust, kui saab ema nõusse, et neile helistada. Nad tulevad, toovad teid ära. Vabatahtlike pealik helistas meile järgmine hommik ja rääkis, et Maksim oli öösel kell kaks talle helistanud ja palunud neid ära viia. Vabatahtlikud läksid, inimesed pääsesid ära. See oli selline hetk, kus ma tundsin, et minu tööst ja sellest, et olime seal kohapeal, oli kasu.

Väino Koorberg: Mille järgi sa otsustad, kelle lugu jutustada?

Ivar Heinmaa: Asjad on ikkagi suhteliselt piiratud. Kui ikka sõda käib, siis sa ei lähe sinna kahe liini vahele, su käed on suhteliselt seotud. Näiteks Süürias, Aleppos olime me valitsusvägede poolel ja kellelegi muule lähedale ei pääsenud. Selles mõttes on asi suhteliselt ühekülgne. Tahaks teisele poole ka pääseda, nüüd Ukrainas tahaks venelaste poolele ka pääseda. Aga see on täiesti lootusetu, võimatu, seda ei saa teha.

Väino Koorberg: See oleneb sellest, kes sind ligi laseb?

Ivar Heinmaa: Täpselt nii. Ja mida ta sulle näitab. Tšetšeenias käisin vist kokku 15 korda esimese sõja jooksul ja seitse esimest korda olid tšetšeenide poole peal. 1995. aasta mais ütlesid venelased, et okei, me peame näitama välismaailmale ka, mis toimub, kui õiglasel me oleme ja kuidas võitleme. Meile korraldati siis tutvumisreis, elasime Groznõi lennujaamas telkides Peterburi OMONiga koos. Kaks päeva passisime seal niisama ja panime nendega tina, konjakitehas oli püsti. Kolmandal päeval öeldi, et läheme nüüd kohtumisele tavaliste inimestega. Meid pandi BTRi peale, sõitsime kaheksa välisajakirjanikuga Groznõi keskusesse. Seal lükati

meie juurde neli kohalikku inimest ja öeldi neile, et rääkige, kuidas on. Kohalikud kiitsid muidugi, kui tore see on, et venelased tulid ja neid vabastasid. Aga kui hakkasime ära sõitma, siis öeldi tasakesi, et me vihkame neid tegelikult, ärge neid kuulake. Kõik oli lavastatud. Aga see oli see, mida said näha.

Sellises olukorras ei saa sõidult maha hüpata ja ise inimestega rääkima hakata, kui sõdurid on samas kõrval ning saavad kõigest räägitavast aru.

Väino Koorberg: Kas on olnud selliseid olukordi, kus sa tunnend teatavat vastutust nende inimeste eest, keda sa näitad?

Ivar Heinmaa: Me läheme kohale, oleme seal neli-viis päeva ja läheme minema, aga need inimesed, kellega sa oma lugu tegid, peavad jääma sinna edasi. Selles mõttes peab oma töös olema suhteliselt ettevaatlik. Soome televisioon, kellele ma enamasti töötan, on suhteliselt marginaalne, eriti paljud seda ei näe. Suure televisiooni puhul on vastutus suur. Pead mõtlema, ega sa inimeste elu ohtu ei pane oma võib-olla hoolimatu käitumisega, oma meelest jube kõva looga.

Väino Koorberg: On sul mingit tagasisidet olnud nendelt inimestelt, keda sa oled näidanud?

Ivar Heinmaa: Mõnes kohas on, kui me oleme jätnud endast mingi info, kes me oleme, kust me tuleme, oma meiliaadressid. Aga tavaliselt ma olen seal operaatorina ja palju ei suhtle, võrreldes ajakirjanikuga, kes inimestega vahetult räägib.

Väino Koorberg: Kuivõrd see, mida sa näitad, sõltub sellest, millise konfliktiga on tegemist? Sellest, kas see on konflikt lähedastes või kaugetes maades? Rwandas käis 90ndatel aastatel väga ulatuslik kodusõda hutude ja tutside vahel, aga keskmisele eestlasele läks see vähe korda ja on keeruline öelda, et keskmine eestlane võttis selles sõjas endale positsiooni. Ukraina sõjaga on asi täiesti teistmoodi, me oleme siin selgelt Ukraina poolel. Kas kajastus seetõttu kuidagi erineb? Või see, kuidas näed ennast ajakirjanikuna?

Ivar Heinmaa: Muidugi on see erinev. Rwanda konfliktis või Bosnia sõjas, mis oli meile palju lähemal, oli emotsionaalselt lihtsam poolt valida. Mida rohkem kodu poole konflikt tuleb, seda rohkem hakkab see sulle endale hinge minema. Tšetšeenia

sõjas oli jube raske teha venelastest mingit positiivset lugu, kui teadsid, mida nad seal on korda on saatnud. Lihtsam oli tšetšeenidega seda teha. Nüüd Ukrainas ei saa nagu üldse kahtlustki olla, kes on hea ja kes paha. Aga samas näiteks, kui ma käisin peale Maidani 2014 ja 2015 Donetskis ja Luhanskis, siis sai seal tehtud ka suhteliselt südamlikke lugusid nendest. Ma ei vali poolt. Püüad olla nende suhtes nii neutraalne kui võimalik ja vaadata, et äkki saab mingi inimliku poole välja tuua.

Väino Koorberg: Kuivõrd neutraalsus ja tasa-kaalustatus sõjakonfliktide puhul üldse kõne alla saavad tulla?

Ivar Heinmaa: See peaks muidugi olema iga ajakirjaniku põhitees, et ma ei vali pooli ja üritan näidata mõlemat poolt. Aga Ukraina puhul on seda jube raske teha. Kuidas ma lähen sinna ja hakkan ütleva, et ukrainlased on ise süüdi? See tundub absurdne.

Väino Koorberg: Kas võib juhtuda, et sa püüad mingitele negatiivsetele asjadele tähelepanu mitte pöörata ukrainlaste suure ja õilsa eesmärgi tõttu? Näiteks, et neil on seal korralagedus kuskil või mingi seadusvastane tegu sooritatud?

Ivar Heinmaa: 2019 olime Donbassi rindel nädal aega kuskil punkris Popasna lähedal. Ümberringi oli nagu prügimägi, kasutati ühekordseid nõusid ja kedagi ei huvitanud nende kokku korjamine, metsaalune oli täielik prügimägi. Ma mõtlesin, et seda ei taha näidata, nad võitlevad kodumaa eest, juba mitmes aasta läheb.

Väino Koorberg: Kas mõni kogemus on sind inimesena või ajakirjanikuna väga tugevalt mõjutanud, kas poolt või vastu, näiteks tekitanud sinus ääretut viha?

Ivar Heinmaa: Ma katsun ikkagi alati oma tööd teha. Et maailm näeks ja võetaks midagi ette. Mõned ajakirjanikud üritavad vahele minna, kui näevad sekumist väärivat asja, aga ma olen selle rolli võtnud, et katsun parem seda näidata. Sellega ma suudan rohkem kasu tuua kui siis, kui lähen sinna kättpidi vahele või nutan koos teistega.

Väino Koorberg: Kaks pressifotograafi tegid kuulsad pildid Mariupoli sünnitusmajast pärast pommirünnakut. Ma olen lugenud, kuidas nad on

seada kirjeldanud. Kuidas nad tormasid sünnitusmaja poole pärast plahvatust, isegi ei vaadanud, mida nad pildistasid, ja alles pärast said aru, et need on pildid, mis võivad muuta rahvusvahelist hoiakut, võivad muuta sõja käiku. Teisipidi tuleb silme ette puhtalt visuaalne näide, kuulus pilt Butšast, surnu maniküüritud käsi. Minu küsimus on surma estetiseerimisest. Sõja kujutamine võib muutuda liiga kunstiliseks. Kuidas sina sellele vaatad visuaalse inimesena?

Ivar Heinmaa: Olime Butšas koos Postimehe ajakirjanikega ja soomlastega. Meil oli peaaegu kõik filmitud ja siis öeldi, et lähme vaatame ühte kohta veel, seal on üks perekond, kuus inimest ära tapetud ja põlema pandud. Nad olid täiesti moondunud. Filmisime seda. Postimees tegi oma loo kohe ära, ladus kõik fotod üles, soomlased ütlesid, et laipu tegelikult näidata ei tohiks. Mul oli osa kaadreid võetud nii, et vaid labakäsi või jalg olid põlenud. Küsisime, kas nii saab näidata? Ei, see on ka natuke liiga julm, äkki saab kuidagi üldisemalt. Lõpuks see päev me ei saanudki luba korralikke kaadreid näidata. Seejärel tõusis Soome toimetuses pahameel, et vaadake, üle lahe Eestis on Postimehel kõik fotod üleval. Järgmistel kordadel oldi Yleisradio toimetuses juba leebemad. Öeldi, et võite siis ikkagi näidata, aga mitte võib-olla kõige jõhkramaid kaadreid.

Väino Koorberg: Mida sa ise arvasid selles olukorras?

Ivar Heinmaa: Minu meelest peab seda näitama, sõda ongi julm ja seda tulebki näidata. Muidu jääb niisugune mulje, et okei, keegi tapeti ära. See jääb väga üldiseks. Kui sa näed konkreetset detaili, siis see aitab sul paremini mõista tegelikku julmust.

Väino Koorberg: Kust läheb see piir, kust edasi ei tohiks minna? Sa ise ka ütlesid, et mõni asi läheb liiga julmaks ja liiga jubedaks. Millised on sinu kogemused selles osas?

Ivar Heinmaa: 2014 olin esimest korda Donetskis. Esimesel võttepäeval läksime surnukuuri venelastest separatistide poolel ja filmisime seal. Seal oli päris palju laipu, osa lahti lõigatud, osa mitte. Siis tuli mingi sanitar, kahemeetrine mees mulle selja taha. Maksa 100 dollarit, ma näitan sulle, mida keegi näinud pole. Ma ütlesin, et mul ei ole raha. Tema ütles, et näitab ikka, ja viis mind keldrisse. See oli umbes 50-ruutmeetrine ruum, mis oli laipu täis hunnikute

kaupa, paar lampi põles laes, põrand oli plöga, verd ja mäda täis. Ma ei tahtnud statiivi maha panna, võtsin õla pealt kõik. Filmisin kaks minutit, seejärel taipasin, et mida ma õieti teen siin, keegi mitte kunagi ei näita seda. Seal on selline piir, kus detailid ei anna enam midagi juurde. Inimene ei taha enam vaadata, paneb teleri kinni hoopis.

Väino Koorberg: Sul on palju kogemusi Soome ajakirjanduse eetiliste ja visuaalsete piiridega. Kas soomlane kajastab seda sõjakonflikti kuidagi teistmoodi kui Eesti ajakirjanik?

Ivar Heinmaa: Soomlased on võib-olla kohati mitte neutraalsemad, aga rahulikumad ja aeglased kui meie. Nad ei vali seal Ukraina sõjas nii palju poolt. Neil puudub vene keele oskus, mis on jube tähtis. On vahe, kui sa kuuled neid lugusid ainult tõlgi vahendusel. Ma arvan, et Eesti ajakirjanik on võib-olla natuke emotsionaalsem, hing on nagu rohkem taga.

Soomlastel on kohati suhtumine, et teeme töö ära ja ongi kõik. Nad ei võta võib-olla seda sündmust niivõrd hinge.

Väino Koorberg: Kui sageli tekib ajakirjanikul olukordi, kus ta tunneb, et talle näidatakse midagi, mida ta peab nägema kellegi teise huvides? Kui palju seda on Ukrainas praegu?

Ivar Heinmaa: Ukraina pool teeb samamoodi propagandat. Kevadel olime Donbassis, eesliinil, kus oli mingi sõjaväehaigla. Metsaalune oli laibakotte täis, aga seda näidata ja Ukraina kaotustest midagi mainida ei tohtinud. Kuigi me nägime, kuidas mustad kotid toodi metsa vahele, tulid teised kiirabid ja viisid need ära. Laibautod sõitsid ringi nagu kruuisturistid. Rääkida sellest üldse ei tohtinud. Meedikud, kellega tegime intervjuusid, ei tohtinud nimetada, kui palju neil on päevas vigastatuid, palju surnuid.

Väino Koorberg: Numbreid ei tohi mainida, mida veel ei tohi näidata?

Ivar Heinmaa: Kevadel, kui olime Harkivi lähedal armeega kuskil eesliinil, siis oli nõue, et sõduritel tuleb nägusid näidata külje pealt või filmida neid tagant. Ei tohi olla näha ka horisonti. Ei tohi filmida üldplaani nii, et seal on näha mingi korsten või kõrgem maja. Vaenlane vaatab seda, saab selle järgi sind lokaliseerida ja anda löögi täpselt sinna. See oli

kindel nõudmine, et kuskil ei tohi olla näha horisonti. Aga kuidas sa võtad üldplaani nii, et löikad ülevalt kaadri ära?

Väino Koorberg: Kas sa oled mõelnud, kuivõrd kohane on näidata näiteks venelaste leina või kas on võimalik näidata Vene sõduri kangelaslikkust selles sõjalises konfliktis?

Ivar Heinmaa: Muidugi tahaks ma nendega koos olla ja neid näidata. Aga praeguses situatsioonis on see võimatu. Kui sa nendega juba koos oled, siis katsud leida inimliku poole. Osa neist on seal ju vastu tahtmist, on mõni tavaline vene kutt kuskilt Siberi külast ja äkki seal täiesti võõral maal, ei teagi täpselt, mida ta teeb, kaevab seal kätega kaevikuid endale... Tegelikult saab ju selle inimliku poole väga kergelt leida.

Väino Koorberg: Ja see jutustab tegelikult sootuks teistsugust lugu. Mitte Vene sõduri kangelaslikkusest, vaid sõja koledusest.

Madis Kimmel on palunud jutuajamise lõpetuseks sinu käest küsida su esimese retke kohta Tšetšeeniasse, sinu kõige tugevamast visuaalsest kogemusest.

Ivar Heinmaa: Esimene päev, kui me Groznõisse jõudsim, linn põles ja seal oli suur silt „Tere tulemast põrgusse“. Ma olin soomlasega koos ja esimese nurga peal olid kohe tšetšeenid, tulistasid metsikult. Siis öeldi meile, et võite minuti olla siin ja siis peate kohta vahetama, venelased hakkavad tulistama. Me läksime nurga taha ja seal oli kolm tapetud Vene sõdurit. Nad olid maha lastud, üks ära põlenud. Nad olid vist juba neli või viis päeva olnud seal. Temperatuur oli nullilähedane, kõik linn oli pori täis. Kassid, koerad ja varesed käisid seal söömas, silmad olid ära nokitud, ninad ära söödud. Oli selline jube, õudne pilt. Ma filmisin seda stseeni, olin kuskil pooleteist meetri kaugusel. Tšetšeeni võitlejad läksid mööda, ütlesid, et aa, filmite Vene šaslõkki. Soomlane vaatas, suu lahti, läks näost valgeks.

Väino Koorberg: Kas ja kuivõrd on see 30 aastat, kui sa oled läbi kaamerasilma sõda vaadanud, sind ennast muutnud?

Ivar Heinmaa: Ma ise ei saa aru, et see mind muutnud oleks. Ma ei näe öösel sõjast painajaid, magan rahulikult. Võib-olla nõrgema närvikavaga ei

saaks seda tööd teha. Aga see selgub alles kohapeal, kui sa sinna lähed. Sa võid enne mõelda, et mida ma teen, kui lähen sinna ja paugud hakkavad käima. Siis oled seal kohapeal, õudne andmine hakkab pihta ja sa saad aru, et sul ei ole kümnet elu nagu Playstationi mängus. Siis on juba hilja öelda, et *sorry*, poisid, ma ei tahtnudki tulla, et ma lähen hoopis minema.

Väino Koorberg: Niisugune lugu Ivarilt.

Minu meelest peaks praegu meie keskel olema Madis Kimmel, kes koos Ivariga on kevadest saadik Ukrainas käinud. Tema käest saab ehk kuulda ka sellest, mida Ivar ütlemata jättis.

Madis Kimmel: Ivari kogemus on võrreldes minu omaga tohtu palju suurem. Olin temaga suvel ja sügisel ühisel retkel.

Väino Koorberg: Mida see sulle kõige rohkem õpetas?

Madis Kimmel: Professionaalses mõttes seda, miks raadio on ülitugev meedium sellises olukorras või sellistes kohtades. Pildil, eriti liikuval telepildil on küll hästi tugev emotsionaalne kaal, aga raadio viib su kohapeale. Kui sa ikkagi kuuled kröbinaid, tuult või tulistamist taustal või kõminat siseruumis, kui sa inimesi intervjuuerid või räägid nendega kuskil varjendis, siis see viib kuulajana sind sinna kohale.

Ja tehniliselt läheb raadioga lihtsamini. Kord Tšernihivi ligidal tahtsime Jaanusega [Piirsaluga] mõlemad oma faili järgmiseks päevaks ära saata kohast, kus polnud interneti. Proua, kelle juures me olime, viis meid üle tänava põllu peale, et siin vahepeal tuleb 4G. Siis, kujutad ette, keset sõda ja liikumiskeeldu on kaks kutti seal oma arvutitega, ekraanid siravad pimedas. Üritasime oma asju ära saata. Mõlemad vist olid 30–40 mega. Jaanus vist isegi sai oma tüki ära saadetud, minu oma ei läinud kohale. Aga kujuta ette, kui sa oleksid tahtnud saata kolm megast teletugu, see ei õnnestu lihtsalt. Raadio puhul on sul võimalik info hästi kiiresti ära saata ja anda talle ikkagi emotsionaalne värving, hoolimata sellest, et raadio on ratsionaalne meedium võrreldes televisiooniga.

Väino Koorberg: Võrdle fakti ja emotsiooni, eriti televisiooni puhul, ja hinda kummagi väärtust sõjakajastuste juures. Kas faktil ja emotsioonil võib-olla ka mingisuguseid negatiivseid poolusi selle juures?

Madis Kimmel: Kas-küsimusele vastates – kindlasti võib. Faktiga on ühelt poolt nii, et osalt teeb Ukraina ka oma propagandat. Tänapäeval nimetame me seda strateegiliseks kommunikatsiooniks. Aga teiselt poolt, see, mida me näeme, on ju ka fakt, see ei ole vale. Emotsiooniga on võimalik üle pakkuda, nii et ühel hetkel nagu ei usuta enam. Ajakirjanduses on teada nn CNNi efekt, *fatigue*. Väsimus tuleb ja sa ei võta enam infot vastu. See on ehk fakti ja emotsiooni paradoksaalne suhestumine teineteisse.

Väino Koorberg: On sul olnud olukordi, kui tunned, et sõjaajakirjanikuna pead olema mustvalge ja kodanikuna tahaksid tuua sinna juurde halle toone?

Madis Kimmel: Minul oli kahe reisi jooksul kolm momenti, mis meelde tulevad. Üks oli Harkivis, ühes eeslinnas. Saime ühe humanitaarkonvoiga kaasa sõita. See ei olnud päris konvoi, ainult kaks autot. Autos olid tekid, üks buržuika ja veekanistrid, niisugune hästi kiire abi. Jõudsime hruštšovkade vahele, seal oli palju pensionäre. Siis tulid ühest keldrist välja poiss ja tüdruk, sellised kahekümnendate alguses, ning süles vääksus neljakuune pamp, laps. See oli järsku nagu külm vesi kaela. Ma sain äkki aru, miks me siin oleme ja neid lugusid jutustame, miks me peame seda näitama, seda inimestele koju kätte viima. Teadsime, et teeme lugu venelaste tule ulatuses. Ühel hetkel autojuht hõikas meile, et aidake autod tühjaks tassida. Kahte korda seal ei mõtle, vaid aita.

Teine moment, mis ilmselt jääb alatiseks meelde, oli siis, kui me hakkasime Harkivist rongiga ära tulema. Ootasime öhtul rongijaamas rongi, pimedas juba, hästi palju laigulisi ümberringi. Ühel hetkel tuli meie juurde üks silma järgi 60+ meesterahvas kepi-ga, pesemata, mustus ja hais küljes. Ta rääkis meiega hästi puhtas ja selges inglise keeles, aktsendiga küll. Ta ütles, et on elupäevad kirurg olnud, tema haigla ja kodu on puruks pommitatud, tal ei ole mitte kuhu-gi minna. Ta ei taha raha. Aga kas teil süüa on? See on moment inimesest, kes meelde jääb. Need põlenud laibad, keda me seal pildistasime, ei jätagi sellist emotsionaalset jälge kui see inimene, kes sulle otsa vaatab. Ta võib-olla ei palugi sult abi, aga tema pilk, tema olek on see, mis mõjub.

Esimesel septembril olime Družkivkas. Tegime lugu ühest poisist, kes läks seitsmendasse klassi. Elas vanaemaga, ema töötab kohalikus haiglas õena. Selline tavaline seis – elekter on sageli ära, gaasi ei

ole, vett käib vanaema toomas mitme kilomeetri kauguselt kaevust. Küsisime intervjuus poisilt, mida ta esimese septembri puhul mõtleb, ja esimese asjana ütles ta, et ta on õnnelik, sest on elus. 14-aastane laps ju ei peaks niisugust asja mõtlema. See ei peaks olema esimese septembri vastus. Neile andsime oma autost pärast moonakoti, sest meie ettevalmistuse mõte on ikka olnud pigem võtta kaasa rohkem kui vähem, kui vaja võib minna.

Samas ma arvan, et see väike abistamine ei mõjuta ühtegi lugu, mida jutustad. Kuhu oma rõhu paned, millisel moel selle kokku traageldad, on lebed pigem olukorrast.

Väino Koorberg: Aga teisipidi, et mul tuleb meelde lugu Ameerika teleajakirjanikust, kes oli Iraagi sõja ajal otse-eetris kusagil, kus teati olevat Osama bin Laden, ja kui küsiti, kas ta on valmis kohtumiseks Osama bin Ladeniga, siis tõmbas ta kaamera ees taskust välja püstoli ja ütles: „Loomulikult olen.“

Madis Kimmel: Mina vist püstoliga ei läheks. Mul olid meeles need kuulsad Juhan Peegli sõnad, et ajakirjanik võid olla, inimene pead olema. Oli üks lugu ühes rindekülas, kust läksime 16-aastast tüdrukut ära tooma. Ta ise tahtis ära tulla, aga vanemad ei lubanud. Võtsime toimuvat üles. Seal ma mõtlesin küll, et sekkun ja lähme tüdrukuga ära. Aga ma sain aru, et meie ei tee Russki Miri. Sõitsime vaikides ilma tüdrukuta minema. Hoolimata sellest, et muidugi me oleme Ukraina poolt, aga ajakirjaniku roll on ajakirjaniku roll, see ei ole niinimetatud võitlev sõna.

Väino Koorberg: Mida sina arvad, kuivõrd on üldse neutraalsus, objektiivsus ja tasakaalustatus sõja kajastamisel võimalik?

Madis Kimmel: Klassikalise uudisekäsitluse järgi ei ole seda. Aga ma arvan, et palju on ka meediumist. Eri meediumid annavad sõda erinevalt edasi. Aga kui sa sellest objektiivsuset pead eemalduma, siis jää vähemalt ausaks. See koht tuleb ära tunda.

Väino Koorberg: Kuulajad on küsinud, kas sõja-ajakirjanik on ka dokumenteerija ja tuleviku otstarbeks ajaloo jäädvustaja.

Madis Kimmel: Ma mäletan enda magistriõpingutest, et meil oli täitsa eraldi arutelu selle üle ja me leidsime, et ajakirjanik on ajaloo esimese mustandi

ajakirjanik. Selle sõja puhul näeme ju ka, et mingis mõttes see nii on.

Väino Koorberg: Kui küsimusi praegu rohkem ei ole, siis läheme Tiit Hennoste esinemise juurde. Tiit ise on praegu teisel konverentsil, juhatab paneeli, aga oleme salvestanud tema esinemise. Me kõik teame, mis on fakt, et ajakirjandus peab olema objektiivne ja tasakaalustatud, ajakirjanik peab olema neutraalne. Mis on sellest kõigest sõja olukorras saanud?

Tiit Hennoste: Sõjauudised on sarnased kuriteouudistega. Sõda on minu jaoks üks kaua kestev kuritegu. Kuriteouudiste tavalised probleemid kuhjuvad sõjas ajapikku. Sõjas on tegelikult ju väga raske kätte saada fakte. See, mida meile faktide pähe esitatakse, on enamjaolt mingisugune filtreeritud teave, mida pakuvad osapooled ja need, kes tahavad protsessi sekkuda. Ehk teisisõnu, ma üldsegi ei arva, et näiteks Ameerika Ühendriikide või Suurbritannia reporterid või muud tegelased annavad objektiivset infot. Tõsiseid fakte ei anta. Nad ajavad seal samamoodi oma asja. Ja siin on peaaegu võimatu teha seda, mida me tavaliselt soovime, kontrollida kahest sõltumatust allikast. Enne kui seda kontrollida jõuad, oled kas ise surnud või on sõda ära lõppenud.

Sõjas ju muutuvad olukorrad nii kiiresti, et seal kaob ära terve hulk nõudmisi, mida esitatakse rahuajal, kui lähtutakse sellest, et inimesel on võimalik infot saada ja et tal on aega sellega tegeleda. Seal ei saa rääkida mingisugusest selgest objektiivsusest või tasakaalustatusest. Need lähevad kõik kusagile tagaplaanile või siis ei saa kuidagi neid nõudmisi täita, kui ma tahan infot anda. Sõda on ju pidevalt muutuv sündmus, kus inimesed tahavad kogu aeg saada uudiseid. Sõja alguses oli nii, et iga paari tunni tagant juhtus midagi. Kui ma pean pidevalt uudiseid andma, siis tekivad väga keerulised ja rasked dilemmad.

See on uue aja meediasõda, kus võidakse iga sekund üles riputada mingisugune uudis. Aga samal ajal on selgelt näha, et palju täpsemad ja tasakaalukamad on need lood, mida avaldatakse pikema perioodi kohta. Tegelikult peaks minema natukene tagasi selle nii-öelda vanema ajakirjanduse juurde, mitte paiskama iga sekund välja mingisuguseid uusi asju, mida pärast peab õiendama, seletama ja vabandama.

Ma hakkasin mõtlema, et kes on õieti sõjaajakirjanikud, neid ei ole ju meil välja koolitatud.

Väino Koorberg: Venemaalgi on neid vist väga vähe. Siin tuli uudis minu meelest kas nädal või kaks tagasi, et Moskva ülikool hakkab neid koolitama, varem koolitati sõjakoolides.

Tiit Hennoste: Kunagi kirjutasin uudise käsi-raamatu, mida on kaks trükki ilmunud, ja seal on nii-öelda eriuudised ka sees. Aga mul ei oleks isegi halvas unenäos tulnud pähe panna sinna sisse sõjaajakirjandust. Majandus, kultuur, teadus, kuriteod on seal sees, aga sõjakorrespondent tundus täiesti absurdne. Sõja kui pikaaegse kuriteo puhul kehtivad teatud kuriteouudiste kajastamise reeglid, eriti eetika osas, nii palju kui vähegi võimalik. Teiselt poolt on see tänapäeval väga keeruline asi. Kui ma tahan olla näiteks majandusajakirjanik, siis ma pean süvenema sellesse, mis majandus on, mitte ainult sellesse, mis on deebet ja krediid. Ma pean teadma, kes on tähtsad ninad, tegelikud niiditõmbajad. Ma pean teadma, kes tegelikult juhib mängu ja kuidas börs funktsioneerib.

Sõjas on tegelikult sama keerulised asjad. Ma pean teadma, kuidas väeosad on üles ehitatud, ma pean teadma, mis asi see grupp A või grupp B seal on, ma pean teadma, mis asi on rühm või jagu või rood. Ma pean teadma, kes on kõrgem, kas kindralleitnant või kindralpolkovnik. See on tegelikult üpris suur materjal. Ma hindan neid sõjanduse asjatundjaid, need ei ole reporterid. Viimasel ajal ei ole neid Eestis eriti palju kasutatud, aga alguses oli neid palju ja neid oli vaimustavalt hea lugeda. Nad olid selged, täpsed, asjatundlikud, nad teadsid, kuidas rääkida, ja oskasid seda ka lihtsalt teha. Ma sain sealt usaldusväärset infot.

See pealtvaataja info onpr emotsionaalne, selles ei ole usaldusväärset lõhnagi. Me kõik teame, et kui kuritegu pealt näinud inimeste käest pärast selle kohta küsitakse, siis on viiel inimesel kuus versiooni. Aga sõjas me kaldume mingil imelikul põhjusel arvama, et kui meil on kolme inimese jutt, siis meil on mingisugune kogus tõde käes. Ei, kahjuks ei ole nii. Nii tekivadki sellised olukorrad, et mina tahaks saada asjatundjate arvamusi. Ma hea meelega loeksin eesti keeles mõnda sõjakorrespondenti, kellest ma näen, et ta jagab seda või töötab koos mõne spetsialistiga. Ajakirjanik toob mingisugused kohalikud faktid ja spetsialist interpreteerib neid. Seda on täitsa võimalik niimoodi kokku panna, spetsialist on seal siis lihtsalt üks allikas või dialoogipartner.

Teine asi on see, mis toimub kusagil mujal. Me

saame enam-vähem teada, mis toimub USA-s. Mingil määral saame teada, mis toimub Saksamaal või Prantsusmaal, Poolas või Ungaris, Türgis. On mõned riigid, mis on nagu esile tõusnud ja mängivad sõjas kaasa.

Aga samal ajal näiteks Venemaalt peaaegu et ei saa korralikku informatsiooni. Mina eelistan viimasel ajal lugeda sõjajutte Helsingin Sanomatest. Seal on palju analüüsi ja hästi kihvtid tegelased, ei tea, kust hangitud, sest nende nimed on varjatud. Vene intelligendid, kes liiguvad erinevates ringkondades ja saadavad arutlusi. Mingis mõttes hoiavad nad natuke distantse sõjaga, aga korjavad oma tuttavatelt või mujalt infotükke kokku ja saadavad neid. Üks näide, kus keegi kirjutas, et viimasel ajal on tema sõprade hulgas poolehoid sõjale suurenenud. Küsimus oli, et mis toimub. Vastus oli lihtne – lühikese sõja puhul võid olla vait või vastu hakata, kui saad, aga pika sõja puhul pead valima poole, olema Venemaa patrioot või siis Ukraina patrioot. Kaks poolt on vastamisi ja ei saa olla kellegi vastu, peab olema poolt. Sealt tuleb üllatavaid ja huvitavaid asju välja ja nad suudavad seda serverida rahulikus vaiksuses toonis. Sa loed seda ja sul tekib mingisugune suurem usk sellesse, et nii asi on, kui ma suudan seda loogiliselt kokku panna.

No Eesti ajakirjanik – loomulikult peaks olema ajakirjanik. Ma ei oska ajakirjaniku ja patriooti mõistet isegi siduda päris hästi.

Väino Koorberg: Patrioot võib olla ka selles mõttes, et midagi jätta kajastamata või midagi üle kajastada. Et kirjutades ei mõtle enam nagu ajakirjanik, vaid sellele, kuidas on hea mu kodumaale.

Tiit Hennoste: Eks need, kes Venemaal on hakanud sõda pooldama, mõtleavad ilmselt samamoodi, sest mis võib juhtuda, kui Venemaa lagunema hakkaks.

Vaikimisega seoses, ma olen alati armastanud öelda, et ajakirjandus ei oska vait olla. Sõjaga aga ei tule vaikimine lihtsalt välja. Sotsiaalmeedia ajab emotsioonid üles. Professionaalne ajakirjandus peaks ju olema üks, kes astub vastu sotsiaalmeedia hüsteeriale. See, mis toimub Eesti sotsiaalmeedias, on täielik hüsteeria. See, mis seal valitseb mitte ainult sõja teemades, vaid ka muudes, on kohati väga jube. Korralik ajakirjandus peab astuma sellele vastu, tasakaalustama seda niipalju, kui suudab, hoidma kaineimat ja rahulikumat joont.

Mulle meeldib, et Eestis ei ole pärisajakirjandus

sellist negatiivset hüsteeriat üles kütnud sõja suhtes, nagu meil muude asjade suhtes tihti on tehtud – kohe võetakse kõikidel vool ära või juhtub midagi muud hirmsat. Siin ajakirjanik ei saa vait olla, ta peab aitama sellele hüsteeriale mingil viisil vastu seista.

Mulle alati ei meeldi kogu aeg positiivset juttu lugeda, kuidas Venemaa ressursid on otsas või sõja selgroog on murtud. Niisugune positiivne propagandistlik jutt aitab lühiajaliselt inimesi mobiliseerida, sõjaolukorrast üle olla. Aga pikapeale teeb see tui-maks, ma ei loe enam üldse või tahan järjest suuremaid annuseid. Kui ajakirjandus läheb annuste suurendamisega kaasa, jõuab asi välja hüsteeriani.

Meie ajakirjanduses ei ole midagi hullu juhtunud, kuigi minu jaoks on Helsingin Sanomat oluliselt paremini sõda kajastanud. Aga Eesti ajakirjandus ei ole ka üldiselt sugugi mitte lati alt läbi jooksnud.

Väino Koorberg: Milline on sinu suhtumine faktide ja emotsiooni vahekorra kohta sõja kajastamisel? Ühtepidi tahame palju fakte, aga teisipidi tundub, et sõda ilma emotsioonideta kajastada ei saa.

Tiit Hennoste: Sõja puhul ei ole need mitte alati faktid, mida meile faktidena serveeritakse, vaid mingisugused hoopis muud asjad, mingi spinn. Sõda ei saagi ilma emotsioonideta kajastada, sest sellesse on emotsioon sisse kodeeritud. Kui meil on kaks võitlevat poolt, üks on vaenlane ja teine sõber, siis vaenlane on puhtalt emotsionaalne kategooria, temast ei saa rääkida ilma emotsioonideta. Kui ma saan teda rahulikult ja külmalt analüüsida, siis ta ei ole vaenlane, vaid midagi muud. Kuna Eesti on väga selgelt valinud selles võitluses demokraatia ja Ukraina poole, siis peegeldame Ukraina emotsiooni. Püüame hoida üleval tunnet, et oleme selles sõjas kaasaaitajad. Negatiivsed asjad tulevad väga harva esile.

Sõda ei saa kajastada ilma emotsioonideta. Kuritegevuses on kõrvaltvaataja pilk kergem. Tavalist autoavariid näiteks võin ma rahulikult kõrvalt vaadata. Aga emotsionaalsed kuriteod nagu lastevastased kuriteod, suured mõrvad, vägistamised tulevad mulle emotsionaalselt või füüsiliselt väga lähedale. Ja sõda on just selline, emotsionaalset külge ei ole võimalik maha kraapida. Kui mingisugused tüdrukute kambad peksavad teisi, siis ei ole võimalik sealt emotsiooni välja võtta, seda rahuliku pilguga vaadata.

Kuna sõda on suur sündmus ja kestab kaua, siis tekib inimestel emotsionaalne pinge, mida hoitakse kogu aeg üleval. Tõused hommikul üles, klõpsid

masina käima ja hakkad vaatama, mis on vahepeal juhtunud. Nagu pidevate sündmuste puhul tavaks.

Väino Koorberg: Emotsioonides võetakse ka pooli, vaenlast tuleb demoniseerida. Kas ajakirjanduse peaks selgelt peegelduma see ühekülgusus? Ma tunnen süümepiinu, kui mõtlen, et mul on kahju hukkunud Vene sõduri leinavast emast. Kas ajakirjanik peaks sõduri emale mõtlema?

Tiit Hennoste: See on keerukas teema. Esiteks, sõjas on sõdivad pooled vastamisi. Teine asi on see, et osa sõdureist on olnud mobiliseeritud ja sunnitud võitlusväljale minema. Kolmas asi on see, mida tunnevad nende perekonnad. Loeme lugusid meestest, kes said sõja esimesel päeval surma, ja lugusid emadest, kes vaevlevad ja halavad.

Samad probleemid on, kui räägime eestlastest teises maailmasõjas – kes oli Venemaa poolel, kes oli Saksamaa poolel. Me ei ole aastakümnetega sellest üle saanud.

Kas ajakirjanik saab sellest üle olla või kas ta peab sellest üle olema? Ma arvan, et kirjutades oleks vaja siiski teravaid emotsioone tagasi hoida.

Lahendus oleks, kui kogu ajakirjandus võtaks sõja n-ö osadeks. Et on need nähtused, kus ei ole küsimust, kuidas suhtuda, ja siis on need, kus ei ole nii selge negatiivse positsiooni võtmine. Selles ma ei näe probleemi, et ajakirjanik Vene sõduri emale kaasa tunneb, pigem on see vajalik. See võtab võib-olla maha kõigi vene inimeste demoniseerimist, kuhu me nüüd oleme natukene jõudnud. Ka Tolstoid, Dostojevskit ja Bulgakovi demoniseeritakse mõnikord. Õnneks on kultuuriinimesed olnud suure osas täie mõistuse juures.

Väino Koorberg: Sõja tõsine kajastus *versus* meelelahutuslik kajastus? Sa oled ise ka öelnud, et paljud inimesed tahaksid raskes olukorras ka natuke nalja heita. Kust läheb eetiline piir sõja ajal nalja teha?

Tiit Hennoste: Nali on muutunud viimasel ajal eetika küsimuseks. Vanasti oli huumori küsimus – et saaks naerda. Nali on juba igal pool põhiliselt eetiline kategooria, mis on minu jaoks täitsa jube. Ma arvan, et mõnel määral võib ka sõja üle nalja heita, tuua sisse humoorikaid kilde. Praeguses sõjas on need sageli mingid venelaste lollused. Vaenlase üle naljategemine läheb lihtsasti, omade puhul võib asi olla keeruline. Kui võtta üle näiteks ukrainlaste nalju, siis ei teki

seada eetilist küsimust, et kas me võime.

See on päris jube, kui otsustame, et nalja enam ei tee. Teise maailmasõja ajal tehti Eestis väga palju nalja, tõsi küll, mõnede naljade eest pandi mõned inimesed kinni. Aga ikka irvitati nii sakslaste kui venelaste üle. Naermine on vabastav tegevus, seda ka sõja ajal.

Väino Koorberg: Meie jutuajamise lõpetuseks – kas nimetaksid asju, mida Eesti ajakirjandus seda sõjakonflikti kajastades peaks iga hinna eest vältima?

Tiit Hennoste: Minu arust päris ränki piire ei ole. Hüsteeria vältimine on põhiline punkt. Jääda igas asjas võimalikult keskpõrandale, mitte liikuda ühe või teise äärmuse suunas. Teine asi on mitte võimendada negatiivseid asju. Nendest tuleb rääkida, aga mitte neid võimendada. Kolmandaks, vahepeal läksid fotod ja videod minu jaoks üle piiri. Laipu ja soolikaid võiks hoida kusagil tagaplaanil, niipalju kui võimalik.

Väino Koorberg: Head sõbrad, ka Tiit Hennoste ei õnnestu meil täna küsimusi esitada. Meie tänane viimane esineja on Peeter Tali. Mäletan, et kui sõda puhkes ja meil oli esimest korda sellest meie seltsis juttu, siis ma provotseerisin teda küsimusega, kas Eesti ajakirjanikud peaksid sõja olukorras muutuma rohkem propagandistideks. Ja Peetri vastus oli kiire ja kindel – ajakirjandus peaks jääma ajakirjanduseks. Kas sa oled veel seda meelt?

Peeter Tali: Jah, ajakirjanikud peavad jääma alati ajakirjanikeks.

Paar kommentaari Tiit Hennoste esinemise kohta. Sõltub sõjast, alati see ei puuduta sind nii lähedalt. Näiteks Iraani ja Iraagi sõda 1980ndatel, kus mõlemad pooled rääkisid tohututest võitudest ja vastase tohututest kaotustest. Ma arvan, et enamikul maailmast oli üsna ükskõik, mis seal toimub.

Praegune sõda on kuritegu – kuidas see algas ja kuidas seda peetakse. Sõja algus ja agressioon on rahvusvaheline kuritegu. See, kuidas Venemaa sõdib, on puhas sõjakuritegu. Tiit Hennoste ütles, et see on meediasõda. Seda see muidugi ei ole. Inimesed saavad surma iga päev. Rünatakse lapsi ja naisi, üle 700 meditsiinasutuse on maa pealt pühitud. See kindlasti ei ole meediasõda. Mis selle meile lähemale toob, see on meie jõhker naaber. Moodsat sõda peetakse nii mitmel tasandil, maal, merel, õhus kui ka küberruumis, info- ja tunnetuslikus ruumis, aga see

ei ole meediasõda.

Küsimus sellest, mida meile näidatakse ja mis on tõde. Ajakirjandusel on väga suur roll, aga meedia ja sotsiaalmeedia ei ole ajakirjandus. See on digitaalne ruum, kus toimetatakse. Aga see, mida seal tehakse, see ei ole ajakirjandus. Siin jõuame tagasi selle juurde, miks ajakirjanikud on olulised ja vajalikud.

Sõda ongi nõme ja kole. Ajakirjanike töö on näidata, milline see sõda on. Sa pead kohale minema, kahe jalaga astuma selle sõja sisse, kirjeldama ja aru saama. Ja muidugi teed sa seda emotsionaalselt, inimesed otsivadki igalt poolt emotsiooni. Ajakirjanike roll on jutustada kohapealt seda lugu.

Poolte võtmise küsimus – jah, see sõda on meile väga lähedane, me oleme ise otsapidi ka nagu selles sõjas. Millepärast me Venemaa kohta eriti midagi teada ei saa? Asi on selles, et Venemaal ei ole ajakirjandust. See, mis seal on, on lihtsalt relvasüsteem, mida kasutatakse oma inimeste mahasurumiseks ja väljaspool olivate mõjutamiseks. Nagu ütles Venemaa kaitseminister Sergei Šoigu, on pilt, kaamera, sõna lihtsalt relvasüsteemid. Täpselt niimoodi nad suhtuvadki meediasse. Isegi üsna vabade ja demokraatlikena tunduvaid Vene kanaleid tuleb hinnata kontekstis ja võtta ettevaatlikult.

Väino Koorberg: Kas kujundid võivad muuta sõja käiku? Kas ajakirjandusel saab olla siin mingisugune roll? Kui eelmine kord meie seltsis esinesid, rääkisid ühest Vietnami sõja ajal tehtud fotost, millel oli väga suur mõju.

Peeter Tali: See on kuulus Vietnami sõja ajal tehtud pilt, mille puhul võib väita, et see muutis selle sõja käiku. Seal ees on üks alasti tüdruk ja pilt on selline õrn ja rõve. Tagaplaanil põleb napalmiga rünnatud küla. Foto tegi ameeriklasest sõjareporter ja selle avaldamine tekitas tohutut vastukaja kogu maailmas, eriti Ameerikas. Tegelikult ameeriklased ju Vietnami suuri lahinguid ei kaotanud, neid tõmbas sõjast välja avalik arvamus, mis oli väga selle sõja vastu.

Head näited ajakirjanduse osast sõjas on esimene ja teine Tšetšeenia sõda. Esimeses sõjas said ajakirjanikud veel suhteliselt vabamalt liikuda. Tšetšeenid löid pildi endast, väikesest rahvast kui Taavetist, kes sõdib Koljati vastu. Dokumentaalkaadrid näitasid Vene sõjakuritegusid, puruks pommitatud Groznõi ja põlenud sõdurite laipu tankide ning jalaväe lahingumasinade juures. Sõduriemade liikumine pööras Venemaa avaliku arvamusel väga tugevasti

sõja vastu. See lõppes sellega, et isegi ohvitserid läksid teenistusest ära, keeldusid sõdimast. Sõlmiti rahu ja Tšetšeenia oli justnagu iseseisev.

Siis korraldas Putin koos oma FSB kamraadidega sügisel 1999 erioperatsiooni võimu ülevõtmiseks, Moskvas lasti paar maja õhku ja justnagu karistusoperatsioonina algas teine Tšetšeenia sõda. Venelased käitusid selles sõjas palju otsusekindlalt, tõmbasid ümber Tšetšeenia sanitaarkordoni, vabameelseid ajakirjanikke sinna sisse ei lastud, ustavad ajakirjanikud hakkasid võimule sobivat reaalsust looma. Loodi kuvand tšetšeenidest kui terroristlikust rahvast. Kohalikke juhte osteti ära, viidi läbi erioperatsioon ja lühikeses perspektiivis see sõda lõppes Venemaa võiduga. Välisajakirjanikke ei lastud ligi, vabameelseid vene ajakirjanikke tapeti ja hoiti kinni. Anna Politkovskaja on ju tegelikult Tšetšeenia sõja ohver. Pikas perspektiivis on Tšetšeenia justnagu iseseisev, tegelikkuses on see emiraat, mida valitseb Kadõrovi klann ja Venemaa maksab selle võimul püsimisele kõvasti peale.

Kui rääkida Ameerika kogemusest, siis esimene Lahesõda oli esimene televisioonisõda tõesti. Kodus vaatasid ameeriklased reaajas, kuidas raketid lendasid. Teise sõja ajaks, 2003. aastaks töötasid ameeriklased välja ajakirjanike liidendamise (ingl *embedding*). Ajakirjanikud pandi üksuste juurde, liideti üksustega. Sellel on mõned plussid ja mõned miinused. Sõjaväe seisukohalt on pluss on see, et ajakirjanik tõesti astub sõduri saabastesse ja tunnetab sõdurielu kõiki raskusi. Tõenäoliselt enamik neist samastub oma üksustega, nad hakkavad kujutama sõdurielu positiivsena, kangelaslikuna. Samas on ajakirjanik sellega väejuhtidele ohutu, kuna ta ei näe suurt pilti, näeb ainult ühte üksust. Igal juhul samastub ta sõduritega ja see on tema pluss ja miinus ka lahingus.

Ma tean, et Eesti ajakirjanikud on praeguses sõjas lahingusse sattunud juhuslikult. Erinevatel põhjustel ukrainlased ei taha neid nii väga sinna lubada. Kaks sõdurit võivad saada ühest ja samast lahingust täiesti erineva mulje. Üks neist oli piltlikult öeldes ühel pool kivi ja teine teisel pool kivi, üks nägi ühte asja ja teine nägi teist, üks sõdur sai pihta ja teine mitte. Nad esitavad kaks lahingukirjeldust, mis võivad olla täiesti erinevad, kuigi lahing oli seesama. Me ei saa sealt absoluutset tõde selle kohta, mis juhtus, me saame emotsiooni.

Umbes kümme aastat tagasi, kui oli väga populaarne Fukuyama tees ajaloo lõpu kohta, lasti sõjakorrespondendid maailmas üldiselt lahti, kuna neid

oli kallid pidada. Need olid väga kogunud ajakirjanikud, väga kõrge enesehinnanguga, teadsid oma väärtust. Nende asemele sai võtta mitmeid madalalpalgalisi ja toota rohkem ridu, loomulikult mitte nii professionaalselt.

Eestis kajastavad praegust sõda väga professionaalsed ajakirjanikud, kes julgevad minna, julgevad kirjutada, rääkida ja näidata. Näiteks Jaanus Piirsalu, Astrid Kannel, Madis Kimmel, Anton Aleksejev, Kristjan Svirgsden.

Väino Koorberg: Kui sa ütled, et sõjas on ikkagi kogu vene rahvas, küll ajupestud, kuidas jääb siis kaastundega hukkunud vene sõduri ema vastu, millest Hennoste rääkis. Küsitakse, kas ei peaks seda kaastunnet kuidagi oma kajastustes välja paista laskma?

Peeter Tali: Ma ei öelnud, et ajupestud rahvas, seda sõna ma ei kasutanud. Kaastunne on inimlik, aga vaata, kuidas venelased ise end tunnevad. Paljud on uhked selles sõjas langenute üle. Nende meelest ei sõdi venelased ukrainlaste vastu, nad ei saa ju nende käest tappa saada, nad sõdivad ameeriklastega. Kaastunne on inimlik, aga kuidas sa seda lased välja paista.

Ma arvan, et ega Venemaal täna ajakirjanikuna töötada lihtne ei ole. Seadused piiravad kõvasti sõjast rääkimist. Teine asi, ma kahtlen, kas nad julgevadki rääkida, mida nad tegelikult mõtleavad. Osa ongi sellised, kelle meelest käib kolmas maailmasõda, et me peame Ameerikaga sõdima.

Siin oli üks märkus, et ärge olge nii ülevoolavad Ukraina edu puhul, kuigi sellest on muidugi hea meel. Me tahame, et läheks paremini, aga Venemaa on lihtsalt nii suur. Selle ressursi läbi jahvatamine sellest hakklihamasinast võtab lihtsalt metsikult aega. Põhimõtteliselt Venemaa kaotas selle sõja Ukraina vastu esimese seitsmekümne kahe tunniga. Kui palju ta Ukrainat lõhub ja kas ta sealt mingi tüki saab kätte või ei saa, seda me keegi ei julge praegu ennustada.

Hans H. Luik: Kas Butša laipade koledate piltide näitamine aitab tegelikult saavutada sõjas läbimurret? Peale nende piltide ja faktide levimist andis lääs Ukrainale ründerelvad, kaasa arvatud kuulsad HIMARSid.

Peeter Tali: Ma olen sinuga nõus, et sellepärast kõik sinna kiiresti veeti, et sõja koledus viia võimalikult igale poole. See ongi meie demokraatliku ühis-

konna tunnus, et kaastunne on lihtsalt nii suur, et me sunnime oma valitsusi tegema asju, mida valitsused võib-olla ei taha. Seesama tants ja trall käib ka Saksamaa avalikus ruumis. Valitsuselt nõutakse, et andke ja tehke, riigikantsler ja mõned ministrid üritavad eemale pöigelda.

Ukraina saab moodsamaid õhutõrje vahendeid, see on väga vajalik. Ka Eesti peab looma endale õhukaitse, raha ei ole küsimus.

Arvan nagu Ivar Heinmaa ja natuke Jaanus Piirsalu, et tuleb näidata pilte sõjast, ehk teatud reservatsioonidega, aga ikkagi.

Räägiks natuke veel lahingureeglitest. Ma olen proovinud võimalikult palju ajakirjanikke üksustega kaasa saata ja see pole alati olnud lihtne, sest üksused ei taha operatsioonile minnes lisakoormust. Sa ei tea, kuidas sa tohid käituda. Ajakirjaniku kuulates ei tohi ju ropendada ja on selge, et kui tulistatakse, siis sõdur ei räägi nagu aadlineiude pansionaadi kasvandik. Ta räägib otse ja selgelt. Siis on ka mingi ebausk selles suhtes, et ajakirjanik oleks kaasas. Aga seda on vajalik teha, sest muidu ei saada sõja sisust aru. Ei saada aru ka sellest, kes sõdurid on, et nad on ka inimesed.

On lihtsad reeglid, mida peab jälgima. Sa ei tohi anda reaalsust ülevaadet sellest, mis toimub. Seda on ka Ukrainas juhtunud, et keegi annab reaalsust

või selle lähedal olukorrast ülevaate ja sinna tuleb kohe raketilööki või droonirünnak. Sa ei tohi näidata omade purustusi, selleks on kaks põhjust – vastane saab hinnata, kui efektiivne tema tegevus oli, ja teisaks moraalihooldmine. Mitte kunagi ei tohi rääkida sellest, mida sa teed poole tunni pärast või homme või ülehomme. Pantvangiks võetud Eesti jalgratturid Liibanonis Bekaa orus tõenäoliselt rääkisid, kuhu nad sõidavad ja mis kell. Mina olen nii paranoiline, et teen isegi Facebooki postitusi päev hiljem, kui asi tegelikult juhtub.

Need on põhireeglid, pluss see, et sa pead kuulama, mida üksus sulle ütleb. See on ka põhjus, miks ukrainlased ei taha ajakirjanikke üksuste juurde võtta. Kui ajakirjanik sinna läheb ja midagi juhtub, tuleb jama ja neil ei ole seda vaja, nad ei taha seda.

Ajakirjanikele soovitan soojalt militaariesmaabi kursust. See ei võta väga palju aega ja päästab kindlasti elusid. Kui on võimalus elu päästa, siis seda peaks tegema, muidu see jääb sind kummitama.

Väino Koorberg: Täna väga selle sissevaate eest. Ma loodan, et see oli meil viimane kord rääkida meie seltsis Ukraina sõjast, saame edaspidi valida rahumeelsemaid teemasid. Kuid arvatavasti ei ole see meil viimane kord rääkida ajakirjandusest sõja kajastamisel.

PÜÜDLUSED AJAKIRJANDUST VAIGISTADA

„Kui te sellest kirjutate, siis kaeban teid kohtusse!“

Ülevaade EAASi koosolekust 30. septembril 2022

Väino Koorberg (koosoleku juhataja): Kui me põhiliselt räägime ajakirjandusseltsis sellest, millest ajakirjanikud kirjutavad ja kuidas nad töötavad, siis sedapuhku oleme valinud teemaks selle, kui ajakirjanikud vait jäävad.

Oleme tänaseks läbivaks teemaks võtnud ajakirjanike vaigistamise ja meil on neli esinejat. Esmalt Maarja Pild advokaadibüroost Triniti, vandeadvokaat ja pressinõukogu liige, räägib meile, millised on erinevad kaebused, millega ajakirjanikke üritatakse vaikima sundida. Pärast seda räägib meile advokaadibüroo Cobalt vandeadvokaat ja pressinõukogu aseesimees Kadri Michelson, mida ajakirjanikud saaksid selle vastu ette võtta. Tarmo Vahter Eesti Ekspressist on lubanud meile rääkida, mis tunne on olla ajakirjanik, keda üritatakse vaigistada. Ja lõpuks oleme palunud riigikohtu tsiviilkolleegiumi liikmel Urmas Volensil siin rääkida, millise pilguga vaatab kohtunik ajakirjanikku.

Kõigepealt Maarja Pild.

Maarja Pild: Vaigistuskaebused – mis need on, kuidas mõjuvad ja kuidas nende vastu astuda.

Eestis ei ole asjad väga halvasti. Ajakirjanikke ei panda vangi ning ei ole sellist suhtumist nagu näiteks Itaalias, et ajakirjanik on üks tüütu inimene, kellega keegi suhelda ei taha. Just nii on Itaalia ajakirjanikud oma tööd iseloomustanud. Aga see ei tähenda, et meil ei oleks üldse probleeme. Ning meie enda probleemidest tuleks rohkem rääkida. Ka ajakirjanikel enestel tuleb kõnelda sellest, kuidas töö neid psühholoogiliselt mõjutab.

Ma olen tegelenud ajakirjandusõigusega kõik üheksa aastat, mis ma olen advokaadibüroos tööta-

nud. Nüüd olen kolmandat aastat ka pressinõukogu liige. Valdavas osas kaasustes olen olnud kohtus esindades ajakirjanike poolt, seega olen näinud rohkem ajakirjaniku poolt, ajakirjaniku kannatusi.

Näeme oma töös viimasel ajal trendi minna nõudekirjade ja kohtuhagidega otse ajakirjaniku vastu. 2019. aastal loodi müüt, justkui oleks siis olnud esimene kord, kus ajakirjanik isiklikult vastutama pandi. Kuid riigikohus juhtis sellele, et ajakirjanik saab vastutada ka isiklikult, esimest korda tähelepanu juba 2015.¹ Ehk riigikohus leidis, et kui ajakirjanikud on kellelegi väga varba peale astunud, siis peab südametunnistusele koputama. Demokraatlikus ühiskonnas suunata kellegi vastu isiklikult hagnosisid ei ole aga hea mõte. See võib viia ajakirjanike hirmutamiseni ja vaigistamiseni.

Olen oma tegutsemisajal märganud, et otse ajakirjaniku vastu minnakse hagiga reeglina väga sihipäraselt ja meelega. Tahetakse sellel ajakirjanikul teha olemine võimalikult ebamugavaks. Kõige hullemal juhul valitakse välja ajakirjanik ükski, isegi ilma meediaettevõteteta. Ehk kui kellelgi on eesmärgiks eriti agressiivselt ajakirjanikku hirmutada, saadetakse ainult talle nõudekirjad ja hagihoiatus, et ta tunneks, et tal ei ole justkui kedagi, kellele toetuda. Ta on ükski. Hagihoiatus juurde pannakse väga suured rahalised nõuded ja õigusabi kulud, mis justkui tuleb kohe ära maksta. Kui noor ajakirjanik ei ole selliste asjadega palju kokku puutunud, siis see psühholoogiliselt kindlasti mõjub.

Järjest populaarsemaks on muutunud minek kohtumenetluseni välja, otse ainult ajakirjaniku vastu ja väga suurte nõuetega. On olnud juba miljoninõudeid ja väiksemaid, 50 000 nõudeid, mis ka

¹ „Kollegium märgib, et asjaolul, et ajakirjanik võib samade faktiväidete avaldamise tõttu vastutada hageja ees kostjaga solidaarselt VÕS § 137 lg 1 järgi, võib olla tähtsust ajakirjaniku kui tunnistaja ütluste kui tõendi usaldusvääruse hindamisel.“ Riigikohtu tsiviilkolleegiumi lahend Mihhail Kõlvarti hagnosis ASi Postimees vastu ebaõigete faktiväidete ümberlukkamiseks Tartus 15.04. 2015. <https://www.riigikohus.ee/et/lahendid?asjaNr=3-2-1-24-15>.

ei ole Eesti kontekstis üldse väike summa. Aga miljoninõude eesmärk on Eestis ainult hirmutamise, sest sellist summat kohtus saada ei ole meil võimalik. Kõige suurem mittevahaline kahjunõue ajakirjanikult on siiani olnud 10 000 eurot, mis ajakirjanduse vaates on väga suur summa. Ühelgi ajakirjanikul ei ole võimalik maksta 10 000 eurot ja lihtsalt eluga edasi minna. Miljoni nõudmise eesmärk ei saa olla midagi muud, kui teha elu kibedaks, jätta võib-olla ajakirjanikule mulje, et äkki see mõistetaksegi välja. Advokaat võib sulle kinnitada küll, et midagi ei hullu juhtu, aga ikka närrib. Kuna otsuse tulekuni võib minna aastaid, siis kestab selline pinge pikka aega. Lisaks Katrin Lusti vastu esitatud hagidele² on nüüd mindud otse ja isiklikult ka ERRi tegijate vastu, „Pealtnägija“ tegijate vastu³.

Kindlasti peaksid ajakirjanikud häält tõstma, kui selline trend tekib. Seda tuleb käsitleda ebaeetilisena. Probleemid tuleb lahendada meediamajadega, mitte ajakirjanikuga isiklikult.

Vaatasin enne, et Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamatus on ilmunud eraldi artikkel naisajakirjanike verbaalsest ründamisest ja seal on kirjeldatud, et seda kuidagi pisendatakse.⁴ Ajakirjanikud ise ei taha sellele tähelepanu pöörata. Arvatakse, et naisi ähvardatakse rohkem. Ei tea, kui võrd see tegelikult nii on. See ei ole kindlasti soopõhine. Iga ajakirjanik võib sattuda verbaalse rünnaku ohvriks. Loodan, et tulevikus käib ajakirjaniku väljaõppe juurde meediamajas või isegi ülikoolis ka rünnakutega hakkama saamise psühholoogiline pool. Kui ei ole soovi kirjutada ainult loodusest, lilledest ja loomadest, siis teravate teemade puhul tuleb paratamatult rünnakuid ette. Me ju tahame, et meil oleks palju teravatel teemadel sõna võtvaid ajakirjanikke. Ülioluline on sel puhul ajakirjanike endi kokkuhoidmine, üksteise toetamine.

Uus võimalus, kuidas ajakirjaniku hirmutada, on seotud andmekaitse üldmäärusega⁵ (inglise keeles

GDPR, *General Data Protection Regulation*). Oleme näinud, kuidas seda uut akti kasutatakse relvana ajakirjanike vastu. Ajakirjanikule saadetakse nõudekiri, kus muuseas mainitakse ära, et talle on võimalik teha trahvi 20 miljonit eurot. Kui ei ole küllaldast teadmist ja ajakirjanik tunneb, et on ükski, siis võib sellel olla väga suur mõju. Teadmiseks, et 20-miljonilist trahvi kindlasti kusagilt ei tule. Väga oluline on sellised nõudekirjad, kui need tulevad, kohe mõne juristiga läbi rääkida. Aga kui esimene korda sellist asja näed, hakkab kõhe küll.

Lisaks trahvidele andmekaitse rikkumise eest on üldmääruses veel ühe vahendina räägitud õigusest olla unustatud. Seda võidakse ka ajakirjanduse vaigistamiseks kasutada, et vältida ebameeldivate asjaolude, sündmuste või isikute meenutamist. See võib ulatuda püüdeni ebameeldivusi ajaloost ja mälust, ka ajakirjandusest kustutada. Ma arvan, et meie meediamajad on sellega tuttavad ja esimese kirja peale, mis seda nõuab, keegi midagi maha ei võta. Aga algul ja siis, kui sellelaadseid nõudekirju tuleb palju, võib ehk ehmatada ära küll. Üldiselt meedial on omad erandid, et sel põhjusel, et keegi tunneb ennast puudutatuna, ei peaks oma arhiivi kallale minema. Muudatused ajakirjanduslikus arhiivis peavad olema ikka äärmiselt erand, et midagi ajaloost või ajakirjandusest ära kustutada.

Kolmas vahend ajakirjanike vaigistamiseks, kus GDPR mängu tuleb, on õigus saada informatsiooni. Sellele viidates proovitakse kuidagi allikakaitsest mööda saada. Oleme näinud, kuidas GDPRi varjus öeldakse, et me pöördume andmekaitse inspeksiooni, kui me seda infot ei saa. Veelgi sagedasem on keeldumine informatsioonist andmekaitsele viidates.

Kohtuasjad seoses andmekaitse üldmääruse väidetava rikkumisega on kurnavad ja kulukad, olenemata vaidlusalusest sisust. Ere näide on siinkohal Juri Ustimenko kaasus⁶, kes kaebas Postimehe

² Nt Kuuurija (2020). Lõpuks ometi: Katrin Lust põrmustas kolmes kohtuastmes Allan Gary Oolo. *Postimees*, 16. september. <https://kuuuruja.postimees.ee/7064068/lopuks-ometi-katrin-lust-pormustas-kolmes-kohtuastmes-allan-gary-oolo>; Ristoja, L. S. (2021). Katrin Lust kaotas kohtus Veet Manole ja peab maksma 10 000 eurot. *Postimees*, 22. veebruar. <https://elu24.postimees.ee/7185805/katrin-lust-kaotas-kohtus-veet-manole-ja-peab-maksma-10-000-eurot>; Väli, K. (2021). Fotod kohtust: Ärimees nõuab miljonit! Katrin Lust: alati on pea kohal kirves, et loo tõttu peab minema kohtusse. *Õhtuleht* 7. mai. <https://www.oh tuleht.ee/1033385/fotod-kohtust-arimees-nouab-miljonit-katrin-lust-alati-on-pea-kohal-kirves-et-loo-tottu-peab-minema-kohtusse>; Kohus mõistis Katrin Lustilt ärimehe kasuks välja 10 000 eurot. *ERR*, 11. august 2021. <https://www.err.ee/1608304512/kohus-moistis-katrin-lustilt-arimehe-kasuks-valja-10-000-eurot>.

³ Ruuda, L. (2019). Soome ärimees läks „Pealtnägija“ ajakirjanike vastu kohtusse. *Postimees*, 13. jaanuar. https://majandus.postimees.ee/6497972/soome-arimees-laks-pealtnagija-ajakirjanike-vastu-kohtusse?fbclid=IwAR1QsrVPMs_1HYtBR645715JN0d3Td0W6vfrp-HunxXarzZvGLZv5tFLIRk; Köss, A. (2022). „Pealtnägija“ saatega seotud kohtuasi seadis ajakirjanike töö kahtluse alla. Kärmas: see lugu ei olnud meie fantaasia. *Postimees*, 29. märts. <https://elu24.postimees.ee/7487544/pealtnagija-saatega-seotud-kohtuasi-seadis-ajakirjanike-too-kahtluse-alla-karmas-see-lugu-ei-olnud-meie-fantaasia>.

⁴ Palgi, G. (2021). Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega. I. Ude ja P.Vihalemm (Toim). *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2020*, 155–160. Tartu: EAAS.

⁵ Euroopa Liidu isikuandmete kaitse üldmäärus, millega kehtestatakse suunised isikuandmete töötlemiseks <https://gdprinfo.eu/et>.

⁶ Lust, K. (2022). Juri Ustimenko kaebas Postimehe kohtusse, sest ajaleht nimetas teda sarimõrvariiks. *Postimees* 16. juuni. <https://www.postimees.ee/7545917/juri-ustimenko-kaebas-postimehe-kohtusse-sest-ajaleht-nimetas-teda-sarimorvariks>; Jürman, A. (2022) Kohus lubas Ustimenkot edaspidigi sarimõrvariiks nimetada. *Postimees*, 26. juuli. <https://elu24.postimees.ee/7572033/kohus-lubas-ustimenkot-edaspidigi-sarimorvariks-nimetada>.

kohtusse selle eest, et leht teda justnagu põhjendamatu sarimõrvariks nimetas. Isegi siis, kui sellised süüdistused võivad absurdseid tunduda, tegelevad kohtud nendega aastaid. See on selline kurnamise viis. Teinekord on varakal inimesel ükskõik, kas ta võidab või kaotab, aga ta saab ajakirjaniku närvidel trampida ja see ongi väärtus.

Praegu töötatakse Euroopa Liidus regulatsiooni kallal, et ilmselgelt põhjendamatud hagid juba varases etapis tagasi lükata. Hetkel head regulatsiooni meil ei ole.

Meie justiitsministeerium saatis tänavu 13. mail välja pressiteate⁷ selle kohta, et ootab arvamusi vaigistuskaebuste vastu suunatud Euroopa direktiivi suhtes (ingl k *SLAPP – Strategic Lawsuit Against Public Participation*). Vastavas projektis⁸ öeldakse, et kohtutel on võimalik teha varases etapis otsus hagide tagasilükkamise kohta, kui juhtum on ilmselgelt põhjendamatu. Sel juhul lasub hagejal kohustus tõestada, et juhtum ei ole ilmselgelt põhjendamatu. Hageja peab hagi tagasilükkamise korral selle kuritahtliku laadi tõttu kandma kõik kohtukulud. Vaigistuskaebuste kostjatel on õigus nõuda ja saada neile tekitatud varalise ja mittevaralise kahju eest täielikku hüvitist. Vältimaks, et hagejad alustavad kuritahtliku kohtumenetlust, on kohtutel võimalik kehtestada hoiatavaid karistusi nende suhtes, kes annavad selliseid juhtumeid kohtusse.

Arvatavasti jõutakse seaduseni esimese riigina Ühendkuningriigis, kes Euroopa Liidus enam ei ole. Euroopa Liidus võtab see rohkem aega.

Väino Koorberg: Kas asi läheb hullemaks või paremaks?

Maarja Pild: Ma arvan, asi läheb veel hullemaks, seda praegu ka Eestis. Kui Sulev Vedleri ja Tarmo Vahteri trahvist⁹ ei oleks nii palju räägitud, siis oleks see nüüd võib-olla veel suurem probleem. Ajakirjanikud eriti ei armasta oma kannatustest rääkida, nad on harjunud pigem rääkima kõikidest muudest valupunktidest, aga vaigistamise asju tuleks rohkem

esile tõsta. Regulatsioonini läheb mitu aastat veel aega, seni peame eluga edasi minema ja ajakirjanikke aitama.

Väino Koorberg: Kui tuli teade regulatsiooni plaanidest, siis justiitsministeerium kommenteeris, et Eestis ei ole süstemaatilisi rünnakuid ajakirjanike vastu. Aga ma näen, et Europarlamendi saadik Yana Toom, kes tegeleb selle temaga päris otseselt, on palunud sõna.

Yana Toom: Vaigistusvastaste kaebuste direktiiv, millest Maarja rääkis, jõuab aasta lõpuks kolmepoolsete läbirääkimiseteni Euroopa komisjoni, parlamendi ja nõukogu vahel. Nii et ma usun, et see võetakse vastu järgmise aasta esimesel poolel. Siis on seal on veel mingi aeg selleks, et direktiivi ellurakendamise asjad läbi rääkida, aga see pole Euroopa perspektiivis väga pikk aeg. Aga GDPRi direktiivis võivad olla ette nähtud erandid meediale, mis kehtestatakse rahvusparlamentide tasandil. Küsimus advokaadile – ma ei tea, kas Eestis on vastu võetud seadus erandite kohta GDPRi rakendamisel meedia suhtes?

Maarja Pild: Jah, vastav Eesti seadus¹⁰ on olemas. EAASi 2018 aastaraamatus oli sellest pikalt juttu, kuidas meedia ühiselt võitles selle eest, et erandi põhjendusena oleks sõnastatud „avalik huvi“, mitte „ülekaalukas avalik huvi“. Nii et seadusega on kõik korras, aga ajakirjanikud sageli ei tea seda. Trahvid mõjuvad ikka hirmutavalt, kui ajakirjanikud ei tea oma õigusi. Ründajad kasutavad seda ära, rääkides ainult oma õigustest.

Helle Tiikmaa: Olen pressivabaduse temaga aastaid tegelnud. Ajakirjanike liidu veebilehel EALi uudiste kõrval on „Meedia kiirabi“ nupp, kust edasi tuleb valida „Pressivabaduste rikkumiste seire“. Seal on räägitud, tsiteerin, et „rikkumistest või ka ohtudest teatamine tagab, et pressivabaduse seire projekt (*Media Freedom Rapid Response, MFRP*) saab kiirelt

⁷ Justiitsministeerium ootab arvamusi vaigistuskaebuste vastu suunatud direktiivi kohta. 13.05.2022. <https://www.just.ee/uudised/justiitsministeerium-ootab-arvamusi-vaigistuskaebuste-vastu-suunatud-direktiivi-kohta>.

⁸ Euroopa Parlamendi ja nõukogu direktiiv, milles käsitletakse avalikus elus osalevate inimeste kaitsmist ilmselgelt põhjendamatu või kuritarvitustlike hagide eest (üldsuse osalemise vastased strateegilised hagid). 27.04.2022, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0177&from=EN>.

⁹ Kohus trahvis kaht Eesti Ekspressi ajakirjanikku rahapesuakti eest. *ERR*, 4. mai 2022. <https://www.err.ee/1608586660/kohus-trahvis-kaht-eesti-ekspressi-ajakirjanikku-rahapesuakti-eest>; Estonia: Criminal fines for journalists over public interest reporting send dangerous signal <https://www.mfr.eu/estonia-criminal-fines-for-journalists-over-public-interest-reporting-send-dangerous-signal/>; Prokuratuur kaebas Eesti Ekspressi ajakirjanike trahvimise edasi. *Eesti Ekspress*, 28. juuni 2022. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120027554/prokuratuur-kaebas-eesti-ekspressi-ajakirjanike-trahvimise-edasi>.

¹⁰ Isikuandmete kaitse seaduse 2. ptk § 4, „Isikuandmete töötlemine ajakirjanduslikul eesmärgil“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/104012019011>.

¹¹ Isikuandmete kaitse seaduse mõju Eesti ajakirjandusele. Ülevaade EAASi koosolekust 19. oktoobril 2018. I. Ude ja P.Vihalemm (Toim). *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2018*, 20–24. Tartu: EAAS.

ja asjakohaselt reageerida pressivabaduse ohtudele. Kui teie või teie kolleegi õigusi vabalt ja takistamatult oma tööd teha rikutakse, tasub minna Mapping Media Freedom lehele ja sellest märk maha jätta, kasutades nuppu „Report it“. Samas näeb ka teiste esitatud raporteid.¹² On väga oluline, et need asjad ei jääks vaikusesse.

Väino Koorberg: Meie järgmine kõneleja on Kadri Michelson. Olen temalt küsinud, kuidas ajakirjanik ja meediaväljaanne saavad ennast kaitsta. Kuidas on tagatud allikakaitse ja mida arvestada tõendamisel? Mida silmas pidada otsustamisel, kas valida kohtutee või otsustada kokkuleppe kasuks?

Kadri Michelson: Minul on kogemust rohkem nende inimeste poolelt, kelle kohta on mingi väide esitatud. Ajakirjanikud teevad loomulikult suurepäraselt tööd, aga tihtipeale ei aduta võib-olla nii hästi, kui suur võim on sõnal, mis on avalikult kirja pandud ja lendu lastud. Kui peale kolme aastat kohtumenetlust leitakse, et väide oli vale, siis ei ole sellest enam palju kasu, sest teemast ollakse juba väsinud ja väite mõju isikule on juba olnud. Vastutus on ajakirjanikusliku töö tegemisel väga suur. Suure vastutusega kaasneb ka see, et sinu vastu võidakse tulla nõuetega.

Meil kehtib juba võlaõigusseaduse algusaegadest peale põhimõte, et meediaväljaanne vastutab eksimuste eest solidaarselt koos ajakirjanikuga. Terasamalt tuli see esile 2015, kui riigikohus ütles ühes lahendis selle välja, et ajakirjanik ja meediaväljaanne vastutavad solidaarselt. Sealt edasi tuli esimesena [Risto] Berendsoni ja [Joosep] Värgi kaasus, kus reaalselt kahjuhüvitis välja mõisteti ja seda nii-öelda solidaarvastutust kohaldati.¹³ Inimlikus mõttes mõjub rahalise kahju hüvitamise nõue ilmselt rohkem kui vajadus valeväiteid ümber lükkama hakata. Kuigi praegust kohtupraktikat arvestades need hüvitised meediamaajade jaoks just suured ei ole. Olen tähele pannud tendentsi, et need on hakanud kasvama. Kui meediamaajale ei ole ehk probleem maksta 30 000 mittevahalise kahju hüvitamiseks, siis ajakirjaniku seab see surveolukorda ja võib vaigistada. Sellist n-ö sunnitud vaigistamise olukorda ei tohiks tekkida, kuid oluline on leida tasakaal vaigistamise ja vastutuse tunnetamise vahel.

Seaduse tasandil ajakirjanikel õigusaktidest tule-

nevat otsest kaitset ebaõiglaste süüdistuste eest praegu ei ole. Levinud on väljaannete suusõnalised lubadused ajakirjanikele, et kui midagi on, seisame su taga, hüvitame kahju. Tegelikult on keerulisem, lubadustest ei pruugita kinni pidada.

Suurbritannias näiteks on ajakirjanikel sarnaselt notarite ja advokaatidega, kes on ju samuti vastutavad väga suurte summade osas, olemas kohustuslik vastutuskindlustus. Sellele võiks ka meil mõelda. Meediamajad võiks seda teha oma ajakirjanike jaoks. Ka ajakirjanik ise saab loomulikult sellise kindlustuslepingu sõlmida. Siis oleks tagatud, et kui ka hüvitise nõudeid esitatakse, siis on kindlustuskaitse olemas. See on asi, mida on lihtne kasutusele võtta seniks, kuni ühiskonnas on keskustelu läbi käinud ja jõutud mingile arusaamale, kas ajakirjanik peab isikuliselt vastutama või mitte, ja see oleks seaduse tasandil reguleeritud.

Lisaks nõutavatele kahjuhüvitistele on kohtumenetlus kurnav, emotsionaalselt raske, ja sellega kaasnevad väga olulised menetluskulud, mis võivad olla tihtipeale suuremad kui välja mõistetav kahjuhüvitis ise. Kui soovid saada head tulemust, tuleb kvaliteetse õigusabi eest olla valmis ka märkimisväärseid summasid tasuma. Senikaua kui suulised kokkulepped kehtivad, kui suhted meediamajas on head, on ajakirjanikul tööandja tugi selleks olemas. Aga asi võib muutuda, kui nõude esitamise või selle menetlemise ajal minnakse teise meediamajja tööle või loobutakse ajakirjanikutööst, siis võivad jääda õigused kaitseta ja varasemad lubadused täitmata.

Teine aspekt, mida mõtlesin puudutada, on tõendamine. Kui me jõuame kohtumenetluseni, siis seal mängib peamist rolli see, kas on võimalik kõiki väljütlemisi tõendada. Faktiväidete puhul lasub tõendamiskohustus meediaväljaandel ja ajakirjanikul. Sõltub sellest, kui head tööd on teinud toimetuse ja ajakirjanik tõendite kogumisel. Kahtlustest ei piisa. Kui kindlaid tõendeid ei ole, jääb kohtus sellest väheks. Siit tuleneb soovitus konfliktsete teemade puhul kõik enne avaldamist sisuliselt ja väga kriitiliselt üle vaadata, tagada tõendatus.

Mis saab aga juhtudest, kui ajakirjanik on lubanud tagada allikakaitse? See tuli meediateenuste seaduse kaudu.¹⁴ Ajakirjanikul on kohustus seda lubadust hoida ja üldiselt seda respektieritakse. Kuid kui me jõuame kohtumenetluseni, siis sellest ei piisa.

¹² <https://www.eal.ee/112/seire.pdf>.

¹³ Pärl, M. (2019). Pretsedent loodud: kohus pani artiklite eest vastutama ka ajakirjanikud. *ERR*, 7. november. <https://www.err.ee/1000781/pretsedent-loodud-kohus-pani-artiklite-est-vastutama-ka-ajakirjanikud>; Postimehe vastutav väljaandja: ajakirjanikud ei pea ise maksma väljamõistetud hüvitist. *Postimees*, 8. november 2019. <https://www.postimees.ee/6820993/postimehe-vastutav-valjaandja-ajakirjanikud-ei-peat-ise-maksma-valjamoistetud-huvitist>.

¹⁴ Meediateenuste seaduse § 15, „Informatsiooniallika kaitse“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012011001>.

Kohtus tuleb sul oma väiteid tõendada. Kui paljudes maailma riikides on võimalik kasutada ka kohtus anonüümseks jäävat allikat kuskilt kõrvalruumist või hägustatud näoga ja moonutatud häälega, siis Eestis sellist praktikat ei ole. Seega, kui otsustatakse mingi kirjutis rajada anonüümsest allikalt saadud materjalile, siis selle kohtus tõendina kasutamine on raskendatud. Tuleb arvestada riskiga jääda kohtumenetluses kaotajaks ja väited tuleb ümber lükata, kuigi need võivad õiged olla, tugineda allikakaitsega isiku sõnadel.

Kui asi on juba kohtusse jõudnud, siis esimene võimalus on see kompromissiga lahendada. See ei ole nii väga levinud. Kuid tasuks siiski rohkem mõelda, kas valida selle asemel kohtutee, mis on kulukas, pikaaegne ja närvesööv ning pealegi võib lõppeda kaotusega.

Vastutus kuulub eelkõige avaldajale, meediamajale, kuid selle peale tuleks mõelda ja kaaluda ka kindlustust.

Väino Koorberg: Seni kui auditoorium valmistub küsimusi esitama, on mul on päris mitu küsimust. Esimene nendest – mida peaks seadusandja tegema, et ajakirjaniku stressitase oleks väiksem ja tema positsioon avalikkuse esindajana natukene tugevam? Kas meil on selleks mingeid võimalusi?

Kadri Michelson: Kindlasti on selleks seadusemuudatus, mis sätestab, milles ajakirjaniku ja väljaande vastutus täpselt seisneb. Praegune käsitus tuleneb üldisest võlaõiguse regulatsioonist¹⁵, kust tuleneb, et avaldajaks on nii väljaanne kui ajakirjanik isiklikult. Seaduse tasandil peaks väga selgelt ütleva, kes ja kuidas ajakirjanduslike eksimuste puhul vastutab, sest praegu ei ole peale võlaõigusseaduse spetsiifilist regulatsiooni sellisteks puhkudeks. Teine variant on asja jõudmine riigikohtu tasandile, siis leitakse seal juhtumile sobiv lahendus.

Väino Koorberg: See pilt, mis mulle kahest esimesest esinemisest on joonistunud, on tegelikult päris sünge, kui mõelda vabakutselistele ajakirjanikele ja nendele, kes ei ole toimetusega töölepingulises suhtes, vaid lihtsalt lepingulises suhtes. Kas ka nende positsiooni kindlustamiseks on mingit muud võimalust, kui pelgalt tulevane hüpoteetiline vastutuskindlustus?

Kadri Michelson: Töölepingulise suhte puhul

on ajakirjanikul natuke lihtsam, sest nii-öelda esmase hüvitamise kohustus on tööandjal või meediaväljaandel. Aga tööpoolest, vabakutselisi ja muude lepingute alusel töötajaid ei kaitse mitte midagi muud kui meediamajaga sõlmitud eraldi kokkulepped.

Yana Toom: Praegu töös olev Euroopa direktiiv, millest Maarja eelmises ettekandes äsja juttu oli, on ju inglise keeles „Strategic Lawsuit Against Public Participation“ ehk siis selle alla käib igasugune avalik aktiivsus, mitte ainult ajakirjandus. Nii et kui see jõustub, siis käib see ka vabakutseliste kohta ja kõikvõimalike aktivistide kohta. Ja seal on tegelikult päris korralikud kaitsemeetmed. Hetkel on olukord nukker, aga lootust on, et kui see võetakse vastu, siis on ikkagi kaitstud kõik, kes võtavad sõna avalikel teemadel.

Väino Koorberg: Ma tahaks täpsustada, kas ajakirjaniku märkmed kui tõend, mida me pressinõukogu kaasuste puhul oleme mitu korda pidanud kaaluma, lähevad tõendina arvesse. Kas kohtusüsteemi jaoks on tegu tõendiga, kuidas advokaadid seda näevad?

Kadri Michelson: Eks need oma vormi poolest lähevad tõendina arvesse. Küsimus on selles, kui usaldusväärsed need on. See taandub asjaolude hindamisele selle konkreetse kaasuse puhul. Üldiselt on need tõendina kasutatavad, kuigi praktikas on ka varem öeldud, et nendest ei piisa. On arvamusi, et see ei ole piisavalt usaldusväärne, kui ajakirjanik tuleb ja annab tunnistajana ütlusi ning püüab sel moel tõendit esitada. Kuna ajakirjanik ise on vastutav, siis tema ütlused ei pruugi olla usaldusväärsed. Nii et kindlasti on põhjust neis kahelda. Samal ajal ei saa kindlasti välistada ajakirjanike märkmete tõendina kasutamist.

Maarja Pild: Me oleme kahtluste puhuks, kas see on tõend või mitte, pressinõukogus soovitanud, et ajakirjanikud võiksid oma käsitsi kirjutatud märkmetest pilti teha kohe pärast seda, kui nad on oma märkmed teinud. Siis on tõendamisega natuke lihtsam. Kunagi ei tea, millal tuleb kiuslik vastaspool ja ütleb, et käsitsi tehtud märkmed, sa võisid ju sinna midagi juurde kirjutada. Ja tekibki sellelt pinnalt vaidlus. Pealegi on käekirjad erinevad, kellel on selgem, kellel segasem. Mina meedianõustajana soo-

¹⁵ Võlaõigusseadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/961235>.

vitan kõike alati salvestada. Siis on hea, tugev tõend olemas ja kindlus, et täpselt nii öeldi ja vaidlust hiljem ei tule.

Väino Koorberg: Väikese repliigina tahtsin veel juhtida tähelepanu, et vaigistamise ohvriks võivad langeda mitte üksnes ajakirjanikud. Meil on olnud juhtumeid, kus vaigistamise püüet suunatakse edasi ka juristide ja advokaatide poole.

Kadri Michelson: Juristid on ilmselt küll natuke tugevama närvikavaga ja paksema nahaga selles osas, mis puudutab nende vastu nõuete esitamist, nende hindamist ja talumist. Me oleme ka kaetud vastutuskindlustusega, nii et meie seljatagune on parem. Kuna praktikat selles osas ei ole, kohtulahendeid, mis midagi selle kohta ütleks, siis on väga raske öelda, et kas selliste nõuete esitamine vilja kannaks, kas need on perspektiivikad või mitte.

Väino Koorberg: Mul on hea meel juhatada sisse meie järgmine esineja – Urmas Volens, riigikohtu tsiviilkolleegiumi liige, kellele ma alguses püstitasin hästi laia teema: mida näeb kohtunik, kui ta vaatab ajakirjanikku?

Riigikohtu vaade ajakirjandusele ei ole olnud kõige traagilisem. Päris mitmed otsused, mis on puudutanud ajakirjanikke, on olnud nende suhtes soodsad. Kas või esimene selline juhtum, kui Juhan Haravee sai trahvi avaliku kohtuistungiga kajastamise teemal, aga sai hiljem riigikohtu õiguse.¹⁶ Vahepeal oli väga palju kõneaineks küsimus sellest, kas keerukate korruptsioonijuhtumite kohtuistungite kajastamisele seatud piiranguid lõdvendada või mitte. Riigikohtus oli siin seisukohal, et piirangud on liiga ranged ja neid tuleb lõdvendada.

Arvatavasti ei saa praegu kommenteerida Tarmo Vahteri ja Sulev Vedleri trahvi kaasust, sest riigikohtus ei ole veel otsuseni jõudnud.

Minu üldine küsimus: kas ajakirjanik on kohtu ees kodanik nagu kõik teised või on tal mingi laiem tähendus ka veel?

Urmas Volens: Vedleri ja Vahteri kaasust ma tõesti ei saa praegu kommenteerida, seda lahendavad mu kolleegid kriminaalkolleegiumist. Ma usun, et nad teevad targa otsuse. Teoreetiliselt võib see

jõuda riigikohtu üldkogule, siis ma ei saa selle kohta midagi öelda. Ma pole ka toimikut näinud, nii et ma olen siin täiesti tavalise lehelugeja tasemel.

Agaga kui te küsite, mida kohtunik mõtleb, kui ta mõtleb ajakirjanikust, siis ma joonistasin endale paberi peale kaks peamist rolli. Üks on ajakirjanik kui kostja või kohtualune, kelle vastu tahetakse midagi teha. Ja teine on ajakirjanik kui info hankija, kes tahab istungit kajastada, toimikuga tutvuda või, mis on iseenesest tore, kohtu tööd kritiseerida.

Ma võtan selle esimese poole kõigepealt, ajakirjanik kui kohtualune. Võlaõigusseadus eristab siin kahte potentsiaalset õiguserikkumist. Üks on ebakohane väärtushinnang, kui kedagi nimetatakse mingi sellise väljendiga, mis on ebakohane, tema au ja väärikust teotav¹⁷. Sel puhul saab nõuda kahju hüvitamist ja selle väärtushinnangu avaldamise lõpetamist. Teine aspekt on ebaõige faktiväide¹⁸. Kui kohus tuvastab, et väide ei olnud õige ja selle avaldamine tekitas kellelegi kahju, saab nõuda selle ümberlükkamist ja kahju hüvitamist.

Mõlema puhul on üks keskne kriteerium. Lisaks sellele, kas faktiväide on õige või ebaõige ning kas väärtushinnang on kohane või ebakohane, peab kohus tuvastama, kas materjali avaldamiseks oli avalik huvi. Kas fakti või hinnangu sellisel kujul avaldamine oli avalikes huvides. Isegi siis, kui avaldatakse ebaõige faktiväide, ei ole see õigusvastane, kui sellise väite avaldamine oli õigustatud, arvestades seadusega kaitstud muid hüvesid, sealhulgas avalikkuse huve. See taandub lõpuks küsimusele, kas kahtluse või mittetõendatava faktiväite avaldamine oli vajalik demokraatlikus õigusriigis toimuvaks avalikuks debatiks. Kas see aitab kaasa demokraatiale ja ühiskondlikule debatile, sinna see taandub. Kui faktiväiteid avaldatakse, siis peaks ajakirjanikul olema kindlus, et ta suudab seda tõendada. Kui seda ei suuda, siis peaks minimaalselt leiduma põhjendus, miks selle kahtlusena avaldamine oli avalikes huvides, miks see aitab kaasa ühiskondlikule debatile.

Väärtushinnangutega on niimoodi, et neid tuleb hinnata selles kontekstis, et avaliku elu tegelased, eriti avaliku võimu kandjad peavad taluma kriitikat enam kui tavainimesed. Kohtupraktikas on nii meil kui mujal maailmas selgelt välja kujunenud piir, millest alates mingeid sõnu või väljendeid ei pea taluma, mida ei tohiks kasutada. Meil on neid kaasuseid

¹⁶ Kohus trahvis krimireporterit tunnistajate ütluste avaldamise eest 600 euroga. *ERR*, 23. märts 2016. <https://www.err.ee/556618/kohus-trahvis-krimireporterit-tunnistajate-utluste-avaldamise-ees-600-euroga>; Karnau, A. (2016) Ringkonnakohus tühistas ajakirjanikule määratud trahvi. *Lääne Elu*, 5. aprill. <https://online.le.ee/2016/04/05/ringkonnakohus-tuhistas-ajakirjanikule-maaratud-trahvi/>.

¹⁷ Võlaõigusseaduse § 1046, „Isiklike õiguste kahjustamise õigusvastatus“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/961235>.

¹⁸ Võlaõigusseaduse § 1047, „Ebaõigete andmete avaldamise õigusvastatus“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/961235>.

olnud. Kunagi käis kuni Euroopa inimõiguste kohtuni välja lause, kus kedagi nimetati rongamaks.¹⁹ Meil on olnud sitapea kaasus ja muud sellised asjad.²⁰ Kui öelda peaministrile, et ta oli või on rumal seda otsust tehes, siis see võib jääda piiridesse, mida peaminister avaliku elu tegelasena ja võimu kandjana peab taluma.

Küsimus sellest, kas ühe või teise info avaldamine on olnud konkreetsel juhul avalikes huvides, ei ole minu meelest hästi läbi töötatud. Fakti tõesust on palju lihtsam tõendada kui vastavust avalikule huvi- le. Avaliku huvi aspekt kohtumenetluses ei ole meil täna minu meelest lõplikult läbi vaieldud, vähemalt mitte riigikohtu tasemel, madalamate astmete kohta ma ei tea. Kas Kadri ja Maarja teavad?

Maarja Pild: Mõned kaasused on, mis on jäänud riigikohtu poolt menetluse võtmata. Näiteks EKRE *versus* Ekspress Grupp, mille puhul maakohtus avalikest huvidest lähtuvalt otsustas mitte nõuda väidete ümberlukkamist, öeldes, et tegemist on uue poliitilise jõuga, kes peabki taluma rohkem kriitikat.²¹ Aga kohtud ei taha üldiselt kontrollida, kas tegemist on avaliku huviga, kuigi selle selgitamine oleks ajakirjanikele hästi tähtis.

Urmas Volens: Minu meelest on ajakirjanduse puhul avaliku huvi küsimus vähemalt sama oluline kui see, kas jutt on õige või vale.

Siis on isikuandmete kaitse aspekt – kas üldse on põhjendatud kellegi kohta millegi avaldamine. Meil on üks riigikohtu lahend Veiko Kulla asjas, kus teda mainiti mingisuguses artiklis. Riigikohus leidis, et kuna ta artiklis tooduga tegelikult üldse kokku ei puutunud, siis tema andmete avaldamine oli õigusvastane.²² Seda peaks hindama, kas kellestki kirjutamine konkreetsel juhul on põhjendatud või mitte. Kas selle vastu on avalik huvi või on tegemist pigem uudishimuga.

Küsimus sellest, kas ajakirjanikku haigetakse isiklikult või on väljaanne vastutav. Iseenesest on ju niimoodi, et võlaõigusseaduse kohaselt saab hageda

nii väljaannet kui ajakirjanikku. Aga minu arust on siin ka üks aspekt, millele ei ole päriselt tähelepanu pööratud, ja see tuleb töölepinguseadust. Meil on töölepinguseaduses paragrahv 76, mis ütleb, et kui töötaja vastutab kolmandale isikule tööülesannete käigus tekitatud kahju eest, peab tööandja vabastama töötaja kahju hüvitamise ja kohtukulude kandmise kohustusest ning need kohustused ise kandma.²³ Selle sätte puhul on läbi vaidlemata, kas see tähendab töötaja õigust nõuda tööandjalt hüvitist kohtukulude näol või tähendab see muuhulgas ka seda, et hagi ei saagi otseselt töötaja vastu esitada. Selle kohta meil riigikohtu tasemel seisukohta ei ole. Oleks tore, kui riigikohus selle kunagi ära lahendaks. Siis oleks ajakirjanikul, kui teda tema töö tõttu haigetakse, õigus minna tööandja juurde ja öelda, et seadus kohustab sind selle vaidluse üle võtma ja kulud kandma.

Teine aspekt, mida Kadri siin käsitles, on see, et tööandjal oleks võib-olla mõistlik see risk vastutuskindlustusega ära kindlustada, mis küll ajakirjanike puhul kohustuslik ei ole. Seadusandja ei ole seda tarbijakaitselist riski nii suureks hinnanud kui advokaatidel, aga on olemas vabatahtlik vastutuskindlustus. Tegelikult võib-olla ei olegi küsimus selles, kas tööandjad kulud kannab või ei kannab. Ilmselt on mõistlikumad suuremad toimetused valmis neid kandma. Väiksematele toimetustele võib see olla kulukas ja neid tagasi hoida mingeid asju avaldamast. Aga eelkõige oleks see ajakirjaniku pealt hirmu äravõtmine. Minu arust see säte annab tuge.

Ja siis on veel vabakutselised ajakirjanikud. Nemad ilmselt tegutsevad ajakirjandusväljaande juures mingisuguse käsunduslepingu alusel. Käsundi puhul on seaduses selline säte, mis ütleb, et käsundid, ajakirjandusväljaanne, peab käsundisaajale hüvitama käsundi täitmisel tekkinud kahju, mis tuleneb sellise käsundi täitmisega seotud ohust.²⁴ Sellest sättest tulenevalt on vabakutselisel ajakirjanikulgi vähemalt tagantjärele olemas kahju hüvitamise nõue. Ja kui see on tagantjärele olemas, siis oleks loogiline, et käsunduslepingutesse kirjutatakse nende sõlmi-

¹⁹ Eino Tammeri Vilja Laanaru solvamise juhtum. Vt. Tammer jäi rongama- asjas Euroopa kohtus kaotajaks. – *Eesti Päevaleht*, 19. jaanuar 2001 <https://epl.delfi.ee/artikkel/50862246/tammer-jai-rongaema-asjas-euroopa-kohtus-kaotajaks>; Tammer *versus* Eesti file:///C:/Users/kasutaja/Downloads/Tammer_otsus_est_0.pdf.

²⁰ Liiva, T. (2001). Sõnavabaduse piirid üha ähmasemaks. *Eesti Päevaleht*, 13. veebruar. <https://epl.delfi.ee/artikkel/50798833/sonavabaduse-piirid-uha-ahmasemaks>.

²¹ EKRE kaotas taas kohtus Ekspress Meediale. *Delfi*, 21. detsember 2017. <https://www.delfi.ee/artikkel/80568782/ekre-kaotas-taas-kohtus-ekspress-meediale>.

²² Ruuda, L. (2018). Ettevõtja Veiko Kulla võitis kohtus Ekspress Meediat. – *Postimees*, 22. veebruar <https://majandus.postimees.ee/4418389/ettevotja-veiko-kulla-voitis-kohtus-ekspress-meediat>

²³ Töölepingu seaduse § 76, „Töötaja vastutus kolmandatele isikutele tekitatud kahju eest“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/112072014146>.

²⁴ Võlaõigusseaduse § 628, „Käsundisaajale tasu maksmise ning kulude ja kahju hüvitamise kord“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/961235>.

misel see sisse samal viisil nagu töölepingute puhul.

Kolmas aspekt, kui ajakirjanik kohtumenetluse satub, on allikakaitse, millest Kadri juba rääkis. See on ajakirjaniku õigus keelduda oma allikate avaldamisest ja meediateenuste seadusest tuleneb kohustus. Allikakaitsega meil minu teada ei ole erilisi probleeme olnud, aga siin tekib dilemma, et kui ma tahan tõendada, et mu väide on õige, siis ma peaksin avaldama oma allika. Ja kui ma seda teen, siis peale seda ma ei ole enam tõsiseltvõetav ajakirjanik oma allikatele. See viib lõpuks ilmselt sellise lihtsustatud olukorrani, et selline allikas, kes tahab anonüümseks jääda, on küll hea, aga lisaks peavad olema mingid sellised tõendid, mida sa saad kohtus avaldada. See teeb küll ilmselt ajakirjaniku töö lihtsamaks, aga mõnes mõttes välistab ka selle, et ühe allika põhjal või mingisuguse anonüümse jutu põhjal avaldatakse midagi sellist, mis rikub kellegi õigusi.

Minu jutu teine teema on ajakirjanik kui info küsija või teabe tahtja kohtus. Seal on toimikutega tutvumise osa, mille kohta lehtede põhjal jääb mulje, et hirmus takistus on see, et ajakirjanikku ei lasta ligi, andmeid ei saada kätte. Palusin statistika välja.

Toimikutega tutvumisi registreeritakse ja neid on aastas sadu. Kõik ei ole ajakirjanikud, väga paljud advokaadid käivad tutvumas. Toimikule ligipääsu keeldumisi on igal aasta kolm-neli. Need on tõesti sellised asjad, kus ilmselt igäüks saab aru, et need on põhjendatud – alaealistega seotud asjad, seksuaalkuritegude asjad, perekonnaasjad, kus arutatakse lapse hooldusõiguse või suhtluskorra üle. Ma ei ütleks, et siin on mingisugust hirmsat toimikute kinnihoidmist kohtusüsteemi poolt.

Teine pool selles asjas on istungitel osalemine ja istungite kajastamine. Istungitel osalemine võis olla meil takistatud koroonaja ajal, kui kohtud tegid väga palju videoistungeid. Alguses oli natuke probleeme videolinkidega ja muu sellisega, aga tänapäeval tundub, et see on tehniliselt lahenenud. Kui kohtusekretärile enne videoistungit teada anda, et tahetakse istungit jälgida, siis ta saadab vastava lingi ja see on võimalik. On ka probleemseid asjaid, kus ei saa juures olla, aga nende kinniseks kuulutamise aluseid on tegelikult väga vähe. Ega kohtumenetlust kinniseks kuulutada lihtne ei ole ja ei peagi olema. Need alused on peamiselt eraelu kaitse, riigisaladuse kaitse ja ärisaladuse kaitse. Kinniseid kohtuasju ei ole väga palju. Siis on veel olnud marginaalsed juhtumid – suured kriminaalasjad, kus tunnistajate või

menetluse enda kaitseks on kohus kehtestanud, et tunnistajate ütlusi ei tohi enne avaldada, kui kõik tunnistajad on üle kuulatud. See on üldine põhimõtte kohtumenetlustes. Kui üks tunnistaja tunnistusi annab, siis teised seda ei kuule, istuvad ukse taga. Kriminaalmenetluste probleem on see, et need kestavad väga kaua. Meil on väga pikad kuulamised, katkematu menetluse põhimõtte kohaselt kestavad nädalaid ja kuid. Loomulikult tekib siis küsimus, miks ma ei või seda infot mitu kuud avaldada. Põhjus on see, et teistele tunnistajatele ei taheta infot anda selle kohta, mis eelmine tunnistaja rääkis. Avaldamise piirangud ei ole enam nii ranged kui algselt. Kohtusüsteem tervikuna on ikkagi info kinnihoidmise instinktist üle saanud ja pigem ei tohiks seal väga suurt probleemi olla.

Kolmas aspekt on kohtutöö üldine kajastamine. Sel nädalal oli Päevalehes põhjalik käsitlus võlanõuete teemast.²⁵ See, et ajakirjanikud on selles asjas nii põhjalikku analüüsi teinud ja sellisel viisil kriitikat avaldavad, on minu meelest kohtusüsteemile ainult tervitatav. Ega ei jõua juristid ise ka alati kõike läbi analüüsida ja tervikpilti luua. Nagu iga kriitika puhul, on kohtunike ootus, et hoidutaks isiklikest solvangu-test. Mõistlikult terav kriitika on minu meelest väga teretulnud ja kohtusüsteemi arendav. Ma julgustaks seda rohkem tegema ja hea meelega aitaks kaasa.

Maarja Pild: Ma tahtsin veel kommenteerida seda anonüümse allika teemat. Tuleb eristada allikat, kes on anonüümne ka ajakirjaniku jaoks, ja allikat, kes on ajakirjanikule siiski teada. Viimasega on olnud olukordi, kus tõsiseltvõetav ajakirjanik ei saa oma allikat avaldada ja ka meediateenuste seadus ei luba seda.²⁶ Aga ta on tulnud kohtusse tunnistama ja kohus on pidanud tema ütlusi allikaga toimunud suhtlusest usaldusväärseks. Selle kaudu on tõendamiskohustus olnud täidetud. Lisaks on olnud ka võimalik esitada kirjavahetust anonüümse allikaga.

Ei tahaks julgustada vältima teemasid, mis põhinevad ainult anonüümsetel allikatel. Meil võivad olla väga suured asjad, kus mitte keegi ei julge tulla oma nimega rääkima, ja siis need ei jõuagi meieni, kui ei julgeta võtta riski kasutada anonüümset allikat. Selleks on ikkagi on võimalusi. Kui ajakirjanik teab ja usaldab oma allikat, siis on siiski meetodeid selle kasutamiseks ja meil on ka natuke kohtupraktikat selle kohta. Asi ei ole nii lootusetu.

²⁵ Roonemaa, H. (2022). Võla võim. Vilepuhuja võlmaailma seest: klientide petmine on igapäevane. Järelevalve puudub täiesti. *Eesti Päevaleht*, 20. september. <https://epl.delfi.ee/artikkel/120069550/vola-voim-vilepuhuja-laenumaailma-seest-klientide-petmine-on-igapaevane-jarelevalve-puudub-taiesti>.

²⁶ Meediateenuste seaduse § 15, „Informatsiooniallika kaitse“. <https://www.riigiteataja.ee/akt/106012011001>.

Yana Toom: Osa sellest, millest rääkis praegu härra Volens ja ka teised, leiab tegelikult käsitlust meediavabaduse direktiivis (*Media Freedom Act*), mille avaldas eelmisel nädalal Euroopa Komisjon²⁷. Tundub, et see tuleb lähinädalatel minu töölauale. Mul oleks väga hea meel, kui te leiaksite kunagi aega sellega tutvuda. Olete teretunud oma kommentaare andma, sest ma arvan, et ega suurt arutelu komisjon ei pidanud liikmesriikidega enne, kui nad selle kokku panid.

Väino Koorberg: Näeme, et meie sekka on ilmunud ka Tarmo Vahter. Olen sulle püstitanud küsimuse, mis tunne on olla trahvitud, kas see vaigistab sind. Kui sa vaatad sellele asjale laiemalt, siis milline mõju säärastel sammudel ajakirjanikutööle on? Ma näen, et meie publiku seas on veel neid, kes on selle sama teemaga ise kokku puutunud, kutsun neid üles arutelus kaasa lööma.

Tarmo Vahter: Ma olin ühel päeval töö, see oli 14. aprill. Vaatasin, et on saabunud digidokument, mingi maakohtu määrus. Siis lugesin, et esimeses punktis on Sulev Vedlerile määratud rahatrahv summas 1000 eurot. Punkt kaks, Tarmo Vahterile rahatrahv ka 1000 eurot. Punkt kolm, Ekspress Meedia ASile rahatrahv 1000 eurot. Seal oli veel üks paber juures, link maksuameti leheküljele, et ole hea mees ja kannata see tuhat eurot kohe üle, siis on see probleem lahenenud. See kõik oli ausalt öeldes suur üllatus.

Üks asjaolu oli see, et sain alles sellest meilist teada, et Eesti Vabariigi esindaja, riigiprokurör on läinud Harju maakohtusse ja nõudnud kolme isiku trahvimist ning kohtunik on trahvi määranud. Mina ei ole jurist ja ei tea, kas see ongi nüüd normaalne. Mul on kodanikuna küll väga tõsine küsimus, kas saab teha kodanikule tagaselja trahvi lihtsalt sellepärast, et keegi esitab tema suhtes mingi materjali ja kohtunik teeb selle põhjal otsuse. Meie kohta on esitatud väide, mis ei vasta tõele, ja meil ei olnud võimalust öelda seda kohtunikule.

Asja üks aspekt on selles, kuidas inimesi saab

trahvida tagaselja, ilma neilt sõnagi küsimata. Teine aspekt on see, et kas selline trahv on õigustatud või mitte. Selle üle võivad juristid vaielda ja ma saan aru, et seisukohad on väga erinevad.

Ekspressis avaldatud artikli sisu oli lühidalt öeldes see, et kogu endine Swedbanki juhtkond on saanud kahtlustuse rahapesus.²⁸ Kohtuniku seisukoht oli, et selle artikli puhul ei saa rääkida sellest, et see oli ühiskonnale vajalik, vaid pigem oli tegemist avalikkuse uudishimu rahuldamisega. Ühesõnaga, kohtunik annab teada, et endistele pangajuhtidele esitatud kahtlustus rahapesus ei ole avalikkusele vajalik teave, see on lihtsalt uudishimu rahuldamine. Mina ütleks, et uudishimu rahuldamine on see, kes Brigitte Susanne Hundiga mingis saates esinevad või kellega Jüri Ratas tantsib. Eesti suurima panga juhtide võimalik rahapesu pakub aga kindlasti avalikkusele suurt huvi.

Seetõttu olin ma trahviotsust lugedes väga üllatunud. Vaidlustasime selle otsuse, edasi on asjaga tegelenud advokaat, hetkel on see võetud riigikohtu menetlusse. Tallinna ringkonnakohtu menetlusse. Tallinna ringkonnakohtu on trahvi tühistanud, aga riigiprokuratuur vaidlustas selle. Ootame riigikohtu otsuse ära.²⁹

Väino Koorberg: Mida sa isiklikult tundsid selle otsuse peale?

Tarmo Vahter: Siirast üllatust. Meie põhiseadus ütleb, et õigusemõistmine on avalik, et seda saab piirata väga vähestel juhtudel, mis on põhjendatud.³⁰ Mulle kui praktikule, kes kohtuasjadest kirjutab, tundub aga, et Eesti kohtupidamine ei ole kaugeltki seaduse mõttes avalik. Põhiseadust tihti ei järgita. Paljud asjad peavadki olema kinnised, näiteks abielulahutus või laste hoolduse jagamise küsimus. Aga toon paar väikest muud näidet. Näiteks täiesti tavaline asi, mida kohtutes üsna palju esineb – mingi ärimees tahab ehitada Tallinnas suure maja, mis ümberkaudsetele elanikele üldse ei meeldi. Selleks on ta vaidlustanud linnavalitsuse kehtestanud detailplaneeringu ja asi on jõudnud kohtusse. Kui nüüd elanikud tahavad teada, mis on linnavalitsuse seisukoht selles koh-

²⁷ Euroopa Komisjoni esinduse Eestis pressiteade. Euroopa Komisjon tegi meediavabaduse seaduse ettepaneku. 16.09.2022. https://estonia.representation.ec.europa.eu/uudised/euroopa-komisjon-tegi-euroopa-meediavabaduse-seaduse-ettepaneku-2022-09-16_et.

²⁸ Vedler, S. ja Vahter, T. (2021). Kogu Swedbank Eesti endine juhatas sai kahtlustuse Vene oligarhidega seotud rahapesus. *Eesti Ekspress*, 25. märts. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/96248003/kogu-swedbank-est-est-juhatas-sai-kahtlustuse-vene-oligarhiga-seotud-rahapesus>.

²⁹ Aastaraamatu ilmumise ajaks on kõik kohtuasjastmed läbitud ja lõplik otsus tehtud – riigikohtu nõustus ringkonnakohtu otsusega trahvi tühistada. (Toim.) Riigikohtu: prokuratuur peab ajakirjanikele trahvi taotlemist usutavalt põhjendama. - Riigikohtu, 31.jaanuar 2023. <https://www.riigikohtu.ee/et/uudiste-arhiiv/riigikohtu-prokuratuur-peab-ajakirjanikele-trahvi-taotlemist-usutavalt-pohjendama>.

³⁰ Eesti Vabariigi põhiseaduse § 24. „Kohtuistungid on avalikud. Kohus võib seaduses sätestatud juhtudel ja korras oma istungi või osa sellest kuulutada kinniseks riigi- või ärivalitsuse, kolbluse või inimeste perekonna- ja eraelu kaitseks või kui seda nõuavad alaealise, kannatanu või õigusemõistmise huvid. Kohtuotsus kuulutatakse avalikult, välja arvatud juhul, kui alaealise, abielupoole või kannatanu huvid nõuavad teisiti.“ <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052015002>.

tuasjas, siis saavad nad vastuse, et me ei saa avaldada enne kohtuotsuse jõustumist materjale selle kohta. Kodanik tahaks võib-olla minna kohtusse asja kuulamist jälgima. Eeldame, et haldusasja arutamine on avalik asi, seal ei ole delikaatseid isikuandmeid ega midagi sellist. Kas ta saab seda kuulata? Selgub, et tegelikult ei saa, sest suur osa haldusasjadest lahendatakse kirjalikus menetluses ja selle dokumente sulle mitte keegi ei näita.

Tallinnas on vähemalt üks selline suur asi arutlusel juba aastaid. Seadus ütleb, et me ei avalda andmeid poolelioleva haldusvaidluse kohta. Kohtust kohapealt ei saa midagi kätte, sest istungeid ei toimu, asja arutatakse kirjalikult. Ettevõtja ei soovi loomulikult asja kohta midagi rääkida. Nii et tegelikult isegi haldusasjades ei täideta väga tihti põhiseadust, mistõttu kodanik ei saa mitte midagi teada.

Vaatame mingi kriminaalasia menetlemist, eeldades jällegi, et kui seal ei ole delikaatsed isikuandmed, siis on asi avalik. Kui kodanik või ajakirjanik läheb kohtusse, saab ta asja kohta teada? Ega ta tihti palju teada ei saa. Kohtumenetlus on väga ära ratsionaliseeritud, et raha ja aega kokku hoida. See tähendab seda, et hulk tõendeid on digiteeritud arvutis, need antakse üle ja vaadatakse läbi pakkide kaupa. Prokurör ütleb, et me anname need tõendid üle aga me ei hakka neid nüüd detailselt vaatama, advokaat on sellega nõus ja kohus võtab need vastu. Korra võib-olla kergelt kuvatakse dokumendid kiiresti ekraanil läbi, aga seda tihti ei arutata, mis seal pakkide sees on. Elektroonilisi faile võib olla väga palju. Mõned prokurörid näitavad, et näe, siin on see arve, see tõestab, et kodanik võttis altkäemaksu, tõstavad selle esile, aga teised ei tee seda. Siis ongi niimoodi, et tõendid antakse üle, prokurör ega advokaat ei räägi kuigi palju, mis tõendid need on. Kohtunik teeb oma tööd ja tutvub tõenditega kunagi hiljem, kui tal aega on. Avalikkust esindav ajakirjanik, kes on kohtusaalis, ei saa mitte midagi aru.

Minul isiklikult on olnud mitmeid juhtumeid, kus ma kuulan süüdistuskõnet ja ei saa aru, mis asi see on, miks kodanikku milleski süüdistatakse. Läheb juba teine istung, aga ei saa ikka aru. Lõpuks, et asjast aru saada, kutsun pärast istungit advokaadi korraks kõrvale ja palun paari lausega ära seletada, milles on asja *point*. Normaalne inimene loomulikult seletab selle ära. Tegelikult oleme jõudnud selleni, kus ütleme küll, et see on avalik arutelu, sa võid kohtusaali tulla, aga sa ei saa kohtu materjalidega tutvuda enne, kui kohtuotsus on jõustunud, mis võib võtta aastaid aega.

Kui Soomes on kriminaalasi saadetud kohtusse, antakse selle materjalid järgmisel või ülejärgmisel päeval avalikkusele kasutada. Ajakirjanik võib saata kohtule palve, et talle saadetaks eeluurimismaterjalid, ja need saadetakse. Saad CD, mille eest tuleb maksta natuke raha, ja saad materjalid kätte, kuigi kohus alles hakkab asja arutama. Delikaatsed isikuandmed küll kinni kaetud, aga muidu materjalid on olemas. Ka ülekuulamisprotokollid mingite Eesti pättide kohta, kes Soomes kohtu all, tulid ilusti postiga Soome keskkriminaalpolitseist Ekspressi toimetusse Tallinnas.

Ma arvan, et üks asi, miks Soome ühiskond nii hästi toimib võrreldes meiega, on võib-olla see, et Soomes on kohtumõistmine reaalselt avalik, kohtuotsused on reaalselt avalikud ja ka kohtu materjalid on avalikud, erinevalt Eestist. Eestis ei taheta materjale välja anda ja sellega tekitatakse paljudes inimestes umbusku meie kohtusüsteemi suhtes, prokuratuuri töö suhtes, kohtunike töö suhtes. Ma ei ole aru saanud, miks me võiks näiteks Soome mudelit hakata rakendama.

Väino Koorberg: Eelmiste sõnavõttude käigus tõstatus probleem, et me ei ole selgelt suutnud defineerida uudishimu ja avaliku huvi. Millisena sina kui väga kogenud uuriv ajakirjanik nende erinevust kõige lihtsamini defineeriksid?

Tarmo Vahter: See on juhtumipõhine. Aga kõige selle suhtes, mis puudutab riigivõimu tegevust, on avalik huvi suuremal või vähemal määral olemas. Selle suhtes, mis puudutab kodanike eraelu, seda ei ole. Välja arvatud näiteks siis, kui kodanikud hakkavad kuritegevust harrastama. Siis eraelu piir hakkab nagu kustuma. Kui võtta mingi konkreetne juhtum, siis ma arvan, et enamasti saab enamik inimesi ühtemoodi aru sellest, kus on avalik huvi. Siis kusagil tulevad need juhtumid, mis on vaieldavad. Ja lõpuks need, mille puhul enamik nõustub, et seal ei ole avalikku huvi.

Väino Koorberg: Kui ma selleks koosolekuks valmistasin ja suhtlesin mitmete ajakirjandusjuhtidega, siis me rääkisime mitte ajakirjanike kohtusüsteemiga vaigistamisest, vaid üldisest vaigistamisest. Mida sa ütleksid julgustuseks noorele ajakirjanikule, kes on saanud Robert Sarve büroolt esimese hagihoiatuse? Päris mitmelt poolt olen saanud kuulda, et ajakirjanikud ei julgegi millestki kirjutada. Kas sina, kui sa vaatad oma noori kolleege, näed ka midagi sellist?

Tarmo Vahter: Mulle ei meenu, et Ekspressis oleks keegi kolleeg öelnud, et ta ei julge millestki kirjutada, millest oleks põhjust kirjutada. On asjad, millest ei peagi kirjutama. Aga kui on asi, millest oleks vaja kirjutada? Hetkel pean tunnistama, et ei meenu.

Mis teha Robert Sarvega? Täna sel päeval on olemas advokaadid, kes ajakirjandusväljaandeid teenindavad. Kui tuleb selline kiri, siis sellele ei pea ajakirjanik ise vastama. See läheb advokaadi kätte, kes vastab. See ei ole ajakirjaniku asi, Robert Sarvega või kellegi teisega vaielda. Selleks on teine advokaat ja nemad räägivad omavahel advokaatide keeles.

Urmas Volens: Ma tahtsin Tarmole vastata selles osas, kus ta kirjeldas, et kohtutes toimub tõendite üleandmine kuidagi pakikaupa ja istungil neid eriti ei menetleta, ei uurita. Seadus ütleb, et kõiki tõendeid tuleb istungil uurida. See, et seda ei tehta, ei ole seaduse probleem, vaid eelkõige kohtumenetluse juhtimise probleem, kui põhjalikult kohtunikud neid istungil käsitlevad. Seaduse mõte on olnud ju kogu aeg see, et kohtuistung on koht, kus uurimised toimuvad, kus tõendid läbi vaadatakse. Seaduse mõte on ka see, et kui istung on avalik, siis saavad avalikkuse esindajad selle juures olla.

Riigikohtus oleme kogu aeg rõhutanud, et kohtud võiksid ikkagi seaduse mõtte kohaselt oma istungil kõiki tõendeid põhjalikult uurida. Seda mitte avalikkusele esitlemiseks, vaid see on vajalik eelkõige selleks, et vaidlevad pooled saaksid nende tõendite kohta uurimise käigus midagi öelda, et oleks vahetu kontakt kohtunikuga ja kõik saaksid tõendite kohta oma seisukohad välja öelda.

Tsiviilasjades on ju selge põhimõte, et kohus ei tohikski otsuses tugineda ühelegi tõendile, mida ei ole istungil uuritud. Seda etteheidet, et tõendite uurimine ei toimu istungil vahetult ja sisuliselt, on sageli kõlanud. Olen valmis seda kriitikat kohtusüsteemi nimel omaks võtma ja lubama, et tegeleme asja parandamisega.

Kadri Michelson: See on ilmselt erinev kriminaal- ja tsiviilasjade puhul. Kriminaalasjade olukorda ma täpselt ei tea, aga tsiviilasjade puhul on tõesti nii, et kui pooled ei pea vajalikuks iga dokumenti hakata istungil uurima, siis ega seda ei tehtagi.

Urmas Volens: Seaduse mõte on, et kohus teeb seda.

Kadri Michelson: Nõus, et kohus peaks tegema,

aga praktika on natuke teistsugune.

Urmas Volens: Ma tahaks ajakirjanikke paluda, et keegi võtaks sügavamalt ette Robert Sarve tegevuse. Ta pommitas paljusid inimesi oma ähvarduskirjadega ja käitus kohtumenetlustes niimoodi, et lõpuks kohtud juhtisid tema rikkumistele tähelepanu ning advokatuur viskas ta enda hulgast välja. Eesti on üsna ainulaadne riik normaalsete riikide hulgas, kus peale seda, kui sind visatakse advokatuurist välja, võid sa panna ukse peale sildi „Õigusbüroo“ ja täpselt sedasama tegevust jätkata.

Keegi võiks käsitleda seda, miks meil on niimoodi erinevalt paljudest riikidest, kus õigusteenuse osutamine on lubatud ainult siis, kui sa oled advokatuuri liige. Me ju ei kujuta sama asja ette näiteks arstide puhul.

Näiteks, et kelleltki võetakse mingisuguse rameda rikkumise pärast arsti tegevusluba ära ja siis ta paneb ukse peale sildi „Tohter“ ja jätkab tegevust täpselt samamoodi tasu eest. Peale seda pannakse ta vangi, sest tervishoiuteenuse osutamine ilma tegevusloata on karistatav. Juristide puhul võib põhimõtteliselt kes iganes õigusteenust osutada. Kuigi kahju, mida sa kehva õigusabiga võid kellelegi tekitada, võib olla paljudel juhtudel võrreldav kehva raviteenuse omaga. Pealegi on kahju juristide või õigussüsteemi mainele sellisest tegevusest on üsna suur. See on aastaid olnud üks suur vaidlus, kas me lubame igaühel õigusabi osutada või peaks olema litsentseeritud tegevusala, mille kaudu on ka kontroll.

Teine asi on advokaadi sõltumatuse garantiid, eelkõige see, kas politsei saab teda läbi otsida ja kas täitevvõim saab teda kuidagi mõjutada. Need kehtivad advokaatide puhul ja ei kehti nendele nii-öelda õigusbüroopidajatele ja muudele õigusnõustajatele. See on Eestis üks süsteemne probleem ja mõnes mõttes olen Robert Sarvele tänulik, et ta on selle meile niimoodi näitlikult kõigile silme alla toonud. Et sellest mingeid õiguspoliitilisi järeldusi tehtaks, selleks palun ajakirjanduse abi.

Ann-Marii Nergi: Ma olin see ajakirjanik, kes sai isiklikult kohtuniku käest Tallinna Sadama protsessis määruse, et pean kohtuliku uurimise lõpuni tunnistajate ütlusi saladuses hoidma. Kohtuprotsess ise kestab tõenäoliselt veel aastaid. Tunnistajate ütluste kajastamine ajakirjanduses oleks kohtu arvates rikkunud kohtupidamist.

Tarmo Vahter sai trahvi kätte, aga mulle kohalduv määrus oli selline, mille rikkumine oleks kaa-

sa toonud kuni üheaastase vanglakaristuse, ja seda kohtunik mulle ka saalis ütles³¹. Olen küll umbes üheksa aastat ajakirjanik olnud, aga see asi mõjus nii, et päris tükk aega ikka ei osanud öelda ei musta ega valget. Tulin kohtusaalist tagasi, istusin umbes pool tundi toimetuses laua taga ja siis helistasin Tarmole ja küsisin, et mis nüüd oli. Tarmo ütles, et kaebame edasi.

Urmas Volens ütles, et kohtud on üle saanud salastamise soovist. Tegelikult see nii ei ole. Minu kohtuasi kestis poolteist aastat ja meid solgutati kolme kohtuastme vahet siia-sinna.³² Kohtuid on sunnitud rohkem põhjendama ja argumenteerima, et kui nad tahavad kraane kinni keerata. See päris nii ei ole, et nad kuidagi vabatahtlikult on hakanud nüüd ajakirjanikesse ja ajakirjanduses ilmuvasse heatahtlikumalt suhtuma.

Urmas Volens: Kohtusüsteem tervikuna on salastamisest üle saamas, ta on ikkagi selline isepäranev süsteem. Eks ajakirjanikel on ka olnud rikkumisi ja saame ehk öelda, et ajakirjandus on neist üle saanud. Vaidlused võtavad kaua aega, ja kui sa ise asjas osaline oled, siis on see koormav. Ma ütleks ikkagi, et need juhised, mis on riigikohtult tulnud nendes asjades, on olnud kõik ikkagi sinna suunas,

et asi peab saama rohkem avatuks. Aga kriitika on põhjendatud.

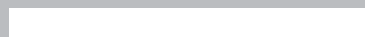
Väino Koorberg: Kokkuvõtteks, meie esinemistest jäi kõlama, et ajakirjanikelt oodatakse nii täpsust, meelegindlust kui ka tegelikult julgust ja oma õiguste teadmist. Seepärast oleks hea, kui ajakirjanikud ja juristid saaksid üksteise muredest rohkem teada, võib-olla ka üksteiselt õppida, kogemusi jagada. Me saime aru, et avaliku huvi defineerimine on tegelikult avalikkuse säilimisele väga oluline küsimus, ja loodame, et vajalikud instantsid sellega tegelevad. Me saime aru ka sellest, et toimetused vajavad õiguskindlustust.

Toimetused vajavad suuremeelsust mitte üksnes oma töölepinguliste töötajate suhtes, vaid selget tuge ka vabakutseliste autorite ja oma muude lepinguliste osas. Me saime aru, et vabadus ei ole asi iseeneses, selle nimel tuleb võidelda, et ajakirjanikud ja ajakirjandusorganisatsioonid peavad seda tegema. Me jääme huviga ootama seda, kuidas Euroopa Liit strateegilise vaigistamise teemaga edasi läheb ja kuidas see kujuneb meie õigussüsteemis. Ja jääme väga suure huviga ootama ka seda, mida toob meie õiguskeskonda meediavabaduse direktiiv, millest Yana Toom rääkis.

³¹ Nergi, A.-M. (2020). Autorikülg. Ann-Marii Nergi: vanglakaristus kohtuistungij kajastamise eest? Lubage vastu vaielda! *Eesti Päevaleht*, 4. juuli. <https://epl.delfi.ee/artikkel/90335087/autorikulg-ann-marii-nergi-vanglakaristus-kohtuistungij-kajastamise-eest-lubage-vastu-vaielda>.

³² Riigikohus tühistas Tallinna Sadama kohtuasja kajastamise piirangu. Riigikohus, 4. detsember 2020. <https://www.riigikohus.ee/et/uudiste-arhiiv/riigikohus-tuhistas-tallinna-sadama-kohtuasja-kajastamise-piirangu>.

AJAKIRJANDUSE ÕIGUSLIK REGULATSIOON

Eesti Rahvusringhäälingu seaduse muutmise vajadusest

Andres Jõesaar

Erinevate meediumite loodud ja vahendatud infokülluses muutub järjest olulisemaks demokraatia arengut toetava vaba kvaliteetse meedia, sh sõltumatu ajakirjanduse olemasolu ja kättesaadavus kõigile elanikkonna gruppidele. Elanikkonna informeerituse tagamiseks, vabade arutelude platvormi pakku-miseks ja infokorratuse vastu võitlemiseks on vaja tugevat duaalset meediasüsteemi, kus sõltumatu avalik-õiguslik meedia (AÕM) ja elujõuline erameedia tasakaalustatult koos eksisteerivad.

Eesti riik on meediapoliitiliselt valinud liberaalse lähenemise ja ei ole eraajakirjanduse regulatsiooniks kehtestanud eraldi seadust. Küll aga on seadusega reguleeritud avalik-õigusliku meedia – ERRi – tegevus. Eesti Raadio ja Eesti Televisiooni ühtseks organisatsiooniks liitnud Eesti Rahvusringhäälingu seadus jõustus 1. juunil 2007 ja on oma põhiolemuselt püsinud muutumatuna tänaseni. Samas on meedia seaduse kirjutamise ajast möödunud pooleteise kümnendiga oluliselt muutunud. Traditsioonilise televisiooni ja raadio kõrvale, enamikus vanuserühmades ka nende asemele, on tõusnud internetipõhised (*online*-) meediumid.

Suurele osale Eesti elanikest on peamiseks uudiste jälgimise seadmeks nutitelefon. Ka ERRi internetis pakutavat tasuta sisu, sh *online*-uudiseid, jälgivad pidevalt sajad tuhanded inimesed.¹ Kehtiv seadus paraku ei määratle selgesõnaliselt ERRi ülesannetes ja eesmärkides originaalse veebisisu loomise kohustust. Sellest tulenev ebaselgus on tekitanud rahulolematust erameedia ettevõtetes, kes sooviksid keela-

tud riigiabi kasutamise ohule viidates piirata ERRi tegevusi *online*'is.²

Kõik pooled nõustuvad vajadusega luua selles küsimuses õigusselgus. Õigusselguse loomisel tuleb lähtuda asjaolust, et avalik-õigusliku meedia eesmärkide ja ülesannete määratlemine – st AÕMi kui avalikku teenust ehk hüve pakkuva institutsiooni rolli defineerimine – on Euroopa Liidu liikmesriikide kohustus³. Liikmesriigid on AÕMi avaliku teenuse osutamise kohustust defineerinud üsna erinevalt. Mõned riigid (nt Saksamaa ja Soome) on avaliku teenuse osutamise kohustuse sidunud raadio ja televisiooniga ning on piiranud AÕMi tegevusi *online*'is. Samas liigub Euroopa Liidu meediaregulatsiooni õiguslik raamistik⁴ tehnoloogianeutraalsuse poole. Traditsioonilise raadio ja televisiooni asemel räägitakse audiovisuaalsest meediast või meediast laiemalt (st hõlmatud on ka *online* ning laiemas käsitluses ka trükiajakirjandus).

Võrdlus BBC regulatsiooniga

Euroopa Liidu regulatiivse raamistiku kontekstis on ka ERRi loodav avalik väärtus defineeritud ERRi seaduses sätestatud eesmärkide ning ülesannetega. Meie seadusandja lähenemine on analoogne põhjanaabrite omaga – seaduse sõnastus on suhteliselt minimalistlik ja üldsõnaline ning mahub poolele leheküljele.

Minimalistliku näite täienduseks ka üks nii-öelda maksimalistliku ehk väga detailse regulatsiooni rakendamise näide. Ühendkuningriigis (ÜK) on nende ühe avalik-õigusliku organisatsiooni, BBC

¹ Geminus, ERR 2023.

² Viirmaa-Treifeldt, Merle (2020). Soovime meediaturule ausat konkurentsi! <https://meedialiit.ee/erameedia-roll/>.

³ Komisjoni teatis riigiabi eeskirjade kohaldamise kohta avalik-õigusliku ringhäälingu suhtes 2009/C 257/01. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52009XC1027\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/HTML/?uri=CELEX:52009XC1027(01)&from=EN)

⁴ Ettepanek: EUROOPA PARLAMENDI JA NÕUKOGU MÄÄRUS, millega luuakse siseturul meediateenuste ühine raamistik (Euroopa meediavabaduse määrus) ja muudetakse direktiivi 2010/13/EL (EMPs kohaldatav tekst) - SEC(2022) 322, SWD(2022) 286, SWD(2022) 287, COM(2022) 457. <https://www.riigikogu.ee/tegevus/dokumendiregister/dokument/3540598b-bc9d-405a-8a63-4601c3e774d4>.

pakutava valiku teenuse sõnastus tunduvalt normaatiivsem. BBC hartas ja selle täitmise lepingus on BBC kümne aasta ülesanded detailselt kirjas pea sajaleheküljel.⁵ Lisaks täiendavad neid dokumente ÜK meediaregulaatori Ofcomi suunised, mida uuendati 23. märtsil 2023⁶ ja mis sõnastavad neli avalik-õigusliku meedia üldist ülesannet:

- 1) pakkuda erapooletuid uudiseid ja teavet, et aidata inimestel mõista ümbritsevat maailma ja sellega suhelda (suhetuda, ingl *engage*);
- 2) toetada igas vanuses inimeste õppimist;
- 3) pakkuda kõige loomungulisemat, kõrgeima kvaliteediga ja eristuvat väljundit ning teenuseid;
- 4) peegeldada, esindada ja teenida ÜK kõigi rahvaste ja piirkondade eriilmelisi kogukondi ning seeläbi toetada loomemajandust kogu Ühendkuningriigis.

Kõigi nelja ülesande all on mitmel leheküljel detailselt kirjeldatud, mida, miks ja millisel moel nende eesmärkide saavutamiseks tuleb teha. Toon siin neist esile ainult peamised alameesmärgid.

Ülesande 1 alamjaotuse, veebipõhiste teenuste eesmärgi kohta öeldakse, et BBC Online'i puhul peab BBC tagama, et ta pakub:

- 1) kogu auditooriumile igapäevaseid uudiseid ja teavet, mis hõlmavad laia valikut teemasid ning peavad sisaldama põhjalikke lugusid ja analüüse;
- 2) igapäevaseid uudiseid ja teavet lastele, pakkudes eriformaadilist sisu (sh tekstipõhised artiklid, videod ja interaktiivsed osad), mis hõlmab mitmesuguseid teemasid ning sisaldab põhjalikke lugusid ja analüüse;
- 3) piisavalt linke kolmandate poolte pakutavale materjalile.

Haridusvaldkonna puhul (ülesanne 2) sätestatakse, et BBC peaks eelkõige tegema järgmist:

- 1) pakkuma laia valikut mitmesugustes žanrites ja teemades sisu, mis hõlbustab õppimist ja julgustab igas vanuses inimesi õppima;
- 2) astuma õppesisu pakkumisel samme, et teenida ja kaasata kõiki sihtrühmi, muuta õppesisu hõlpsasti leitavaks ning jõuda kõigi sihtrühmadeni.

Ülesande 3 juures leiab Ofcom, et BBC peaks eelkõige tegema järgmist:

- 1) BBC peaks pakkuma laia valikut originaalset sisu, sealhulgas uut materjali, aidates oma jätkuva sisutoodangusse investeerimisega kaasa ÜK loomema-

jandusele;

- 2) BBC peaks pakkuma laia valikut eri žanreid ja sisutüpe hõlmavat toodangut, sealhulgas žanreid, mida avalike ringhäälinguteenuste raames toodetakse vähe või üha vähem (teiste seas muusika, kunst, religioon ja muu erialane faktiline sisu, komöödia- ja lastesaated);
- 3) BBC peaks tagama, et iga teenuse väljund oleks kvaliteetne ja eristuv ning toetaks ÜK uusi hääli ja talente. Selle toodangu arendamisel peaks ta olema uuenduslik, ambitsioonikas ja riskivalmis;
- 4) BBC peaks jätkama uurimist, kuidas uuendada vaatajate kaasamise ja nendeni jõudmise viise, tagades, et kõik ÜK vaatajad saavad hõlpsasti avastada originaalsisu.

Loomungulisuse ja kvaliteedi ülesande täitmiseks peaks BBC tegema eelkõige järgmist:

- 1) tagama, et tema ÜK avalikud teenused kajastaksid kõigi ÜK rahvaste ja piirkondade erinevaid kogukondi kõigis žanrites. Loodu peaks täpselt esindama ja autentselt kujutama ÜK erinevaid kogukondi ning suurendama teadlikkust erinevatest kultuuridest ja seisukohtadest. Seejuures peaks BBC astuma samme, et selle sisu ja programmide tegijad kajastaksid ÜK kõigi rahvaste ja piirkondade erinevate kogukondade koosseisu;
- 2) jaotama oma investeeringud erinevatesse produktsioonidesse üle ÜK ja tagama, et see toetab loomemajanduse jätkusuutlikku kasvu ÜK rahvaste seas ja piirkondades;
- 3) ÜK kõigist rahvastest ja piirkondadest pärit publiku teenimisel ning neile huvipakkuva ja asjakohase sisu loomisel peaks BBC astuma samme, et jõuda kõigini, teenindada ja kaasata kogu auditooriumi ning muuta sisu hõlpsasti leitavaks. Šotimaal, Põhja-Iirimaa ja Walesis peaks see sisu hõlmama põliskeeli ja laia žanrivalikut.

Selline detailsus ei jäta kellelegi suurt vabadust BBC ülesandeid mitmeti tõlgendada. Õigusselgus on olemas. Lisaks regulatsioonide väljatöötamisele on Ofcomil ka võimekus jälgida kehtestatud nõuete täitmist.

Arvestades Eesti meediasüsteemi suurust, õigemini väiksust, Eesti riigi haldussuutlikkust ning mõistlikku administratiivset koormust, tuleb meil ratsionaalsema süsteemiga hakkama saada. Samas

⁵ The Royal Charter and The Agreement. - BBC. <https://www.bbc.com/aboutthebbc/governance/charter>.

⁶ Operating licence for the BBC's UK Public Services. 2023. - Ofcom https://www.ofcom.org.uk/_data/assets/pdf_file/0022/255721/bbc-operating-licence-march-2023.pdf.

tasub väga põhjalikel alustel loodud BBC regulatsiooni Eesti vaatevinklist analüüsida ja olulisemad aspektid ERRi seaduse muutmisel arvesse võtta.

Võrreldes BBC eesmärke praegu ERRi seaduses sätestatuga näeme, et BBC avalikud ülesanded 1 ja 3 on sisuliselt ka ERRi eesmärkides ning ülesannetes kirjeldatud. Haridusse ja innovatsiooni panustamist tänane seadus otsesõnu ette ei näe. Aga mõeldes ERRile kui avalikku teenust/hüve pakkuvale institutsioonile, siis peaks ka nendes valdkondades tulemuslik tegutsemine olema ERRi eesmärgiks.

Tulemusliku tegutsemise hindamise mehhanismi ning seda rakendava piisavate ressursside ja pädevustega sõltumatu regulaatori puudumine (sellest allpool veel pikemalt) on teine oluline probleem, mis vajab lahendust seaduse tasemel. Praegu puudub institutsioon, kes sisuliselt hindaks ERRi tegevuse tulemuslikkust. ERRi seaduse § 12 näeb küll ette, et „Koos arengukava projektiga esitatakse Rahvusringhäälingu nõukogule mõjude analüüs, milles antakse põhjendatud hinnang arengukavas esitatud arengukavatsuste täitmisele ja Rahvusringhäälingu tegutsemise vastavusele käesoleva seadusega“⁷, kuid sisuliselt pole seda nõuet täidetud. Samas ilma ERRi tegevuse mõjude analüüsita ei saa hinnata, kuidas rahvusringhääling täidab seadusega määratud eesmärke ja ülesandeid. Mõjude analüüsi puudulikkuse tõttu on seos ERRi rahastamise ja seaduses määratud ülesannete täitmise vahel ebaselge. Riigikontrolli auditi hinnangul⁸

/.../ jääb riigieelarvest raha eraldamisel selgusetuks, millised ülesanded peab Rahvusringhääling saadud rahaga täitma ja arendamisvajadused rahuldama. Selge kokkulepitud rahastamismudeli puudumine raskendab otsustajatel hinnata Rahvusringhäälingu rahastamise piisavust, pidada sisukaid eelarvearutelusid ning planeerida organisatsiooni pikaajalist arengut.

ERRi juhtimisotsuste põhjendatus, tegevuse läbipaistvus ning tulemuslikkus kajastuvad arengukavades ja majandusaasta aruannetes. Samas pole organisatsiooni väljatöötatud ja nõukogu kinnitatud arengukaval mõju ERRi rahastamisele – sellel dokumendil ei ole olulist juriidilist jõudu. Arengukava täitmist rahastaja (Riigikogu ja valitsus) ei jälgi. Paraku ei saa ERR oma tegevuste aruannet esitada Riigi-

kogus, mille tõttu on rahvasaadikute informeeritus ERRi tegevuse eesmärkidest ning tulemustest lünklik.

ERRi rahastamise põhimõtted

Siit jõuame järgmise, juba pikka aega lahendamist ootava probleemini – ERRi iga-aastane eelarve sõltub otseselt täitevvõimust. Sellest tulenevalt on ERRi pikaajaliste tegevuste planeerimine keerukas ja ERRi toimetuslik sõltumatus võib ohtu sattuda. Euroopa Liidu ja Euroopa Nõukogu erinevad juriidilised dokumendid⁹ soovitavad liikmesriikidel tagada avalik-õiguslikule meediale piisav ja stabiilne (täitevvõimust sõltumatu) rahastus. ERRi rahastamismudeli viimine vastavusse Euroopa avalik-õiguslike meediate rahastamise soovitusetega tagaks rahastamise pikemaajalise prognoositavuse ja suurema poliitilise sõltumatuse valitsuse iga-aastastest eelarveotsustest. Probleemi lahendus võiks olla ERRi rahastamiseks riigieelarvest eraldatava summa fikseeritud seos riigieelarvesse laekunud maksudega või SKTga. Selle seadusemuudatuse tulemusel paraneks ka Eesti kui Euroopa väärtusi jagava demokraatliku riigi kuvand.

Eespool viidatud Riigikontrolli audit toob ERRi rahastuses välja ka teise kitsaskoha:

Rahvusringhäälingu rahastamise läbipaistvust vähendavad samuti baasrahastamise välised sihtfinantseeringud riigiasutustelt ning oodatavate ja saavutatud tulemuste võrdlemist mittevõimaldav aruandlus. /.../ Kuigi Rahvusringhäälingut rahastatakse riigieelarvest, laekub osa asutuse tuludest teiste riigieelarvest rahastatavate asutuste tellitud teenuste ja eraldatud sihtfinantseeringu kaudu.

ERRi lisarahastuseks kasutatavad sihtotstarbelised toetused vajavad õiguselgust. Tuleb tagada avalikust sektorist tulevate toetuste/eraldiste kooskõla riigiabi reeglitega ja sätestada alus eraldiste vastuvõtmiseks väljaspool riigieelarvelist toetust. Samuti on vajalik selgelt sõnastada erasektorist laekuvate sihtotstarbeliste toetuste lubatavus, täpsustada nende kasutamise eesmärke ja sõnastada läbipaistvuse tagamise mehhanismid. Täiendava õiguselguse huvides vajab täpsustamist ka kultuuri- ja spordisündmuste ülekannetega seonduv sponsorteabe ja

⁷ Eesti Rahvusringhäälingu seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/12786086>.

⁸ Eesti Rahvusringhäälingu juhtimine ja rahastamine. Riigikontrolli aruanne Riigikogule, Tallinn, 3. juuni 2016. <https://www.riigikontroll.ee/tabid/206/Audit/2389/Area/16/language/et-EE/Default.aspx>.

⁹ Declaration of the Committee of Ministers on Public Service Media Governance (Adopted by the Committee of Ministers on 15 February 2012 at the 1134th meeting of the Ministers' Deputies); Recommendation CM/Rec (2012)1 of the Committee of Ministers to member States on public service media governance (Adopted by the Committee of Ministers on 15 February 2012 at the 1134th meeting of the Ministers' Deputies).

reklaami edastamise raamistik.

Euroopa Komisjoni teatis¹⁰ sätestab, et eri tegevusalade kohta tuleb pidada eraldi ettevõttesisest raamatupidamisarvestust ning selle kuluarvestuspõhimõtted peavad olema selgelt määratletud. Kuluarvestuspõhimõtted peavad selgelt määratlema ülemäärase hüvitamise vältimise ja tagasimaksmise mehhanismid. Lisaks peab määratlema ka teatisega kooskõlas olevad erandid, millistel juhtudel ja kuidas avalik-õiguslik ringhääling võib ülemääraseid hüviti kasutada.

Sõltumatu reguleerija ja ERRi juhtimisega seotud probleemistik

Komisjoni teatis¹¹ riigiabi eeskirjade kohaldamise kohta avalik-õigusliku ringhäälingu suhtes ja EBU juhtimisprintsipi kohaselt on avalik-õigusliku meediaorganisatsiooni sõltumatuse tagamiseks oluline ka sõltumatu meediareguleerija olemasolu, kelle ülesanne on muu hulgas teha audiovisuaalmeediateenuste osutajate üle riiklikku järelevalvet ja analüüsida nende tegevust, koostada korrapäraselt ülevaateid audiovisuaalmeediateenuse arengu ja olulisimate probleemide kohta jms. Ettevalmistamisel olev Euroopa meediavabaduse määrus kohustab liikmesriike eelmainitud tegevusi laiendama kogu meediale. Praegu teeb Tarbijakaitse ja Tehnilise Järelevalve Amet (TTJA) ERRi üle järelevalvet ainult meediateenuste seaduses sätestatu ulatuses. Laiemate ülesannete ja pädevustega regulaatorit seadus(ed) ette ei näe, ka puudub ringhäälingunõukogul võimekus neid laiendatud meediavaldkonna arengu analüüsides seotud funktsioone täita.

Ringhäälingunõukogu liikmete valimise põhimõtted ja kord vajavad analüüsi. Seda rõhutas ka Riigikontrolli audit:

Rahvusringhäälingu nõukogu valimise läbipaistvust ja tasakaalustatust tuleks suurendada. Rahvusringhäälingu nõukokku nimetatakse igast Riigikogu fraktsioonist üks esindaja ning neli tegevusvaldkonna tunnustatud asjatundjat. Kuigi see nõue peaks tagama nõukogu sõltumatuse, võib see osutada keeruliseks juhul, kui Riigikogus on üle või alla nelja fraktsiooni. Nõukogu tasakaalustatuse tagamiseks tuleks muuta seadust. Ühtlasi näitas audit, et nõukogu liikmete ametisse valimine ei ole toimunud alati viisil, mis võimaldaks avalikkusel aru saada konkreetsete kandidaatide nõukokku määra-

mise kaalutlustest. Riigikogu kultuurikomisjon ei põhjenda üldjuhul liikmekandidaatide sobivust või mitesobivust.

ERRi seaduses ettenähtud sõltumatute ekspertide ringhäälingunõukogu liikmeteks määramine on teisenenud erakondadele sobivate parteipoliitikat ellu viivate esindajate nimetamiseks. Määramise protsess pole läbipaistev, avalik diskussioon ja arutelu puudub. Seadus sätestab, et nõukogusse kuulub neli tunnustatud asjatundjat rahvusringhäälingu tegevusvaldkonnast. Aegade jooksul on nõukogusse määratud inimesi, keda on keeruline nimetada rahvusringhäälingu tegevusvaldkonna tunnustatud asjatundjateks. Seaduse eesmärgiks olnud Riigikogu fraktsioone esindavate poliitikute ja ekspertide tasakaal pole tagatud. 2023. a Riigikogu valimiste järel on RHNis kuus poliitikut ja neli eksperti. (Neljust eksperdist on ainult üks tõesti sõltumatu ja tegevusvaldkonna tunnustatud asjatundja.)

Arvulise tasakaalu saavutamiseks võiks juhul, kui Riigikogu fraktsioone on rohkem kui neli, lisanduda vastav arv eksperte, kelle volituste tähtaeg kattub Riigikogu valimiste tähtajaga, millele on lisatud nende määramisele kulunud aeg. Ekspertide valiku depolitiseerimiseks võiks eksperdi avaliku konkursi korras valida kõrgemate riigiametnike valimise komisjon.

Turvalisuse ja riigikaitse standardid vajavad sätestamist ERRi seaduses

Viimane suurem ERRi seaduse muutmise põhjus tuleneb vajadusest tagada ERRi valmisolek toimimiseks erinevates kriisides. Kehtiv ERRi seadus ei näe ette katkematu raadio- (ja soovitatavalt ka tele-) eetri võimalikke standardeid ja regulatsiooni. Valmisoleku seaduse (VOS) eelnõu väljatöötamise käigus on tõstatatud katkematu (eelkõige raadio-)eetri võimekuse loomise küsimus. On ülimalt oluline, et kriisiolukorras, kui ei ole sidet ja elektrit, oleks ERRi kujul olemas toimiv ja usaldusväärne infoallikas. Selleks et teenus toimiks, peab olema tagatud eetri- ja saate-ning taristuvõimekus. Esimese eest vastutab ERR ja teise eest ringhäälinguvõrku omav sideettevõtja (praegu Levira).

Kokkuvõtteks

Loetletud said peamised, kuid mitte kõik ERRi seaduses kaasajastamist vajavad teemad. (Mitmed neist

¹⁰ Komisjoni teatis riigiabi eeskirjade kohaldamise kohta avalik-õigusliku ringhäälingu suhtes (2009/C 257/01). [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC1027\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC1027(01)&from=EN).

¹¹ Komisjoni teatis riigiabi eeskirjade kohaldamise kohta avalik-õigusliku ringhäälingu suhtes (2009/C 257/01) [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC1027\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/ET/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009XC1027(01)&from=EN).

– näiteks põhjalikum aruandlus avalikkusele või suurem tähelepanu hariduse teemadele – ei vajagi tegelikult seaduse kaasaajastamist, vaid tegijate suhtumise muutust.) AÕMi rahastamise süsteemi ja nõukogu pädevuste temaatika on olnud üleval juba enne ERRi seaduse heaks kiitmist 2007. aastal. Aeg on näidanud,

et toonased kitsaskohad ei ole kuhugi kadunud. Siiani pole lahenduste leidmiseks olnud piisavalt poliitilist tahet. Vastne koalitsioon kirjutas ERRi seaduse muutmise valitsuse töökavasse sisse. See on juba suur samm lahenduse leidmise suunas. Loodame, et seekord jõutakse ka plaanid ellu viia.

ÕIGUS, EETIKA JA AJAKIRJANDUS

Õigusemõistmine ja ajakirjandus¹

Kus on õiguse ja ajakirjanduse ühishuvi ja kokkupuutepunktid avalikkuses?

Ene Grauberg, Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

Indrek Grauberg, Tallinna Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi direktor

Kuidas on õigusmõistmine ajakirjandusega seotud ja kuidas vastandub? Kuidas tagada ausat ja õiglast kohtumõistmist? Õigus ja ajakirjandus võivad suhestuda omavahel erineval moel, olenevalt ajakirjanduse suhetest käimasolevate kohtuprotsessidega.

1.) Ajakirjandus peegeldab käimasolevaid protsesse.

2.) Ajakirjandus püüab protsessidesse sekkuda ja neid mõjutada. „Ajakirjanduse vahendusel toimepandud kohtuprotsess“ (*trial by media*) on olnud 20. sajandi lõpus ja 21. sajandi alguses populaarne fraas, mis kirjeldab televisiooni ja ajalehtede kajastuste mõju inimeste mainele, luues laialdase ettekujutuse süüst või süütusest enne või pärast kohtuotsust. Viimasel ajal on olnud arvukalt juhtumeid, kus meedia on süüdistatava üle kohtuprotsessi läbi viinud ja otsuse langetanud juba enne, kui kohus otsuse langetab.

3.) Ajakirjandus, liikudes osaliselt loominguliste erialade poole, püüab protsesse tagantjärele hinnata.

Kui esimene ja kolmas variant on täielikult või osaliselt mõistetavad, siis teine variant on absoluutselt taunitav.

Paraku on ka Eestis viimastel aastatel olnud suur

hulk juhtumeid, kus on toimunud süüdimõistmine meedia vahendusel. Klassikaline kaasus on nn kilekoti kaasus, milles Reformierakonna juhte süüdistati ebaseaduslikus rahakogumises. Vastava info levitamine ajakirjanduses tekitas avaliku reaktsiooni meelevalduse kujul.² Kui riigiprokurör Heili Sepp kukkus Reformierakonna kilekoti loos läbi, siis avaldas ta konfidentsiaalse kriminaalasja lõpetamise määruse³. Sellest selgus, et Reformierakond on süütu, aga määruses tsiteeriti ka valetunnistusi, kust ujus pinnale kuulus lugu rahast ämma kapist, mille üle irvitati aastaid.

Muide, tegemist oli Tehvandi spordibaasi juhataja Kristjan Karisega, Alar Karise pojaga, kellele ämm andis tõepoolest paarkümmend tuhat eurot, mis ta olid jäänud maja müügist, kusjuures tegelikult oligi raha olnud ämma kapis.⁴

Meedia abil kohtumõistmise näiteid on teisigi – maadevahetuse afäär, kus kaitsepolitsei peadirektor Raivo Aeg avaldas intervjuus enne kohtuotsust arvamust, et tulemus saab olla süüdimõistev⁵; läbiotsimine Keskerakonnas, mis tipnes Toobali kohtuasjaga⁶; ENIMEXi lennuõnnetus⁷; Eesti Raudtee juhatuse liikme Sergei Fedorenko altkäemaksuskandaal⁸. Ebaseaduslikke lekkeid prokuratuurist on kümneid

¹ Artikli lühendas käsikirjast Maarja Lõhmus.

² Kes pani ämma raha kappi? – *Postimees*, 30. oktoober 2012. <https://leht.postimees.ee/1023084/kes-pani-raha-amma-kappi>; Video ja fotod. Meelevaldajad toimetasid reformierakonna kontori juurde mitu ämma. – *Eesti Päevaleht*, 20. oktoober 2012. <https://www.delfi.ee/artikkel/65184176/video-ja-fotod-meelevaldajad-toimetasid-reformierakonna-kontori-juurde-mitu-amma>

³ Einmann, A. (2012). Loe täismahus: prokuratuur avaldas kilekotiraha kriminaalasja lõpetamise määruse koos nimedega. – *Postimees*, 14. november. <https://www.postimees.ee/4309925/loe-taismahus-prokuratuur-avaldas-kilekotiraha-kriminaalasja-lopetamise-maaruse-koos-nimedega>.

⁴ Vahter, T. (2012) Täismahus: Reformierakonna helde ämm ongi olemas! – *Eesti Ekspress*, 25. detsember. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/65431310/taismahus-reformierakonna-helde-amm-ongi-olemas>.

⁵ Koorits, V. ja Soonvald, U. (2012). Rask: avalikkus peaks suhtuma väga kriitiliselt menetlusosaliste teadetes tulevase kohtuotsuse kohta. – *Delfi*, 9. märts. <https://www.delfi.ee/artikkel/64049925/rask-avalikkus-peak-suhtuma-vaaga-kriitiliselt-menetlusosaliste-teadetes-tulevase-kohtuotsuse-kohta>.

⁶ Anvelt, K. ja Roonemaa, H. (2012). Keskerakond läbi otsitud, segadus majas. – *Eesti Ekspress*, 9. jaanuar. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/63747978/keskerakond-labi-otsitud-segadus-majas>; Sillaots, M. ja Aasma, K. (Toim) (2015). Toobal ja Laasi jäid süüdi ka ringkonnakohtus. – *Õhtuleht*, 31. märts. <https://www.ohuleht.ee/671302/toobal-ja-laasi-jaid-suudi-ka-ringkonnakohtus>.

⁷ Lust, K. (2003). „Tahan, et ENIMEX süüdi mõistetakse“. – *Õhtuleht*, 12. august. <https://www.ohuleht.ee/144324/tahan-et-enimex-moistaks-oma-suud>.

⁸ Rudi, H. (2017). Kohus võttis Eesti Raudtee juhatuse liikme Sergei Fedorenko vahi alla. – *Postimees*, 17. detsember. <https://www.postimees.ee/4347127/kohus-vottis-eesti-raudtee-juhatuse-liikme-fedorenko-vahi-alla>.

– Kaur Kenderi seksnovelli juhtum⁹, Kajar Lemberi süüdistus kelmuses¹⁰, Porto Franco protsess¹¹, Tallinna Sadama altkäemaksu kohtuasi¹², Mailis Repsi korruptsioonisüüdistused¹³, Aivar Soopi korruptsioonikahtlused¹⁴, Haljand Kaasiku toimingupiirangu rikkumiste kahtlus¹⁵. Seega – paha kuipalju, aga süüdlasi esialgu ei ühtegi.

Need on lihtsalt mõned näited, kus ajakirjandusse on lekitatud informatsiooni nii, et saaks avaliku arvamusega süüdi mõista. Kui süüdistust ei ole kokku saadud, siis hakatakse kallutama üldsust. Prokuratuuri ärasolgitud asjade päästmiseks kasutatakse nii mõnigi kord ajakirjandust. Prokuratuuri tööd saab teatud määral kontrollida kohus. Aga kohut huvitab kuritöö ja mitte uurimine. Kui pole tegu erakorraliste asjaoludega, siis kohus asja lähemalt ei vaata.

Riigikohus on kinnitanud¹⁶, et kohtusüsteem ja meedia on eraldi sfäärides asuvad institutsioonid ja nende funktsioonid ei kattu. Üks ei saa ega tohi kasutada teist oma funktsioonide täitmiseks. Tähelepanu, et meedia peaks tegelema ainult ajakirjanduslike tegudega, mitte tegutsema kohtu eriasutusena.

Vastutustundlik ajakirjandus on tõhusa kohtuhalduse käsilane. Ajakirjandus ei avalda pelgalt teavet kohtuasjade ja kohtuprotsesside kohta, vaid allutab kogu õigusemõistmise hierarhia (politsei, prokurörid, advokaadid, kohtunikud, kohtud), aga ka kohtuprotsessid avalikkuse tähelepanu alla. Vaba ja jõuline aruandlus, kriitika ja arutelu aitavad kaasa üldsuse arusaamisele õigusriigi põhimõtetest ja kogu kohtusüsteemist.

Samuti aitab see parandada selle süsteemi kvaliteeti, allutades selle avaliku vastutuse puhastavale mõjule.

Kuidas tagada ausat ja õiglast kohtumõistmist?

Juba antiikdemokraatiast on tuntud Aristotelese ütlus, et tõde sünnib väitluses. Kõnepidajate võistlusi peeti tavaliselt kohtus. Parema ameti saamiseks tuli väitlus võita. Dialoogi pidamiseks pidi oskama mitte ainult oma seisukohti tõestada, vaid ka argumenteeritult oma positsioonidele jääda, vastaspoole vääri seisukohti ümber lükata, kompromisse leida, samal ajal oma põhimõtetest siiski loobumata. Aristoteles jagas Sokratesest alguse saanud arvamust, et kõrgeima hüveni võib jõuda ainult loogiliselt arutledes.

Moraal ja positiivne õigus on nii antiigis kui ka hiljem olnud tihedalt seotud õigluse ideega. Inimese kõlbeline käitumine ühiskonnas, tema kohustused üksteise ja ümbritseva suhtes sõltuvad paljus ühiskonnas valitsevatest moraalnormidest, mis on tihedalt seotud õigusnormidega. Ainult eetilised väärtused suudavad kindlustada võrdsuse ja korra. Kord on tihedalt seotud õigusega. Püüdlus ühendada moraalset ja õiguslikku korda kosmose harmoonia ning inimliku loomusega on seotud loomuõigusega (lad *ius naturale*). Loomuõiguseks on nimetatud seda, mida õpetab loodus kõigile elavatele olevustele, sealhulgas ka mehe ja naise vahekorra või lastekasvatamise kohta.

Milline on kohtumõistmise seos avaliku arvamusega ja ajakirjandusega? Kas õiglase kohtupidamine on üldse võimalik? Või teisiti küsides: kas õiglus võib õigusemõistmise kaudu üldse aset leida? Kui vaadata veidi tagasi, siis võib nii filosoofiast kui ilukirjandusest tuua küllaga näiteid selle kohta, et õiguse ja õigluse vahel on valitsenud sügav kuristik mitte ainult praegu, vaid juba ammustest aegadest peale. Samas on õigus justkui mingi müstiline mõiste. Kõik justkui teavad ja samas keegi ei tea, mis on õigus ja aus õigusemõistmine.

⁹ Kaur Kenderi õuduskirjatükk tõi talle süüdistuse lapsporno valmistamises. – *ERR*, 7. jaanuar 2016. <https://www.err.ee/552028/kaur-kenderi-ouduskirjatuk-toi-talle-suudistuse-lapsporno-valmistamises>.

¹⁰ Kaukvere, T. (2016). Kahtlustus: Kajar Lember oli osaline hiigelkelmuses. – *Tartu Postimees*, 25. mai. <https://tartu.postimees.ee/3707479/kahtlustus-kajar-lember-oli-osaline-hiigelkelmuses>.

¹¹ Vahter, T. (2022). Täna algab Porto Franco kohtuprotsess: kas Jüri Ratasel on põhjust karta? – *Eesti Ekspress*, 11. november. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/120096952/tana-algab-porto-franco-kohtuprotsess-kas-juri-ratasel-on-pohjust-karta>.

¹² Matsalu, E. (2019). Tallinna sadama altkäemaksuloos ilmnised mahlakad detailid. – *Äripäev*, 8. mai. <https://www.aripaev.ee/uudised/2019/05/08/tallinna-sadama-alkaemaksuloos-ilmnised-mahlakad-detailid>

¹³ Prokuratuur süüdistab Mailis Repsi omastamises ja kelmuses. – *Äripäev*, 29. november 2021. <https://www.aripaev.ee/uudised/2021/11/29/prokuratuur-suudistab-mailis-repsi-omastamises-ja-keelmuses>.

¹⁴ Tartu vallavanem Aivar Soop sai kahtlustuse korruptsioonis. – *Kanal 2*, 29. september 2015. <https://reporter.kanal2.ee/3556205/tartu-vallavanem-aivar-soop-sai-kahtlustuse-korruptsioonis>.

¹⁵ Randla, S. (2017). Ülenurme abivallavanemal lasub korruptsioonikahtlus. – *Õhtuleht*, 3. mai. <https://www.ohuleht.ee/802482/ulenurme-abivallavanemal-lasub-korruptsioonikahtlus>.

¹⁶ Vt Soovitused kohtute meediasuhtluseks. <https://www.riigikohus.ee/et/kohtute-haldamise-noukoda/soovitused-kohtute-meediasuhtluseks>; Laos, S. (2020). Saale Laos: mida rohkem on istungi avalikkus piiratud, seda enam on vaja kohtul selgitada. <https://www.riigikohus.ee/et/uudiste-arhiiv/saale-laos-mida-rohkem-istungi-avalikkus-piiratud-seda-enam-vaja-kohtul-selgitada>; Eesti õigusteadlaste päevad PÕHISEADUS 100. <https://www.uttv.ee/naita?id=30548>.

Wittgensteinist alguse saanud seisukohta, et õigus on eelkõige praktika küsimus, jagas ka Herbert Hart¹⁷, keda peetakse 20. sajandi õigusanalüütilise suuna üheks mõjukamaks tegelaseks. Harti lähene mine õigusele on kirjeldav ja moraalselt neutraalne.¹⁸ Õigusnormi tähendus sõltub Harti arvates eelkõige selle praktilisest kasutamisest.¹⁹ Näiteks võiks tuua kasvõi kohtupidamise, kui üks või teine norm saab tegeliku tähenduse alles kohtuniku otsuse kaudu. Kohtunik lähtub oma otsuse tegemisel mitmetest argumentidest (seadusest, seadusandja kavatsus test, arvestades seejuures ka ajaloolist ja teoloogilist aspekti, aga ka maailmavaatest). Samas on oluline arvestada ka vastava või analoogse normi raken damise eelnevat kogemust. Need ja mitmed teised argumendid õigustavad normi konkreetset raken dust ning need määratlevad ka selle objektiivsuse astme (sõltuvalt sellest, kuidas vastav ühiskond neid argumente tunnustab ja rakendab), seda nii õigusli kust kui ka sotsiaalsest aspektist lähtuvalt.²⁰

Kuid kiiretele muudatustele rajanevas ühiskon nas on ülimalt keeruline põhjendada ning mõjutada nii poliitikat kui ka õigust ainuüksi tõeste argumen tidega, sest ühte ja sama nähtust võib käsitleda eri nevatest keelemängudest lähtuvalt. Sellest tulenevalt muutuvad oluliseks üldised põhimõtted. Õigustea duses avaldub see loomuõiguslike kontseptsioonide (John Finnis, Lon L. Fuller jt) esilekerkimise ja aren gutega juba 1960.–70. aastatest alates, ent ka senisest suurema rõhuga retoorilisel argumenteerimisel.²¹

Loomuõiguse järgi mõistetakse õiguse all midagi sellist, mis seisab positiivsest õigusest alati kõrgemal ja eelneb sellele. Positiivse õiguse norme on peetud kehtivateks vaid siis, kui need vastavad loomuõig usele. Selle diskussiooni ajendiks sai küsimus, kas Saksamaa Liitvabariigis saab rakendada natsistlik ku seadusandlust. Hart asus seisukohale, et õigust ei tohiks segi ajada moraaliga, sest õigus on eelkõige õigusnormidevaheline loogiline süsteem.

20. sajandi teise poole loomuõiguslased jõua vad oma arutlustes õiguse ja morali küsimuste üle samade järeldusteni, millest rääkisid juba Sokrates,

Platon ja Aristoteles²² – seaduste legitiimsus tähend ab nende täielikku kooskõla moraalinouetega. See tähendab, et moraal ja õigus on tihedalt seotud õig luse ideega. Alates 1960. aastatest võib aga märgata õiguspositivismi ja loomuõiguse teooriate integrat siooni otsinguid. Seda on märgata Harti hilisemates vaadetes, mil ta nõustus sellega, et õiguse areng on tihedalt mõjutatud morali arengust.²³

Tänapäeval püütakse õigusele ja ka kohtupidami sele leida väga kindlaid teaduslikkuse piire. Diskus sioonid nn laiemas kontekstis käsitletava positivis mi, selle metodoloogiliste aluste ja perspektiivide üle toimuvad eelkõige analüütilise ja nn argumenteeriva suuna vahel.

Analüütilise suuna raames fokuseeritakse tähele panu eelkõige õiguse loogilise struktuuri analüüsile. Oluliseks peetakse õiguse normatiivset süstemaatilisust, selle muutumatut loogilist struktuuri, mis eksisteerib sõltumata õiguse praktilisest kasutami sest. See tähendab ühtede õigusnormide tähendus te tuletamist teistest. Kõik see, mis jääb väljapoole loogilise mõtlemise protsessi (nt veenmise meeto did, mida advokaadid kasutavad kohtus oma seisukohtade argumenteerimisel; väärtused, mida koh tunik võib kasutada oma otsuse vastuvõtmisel), ei kuulu õiguse, vaid psühholoogia valdkonda. Tees, et sotsiaalsed muutused võivad kaasa tuua ka vaja duse luua uusi norme või muuta kogu normatiivset süsteemi, pole analüütilise suuna esindajatele vastu võetav.

Argumenteeriva suuna esindajate seisukohad kannavad endas rohkem protseduurilist iseloomu, fokuseerides tähelepanu eelkõige õiguse menetle misele, selle rakenduslikule küljele. Mõned argu menteeriva suuna esindajad on oma vaadelt üsna lähedased loomuõigusele.

Kohtuotsus kui stiil ja maailmavaade

Riigikohtunik Eerik Kergandberg on väitnud, et kohtumenetlusel on oma kirjandusžanr, detektiiv romaani.²⁴ Kergandbergi arvates avalduvad kohtume-

¹⁷ Hart, H. L. A. (1953). *Definition and Theory in Jurisprudence*. An Inaugural Lecture. Oxford: Oxford University Press, lk 28.

¹⁸ Hart, H. L. A. (1994). *The Concept of Law*. 2nd ed. Oxford: Clarendon Press, lk 239–240.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Vt Patterson, D. (2006). Wittgenstein on Understanding and Interpretation (Comments on the work of Thomas Morawetz). – *Philosophical Investigations*, 29, lk 129–139.

²¹ Vt Perelman, C. ja Olbrechts-Tyteca, L. (1991). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.

²² Ibid., lk 325.

²³ Hart, H. L. A. (1958). The Positivism and the Separation of Law and Morals. – *Harvard Law Review*, 71(4), 593–629.

²⁴ Kergandberg E. (2020). Luurates „Teeme ära“ meeskonnaga kevadisel jälitusmaastikul. – *Juridica* 3, 210–221. https://juridica.ee/article.php?uri=2020_3_luurates_teeme_ra_meeskonnaga_kevadisel_j_litusmaastikul.

netluse ja kultuuri seosed kohtuotsuse stiilis²⁵, USA prominentse föderaalkohtuniku Richard Posneri arvates aga maailmavaates²⁶.

Popkultuurist on teada populaarseid kohtuteemasid käsitlevaid TV sarju, nt „CSI“ oma kõikvõimalike versioonidega. Popkultuuri ja kohtumenetluse seos väljendub ilmekalt kohtuistungeid kajastava *reality show*'des, mis on eriti levinud Ameerika Ühendriikides. Nendes saadetes lahendab päriskohtunik pärisinimeste tegelikke vaidlusi ning lahend on lõplik ja õiguslikult siduv. Kuulsamaid telekohtunikke on Judy Sheindlin saatesarjas „Judge Judy“²⁷, mis on nähtav Eestis CBS Reality kanalil.

2012. aastal avaldatud uurimuses leidsid politoloog, majandusteadlane ja kohtunik, et ideoloogia mängib kohtulahendite tegemises väga suurt rolli.²⁸ Nad konstrueerisid teooria, mis püüab selgitada, kuidas kohtunikud otsuseid lahendavad. Nende teooria on võrreldav tavapärase tööturu käitumist arvestava teooriaga, mis käsitleb kohtunikke kui huvitatud indiviide, kes on motiveeritud õiguslikest aspektidest (nt lahendi jõusse jäämine kõrgemates kohtuastmetes), aga ka mitteõiguslikest asjaoludest (palk, ameti prestiiž, vaba aeg jms). Nad tõid välja, kuidas mõjutab kohtuniku liberaalne või konservatiivne maailmavaade näiteks karistuste pikkusi. Kõrgeima kohtu kohtunike puhul jõudsid nad järeldusele, et nende suurimaks eesmärgiks on esindada oma lahendites maailmavaadet.

Posner liigitab kohtunikke maailmavaate põhjal formalistlikeks ja realistlikeks.²⁹ Viimased peavad lahendi tegemisel oluliseks kohast tagajärge. Formalistid jätavad kogu vastutuse seadusandja õlule. Posneri hinnangul nõuab kaasaeg järjest enam realistlikku kohtupidamist.

Loogiliselt argumenteeritud väitluse, sh juriidilise väitluse pidamine on eriti aktuaalne tänapäeva demokraatlikus ühiskonnas, et paremini orienteeruda globaliseeruva maailmaga paratamatult kaasas käivas tohutus infotulvas. Juriidilisele argumenteerimisele ja kohtumenetlusele on tänapäeval kõige suuremat mõju avaldanud ühiskonna kiire tehnoloogiline areng. See on muutnud kohtumenetluse järjest keerukamaks. Paradoksaalselt on ühiskondliku elu keerukuse kasvuga esile tõusnud formalism, mis

püüab keerukusega võidelda normteksti ja dogmasid kasutades.

Keerukus jaguneb väliseks ja sisemiseks. Õigusega seotud elukutsetele on omane luua oma, s.o. sisemist keerukust. Trend on muuta kohtumenetlust põhjendamatult keerukaks. Sellega tegelevad eelkõige formalistid eesmärgiga peita ennast õiguslike kaanonite (sh põhiseaduse) taha ning vältida tegeliku elu keerukust. Formalismile vastanduv realistlik suund peab võimalikuks, et seadus on lihtne. Otsustes paneb realist rõhku faktilistele asjaoludele ning teaduslikust või majanduslikust keerukusest arusaamisele.

Realistliku käsitluse probleem seisneb tihti lihtsalt selles, et kohtunik võib „tegelikust maailmast“ valesti aru saada. Paraku kinnitab rohkem kanda formalism ja seda ajal, kui realismi on vaja rohkem kui kunagi varem.

Kohtuniku formalistlikud või realistlikud vaated väljenduvad tema otsuses.

Formalistlik stiil vastab kehtivatele dogmadele nii sisult kui ka vormilt. Keel on juriidiliselt korrektne, impersonaalne, kuid raskesti hoomatav. Toimub jäik seaduse rakendamine (tagajärgedesse süvenemata).

Realistliku stiili üheks osaks on ausus, otsekoheus ning praktilisus. Realistliku kirjastiili üheks osaks on ka mitteformaalsus – kirjutatakse ilma teeskluse ja ilustatuseta, mille võib tingida „puhas“ kirjutamisstiil. „Ebapuhast“ stiili on mõnikord iseloomustatud ka kui personaalset või selgitavat stiili.

Kas võib rääkida ka idoloogilisest vastasseisust kahe suuna vahel?

Kui vaadata näiteks Eesti viimaste aegade kõmulisemaid kohtuprotsesse, siis võiks osutada Kergandbergi³⁰ eriarvamusele maadevahetuse kohtuasja küsimuses, milles ta märgib järgmist:

„Eesti rekordit tähistavat enam kui 200-lehekiiljelist riigikohtu otsust ei ole võimalik kuue kohtuniku ning nõunike aktiivsel abistamisel kokku panna täielikus üksmeeles ja hardas vaikuses. Seisukohtade teatud lahknevus tuleneb vältimatult muu hulgas ka erinevast õigus-maailmavaatelist arusaamast.“

7. novembril 2014 kirjutas ajaleht Äripäev, et VEB Fond pani riigikohtuniku luuletama. „Riigikohtunik Jaak Luik tsiteeris Miguel de Cervantese klassi-

²⁵ Kergandberg E. (1999). Kohtuotsus kriminaalasjas, selle kujunemine ja kriitika. – Juura, Tln.

²⁶ Posner R. A. (2013). Reflections on Judging. – Harvard University Press.

²⁷ <https://www.britannica.com/biography/Judy-Sheindlin>.

²⁸ Epstein, L., Martin, A. D., Quinn, K. M., Segal, J. A. (2012). Ideology and the Study of Judicial Behavior. – Hanson, J., Jost, J. (Toim) Ideology, Psychology and Law. Oxford University Press. https://www.researchgate.net/publication/287023541_Ideology_and_the_Study_of_Judicial_Behavior

²⁹ Posner R. A. 2013

³⁰ Kergandberg, E. (2014). Eriarvamus Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 30. juuni 2014. aasta otsusele 3-1-1-14-14. https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/uudiste-migra/failid/3-1-1-14-14_eriarvamus%2C%20E.%20Kergandberg.pdf.

kalist teost „Don Quijotet“, Lennart Merit ja kirjutas värsiread, et selgitada oma eriarvamust riigikohtu otsuse suhtes mitte võtta VEB Fondiga seonduvat uuesti menetlusse. Luik kirjutas eriarvamuses, et alljärgnev on heasoovlik ja avameelne mõtisklus eelkõige põhiseaduse vaimu, mõtte ja sätte seoste kohta, mida oleks asjakohane alustada stseeniga „Don Quijotest“.³¹

2015. aasta kohtunike täiskogul arutati mh ka kohtunike kuvandit ühiskonnas ja meediasuhtlust.³² Positiivse näitena toodi esile Tartu maakohtunik

Madis Kägu, kes meediakajastust leidnud sarivägistaja asjas ei lugenud ette pelgalt kohtuotsust, vaid näitas seda ka skemaatiliselt kaardil. Täiskogul esinenud meediaeksperti sõnul on ühiskonnale just sedalaadi (mitteformaalset) argumenteerimist vaja.

Eeltoodud näited näitavad ilmekalt, kui aktuaalne on tänapäeval küsimus loogikast ja juriidilisest argumentatsioonist. Tänapäeva globaliseeruv ühiskond seab juriidilisele argumenteerimisele täiesti uued nõudmised.

³¹ Krjutškova, K. (2014). VEB Fond pani riigikohtuniku luuletama. – *Äripäev*, 7. november. <https://www.aripaev.ee/uudised/2014/11/07/veb-fond-pani-riigikohtuniku-luuletama>.

³² Petti, K. (2015). Kohtunikuameti kuvand Eestis 2014. https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/%C3%B5igusalased%20materjalid/avalikud%20esinemised/lisa_nr_8_kalev_petti_2015.pdf; Soonik, M. (2015) Kohtunikuameti maine kujundamine – kas ainult PR pingutus või õigusemõistmise arendamine? https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/%C3%B5igusalased%20materjalid/avalikud%20esinemised/lisa_nr_9_mart_soonik_2015.pdf

Ajakirjanduse eetikakoodeksi ja õiguse semiootiline maailm

Maarja Lõhmus

Eesti ajakirjanike eetikakoodeksi loomine algas 30 aastat tagasi ja tänaseni säilinud kirjaliku kuju sai see 1997-1998¹. Vaadeldes Eesti eetikakoodeksit täna, peaksime pöörama tähelepanu ka sellele, mida mõtlevad filosoofid ja juristid nii kohtuõigusest kui ka ajakirjanduse rollist. Oluline on näha, et need toimivad ühiskonnas kõrvuti ja peaksid olema dialoogis.

Ajakirjanike seisukohast pole hea praktika, kui ajakirjanik ei saa regulatsioonide ja kohtu teemal rääkida metatasandil. Ajakirjandus pole ainult fakt ja valefakti eest karistamine. On terve skaala subjektiivseid-objektiivseid žanre, sh följeton, mille kõikide suhtes ei saaks rakendada eetilist regulatsiooni ühtmoodi. Ajakirjanduses on fakt ja tõlgendus, aga vajame ka metatasandit, mis ei pea olema konkreetsete inimeste ja konkreetsete tegude, n-ö Jüri ja Mari tasandil, vaid puudutab ühiskonna struktuurseid probleeme². Kuidas toetavad regulatsioonid ühiskonna struktuursetest probleemidest rääkimist? Õigusega seonduva ajakirjandussfääri taandamine kohtupraktikaks võib selle valdkonna kitsendada seadustega reguleeritud denotatiivseks sõnakoguks.

Semiootiline vaade õigusele

Nii ajakirjanduses kui ka õiguses on samalaadsed põhiküsimused. Kellel on defineerimisõigus? Kes loob tähendust? Mis on tähendus? Mida üks või teine märk (tegu) tähendab? Mis on mõisted? Kes on süüdi? „Näeme“ probleemides ka seda, kas mingid nähtused tekitavad autunnet või kibestumist, häbi

või süüd. Kas näeme häbi või süüd?

Vaatame õigust ja süüd-häbi Montesquieu ning Diderot³ toel, kelle töödes süü (*culpabilité*) ja häbi (*honte*) eristavad implitsiitset ja eksplitsiitset moraali, märke defineeritakse häbi-moraalina ja süü-moraalina. Selle märgisüsteemi ühe arendaja Diderot' dilemma on määratletud eetikaraamides, mille koostamise ideed pidi kandma nn valgustunud süü. See aga on olnud tõlgenduste ja dialoogi ala.

Näiteks Põhjamaades⁴ arutletakse, kuivõrd erinevad on eri kultuurides Montesquieu ja Diderot' valgustuseetiline õigusraam, selle mõistestik; kuidas kultuuriti erineb loomuõigus; mis on ühe või teise kultuuri tegevusalus, mis regulatsioonide poolest võib erinev olla. Siit edasi on omakorda huvitav vaadata, milliseid moraali- ja eetikanorme sisaldab loomuõigus.

Kuna ka loomuõiguslikud arutelud ühe kultuuri sees võivad olla diametraalselt erinevad, võiks võrrelda, mis mõtteviise kannavad näiteks õigusvaldkonna ja ajakirjandusvaldkonna inimesed. Siinkohal esindab ajakirjandusmõtelaadi käesolev ajakirjanduse eetikakoodeksite võrdlus, õigusmõtelaadi aga aastaraamatus eelnev Ene ja Indrek Graubergi artikkel.

Graubergide käsitus on teravas kontrastis ajakirjanduseetiliselt printsiipidega. See konfliktus ilmnes juba 1980ndatel Tartu Ülikooli ajakirjandusõpetuses väljendunud mõtteviisis õiguse ja ajakirjanduse olemuslike rollide kohta ühiskonnas. Õpetuse läh-

¹ Artikli aluseks on autori ettekanne Eesti Ajakirjanike Liidu (EAL) arutelul „Eetikakoodeks oli, on ja jääb? Räägime ajakirjanduseetikast“, 9. detsembril 2022 (<https://www.eal.ee/yritused/eetikakoodeksist.html>) ja I paneeli mõttevahetus EALi arutelul „Ajakirjanduse vabadus ja vaigistus“ 23. jaanuaril 2023 (<https://www.eal.ee/yritused/kohus.html>).

Eesti ajakirjanduseetika koodeks kiideti heaks Eesti Ajalehtede Liidu üldkoosolekul 29.01.1998. <https://meedialiit.ee/eetikakoodeks/>.

² Selles mõttes ei saa nõustuda Riigikohtu tsiviilkolleegiumi esimehe Villu Kõvega, kes väitis EALi arutelul „Ajakirjanduse vabadus ja vaigistus“ 23.1.2023, et ajakirjandus ei kirjuta abstraktselt, filosoofiliselt, vaid kirjutab Jürist ja Marist ja et see tahab konkreetset.

³ Vt Carrithers, D. W. (1998). Montesquieu's Philosophy of Punishment. – *History of Political Thought*, 19(2), 213–240. <https://www.jstor.org/stable/26217503>.

⁴ Vt Blomsted, J. (1998). Shame and Guilt. Diderot's Moral Rhetoric. *Jyväskylä Studies in the Arts* 62. https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/66155/4/Blomstedt_Jan_screen.pdf.

tekohtades ilmnunud erisused on edasi kandunud aastakümnetepikkuseks Eesti avalikkuse mõistmise põhimõtteliseks konfliktiks. Eesti avalikkuse ühine printsiip peaks olema Eesti põhiseaduse vaim.

Millel aga põhinevad kehtivad regulatsioonid? Kui karm on normi aluseks olev põhiprintsiip? See puudutab otseselt õiguse ja ajakirjanduse suhteid.

Ajakirjanikud on kehtestanud oma vahetasandi – eneseregulatsiooni normistiku. Tegelikult peegeldab kehtiv eneseregulatsiooni normistik teatud hulga ajakirjanike või reguleerijate, normide kirjapanijate arusaama ajakirjandusest ja selle toimimisest. See ei pruugi vastata üldisele tunnetuslikule olukorrale.

Miks vaadata ajakirjanduseetika koodekseid?

Eetikakoodeksid kui üldisem ajakirjanduseetika väli peegeldavad aega, kehtivat ja kehtestatud väärtussüsteemi, ajakirjaniku rolli ning suhteid ühiskonnaga.

Näen ajakirjanduseetikat ühiskonnas neljas kontekstis.

1. Sotsiostruktuursete muutuste ja mitmekesisustamise raamistik

Vaadeldes sajandi jooksul toimunud muutusi uuringu „100 aastat ajakirjandust: Eesti, Soome, Vene ajakirjanduse sisu võrdlusi“ tööruhmas⁵, saime selgeks, et muutuv ühiskonnas võib ajakirjandus olla üks stabiilne struktuur.

Ajakirjandusstruktuur kannab erinevaid rolle, samuti on selles olemas mehhanism, mis hoiab avalikkuse informatsioonilist ja tõlgenduslikku struktuuri ajakirjandusena, stabiliseerib ka ajakirjandust ennast ning ajakirjaniku funktsioone ja rolli. Kuigi viimase 35 aasta jooksul on toimunud nii vormi kui sisu mitmekesisustumine, pole ajakirjaniku roll ja töö alus väga palju muutunud.

2. Tehnoarengu raamistik

Meil on neti- ja võrguühiskond. Oleme jõudnud oludesse, kus teksti märgisüsteemis on saanud domineeriva tähenduse just kood ja kanal, kui lähtuda Bühleri põhiskeemist semiootikas⁶. Siiski, üledimensioneeritud digipädevuse fookus jätab kõrvale põhilise – valdkonna aluseks olevad ajakirjanduspädevuse ja kultuuripädevuse.

Näeme, et kultuurilise põhja sügavamat tund-

mist ja akadeemiliselt uurimist millegipärast ignoreeritakse. Kitsa raamiga determineeritud digipädevusarutelud sügavamaid kultuuriküsimusi ei hõlma ja see on suur puudujääk. Kanal on ju integreeritud sõnumisse, uudisesse, tõlgendusse alati ennekõike teisejärgulise alusena.

3. Muude regulatsioonide raamistik

Mis on eetilise süsteemi implitsiitne narratiiv? Millest räägime, kui räägime eetikast? Eetikakoodeksi puhul on vaja arutleda, mis ikkagi on ajakirjanduseetika raamregulatsioonid. Kas seda on põhiseadus? Kiriku kümme käsku? Midagi muud olulist?

Toon näite, mille tähenduse üle võiks mõtiskleda. EELK peapiiskop Urmas Viilma kirjutas Eesti Kirikus:

„Inimeste jaoks, kellel pole kindlaid usulisi veendumusi ega ka kogemust üleloomuliku pühadusega, veel vähem Jumalaga, kujunevad välja ilmaliku iseloomuga omad pühad esemed või paigad. Loomulik religioossus ilmneb isegi ennast mittereligioossena identifitseerinud inimestel. Nii võib juhtuda, et põhiseadusest saab kellegi jaoks pühaseadus.“⁷

Viilma ütleb, et kui oled seotud üleloomulikkusega, Jumalaga ja elad selle järgi, siis tekib küsimus, kas põhiseadus kehtib minu jaoks. Mis on sellest vaatenurgast ajakirjanduseetika? Ilmselt saame öelda, et tähtsad on mõlemad tasandid, nii see, millest räägib Urmas Viilma, kui ka meie kultuuriruum.

Üldiste regulatsioonide raamis on mõtet küsida, kes defineerib ja määratleb ühiskonnas ajakirjandust. Kas selleks on professionaalne ajakirjanikkond ise või tuleb see väljastpoolt? Kuidas määratleb kohus ajakirjandusregulatsioone? Üksnes koostusteam ei saa öelda, mis on ühiskond. Tagasi- ja edasisidestamata normikehtetus on kultuuriliselt konfliktis tunnetuslike eksistentsiaalsete elupõhimõtetega.

Aga mis printsiipidega töötavad moraalse otsuse andjad, regulaatorid Avaliku Sõna Nõukogu ja Presinõukogu? Avalikkuse kõige tõsisemad teemad on õigus, vabadus ja õiglus ning nende üle otsustamine. Kes vastutavad nende teemade esiloleku eest Eesti avalikkuses? Seega tõuseb küsimus, mis on regulaatorite ühisosa.

4. Ajakirjanduse ja meedia omavaheline põimumine

⁵ Lõhmus, M., Nieminen, H., Kõuts, R., Kõnno, A. ja Aljas, A. (2013). Transformation of Newspapers' Thematic Structure in the 20th Century: A Comparative Analysis of Estonia, Finland and Russia. – *Javnost. The Public*, 20(1), 89–106. <https://javnost-thepublic.org/article/2013/1/7/>.

⁶ Bühler, K. (1934/2011). *Theory of Language*. John Benjamin's Publishing.

⁷ Viilma, U. (2022). Põhiseadus või pühaseadus. – *Eesti Kirik*, 19. oktoober. <http://www.eestikirik.ee/pohiseadus-voi-puhaseadus/>.

Ajakirjandus ja meedia ei ole sünonüümid. Süvenev ajakirjanduse ja meedia põimumine ning segunemine viib ajakirjanduse kui tunnetuspõhise instrumenti hõlpsama hõlvamiseni erinevate moevoolude, ideoloogiate ning „ismide“ poolt, mis tähendab ka regulatsioonide osas teistsugust fookust. Kas peaksime jätkuvalt fookuses hoidma ajakirjandust või muutma fookust? Kas praeguse eetikaregulatsiooni puhul kõneleme meediast või ainult ajakirjandusest?⁸

Miks räägime semiootikast?

Eetikakoodeksil on veel üks funktsioon. Selleks on semiootiline pööramine. Semiootikal on hermeneutiline põhi, määratletud keele ja tajuga⁹. Tegelikult vajab eetikakoodeks juhtumeid ja lugusid, et millelegi hinnangut anda. Me vastandame tavaliselt mingi juhtumi ja eetikakoodeksi ning vaatame, kuid võrd vastab toimunu sellele ja kuidas ei vasta. Eetikakoodeks on nii re- kui ka proaktiivne.

Semiootiline küsimus on, kui palju defineeritakse neid lugusid, mis ajakirjandusse üldse tulevad. Tavaliselt jõuavad eneseregulatsiooni nõukogudesse „probleemid“, kusagil on ületatud tähenduse ja märgisüsteemi piir. Tähenduse ja märgisüsteemi piir on sageli determineeritud viitekontekstidega, kandes ja aktualiseerides greimasliku tähendusnelinurga¹⁰ kõiki võimalikke elemente, haarates sel moel tähendusväljale ka olemasolevale olemuslikult vastanduva „mitte-esineva“/„mitte-oleva“.

Tähendused ei pruugi tekstis avaneda sellesama teksti implitsiitse viitekonteksti kaudu. Tekstide „hõljuvad tähendused“ võivad viia märgisüsteemide piirile, kus loogiline või ka kujundlik mõistmine pole enam viitekontekstidega määratletud ja/või kus koodisüsteem kui „reegel“ on muutnud kultuurinormi. Just need lood on huvitavad uurida. Need kõnelevad tekstide ja regulatsioonide semiosuhtest ühel ajal ühes kohas, seda ühendav metatasand on hästi määratletud keelega.

Eneseregulatsiooni institutsiooni hinnang on

seega tekstide ja kultuuriväljanormide üldisem suhtes selgitus. Kuidas me end keeles väljendame, on hermeneutiline küsimus. Ise pean oluliseks Hans Georg Gadameri¹¹ seisukohta, et kõik öeldud/kirjutatud laused on vastused (esitamata) küsimustele, on autokommunikatsioon. Toimub pidev märkide ja tähenduste piiride kompamine.

Tähelepanekuid nelja ajakirjanduskoodeksi kohta

Kellele antakse eetikakoodeksite tekstides roll, keda nimetatakse subjektidena? Võrdlen järgnevalt nelja ajakirjanduseetika koodeksi struktuuri ja semiosüsteemi.

1. Academia Journalistica/Peegeliana koodeks aastast 1980.
2. Rahvusvahelise Ajakirjanike Föderatsiooni (IFJ) üleilmne ajakirjanike eetikaharta aastast 1954/2019.
3. Soome ajakirjaniku juhised aastast 2013.
4. Eesti ajakirjanduseetika koodeks aastast 1998.

1. Academia Journalistica/Peegeliana koodeks aastast 1980¹²

Kui Academia Journalistica, hilisema nimetusega Academia Peegeliana koodeksit tunnetada ja Juhan Peegli loengute kõrvale lugeda Stanislavski teost „Näitleja töö iseendaga“¹³ või Voldemar Panso õpetust¹⁴, siis näeme, kuidas võrd tol perioodil on olemuselt sarnased olnud ajakirjaniku- ja näitlejatöö. Näitlejatega ühine oli tunnetuslik loominguline töö iseendaga, selle põhimõtted – nõudlikkus, pealisülesanne, tööotsing, mitmekihilisus. Fookuses oli ajakirjanike kollektiivne põhitähenduste harmoneerimine omavahel ja ühiskonnas, mille puhul ajakirjanikul oli otsene ühiskonnaehitaja roll. Need põhimõtted kandsid ajastu loomingulise implitsiitset narratiivi.

Academia Journalistica/Peegeliana puhul oli implitsiitselt esimeseks põhisõnumiks, et ajakirjanik olla on elupõline tegevus. Teiseks, ajakirjanikul on ühiskonnas aktiivne ühiskonda muutev roll.¹⁵ Kogu

⁸ EALi arutelul „Eetikakoodeks oli, on ja jääb. Räägime ajakirjanduseetikast“ 9. 12. 2022 küsis Ago Gaškov, kuidas saab eetikat kehtestada meediale. Meedia on vaba, hõljab kusagil. Maarja Lõhmus vastas, et me räägime ajakirjandusest.

⁹ EALi arutelul 9.12.2022 palus Ago Gaškov Maarja Lõhmusel rääkida veidi lähemalt hermeneutikast. Maarja vastas, et selle aluseks on tunnetuslik keeleruum, seisukoht, et keel räägib meid. Kui me midagi sõnastame, oleme sisemises dialoogis – meis toimub autokommunikatsioon, vastame sisemistele küsimustele. Võib öelda, et iga lause on dialoogiline ja ühtlasi vastus oma sisemisele küsimusele. Ajakirjanik arutleb sisemiselt tähenduste üle sõnastuse valikuid kaaludes.

¹⁰ Vt. *semiotic square* - Greimas, A. J. ja Courtes, J. - *Semiotics and Language: An Analytical Dictionary*, Bloomington: Indiana University Press

¹¹ Vt Gadamer, H. G. (2002). *Hermeneutika universaalsus*. Tartu: Ilmamaa.

¹² Academia Journalistica aukoodeks. – Academia Journalistica. 40 aastat akadeemilist ajakirjandusõpetust Eestis. Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, 1994, lk 14.

¹³ Stanislavski, K. (1955). *Näitleja töö endaga*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

¹⁴ Panso, V. (1965). *Töö ja talent näitleja loomingus*. Tallinn: Eesti Raamat; Panso, V. (1975). *Portreed minus ja minu ümber*. Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁵ See oli kooskõlas ka kehtinud Marxi doktriiniga, 11. teesiga teosest „Teesid Feuerbachi kohta“, vt Engels, F., Marx, K. (1981) *Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp*. Lisa: Karl Marx. Teesid Feuerbachi kohta.

kasvatuse suund oli, et ajakirjandus on kollektiivne ja õppijatel on eluaegne vastutus ajakirjandusõppe ees, Academia Peegeliana liikmete ees. Just see vastutustundlik kollektiivsus suunab ühiskonda arengule, aitab üle tardumusest. Üheks keskseks põhimõtteks oli „Ma võitlen tardumuse vastu ajakirjanduses ja elus“.

Eelduseks oli kollektiivne samastumine kõigiga, kes Peegli-kooli õpiaastatel olid koodeksile kursuste kaupa alla kirjutanud. Kõik allakirjutanud olid arvatavasti enda sees tunnetanud koodeksi mõtet ajakirjanduse professioni alusena.

Academia Journalistica aukodeks sündis üliõpilaste algatusel ühisloominguna, paljude arutelude tulemusena. Selle koostamisel arutati ka Marju Lauristini ettepanud punkti „Ma ei viska kaikaid kodarasse sellele, kelle jalgratas minu omast mööda sõidab“. Ent üliõpilaste meelest oli see liiga hierarhiline ja sobimatu, sest ajakirjandus on kultuuriline koostöö ja ühistegevus.

1980. a oli sovetiaeg, eetilised ajakirjandusosakonna lõpetanud seadsid sihiks aidata ühiskonda ja ajakirjandust välja tardumusest. See on kogu Peegeliana-koodeksi eetiline alus.¹⁶

2. Rahvusvahelise Ajakirjanike Föderatsiooni (IFJ) üleilmne ajakirjanike eetikaharta 1954/2019¹⁷

Ülemaailmse eetikaharta uuendatud tekst kinnitati Rahvusvahelise Ajakirjanike Föderatsiooni (International Federation of Journalists, IFJ) 30. kongressil Tuneesias aastal 2019. See täiendab aastast 1954 pärinevat IFJ „Ajakirjanike käitumispõhimõtete deklaratsiooni“ (tuntud ka kui Bordeaux' deklaratsioon).

Selle printsiipide mõttepõhi pole ajas muutunud. Harta määratleb ajakirjanike käitumisjuhised uurimisel, toimetamisel, edastamisel, levitamisel, uudiste ning teabe kommenteerimisel ja sündmuste kirjeldamisel igat tüüpi meedias.

Harta fookuseks on professionaalne igapäevavõitlus info eest. Teravat tähelepanu pööratakse faktide kaudu/tõttu/ümber tekkivale võitlusele ühiskonnas (vt punkt 8 tabelis 1). Veel rõhutab harta ajakirjaniku kui isikliku autonoomsust. Ajakirjaniku otsus on autonoomne.

Eraldi tuleks märgata, kuidas hoolitakse inimesest ja inimlikkusest ning väärtustatakse intervjuueeritavaid. Hoiatatakse, et tuleb vältida inimeste ära kasutamist. Nad ei pruugi ise tajuda, et kannavad mingit olulist infot või vahendavad seda, ning nii võivad nad infomasinavärgile alla jääda ja ohtu sattuda. Erilist tähelepanu tuleb pöörata vähekoogenud ja haavatavatele intervjuueeritavatele. Inimene ei ole valmis selleks, mis avalikkuses toimub. Eetikaharta rõhutab, et tuleb toetada inimesi, kes ei saa aru, millisesse süsteemi on nad sattunud, kui nad on ajakirjanduses.

Üleilmne eetikaharta nõuab infoallikate väärikat kohtlemist, sest suhted meediaga on keerulised. Meie Eesti ühiskonnas on traagilisi näiteid just *reality show*'dest, kuidas inimesi ära kasutatakse ja mis nendega juhtub – näiteks kunagise sarja „Buss“ ühe osalise enesetapp, sest ta ei olnud valmis selliseks reaalsuhteks.¹⁸

Hartas on püüd üldistusele, ent suur üldistus tähendab ka suuremat formaalsust. See iseloomustab ajakirjanikku kui ühiskonda teenindavat isiklikku, kelle töö on formaalsete piiridega määratletud. Harta oluline element on ÜRO inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 19, millele eraldi viidatakse. See on üleilmse ajakirjanduse eetiline alus.

3. Soome ajakirjaniku juhised aastast 2013¹⁹

Soome koodeksi juures on oluline, et seda uuendatakse iga 6–13 aasta järel. 35 põhipunkti ja viit võrguajakirjanduse punkti sisaldavat dokumenti nimetatakse ajakirjaniku enesekorralduseks.

Põhirõhk on iga inimese õigusel teada, mis ühiskonnas toimub. Selle õiguse realiseerimiseks töötab nii ajakirjandus tervikuna kui iga ajakirjanik. Selle õiguse realiseerimisel takistusi olla ei saa.

Väga suur rõhk on ka inimväärikusel, mis Eesti koodeksist üldse puudub. Korduvalt on rõhutatud allikakriitilisust.

Julgustus väärinfot eri viisidel korrigeerida võtab koodeksi mahust üle kolmandiku. Seega on eksimuste korrigeerimine erilise tähtsusega, ülioluline struktuurne igapäevategevus. See, et sa eksid, on ajakirjanikule loomulik ja igapäevane, sellega tuleb pidevalt eraldi tegelda. Väärinfo ja eksimustega tege-

¹⁶ EALI arutelul 9. 12. 2022 küsis Ago Gaškov Maarja Lõhmuselt, et kas tema arvates on praeg ühiskond samamoodi tardunud ja kas ajakirjandus peaks ühiskonna tardumusest välja aitama. Maarja Lõhmus leidis, et valulävi ühiskonnas ja ajakirjanikel on kõrgeks läinud, aga ajakirjanike valulävi põhiküsimuste suhtes peaks olema madal ning et rohkem võiks olla toimuvat adekvaatselt tajuvaid ja analüüsivaid ajakirjanikke.

¹⁷ <https://www.ifj.org/who/rules-and-policy/global-charter-of-ethics-for-journalists>.

¹⁸ 22-aastane ajalootudeng sooritas varsti pärast tösielusaate eetrisolekut enesetapu. Vt Tösielisarja Buss osalised seiklesid ka Jõgevamaal – *Vooremaa* 27. juuli 2005. <https://www.vooremaa.ee/tosielusarja-buss-osalised-seiklesid-ka-jogevamaal/>; Kuhu kadusid, Bussi-Pirjo? – *Postimees* 3. september 2012. <https://elu24.postimees.ee/959864/kuhu-kadusid-bussi-birjo>.

¹⁹ <https://journalistiliitto.fi/fi/pelisaannot/journalistin-ohjeet/>.

lemine, väärinfo korrigeerimine on seostatud ajakirjaniku enda arvamuse esitamisega.

Rollisuhetes on ühelt poolt välja toodud ajakirjanik, intervjuueerija, kontsern, omanik ja teiselt poolt intervjuueeritav, ohver, süüdimõistetud, alaealine. Eraldi leiab käsitlust intervjuueerimine, sealhulgas intervjuueeritava ja intervjuueerija erinevad rollid. Pange tähele käsitlusjärjekorda: kõigepealt räägitakse sellest, kes annab infot, kes on intervjuueeritav, olenevata sellest, kas intervjuud kasutatakse ajakirjanduses žanrina või tausta loomiseks.

Erinevalt Eesti koodeksist rõhutab Soome oma protsessikesksust, avalikkuse negatiivse tähelepanu tekitamisega kaasnevaid küsimusi. Rõhutatakse, et teema tõstatamisel on vajalik selle kulgemise protsessi lõpuni jälgida ja üldsust informeerida. Meie ajakirjanduses loodav maailmapilt on hästi eklektiline.

Olles olnud üle 30 aasta Soome kultuuriga seotud, väidan, et Soome ajakirjanduskultuur on märgatavalt protsessikeskne. Kui midagi juhtub ja sa oled ajakirjanikuna protsessi käiku asunud põhjalikumalt jälgima, oled selle juba teemaks võtnud, siis pead tajuma tervet protsessi ja andma tervikpildi.

Meedia mõju on nii suur, et teema käsitlus annab resonantsi. Resonants, mida ajakirjanik ühiskonnas tekitab, on niivõrd oluline, et koodeksisegi on eraldi lisana kirja pandud reeglid loo mõjul ühiskonnas toimuva edasise suhtlemise kohta.

4. Eesti ajakirjanduseetikakoodeks 1998²⁰

Kuigi püsinud muutumatuna alates 1998. aastast, ei ole Eesti koodeksi implitsiitne lähenemine aegunud, sel on oma iseloom, mis ilmneb suhtes ühiskonnaga üldisemalt. Meie kultuuris ja kultuuriuuringutes tuleb sageli esile, et lähenemine avalikkusele on instrumentaalne, poolformaalne, ajakirjandust rakenduslikult käsitlev.

Eetikakoodeksi fookuses on õpetussõnad praktilise töö ja toimetamise eri etappide jaoks. Soovituslikust laadist õhkub ettevaatlikkust, pigem anonüümsusele kutsumist kui persoonikesksust. Kriteeriumidest on kesksed avalik huvi ja uudisväärtus. Samas ei ole avaliku huvi probleemide lahtirääkimine piisav ning on samuti instrumentaliseeritud. Puuduvad üldisematest väärtustest ja ühiskonna moraalsest õigusest infole lähtuvad vaatepunktid.

Võrreldes teiste koodeksitega on Eesti oma silmatorkavalt rakenduslik ja hoiatav. Rollisuheteid käsitledes tuuakse koodeksi tekstis välja ajakirjanik, alaline välisautor, toimetuse töötaja. Teiselt poolt leiavad üldiste suhterollidena nimetamist inimene, isik, vestluspartner, laps, lapsevanem, auditoorium, tarbija.

Viimase sissetoomine eetikakoodeksis on eriti huvitav (tabel 1).²¹

Tabel 1. Eetikakoodeksid: Academia Journalistica/Pegelian 1980, Üleilmne Ajakirjanike Eetikaharta IFJ 1954/2019, Soome Ajakirjaniku Juhised 2013, Eesti ajakirjanduseetika koodeks EALL 1998

Academia Journalistica /Pegelian 1980

1. Ma ei unusta, et selle järgi, milline olen mina, otsustatakse, milline on Academia Journalistica. 2. Ma ei tee ajakirjandust endale ega ülemustele, vaid oma rahvale. 3. Ma kaitsen oma tegevusega avalikkust ja tõde. 4. Ma ei propageeri neid väärtusi, mida ma ise õigeks ei pea. 5. Ma püüan enne avalikku sõnavõtmist jõuda asja juurteni. 6. Ma võitlen tardedumuse vastu ajakirjanduses ja elus. 7. Ma ei pea ausaks millegi tegemist karjääri pärast.	8. Ma ei õienda ajakirjanduse kaudu isiklike arveid ega taotle omakasu. 9. Ma suhtun oma loo kangelasse kui inimesse, mitte kui materjali. 10. Ma austan mitte ainult enda, vaid ka teiste õigust isiklikele arusaamadele. 11. Ma hindan nii enda kui ka teiste aega. 12. Ma aitan Academia Journalistica liikmeid. 13. Ma jään Academia Journalistica liikmeks ka pärast osakonna lõpetamist.

²⁰ <https://meedialiit.ee/eetikakoodeks/>

²¹ EALi arutelul 9.12.2022 räägiti ajakirjanikust kui tarbijast. Ago Gaškov märkis, et ajakirjanikuna me oleme ka teatud informatsiooni tarbijad, me oleme sunnitud seda kasutama. Maarja Lõhmus vastas, et võib ka nii, ta rõhutas paralleeli Pansoga ja näitlejaõpetusega, sest need kaks ala ühiskonnas – ajakirjandus ja kõik lavaline, seega näitleja ja ajakirjaniku tegevus – on subjekti enesetunnetuse põhised loominguks alad, kus pole mõtlemist määravat välisraami, aga neile võib teha eetilise raami. Ta täiendas veel, et need kaks eriala, tööd põhinevad tunnetusel, aga tunnetus ja tarbimine on eri asjad.

Üleilmne ajakirjanike eetikaharta, IFJ 1954/2019

1. Ajakirjaniku esimene kohus on austada fakti ja auditoriumi õigust tõele.
2. Selle kohuse täitmisel uudiseid kogudes ning avaldades kaitseb ajakirjanik alati vabaduse põhimõtteid ning õigust ausalt arvamust avaldada ja kritiseerida. Ta tagab, et faktiline teave on selgelt eristatav arvamusest ja kriitikast.
3. Ajakirjanik avaldab oma töid, toetudes vaid faktidele, mille päritolu on talle kindlalt teada. Ajakirjanik ei varja olulist informatsiooni ega võltsi dokumente. Sotsiaalmeedias tavanimeste tehtud avaldusi või muid materjale edastab ajakirjanik usaldusväärselt.
4. Ajakirjanik kasutab vaid ausaid võtteid informatsiooni, pildimaterjali, dokumentide ja andmete hankimisel. Ta teeb alati teatavaks oma ajakirjanikustaatus ja hoidub pildimaterjali või heli salajasest salvestamisest, välja arvatud juhul, kui tal on teisiti võimatu saada ülekaalukat avalikku huvi tekitavat teavet. Ta nõuab vaba ligipääsu teabeallikaile ja õigust vabalt uurida avalikku huvi tekitanud fakte.
5. Vajadust kiiresti ja operatiivselt teavet edastada ei tohi pidada tähtsamaks faktide ja allikate kontrollist ning võimalusest vastulauset esitada.
6. Ajakirjanik teeb kõik endast oleneva, parandamaks avaldatud informatsioonis tehtud vigu või ebatäpsusi õigeaegselt, selgelt, täielikult ja läbipaistvalt.
7. Ajakirjanik järgib ametisaladuse reegleid ja hoiab konfidentsiaalse allika salajasena.
8. Ajakirjanik austab inimeste privaatsust. Ta austab nimeliselt kajastatud isikute väärikut ja teavitab intervjuueeritavat, kas nende vestlus ja muud materjalid avaldatakse. Erilise tähelepanuga kohtleb ajakirjanik vähekoogenud ja haavatavaid intervjuueeritavaid.
9. Ajakirjanik kindlustab, et tema edastatud teave või arvamus ei soodusta vaenu ega eelarvamusi geograafilise, sotsiaalse või etnilise päritolu, rassi, soo, seksuaalse suundumuse, keele, religiooni, puude, poliitiliste või muude vaadete tõttu.
10. Ajakirjanik peab ebaprofessionaalseks plagieerimist, faktide moonutamist, laimamist, mustamist, põhjendamatu süüdistusi.
11. Ajakirjanik hoidub politsei ja muude julgeoleku-teenistuste abiliseks olemast. Ta on kohustatud neile edastama vaid teavet, mis on juba meediaväljaandes avaldatud.
12. Ajakirjanik on solidaarne oma kolleegidega, loobumata oma vabadusest uurida, kohustusest teavitada ja õigusest tegelda kritiseerimise, arvamise, satiiri ja toimetuspooled valikutega.
13. Ajakirjanik ei kasuta pressivabadust, teenimaks muid huve, ning hoidub ebaausalt hüvede ja isikliku kasu saamisest mingi teabe edastamise või edastamata jätmise eest. Ta hoidub olukordadest või lõpetab need, kui tal tekib töökohustuste täitmisel huvide konflikt. Ta hoidub oma tegevusse segamast reklaami või propagandat. Ta hoidub sisetehinguist ja turumapuleeringuist.
14. Ajakirjanik ei osale tegevustes ega võta kohustusi, mis tema iseseisvuse ohtu seaksid. Siiski austab ta info kogumise ja avaldamise põhimõtteid, mille on endale vabatahtlikult võtnud, näiteks konfidentsiaalsust, anonüümsust, avaldamiskeeldu (embargo), tingimusel, et need kohustused on selged ega tekita küsitavusi.
15. Ametivääririkusega ajakirjanikud peavad oma kohuseks järgida ülaltoodud põhimõtteid ustavalt. Neid ei tohi sundida ametikohustuste raames tegutsema või avaldama arvamust, mis on vastuolus nende professionaalsete veendumuste ja südametunnistusega.
16. Oma riigi üldiste seaduste raames ajakirjanik tunnustab tema ametiaua puudutavates küsimustes iseseisva, kuid avalikkusele ligipäätava eneseregulatsiooni institutsiooni otsuseid ning välistab igasuguse valitsusest lähtuva või muu välise surve. Ajakirjanike kutsumust toetab Inimõiguste ülddeklaratsiooni artikkel 19, milles korratakse igapäev õigust saada teavet ja pääseda ligi ideedele. Ajakirjaniku kohustused auditoriumi vastu on tähtsamad kõigist teistest kohustustest, näiteks oma tööandja või avaliku võimu vastu. Ajakirjandus on elukutse, mis vajab aega, vahendeid ja võimalusi seda praktiseerida – kõik on selle sõltumatusele eluliselt olulised.

Soome ajakirjaniku juhised 2013

SISSEJUHATUS

Sõnavabadus on demokraatliku ühiskonna alus.

Hea ajakirjanduslik tava põhineb igapäev õigusel saada teavet ja arvamusi.

Nende juhiste eesmärk on toetada sõnavabaduse vastutustundlikku kasutamist massimeedias ja edendada kutse-eetilist arutelu.

Juhised hõlmavad kogu ajakirjanduslikku tööd. Need on koostatud ainult valdkonna eneseregulatsiooni jaoks. Juhised ei ole mõeldud kasutamiseks kuriteo- või kahjuhüvitise alusena.

AMETIALANE POSITSIOON

1. Ajakirjanik vastutab eelkõige oma lugejate, kuulajate ja vaatajate ees. Neil on õigus saada teada, mis ühiskonnas toimub.
2. Otsused vahendatava teabe sisu kohta tuleb teha ajakirjanduslikul alusel. Otsustusõigust ei tohi mitte mingil tingimusel anda väljapoole toimetust.
3. Ajakirjanikul on õigus ja kohustus tõrjuda survet ning ahvatlust, millega püütakse suunata, takistada või piirata info edastust.
4. Ajakirjanik ei tohi oma positsiooni kasutada valesti. Ta ei tohiks käsitleda teemasid, mis on seotud isikliku kasu saamise võimalusega, ega nõuda ega vastu võtta hüvesid, mis võiksid ohustada sõltumatust või ametieetikat.
5. Ajakirjanikul on õigus keelduda töödest, mis on vastuolus seaduse, isikliku veendumuse või ametieetikaga.
6. Käsitledes oma meediakanalile, kontsernile või nende omanikele olulisi teemasid, peaks ajakirjanik tagama, et vastav kontekst oleks lugejale, kuulajale ja vaatajale selge.
7. Ka teise isiku töö kasutamisel tuleb järgida head tava. Tuleb viidata allikale, kui kasutatakse teise avaldatud infot.

INFO HANKIMINE JA AVALDAMINE

8. Ajakirjaniku kohustus on püüelda info tõepärase edastamise poole.
9. Tööd tehes on soovitatav, et ajakirjanik teatab oma ametist. Infot tuleks püüda hankida avatult. Kui ühiskondlikult olulisi fakte ei saa muul viisil välja selgitada, võib ajakirjanik teha intervjuusid ja koguda infot ka tavalisest erinevatel viisidel.
10. Infot tuleb võimalikult hoolikalt kontrollida – ka siis, kui see on varem avaldatud.
11. Avalikkus peab saama eristada fakte arvamustest ja väljamõeldud materjalist. Ka pilte ega heli ei tohi kasutada eksitavalt.
12. Allikatesse tuleb suhtuda kriitiliselt. See on eriti oluline vaidlusaluste asjade korral, sest allikal võib olla kasu saamise või kahjustamise eesmärk.
13. Uudise võib avaldada ka piiratud info alusel. Asjade ja sündmuste kajastust uudises tuleb täiendada, kui on saadaval uut infot. Uudissündmusi tuleb püüda jälgida lõpuni välja.
14. Ajakirjanikul on õigus ja kohustus hoida konfidentsiaalsena infot andnud isiku identiteet vastavalt kokkuleppele allikaga. Kui ühiskondlikult olulise info avaldamine toob kaasa äärmiselt negatiivse avaliku reaktsiooni, on soovitatav, et toimetuse selgitaks avalikkusele, kuidas on anonüümse allika ja sellelt saadud info usaldusväärsus tagatud.
15. Pealkirjad, ingressid, kaanetekstid ja pildiallkir-

jad, müügilood ja teised esitlevad elemendid peavad olema kooskõlas sisuga.

16. Reklaami ja toimetuse materjali piir tuleb selgelt eristada. Varjatud reklaami tuleb vältida.

INTERVJUEERITAVA JA INTERVJUEERIJAJA ÕIGUSED

17. Intervjueeritaval on õigus teada ette, millises kontekstis tema öeldut kasutatakse. Talle tuleb ka öelda, kui intervjuud võidakse kasutada mitmes eri meediumis. Intervjueeritavale tuleb alati teatada, kas vestlus on mõeldud avaldamiseks või ainult taustamaterjaliks.
18. Intervjueeritava taotlusega oma öeldut enne avaldamist üle vaadata tuleks nõustuda, kui avaldamiskava seda võimaldab. Ülevaatamise õigus kehtib ainult intervjueeritava enda öeldu kohta; see tohi anda ajakirjanduslikku otsustusõigust toimetusest välja.
19. Kui intervjueeritav keelab oma öeldut avaldada, tuleks sellega nõustuda ainult tingimusel, kui olud pärast intervjuu andmist on nii palju muutunud, et avaldamine oleks selgelt ebamõistlik.

VEA PARANDUS JA OMA SEISUKOHA VÄLJENDUS

20. Oluline faktiviga tuleb kohe parandada nii, et see jõuab võimalikult katvalt vigase infoga kokku puutunud auditooriumini. Parandus tuleb avaldada nii väljaande veebisaidil kui ka algse avaldamise kanalis, kus viga esines. Paranduse nähtavus peab olema vastavuses vea tõsidusega. Kui loos on mitu faktiviga või viga võib põhjustada suurt kahju, peaks toimetuse avaldama uue artikli, kus vigast infot on üksikasjalikult kirjeldatud ja vead parandatud. Veebis olulise vea parandamiseks ei piisa vigase info või artikli eemaldamisest, publikule tuleks teatada veast ning kuidas ja millal on see parandatud. Meediaväljaanne peaks tutvustama avalikkusele neid praktikaid ja põhimõtteid, mille järgi väljaanne oma vigu parandab.
21. Kui selgelt tuvastatava isiku või üksuse tegevuse kohta kavatsetakse esitada infot, mis paneb ta väga negatiivsesse valgusesse, tuleb anda kriitika objektile võimalus oma seisukoht esitada juba samas kontekstis.
22. Kui kohe pole teabe küsimist võimalik korraldada, võib avalikkuse väga negatiivse tähelepanu keskmesse sattunud isiku seisukoha avaldamine olla vajalik tagantjärele. Kui seda ei tehta, peaks hea tava järgi andma võimaluse avaldada temal enda seisukohavõtt.
23. Seisukohavõtt on avaldus, mis tuleks avaldada võimalikult kiiresti ilma ebakohaste lisanditeta.
24. Tavaline kultuurikriitika, poliitiline, majanduslik või ühiskondlik hinnang ning samalaadse muu arvamuse esitamine ei anna automaatselt õigust seisukohavõtuks.

25. Kui seisukohavõtt ei ole avaldamiseks sobiv, tuleb selle parandamise osas pidada nõu autoriga. Kuigi üksmeelele ei jõuta, on soovitatav oluline sisu avaldada asjakohases vormis.

PRIVAATNE JA AVALIK

26. Iga inimese väärikust tuleb austada. Etnilist päritolu, rahvust, sugu, seksuaalset sättumust, veendumust või nendesarnaseid omadusi ei peaks tooma esile asjakohatult või alandavalt.
27. Eraellu puutuvaid eriti tundlikke asjaolusid võib avaldada ainult asjaomase isiku nõusolekul või kui neil on erilisel suurlühiskondlik tähendus. Eraelu kaitset tuleb arvestada ka piltide puhul.
28. Haigus- ja surmajuhumitest, õnnetuste ja kuritegude ohvritest teabe hankimisel ja uudiste edastamisel peab järgima pieteeditunnust.
29. Avalikus kohas toimuvat tegevust võib kirjeldada ja jäädvustada ilma asjaosaliste nõusolekuta.
30. Avalikku materjali avaldades tuleb arvesse võtta eraelu kaitset. Kõike avalikku ei pea tingimata avaldama. Eriline ettevaatus on vajalik, kui käsitletakse alaealiste asju.
31. Süüdimõistetud isiku nime, pilti või muid tuvastamisandmeid võib avaldada, kui see pole süüdimõistetud olukorra või teo suhtes ilmselgelt ebaproportsionaalne. Erilist ettevaatlikkust tuleb järgida alaealise või vastutusvõimetuks tunnistatud isiku andmete avaldamisel.
32. Tunnistuste või süüdistuse andmete kasutamisel tuleb olla ettevaatlik, kui tegemist on alles süüdistusega või kriminaaluurimisega.
33. Teavet kuritöö toimepanija, süüdistatava või kahtlusaluse kohta ei tohiks avaldada, kui see peaks paljastama eriti tundliku kuriteo ohvri.
34. Eriti tundliku kuriteo ohvri isikut tuleb kaitsta, kui sellel pole ühiskonnas erakordselt olulist tähtsust.
35. Kui uurimispalve, süüdistus või kohtuotsus on uudisena avaldatud, tuleb teemat jälgida võimaluste piires lõpuni. Kohtumenetluse ajal ei tohi asjatult püüda mõjutada kohtu otsuseid ega võtta eelnevalt seisukohta süüdluse kohta.

Lisa ajakirjaniku juhistele AVALIKKUSE LOODUD SISU MEEDIA VEEBISAITIDEL

- See lisa on täiendus ajakirjaniku juhistele. Lisa tähendus ja siduvus on sarnased ajakirjaniku juhiste omaga. Lisa kohaldatakse kõigile Avaliku Sõna Nõukogu ühendustele ja teistele sellele põhikirjale alla kirjutatud liikmetele.
- Lisa sisu ja sellesse tehtavad muudatused kinnitatakse konsensuslikult JSN-i tugiühingus.
- Lisa erineb ajakirjaniku juhistest, mis käsitleb toimetustlikku sisu.
- Mõiste „toimetustlik sisu“ all mõistetakse materjali, mille on toimetust loonud, tellinud, töödelnud ja väärindanud ning avaldanud ajakirjanduslikel alustel. Lisa kehtib avalikkuse enda loodud sisu kohta meediaettevõtete hallatavatel veebisaitidel. Need veebid ei ole ajakirjandusliku toimetuse materjal.
- Nõukogu ja esimees võivad käsitleda toimetuse tegevust avalikkuse enda loodud sisu sisaldavate veebifoorumite haldurina ainult selles osas, kas toimetust on järginud lisa põhimõtteid.
- Lisa põhimõtteid kohaldatakse, võttes arvesse nii eelkui ka järelemodereeritud avalikke veebifoorumeid.
- Lisa lähtub asjakohasusest.
- Ajakirjaniku juhiseid on ajakohastatud iga 6-13 aasta järel.
- Veebimaailm muutub ja areneb väga kiiresti. Lisa saab selle erilise olemuse tõttu muuta ajakirjaniku juhiseid avamata.
1. Toimetust peab jälgima oma veebisait ja püüdma takistada avaldada eraellu puutumatus või inimväärlikust rikkuvat sisu. Selline sisu hõlmab diskrimineerimist, vägivalda ja vihkamist õhutavat materjali, mis on suunatud üksikisiku või rahvusühikule vastu.
 2. Toimetust peab eemaldama inimväärlikust ja eraellu puutumatus rikkuvat sisu niipea, kui sellest teada saab.
 3. Lastele ja noortele suunatud veebifoorumeid tuleb jälgida eriti hoolikalt.
 4. Avalikkusele tuleb anda võimalus teatada toimetustele ebakohasest sisust; teatise saatjale tuleb kinnitada teatise saamist.
 5. Meediaväljaannete veebisaitidel tuleb hoida selget piiri avalikkuse foorumite ja toimetust loodud sisu vahel.

Eesti ajakirjanduseetika koodeks EALL, 1998

1. Üldised põhimõtted.
 - 1.1. Demokraatliku ühiskonna toimimise eeltingimus on kommunikatsioonivabadus. Vaba ajakirjandus on selle tingimuse saavutamise vahend ja eeldus.
 - 1.2. Ajakirjandus teenib avalikkuse õigust saada tõest, ausat ja igakülgset teavet ühiskonnas toimuva kohta.

- Ajakirjanduse üks peamine kohustus on ühiskonnas kriitiliselt jälgida poliitilise ja majandusliku võimu teostamist.
- 1.3. Vaba ajakirjandust, kui ta täidab kehtivaid õigusakte, ei tohi mingil moel piirata ega takistada info kogumisel ja avaldamisel.

1.4. Ajakirjanik vastutab oma sõnade ja loomingu eest. Ajakirjandusorganisatsioon kannab hoolt selle eest, et ei ilmuks ebatäpne, moonutatud või eksitav informatsioon.

1.5. Ajakirjandus ei tohi oma tegevusega kellelegi tekitada põhjendamatuid kannatusi, veendumata, et avalikkusel on tõesti vaja seda informatsiooni teada.

1.6. Poliitilist ja majanduslikku võimu ning avalikkusele olulist informatsiooni valdavaid inimesi käsitleb ajakirjandus avaliku elu tegelastena, kelle tegevuse üle on ajakirjanduse tavalisest suurem tähelepanu ja kriitika õigustatud. Samuti käsitleb ajakirjandus avaliku elu tegelastena neid, kes teenivad elatist enda isiku või loomingu eksponentsimisega.

2. Sõltumatus.

2.1. Ajakirjanik ei võta vastu ametikohti, soodustusi, tasu ega kingitusi, mis tekitavad seoses tema ajakirjanikutööga huvide konflikti ja võivad vähendada tema usaldusväärust.

2.2. Ajakirjanik, kes edastab rahandus- ja majandusalast informatsiooni, ei tohi seda levitada eraviisiliselt ega kasutada isiklikes huvides.

2.3. Ajakirjanik ei tohi olla kajastatava asutuse või institutsiooni teenistuses.

2.4. Toimetuse töötajat ei saa tööalaselt kohustada kirjutama või tegema midagi taolist, mis on vastuolus tema isiklike tööekspektatsioonidega.

3. Ajakirjanik ja informatsiooniallikas.

3.1. Ajakirjanik, kogudes materjali avaldamise/edastamise jaoks, peab teatama vestluspartnerile, et ta on ajakirjanik ja millise väljaande/jaama juurest. Soovitav on teatada ka, mille jaoks informatsiooni kogutakse.

3.2. Ajakirjanik ei või kuritarvitada meediaga suhtlemisel kogenematuid inimesi. Enne vestlust selgitatakse räägitu võimalikke tagajärgi.

3.3. Ajakirjanik peab rangelt kinni informatsiooniallikale antud lubadustest ja väldib lubadusi, mida ta ei suuda täita.

3.4. Ajakirjandusel on moraalne kohustus kaitsta konfidentsiaalseid informatsiooniallikaid.

3.5. Toimetuse kontrollib, eelkõige kriitilise materjali korral, informatsiooni tõesust ja allikate usaldusväärsust. Ka juhul kui avaldatava/edastatava materjali autoriks ei ole toimetuse töötaja, kontrollib toimetuse oluliste faktide tõesust.

3.6. Lapsi tuleb üldjuhul intervjuuerida või temast ülevõtteid teha lapsevanema või lapse eest vastutava isiku juuresolekul või nõusolekul. Sellest reeglist võib teha erandeid, kui intervjuu kaitseb lapse huve või kui ta on niigi avalikkuse tähelepanu all.

3.7. Ajakirjanik hangib heli- ja pildiülevõtteid ning

informatsiooni avalikult. Erandid on lubatud ülekaaluka avaliku huvi olemasolul, kui materjali pole võimalik teisiti hankida.

4. Avaldamisreeglid.

4.1. Uudised, arvamused ja oletused olgu selgelt eristatavad. Uudismaterjal põhinegu tõestataval ja tõenditega tagatud faktilisel informatsioonil.

4.2. Konflikti sisaldava materjali puhul peab ajakirjanik ära kuulama kõik osapooled.

4.3. Ei sobi rõhutada rahvust, rassi, religioosset või poliitilist kuuluvust ega sugu, kui sellel pole uudisväärtust.

4.4. Ajakirjandus ei või inimest käsitleda kurjategijana enne sellekohast kohtuotsust.

4.5. Enesetappude ja enesetapukatsete uudisväärtust tuleb tõsiselt kaaluda.

4.6. Andmeid ja arvamusi konkreetsete inimeste tervisliku (nii vaimse kui füüsilise) seisundi kohta ei avaldata, välja arvatud juhul, kui inimene on andmete avaldamisega nõus või kui niisuguste andmete avaldamist nõuab avalikkuse huvi.

4.7. Vanemate vaidlusi laste hooldusküsimuste üle üldjuhul ei kajastata.

4.8. Avaldades materjale õigusrikkumistest, kohtuasjadest ja õnnetustest peab ajakirjanik kaaluma, kas asjaosaliste identifitseerimine on tingimata vajalik ja milliseid kannatusi võib see asjaosalistele põhjustada. Ohvrid ja alaealisi kurjategijaid üldjuhul avalikkuse jaoks ei identifitseerita.

4.9. Inimese eraelu puutumatus rikkuvaid materjale avaldatakse vaid juhul, kui avalikkuse huvid kaaluvad üles inimese õiguse privaatsusele.

4.10. Tsitaatide, fotode, heli- ja videomaterjali kasutamisel originaalist erinevas kontekstis tuleb olla ettevaatlik. Eksitusohtlik montaaž, samuti heli või pildi moonutus olgu varustatud asjakohase märke või teadustusega.

4.11. Fotod, fotode allkirjad, pealkirjad, juhtlauseid ega saatetutvustused ei või auditooriumi eksitada.

4.12. Välisautori poolt loodud ajakirjandusliku materjali sisu, konteksti ja avaldamisaega ei ole hea muuta autori teadmise ja nõusolekuta.

5. Vastulause.

5.1. Kui kellegi kohta avaldatakse tõsiseid süüdistusi, tuleks talle võimaluse korral pakkuda kommentaari võimalust samas numbris või saates.

5.2. Vastulausega on õigus parandada avaldatud materjalil esinevaid faktivigu ja tsitaate. Vastulauseks ei saa nõuda rohkem ruumi/aega, kui oli kasutada kriitikaks. Vastulause tuleb avaldada viivitusteta ja märgataval kujul, ilma toimetusepoolsete hinnanguliste kommentaarideta.

5.3. Ebaõige informatsiooni ilmumise korral tuleb avaldada parandus.

6. Reklaam.

6.1. Reklaam ja suhtekorraldusmaterjal olgu auditooriumi jaoks selgelt eristatud ajakirjanduslikust tekstist/pildist.

6.2. Ajakirjanikud ja alalised välisautorid ei edasta

samas kanalis reklaamteateid ega kirjuta oma väljaandes oma nime all kommentstekste.

6.3. Toodet või kaubamärki esitletakse ajakirjanduslikus materjalis vaid juhul, kui see on põhjendatud.

6.4. Tarbijale suunatud ajakirjandusliku materjali puhul peab auditooriumile selgitama, kuidas vastavate toodete valik tehti ning kuidas tooteid testiti.

Kokkuvõte: eetikakoodeksite semiootika

Regulatsioon on kui semiootiline märgisüsteem oma ühiskonna kontekstis. Struktuuripõhi on denotatiivne, ajastuelemendid konnotatiivsed. Sovetiaja pärandi tõttu on meie märgisüsteem nihkega, sest märkide tähendused on olnud totalitaarsüsteemis teistsugused. Rajasõltuvusliku (*path dependent*) keelepärandi tõttu on hõljuvaid mõisteid kandunud demokraatliku süsteemi.

Võime esitada küsimuse eetikakoodeksi rollist meie ühiskonnas laiemalt. Kuidas saab olla, et ajakirjanikele kehtib koodeks, ent riigi seadusandlikul organil, riigikogul ei ole oma eetikakoodeksit, sest seda ei peeta vajalikuks? Eetilisi regulatsioone vajavad mitmed erialad ja valdkonnad, näiteks arstidele kehtib juba aastasadu Hippokratese vanne. Mõni valdkond märkab eetilisi probleeme üksikjuhtumite kaudu, ent ka nemad vajavad sõnastatud eetikaprintsipi.²²

Koodeksi implitsiitne narratiiv võib rohkem või

vähem sõltuda ühiskonnas kehtestatud väärtussüsteemist või ka sellele vastanduda. Näiteks Academia Journalistica/Peegeliana puhul on tegemist teise variandiga ehk vastandumisega.

Mil määral koodeks läheb üle juriidiliseks loomusõiguse seaduseks ja vastupidi? Huvitav oleks uurida eetikakoodeksite rakenduslugu ehk mis on koodeksi mõjul praktikas toimunud.

Kui vaatame eetikakoodeksit värske pilguga, siis see peaks olema ka uus implitsiitne narratiiv, et me vastaksime humanismi ja inimese eksistentsi põhiküsimustele.²³

Ühiskond muutub, aga tegelikult muutub kogu maailm. Maailm on selles olukorras, kus inimestelt nõutakse piiranguid, hoopis teistest printsiipidest lähtuvaid valikuid. Kas ajakirjanikud on valmis piire mõtestama, kas nad mõtestaksid ümber inimese eksistentsi maamunal, globaalselt?

Tänapäeva küsimus oleks: kuidas muuta inimeste eluviise, ühiskonna kui terviku eluviisi nii, et maa-keras seda välja kannaks?

²² Näite võib tuua jahieetikast Pärnu Postimehes ilmunud loo põhjal.

Eile pärastlõunal sõitis Kuivastu–Virtsu praamile Toyota maastur, mille järelhaagises olid pea ja jalgadeta punahirve ning metssea kehad. Saarte jahimeeste seltsi tegevjuhi Ivo Kuninga sõnutsi on kogu Eesti jahindusringkond juhtunust sokeeritud. „Vaatepilt ei olnud kindlasti ilus. See peab olema õppetunniks teistele, et nii rohkem ei juhtuks,“ tõdes Kuningas. Koos Eesti jahimeeste seltsiga tegid saarlased täna hommikul ühisavalduse, milles selline käitumine hukka mõisteti.

„Autotekile pargiti auto, millel oli järelkäru nõuetekohaselt käitlemata ja pakendamata jahisaagiga. Vähe sellest, selline pilt oli kõigile nähtav ja nagu spetsiaalselt eksponeeritud. Sellise teoga on rikutud kõike, mida võimalik, aga kõige rohkem jahieetikat,“ seisab tegu häbitavas avalduses.

Rallmann, M. (2022) Algaja jahimees vedas saaki häirival moel – Pärnu Postimees, 5. detsember. <https://parnu.postimees.ee/7663712/algaja-jahimees-vedas-saaki-hairival-moel>.

²³ vt lähemalt mõistet 'avalik tekst' Lõhmus, Maarja (2002). Transformation of public text in totalitarian system: a socio-semiotic study of Soviet censorship practices in Estonian Radio in the 1980s. University of Turku, lk 9-10, 27-44

Mis on eetikakoodeks?²⁴

Sõna „koodeks“ pärineb ladina keelest ja tähendas algselt puutükki. Kuna Vana-Roomas kirjutati vahaga kaetud puutahvlitele, omandas koodeks hiljem ka dokumendi ja raamatu tähenduse.

Mida tähendab koodeks mõistes „eetikakoodeks“? Kindlasti pole enam tegemist viitega puutahvlile ega ka mahukale eetikakäsitlusele. Siin viitab koodeks vormile: eetikakoodeks on kirjalik dokument. Eetikakoodeks on kodifitseeritud ehk kirja pandud eetikanormid. Seega kirjutamata reeglid, mida teatakse ja järgitakse, pole ranges tähenduses eetikakoodeks. Sellisel juhul on tegemist pigem tavamoraaliga, südame-tunnistusega vms.

Üldiselt mõistetakse eetikakoodeksi all kirjapandud normide ja/või väärtuste kogumit, mis on toeks teatud valdkonnas tekkivate moraaliprobleemide lahendamisel ja õigete käitumisviiside valikul. Seega kujutab eetikakoodeks endast eetikavaldkonna dokumenti, mitte õigusakti, kuigi sisaldab sõna „koodeks“.

Eetikanorme sisaldava dokumendi nimetus võib eetikakoodeksi asemel olla ka näiteks missioon, põhiväärtused, käitumiskoodeks, hea tava jne. Nende mõistete kasutamisel pole selgeid reegleid ning seetõttu pole nende kasutamine seaduspärane. Samuti pole dokumendi nimetusel otsust mõju koodeksi koostamisele või rakendamisele. Siinses eetikavärvavas on eetikakoodeksi mõistet kasutatud pigem ühise nimetajana sarnastele dokumentidele.

Milliseid dokumente saab vaadelda eetikakoodeksitena? Selleks on mõistlik jälgida eetikakoodeksite välist vormi, eesmärki, normide kuuluvust ja rakendusmehhanismi.

Vormilt võivad eetikakoodeksid olla üksteisest väga erinevad. Osa eetikakoodekseid on äärmiselt lühikesed (mõnerealised) ja sõnastavad ainult ühenduse põhiväärtusi või püüdlusi (näiteks õiguskantsleri missioon või Hansapanga missioon). Selline dokument võib olla nii pikema eetikakoodeksi asendaja kui ka üksikasjalikuma eetikakoodeksi väljatöötamise alus. Teisalt võib eetikakoodeks olla ka mitmeleheküljeline mahukas ja detailne dokument, mis sõnastab väärtuste ja missiooni asemel või lisaks nendele ka konkreetseid käitumisreegleid erinevates juhtumites ja situatsioonides: nt kuidas käituda, kui koostööpartner teeb töötajale ebaseadusliku või ebaeetilise ettepaneku.

Eesmärgist lähtudes võib eetikakoodekseid liigitada selle järgi, kas nad pakuvad konkreetseid käitumisjuhiseid ja lahendusi (nt juhul, kui sulle pakutakse altkäemaksu ebaseadusliku teo sooritamiseks, siis keeldu ning teavita oma ülemust) või kirjeldavad üldisi kriteeriume õigete otsuste langetamiseks (nagu õiglus ja võrdsus). Esimesel juhul soovitakse saavutada teatud liiki käitumine, teisel juhul ühtekuuluvustunne.

Rakendusmehhanismide poolest võib eristada õiguslikult siduvaid ja mittesiduvaid eetikakoodekseid. Eetikakoodeks on õigusega tagatud, kui see on kehtestatud õigusaktiga või näiteks töötaja on võtnud endale töölepingus kohustuse juhiseid järgida. Samas on ka õiguslikult mittesiduvaid käitumisjuhiseid, mis ei tähenda, nagu oleksid sellised eetikakoodeksid vähem olulised või puudulikud.

Normide sisulise kuuluvuse aspektist võib eristada:

- 1) koodekseid, mis sisaldavad ainult erialaspetsiifilisi norme (nt Hippokratese vanne);
- 2) koodekseid, mis sisaldavad lisaks professionaalsetele normidele ka juhiseid, kuidas olla hea inimene (nt avaliku teenistuja eetikakoodeks);
- 3) koodekseid, mis ei ole seotud ühegi kindla eriala või organisatsiooniga (nt Vana Testamendi 10 käsku).

²⁴ Eetikakoodeksite käsiraamat (2007). Tartu: Tartu Ülikooli Eetikakeskus. <https://www.eetika.ee/et/145776>.

AJAKIRJANIKE LIIDU ARENGULUGU

Sisyphose töö

Helle Tiikmaa

Tema saatus kuulub talle. See kaljurahn on tema oma¹

Kuigi enamik loovalade kutseühinguid said Eestis alguse 1920.–30. aastatel, Teatri- ja Ajakirjanike Liit varemgi, siis loomingulise liidu mõiste kui selline saabus koos Nõukogude võimuga.

Saatnud 1940. aasta 9. oktoobri poliitharidustöö korraldamise määrusega laiali kõik kultuurialade organisatsioonid-ühendused, asus uus võim looma ühendusi oma mallide järgi, sealhulgas ka loominguliste töötajate liite.² Loomeliidu loa said esmalt kirjanikud ja kunstnikud (1940), siis järjepanu muud – 1941 heliloojad, 1944 arhitektid, 1945 teatritegijad. Lõpuks, 1957 ka ajakirjanikud ja aasta hiljem kinotegijad.

Muudest majandusliku kasuta ühiskondlikest organisatsioonidest eristasid loomeliite „1) parteilisuse ja rahvalikkuse printsiibil põhineva sotsialistliku realismi meetodi kinnistamine kui antud loomingulise intelligentsi grupi ühinemise ideelis-loominguline alus; 2) liikmeskonda ühinemise professionaalne alus; 3) kõrge kutsemeisterlikkus kui tingimus liikmeskonda vastuvõtmisel; 4) loominguliste liitude üesandeks on liidu liikmete õiguslike ja majanduslike huvide kaitsmine“.³ Loomeliitu kuulusid sama või vähemalt lähedase elukutsega inimesed, sõltumata töölepingu olemasolust, samas kui ametiühingusse kuuluti pigem tootmisharude järgi.⁴

Kui Eesti Ajakirjanike Liit 1989. aasta erakorra-

lisel VIII kongressil NSV oma nimest välja viskas,⁵ võeti jutuks ka edasine tegevusmudel – sõltumatu organisatsioon küll, aga kas ametiühing, loomeliit või mõlema hübriid? Juhatus eesotsas Märt Müüriga oli ametiühingu meelt, tuues ametlikuks põhjuseks EALi liitumise üleilmse ajakirjanike ametiühingute katusorganisatsiooni Rahvusvahelise Ajakirjanike Föderatsiooniga.⁶ Ka üldiselt pidasid nad ametiühingut selgema sisuga organisatsiooniks kui loomeliitu. Kui aga mindi küsima kogu liikmeskonna käest, selgus, et mitte kõik ei olnud valmis loobuma loomeliidust ja loomingulisuse rõhutamisest ametiühingu kasuks.⁷

Juhatus üritas nii saada oma tahtmist kui ka täita liikmete soovi. 1990. aasta 13. detsembril võeti liidu erakorralisel IX kongressil vastu otsus, et senise ühe asemel on nüüd kaks organisatsiooni, mõlemad seni tegutsenud Eesti Ajakirjanike Liidu õigusjärglased – Eesti Ajakirjandustöötajate Liit (EATL) ja Eesti Ajakirjanike Liit (EAL), viimane justkui esimese osa ning ometi ka mitte.⁸ EALile kui loomeühendusele koostati reglement ajakirjanike kui isikute ühendusest,⁹ samas EATL sai endale põhikirja, kus liikmetena nimetati tekkivaid ametiühinguorganisatsioone ja eraldi vabakutselisi ajakirjanikke kui isikuid.¹⁰

Ametlikult registrisse sai 4. aprillil 1991¹¹ lõpuks vaid üks, EATLi põhikirja, kus EAL oli teise liidu „juures tegutseva loomingulise ühendusena“ nimetatud. 12. mail 1991. aastal nimeliselt kahe organisatsioo-

¹ Camus, A. (2022). Sisyphose müüt – Sisyphose müüt. Tallinn: Postimehe kirjastus, lk 144.

² ENSV Kultuuriasutuste ajaloo teatmik. 5. osa. Loomingulised liidud ja ühingud 1940–1970. Tallinn: Eesti NSV Arhiivide Peavalitsus, 1986. <http://www.digar.ee/id/nlib-digar:604489>. Väljaandes on määruse kuupäevana antud 4. oktoober, kuid ENSV Teataja 1940 annab määruse kuupäevaks 9. oktoober 1940. <https://www.digar.ee/arhiiv/et/periododika/56903>.

³ Siig, T. (1974) Loomingulised liidud juriidiliste isikutena. TRÜ õigusteaduskond, tsiviilõiguse ja protsessi kateeder. Diplomitöö, lk 5–7.

⁴ *Ibid.*

⁵ Tiikmaa, H. (2022). Tabamata ime 1989. Eesti Ajakirjanike Liidu (taas)loomine. - *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Aastaraamat 2021*. Tartu: EAAS, 90–102.

⁶ EALi juhatuse protokoll nr 9, 9.01.1990. EALi arhiiv.

⁷ EALi juhatuse protokoll nr 11, 14.03.1990. EALi arhiiv.

⁸ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi otsus Eesti Ajakirjandustöötajate Liidu põhikirja registreerimise kohta. Tallinn, 4. 04. 1991. ERA.R-3.3.16366.

⁹ EALi reglemendi projekt ütleb, et loomeliidu liikmed võivad, aga ei pea olema EATLi liikmed. EALi arhiiv.

¹⁰ EALi reglemendi projekt. EALi arhiiv.

¹¹ Eesti Vabariigi Ülemnõukogu Presiidiumi otsus Eesti Ajakirjandustöötajate Liidu põhikirja registreerimise kohta. Tallinn, 4.04. 1991. ERA.R-3.3.16366.

ni ühisel üldkoosolekul pandi paberile, et tegelikult tuleb neid kaht pidadagi üheks organisatsiooniks.¹² Kummaks just? Mõnda aega protokolliti juhatuse koosolekud veel mõlema – EATLi ja EALi – nimega, aga 1992. aastast EATLi nimetus protokollidest kadus ja EAL jäi.

Juriidilise probleemina meenus kahestumine ametiühinguks ja loomeliiduks siis, kui 1994. aastal vastuvõetud mittetulundusühingute seadus hakkas nõudma seni nõukogudeaegse kodanikeühenduste seaduse (1989) alusel eksisteerinud organisatsioonide ümberregistreerimist.¹³ EAL loominguiliste inimeste ühendusena pidanuks end ümber registreerima kultuuriministeriumis, EATL kui ametiühing aga sotsiaalministeriumis. Kahe üleriigilise ja suuresti kattuva liikmeskonnaga liidu jätkamist võis näha kui ülearust luksust, nii et juristi soovitus oli need lõplikult liita.¹⁴ Enne kui mingilgi moel ümber registreeruda, vajas liit aga uut, seadusenõuetele vastavat põhikirja, rääkimata muust korrastusest.

Uue põhikirja vastuvõtmisel X kongressil 1995. aastal jagelesid ühelt poolt pigem ametiühingu ning teiselt poolt puhta loomeliidu suuna eelistajad ägedalt.¹⁵ Viimased pidasid uut põhikirja liiga ametiühinguliseks. Segaseks jäi, kuidas käitutakse nende liidu liikmetega (või potentsiaalsete liikmetega), kellest saab mingil hetkel tööandja, näiteks peatoimetaja. Et tegelikult oli kogu vaidlus vaid sisemise identiteedi küsimus, selle võttis kokku Endel Sõrde:

„Paraku on seadusandlus praegu selline, et ainuke variant, kuidas registreerida üht ühendust, on pealkirjaga Mittetulundusühing. Teist varianti ei ole, niisiis loominguilist ühendust luua ei saa, sest sellist seadust ei ole.“¹⁶

Et aga vaidlus tegelikult lõpuni vaidlemata jäi, siis identiteediline segadus säilis ja on säilinud seni. EALi XI kongressil küsis Ester Spriit: „Kas me oleme loovliit siin Maarjamaal või mitte? Miks on teatud ringkondades kujunenud selline hoiak, justkui ajakirjandus ei olekski looming? [---] Ei tohi ise lubada

ega teistel kahelda selles, et me oleme loovliit, kuid seda on vaja meil tegudega tõestada.“¹⁷

Jualad mõistsid Sisyphe lakkamatul üht kaljurahnu mäetippu veeretama, kust kivi oma raskuse tõttu jälle alla veeres¹⁸

Ega loomeinimeste ja loomeliiduks olemise probleemid polnud vaid Ajakirjanike Liidu mured. Sestap arvas liidu uus esimees Toivo Tootsen 1996. aasta kevadtalvel, et ollakse valmis loomeliitude ühisrinde moodustamiseks, sest „ühiselt oleks toekam mõningaid probleeme lahendada ja valitsusele esitada juba kui eelnõusid“¹⁹. Mõttes mõlkus ehk loomeliitude ühine katusorganisatsioonigi²⁰, nagu kunagi oli olnud loomeliitude kultuurinõukogu. Kuid esmalt kutsus EAL teisi loomeliite n-ö klubilisele kokkusaamisele Mustpeade Maja kaminasaali.²¹ Teemad, mida EAL tahtis lauale panna, olid tõsised, näiteks autoriõigused, litsentseerimine, loominguiliste stipendiumite maksuvabastus.²² Kuid EALi eestveetuna jäi kokkusaamine ühekordseks katseks – oli põhjuseks siis liidu enda initsiatiivi vähesus või teiste huvipuudus selle koostöö vastu.²³

1998. aasta septembris kiideti riigikogus ametlikult heaks riigi kultuuripoliitika põhialused, kus kõige muu sabas lubati ka loovisikute ja loomeliitude seadust.²⁴ Kuu hiljem saatis kultuuriministerium kooskõlastusringile seaduseelnõude väljatöötamise kavatsuse. Viidates korduvatele aruteludele loomeliitudega, nagu Eesti Kunstnike Liit, Eesti Teatrilii, Eesti Kirjanike Liit, Eesti Heliloojate Liit, plaaniti uue seadusega defineerida nii loovisiku kui loomeliidu mõisted autoriõiguse ja loometöö kui elatusallika kaudu ning panna paika sotsiaalseid garantiisid eriti just vabakutselistele, kes seni langesid kas töötute kategooriasse või pidid olema FIEna registreeritud.²⁵ Justiitsministerium kooskõlastust ei andnud, pidades seda uut seadust ja neid uusi kategooriad tarbetuks: „Regulatsioonivajaduste põhjendustest on

¹² Eesti Ajakirjanike Liidu ja Eesti Ajakirjandustöötajate Liidu aastakoosoleku otsus 12.05.1991. EALi arhiiv.

¹³ Mittetulundusühingute ja nende liitude seadus (1994), III ptk §10 (2). ERA.5119.2.410.

¹⁴ Kornel, E. (1995) Eesti Ajakirjanike Liidu ja Eesti Ajakirjandustöötajate Liidu põhikirjade kohta. Kiri EALi arhiivis.

¹⁵ EALi X kongress 19.05.1995. Stenogramm. EALi arhiiv.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ EALi XI kongress 12.12.1997. Stenogramm. Juhatuse aruanne. EALi arhiiv.

¹⁸ Camus, A. 2022, lk 141.

¹⁹ EALi juhatuse protokoll 8, 12.02.1996. EALi arhiiv.

²⁰ *Ibid.*

²¹ EALi aastakoosolek 16.02.1996. Stenogramm. Juhatuse aruanne. EALi arhiiv.

²² EALi juhatuse protokoll nr 11, 16.04.1996. EALi arhiiv.

²³ EALi XI kongress 12.12.1997. Stenogramm. Juhatuse aruanne. EALi arhiiv.

²⁴ Eesti riigi kultuuripoliitika põhialuste heakskiitmine X-6, 16.09.1998. <https://www.riigiteataja.ee/akt/76129>.

²⁵ Kultuuriministeriumi seaduseelnõude väljatöötamise kavatsuste kooskõlastamiseks esitamine 16.10.1998. Koopia EALi arhiivis.

arvestatav ainult väide, et loovisikud vajavad täiendavalt sotsiaalselt kaitset.²⁶

Üsna samal ajal alustas kultuuriministeeriumi juures tegevust kaunite kunstide nõukoda, kuhu kutsuti Kirjanike, Heliloojate, Kunstnike, Interpretide, Kino- ja Teatriliidu esindajad.²⁷

1999. aasta novembris protestis EAL koos teiste loomeliitudega Postimehe vahelehe Kultuur sulgemist kritiseerinud artiklite avaldamata jätmise vastu.²⁸ Protestiga ühinemisest tuli küll liidu juhatuses paksu pahandust, sest mitte kõik liikmed ei teadnud sellest ega olnud sama meelt.²⁹ Üsna pikaks ajaks jäi see ka viimaseks koos teiste loomeliitudega tehtud sammuks.

Samal 1999. aastal jõustus sotsiaalmaksu seadus ja viidi läbi pensionireform, mis vabakutseliste loovisikute probleeme teravdas ning andis uut põhjust seaduse tegemist peale pressida. Loomeliitude poolt asus eestvedajaks Kirjanike Liit ja selle esimees Mati Sirkel.³⁰ Aprillist 2000 hakati Kultuuriministeeriumis asja taas arutama. Esimesele töökohtumisele paluti ministeeriumi ametnikud, esindajad rahandusministeeriumist, sotsiaalkindlustametist, keskaigekassast, justiitsministeeriumist, Teatriliidu juhataja Riina Viiding ja Eesti Kirjanike liidu esimees Mati Sirkel.³¹ Sügisest hakkas töörühm seaduseelnõu välja töötama.³²

Asjast kuulda saanud EALi juhatus andis oma huvist osaleda märku kirjadega kultuuriministeeriumile, kust sai esmalt kuulda, et ettevalmistust takistab advokaadibüroo puudumine,³³ ja siis, et tööversioon antakse loovisikuid ühendavatele liitudele tutvumiseks niipea, kui töörühm on põhimõtteliselt kokkuleppele jõudnud³⁴. Kirjavahetus, kus EAL soovis pääsu seaduse loomise juurde, jätkus ka järgmisel, 2001. aastal. Kuigi esmalt püüdis kultuuriministeeriumi ametnik Reet Mikkel oma vastuses EALi huvi tavaliseks ajakirjanduslikuks pärimiseks lahterdada, siis pealekäimisest oli kasu niipalju, et seadustoorikule saadi vähemalt pilk peale heita.³⁵ Töörühma ei kutsutud EALi siiski kunagi.

Teinud katse ise oma töörühm kokku panna ja ettepanekutega lagedale tulla, pidi EALi juhatus 2002. aasta mais nentima, et liikmete seas oli huvi tagasihoidlik ja vabakutseliste seas täiesti olematu.³⁶ Seda sai esimees Allan Alaküla järgmisel kongressil (2003. aasta jaanuaris) ka liikmetele ette heita (kuigi kõrvuti tunnustusega, et ka ametiühinguna ollakse mitte just väga edukas): „Loovisiku seaduse eelnõu koostamisel, kus meie poolt oodati initsiatiivi ja osalust Ajakirjanike Liidu liikmete osavõtt oli loid.“³⁷

Kultuuriministeeriumi töörühm aga võis veidi rahulolev olla, sest seaduseelnõu sai justkui viimast lihvi ning pidi loodetavasti veel enne suve minema

²⁶ Justiitsministeeriumi vastus kultuuriministeeriumi pöördumisele 19.11.1998. Koopia EALi arhiivis.

²⁷ Reet Mikkel vastus EALi kirjale 4.05.2001. EALi arhiiv.

²⁸ Avalik pöördumine. - *Sirp*, 5.11.1999. <https://dea.digar.ee/?a=d&d=sirp19991105.1.11&srpos=5&e=05-11-1999----199-et-25-sirp-1--txt-txIN%7ctx-TI%7ctxAU%7ctxTA-sirp----->; Kultuurieliidi õppetunnid - *Eesti Päevaleht*, 6.11.1999. <https://epl.delfi.ee/artikkel/50778831/kultuurieliidi-oppetunnid>

²⁹ EALi juhatusse protokoll nr 10, 16.11.1999. 3. Loomeliitude avalikust pöördumisest. Arutati loomeliitude pöördumise kohta 5. novembril [büroojuhile] Anu Pungasele edastatud Allan Alaküla seletuskirja. EALi arhiiv

³⁰ Triisberg, A. (2023). Kultuuripoliitika ajajoon loovisiku vaates. - *Vikerkaar*, nr 2, veebruar. <https://www.vikerkaar.ee/archives/29485>.

³¹ Kultuuriministeeriumis arutati loovisiku staatuse ja sotsiaalsete garantiide küsimust. - *Eesti Päevaleht*, 11. aprill 2000. <https://epl.delfi.ee/artikkel/50825535/kultuuriministeeriumis-arutati-loovisiku-staatuse-ja-sotsiaalsete-garantiide-kusimust>.

³² Kultuurikomisjoni protokoll 13.09.2004. Urmas Paet: See seaduseelnõu sai juriidilises mõttes alguse juba 2000. aasta sügisel, kui loodi ametlikult töörühm, kes pidi hakkama seda eelnõu ette valmistama. ERA.5119.1.3707

³³ Kultuuriministeeriumi vastus EALile 14.09.2000. Kunstide osakonna juhataja Reet Mikkel: „Kultuuriministeerium tõepoolest juba pikemat aega tegeleb loovisiku seaduse (loomeliidu) seaduse ettevalmistamisega. Pean kahjuks teatama, et seni ebaõnnestunult. Otsime jätkuvalt advokaadibürood, kes meie teema ette võtaks. Töögrupp ministeeriumis on loodud.“ EALi arhiiv.

³⁴ Kultuuriministeeriumi vastus EALile 27.11.2000. Kultuuriminister Signe Kivi: „Informatsiooniks loomeliitused ja loovisikuid pudutava seaduseelnõu kohta saame teatada, et ministri käskkirjaga on eelnõu väljatöötamiseks moodustatud töörühm, kes on pöördunud abi saamiseks Maria Mägi advokaadibüroo poole. Kahjuks ei ole veel võimalik esitada seaduseelnõu tööversiooni tutvumiseks, kuid niipea, kui töörühm on jõudnud eelnõuga reguleeritavates põhimõttelises küsimustes kokkuleppele, saavad sellega tutvuda ka loovisikuid ühendavad ühingud ja liidud.“ EALi arhiiv.

³⁵ EALi esimehe Allan Alaküla kirjad 3.05.2001 Heliloojate, Interpretide, Kirjanike, Kunstnike, Kino- ja Teatriliidule ja Kultuuriministeeriumile. EALi arhiiv. Kultuuriministeeriumi vastus EALile 4.05.2001, kunstide osakonna juhataja Reet Mikkel: „Just selles [kaunite kunstide] nõukojas sündis seaduse loomise idee ja formeerus tegijate koosseis. Seaduse töögrupp on Kunstnike Liidu üldkogul ja Kirjanike Liidu üldkogul projekti tutvustanud, aga on seisukohal, et laiem avalikustamine peab ära ootama veel vähemalt ühe korrekture tegeva koosoleku.“ EALi arhiiv.

EALi esimehe Allan Alaküla vastus 16. (või 21.) 05.2001: „Meie ettepanek ei olnud suunatud „laiemale avalikustamisele“, nagu Te oma vastuses märgite, vaid eelnõu koostamises osalemisele. EALi juhatusel jääb arusaamatuks, kes ja miks on võtnud endale voli loomeliite selekteerida.“ EALi arhiiv.

Reet Mikkel e-kiri EALi tegevdirektorile Merike Viilupile 23.05.2001: „Teeme projekti valmis ja siis saadame selle tutvumiseks teistele liitudele, paludes ühtlasi täiendusi. Esmajoones puudutavad oodatavad täiendused elukutsete loetelu. Saadan teile praegu töös oleva projekti ja kinnitan, et tegu on isegi projekti projektiga.“ EALi arhiiv

³⁶ Juhatusse protokoll nr 16 6.05.2002. „Vaatomata EALi poolsele üleskutsule oma töögrupi moodustamiseks loomeliitude seaduse eelnõu arutelul on tegelik huvi EALi liikmete hulgas olnud tagasihoidlik – ainult Rääts, Odinets, Mäeniit. Vabakutselistest, kelle huve peaks seadus kaitsma, ei ole keegi avaldanud soovi töögrupis osalemiseks.“ EALi arhiiv.

³⁷ EALi 16. kongress 31.01.2003. Stenogramm. Juhatusse aruanne.

valitsuse ja siis riigikogu kätte.³⁸ Loodeti, et lõppe-
mas on aeg, kus loomeliit oli lihtsalt üks tavaline mit-
tetulundusühing ja looja töötü või vägisi FIE, mitte
loomeliidu liikmest professionaalne kunstitegija.
Siiski mõtles töörühm loojatest kindlates piirides.
„Me räägime klassikaliste kaunite kunstide tradit-
sioonilisest sfäärist,“ ütles Sirkel „Argipäeva“ saates
Riina Eentalule.³⁹ Ja ajakirjanike kaasamise kohta
lisis ta, et ajakirjanikud ju sellesse sfääri ei kuulu ja
kutseliitu pole neil ka, hoopis ametiühing.⁴⁰

Agas seaduse vastuvõtmisel ei läinud kõik edasi
nagu lepase reega. Nii sai suvest sügis, siis talv ning
lõpuks kevad, aga seadust polnud ikka veel riigiko-
gus arutama hakatud, rääkimata vastuvõtmisest.
Teemaks oli ju ikkagi see, kellele ja mille eest raha
jagada. Mati Sirkel kinnitas korduvalt, et jutt on vaid
umbes 3500 inimesest.⁴¹ Ekspressi Areenis küsis
Tõnu Kaalep 2003. aasta mais: „Kuidas raha või siis
lihtsalt loovisiku nimetust jagada? Ma kardan väga,
et väljapakutud idee, kus seda teevad loomeliidud,
kukub lihtsalt läbi. [---] Tung liitunudesse suureneb
majanduslike eeliste tekkel kindlasti tormiliselt.
Annaks jumal, et debatt jõuaks mingi töötava lahen-
duseni.“⁴²

Kuna seaduseelnõu tee oli konarlik, esitasid
töörühma kaasatud loomeliidud kirjanike majas juu-
nis toimunud ümarlual „Kultuuripoliitika ja kul-
tuuritööstus“ oma mured-mõtted kultuuriminist-
rile veel kord. „Natuke oli koosolek isegi palvekirja
üleandmise ürituse moodi. Minister Paeti vastus ei
olnud julgustav. Annan üle, aga nagu teile juba tea-
da, isakesed rahandusminister ja justiitsminister on
vastu – umbes nii see kõlas,“ hindas toimunut Sirp.⁴³
Ka EAL tõttas kohale oma platvormiga ehk soovi-
ga ajakirjanikud ning ajakirjandus seadusesse sisse
saada. Kultuuriministriga kohtuti 26. juunil,⁴⁴ kuid
see ei muutnud ettevalmistatud eelnõus midagi, sest
ministeerium oli justkui oma käed igasugusest lisa-

muutmisest puhtaks pesnud. Augustis 2003 teatas
kultuuriministeeriumi kantsler Siim Sukles EALile,
et seaduse täpsustamisega tegeleb töögrupi volitusel
Kirjanike Liidu esimees Mati Sirkel.⁴⁵ Kas EAL Sir-
kelit veenda üritas, selle kohta andmed puuduvad.

31. mail 2004 sai EALi juhatus avaliku kirja auliik-
metelt, kes olid raadiost kuulnud loomeliitude sea-
duse eelnõu riigikokku jõudmisest ja tundsid nõrdi-
must, et Ajakirjanike Liitu nimekirjas ei ole⁴⁶: „Olles
teiste loomeliitudega samal tasemel, saaks meiegi liit
mitmest allikast rahalist toetust, mida vajame nagu
õhku. Nii pöördumegi EALi juhatuse poole palvega
tegutseda kiiresti ja kindla sihiga, et enne, kui maini-
tud loomeliitude seaduse eelnõu läheb suurde saali
arutusele.“⁴⁷ Juhatus püüdiski veel midagi ette võt-
ta ja pani kokku viimase minuti löögirühma, kuhu
kaasati ka liiduväliseid ajakirjanikke⁴⁸, mis korraldas
taas ühe kohtumise kultuuriministriga ja saatis ka
ajakirjaniku taustaga riigikogu liikmetele üleskutse
EALi püüdeid toetada. Oma panust argumendili-
sasse andes arvas Kaarel Tarand, et põhiliste vastu-
väidetena öeldakse „Kui ajakirjanikud saavad „riigi
raha“, siis tähendab see soovitud vabaduse asemel
hoopis poliitilise sõltuvuse kasvu“ ja „Meedia kui üks
ettevõtluse valdkond teiste hulgas ei tohi saada ega
pea saama riiklikku erikohtlemist.“⁴⁹

Riigikogu aruteludel toodi hoopis teisi põhjuseid,
miks ajakirjandus loomealade sekka ei passi. Just
selles järjekorras, nagu kultuuriminister Paet neid
kultuurikomisjonile esitas:

- esiteks pole ajakirjanike liit teiste loomeliitudega
samavõrdne erialainimeste esindusorganisatsioon;
- teiseks on loova mõtlemisega vabakutselisi ajakir-
janikke vähe, enamik on palgatööl;
- kolmandaks lähtuti seaduse loomisel kaunite kuns-
tide mõttest.⁵⁰

Hiljem lisati neljanda probleemina EALi põhikiri,
mis ei olevat piisavalt loomeliidule kohane.⁵¹

³⁸ Martson, I. (2002). Vabakunstnikud saavad oma seaduse. - *Eesti Päevaleht*, 9. mai. <https://epl.delfi.ee/artikkel/50922805/vabakunstnikud-saavad-oma-seaduse>.

³⁹ Argipäev. (2002) Loovisiku seadus – *Eesti Raadio*, 27. juuni (esmaesitus 10. mai 2002). <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/argipaev-loovisiku-seadus>.

⁴⁰ EAL sõlmis töesti 1998. aastal koostöölepingu teenistujate ametiliitude organisatsiooni TALOga ja kanti 2001. aastal ametiühingute registrisse, kust orga-
nisatsioon saab lahkuda vaid tegevuse lõpetamisel.

⁴¹ Nt Martson, I. 2002; Argipäev, 2002.

⁴² Kes valib loovisiku? - *Eesti Ekspress*, 8. mai 2003. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69053719/kes-valib-loovisiku>.

⁴³ Arujärv, E. (2003). Palvekirja isakestele. - *Sirp*, 13. juuni. <https://www.sirp.ee/archive/2003/13.06.03/Sots/sots1-5.html>.

⁴⁴ EALi juhatuse protokoll nr 28, 30.05.2003 ja EALi tegevuse ülevaade 2004. EALi arhiiv.

⁴⁵ Kultuuriministeeriumi vastus EALile 11.08.2003. EALi arhiiv.

⁴⁶ Tegelikult ei olnud seaduseelnõus kirjas ühtegi loomeliitu, küll aga loovalad, mille seas ei olnud ajakirjandust.

⁴⁷ Avalik kiri 31.05.2004. EALi arhiiv.

⁴⁸ Juhatuses protokoll nr 6, 15.06.2004. „Kuulumist loomeliitude hulka pidada äärmiselt vajalikuks. Kaasata ettepanekute tegemiseks seaduseelnõu muutmiseks
võimalikult palju ajakirjanikke, moodustada töörühm. Kaasata Kaarel Tarand ja Ebba Rääts.“ EALi arhiiv.

⁴⁹ Kaarel Tarandi e-kiri 20.09.2004. EALi arhiiv.

⁵⁰ Kultuurikomisjoni istung 13.09.2004. ERA.5119.1.3707

⁵¹ Kultuurikomisjoni istung 12.10.2004. ERA.5119.1.3707

Ei aidanud aruteludes esitatud väited uuriva ja loomingulise ajakirjanduse ning publitsistika olemasolust, kultuuriajakirjanikest kui kaunite kunstidega seotuist, nimekate ajakirjanike, nagu papa Jannsen, Juhan Peegel või moodsamast ajast Jaan Kaplinski⁵², Rein Lang, Kati Murutar ja Mihkel Mutt⁵³, meenutamine ega kinnitus, et põhikiri ei ole ju EALil rohkem kui teistel liitudel kivisse raiutud⁵⁴. Ei aidanud ajakirjaniku taustaga Riigikogu liikmete tulised kõned ega hämmeldumine. Ei aidanud parandusettepanekud, mida tegid Keskerakonna liikmed, terve Sotsiaaldemokraatide fraktsioon ja EAL ise, sest need lükati kultuurikomisjonis tagasi praktiliselt toetuseta.⁵⁵

Reet Mikkel ütles istungil välja ministeeriumi selge seisukohta: „Ennekõike on see meie jaoks oluline seadus, mis kohustab ja võimaldab koguda kokku selle vaimse ja intellektuaalse pärandi, mida meie kaunite kunstide esindajad loovad. Ei oska ette kujutada, kuidas me koguksime loodut ajakirjanike poolt. Ainukene tingimus ajakirjanikuks olemiseks on füüsiline isik, kes on töötanud või töötab ajakirjas või ajalehes või pressitoimkonnas.“⁵⁶ Kaude anti koguni mõista, et ministeerium tahab eelnõu tagasi, kui ajakirjandus sisse peaks pandama.⁵⁷

Tõlgendamiseks ei jäänud ka mingeid tagauksi, võimalust loomeliidu välisena taotleda toetust otse kultuuriministeeriumist. Kui ajakirjanik kõlbal mõnda teise liidu liikmena, siis küll. Aga muidu – pole loovala, pole ka toetust.⁵⁸ Urmas Paet ütles juba esimese kultuurikomisjoni arutelu lõpetuseks: „Ma arvan, et ajakirjanikega peab tegema selge soti: kas nad käivad või ei käi selle seaduse alla. Vahepealsed variandid, et mõned on ja mõned ei, see teeb asja tõesti segaseks.“⁵⁹

Nagu viitas kultuurikomisjoni arutelus Jaak Allik, polnuks kogu ajakirjanduse teemat tõusnudki, kui eesmärk oleks sõnastatud ühemõtteliselt: „Kui nüüd

vaadata seaduse § 1 p 1: Käesoleva seaduse eesmärk on toetada kultuurilist loovust ja kaunite kunstide professionaalsel tasemel säilimist ja arenemist [---], siis täiesti võimatu on tõestada Ajakirjanike Liidu liikmetele, et nad ei tegele kultuurilise loovusega. Kahtlemata nad tegelevad sellega. Kui me tahame siit Ajakirjanike Liidu välja jätta, siis tuleks ilmselt sõnastusest ära võtta „kultuuriline loovus“. Siis on võimalik tõestada, et ajakirjanikud siia alla ei kuulu.“⁶⁰ Sõnastus jäi siiski selles punktis endiseks ja see- ga uks justkui petlikult irvakile.

Vastuseisu ühe tegeliku põhjuse tõi Eiki Nestor välja juba esimesel lugemisel Riigikogu suures saalis: „Ma kipun siiski arvama, et kogu kõhkulus ajakirjanike puhul on pigem seotud selle summaga, mis riigieelarves on. Et kui seda numbrit jagada, siis võiks supp minna liiga lahjaks.“⁶¹ Sest Ajakirjanike Liidul oli tol hetkel üle 600 liikme ja saadud supp oli niigi lahjem, kui loodeti. Nagu hindas lõpptulemust Mati Sirkel: „Tahtsime pintsakut, saime nõöbi.“⁶²

Realsuses saadi peale nõöbi siiski veel midagi – looja eristaatuse ja kultuurialade loetelu sümbolväärtust kandvad kinnitused. Algus sellele loetelule oli pandud juba kultuurkapitali seaduses, kust samuti ajakirjandus välja jäeti. Kultuurikomisjoni aseesimees Signe Kivi, kes veel esimesel kultuurikomisjoni arutelul uuris kultuuriminister Paedalt, kuidas asjast väga huvitatud ajakirjanikega arutelud on läinud,⁶³ esitas suure saali kõnetoolist ja hiljem intervjuus Ekspressile⁶⁴ ja „Argipäeva“ saatele⁶⁵ väite, mida poliitikud-ametnikud edaspidi EALi eemalejätmise õigustuseks kasutama hakkasid: „Aga Eesti Ajakirjanike Liit liiduna ja tema liikmed on olnud väga pikalt selle seaduseelnõu menetlemisest eemal, tunnetades esialgu, et nad võib-olla ka ise on oma liidu loonud veidi teistsugustel eesmärkidel, nad ei ole sekkunud sellesse protsessi.“⁶⁶

⁵² Riigikogu istungi stenogramm 22.09.2004. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200409221300>

⁵³ Riigikogu istungi stenogramm 18.11.2004. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200411181003>

⁵⁴ Kultuurikomisjoni istung 12.10.2004.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Katrin Saksa e-kiri Merike Viilupile 26.10.2004. EALi arhiiv.

⁵⁸ Kultuurikomisjoni istung 13.09.2004.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Kultuurikomisjoni istung 12.10.2004.

⁶¹ *Ibid.*

⁶² Kalamees, K. (2004). Loominguliste kriiside üleelamise tarbeks viis miljonit krooni. - *Eesti Päevaleht*, 30. detsember. <https://epl.delfi.ee/artikkel/51000390/loominguliste-kriiside-uleelamise-tarbeks-viis-miljonit-krooni>.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ „Signe Kivi, Riigikogu liige, endine kultuuriminister: Loomulikult võib seadust veel parandada ja kohendada. Küsimuse alla võiks tulla veel näiteks, kas Ajakirjanike Liit on ka loomeliit. Seaduse arutamise ajal oli Ajakirjanike Liit paraku passiivne ja nägi ennast eeskätt ametiühinguna.“

Kesküla, K. (2004) Looja pole põllumees. - *Eesti Ekspress*, Areen, 1. detsember. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/69035863/looja-pole-pollumees>.

⁶⁵ Argipäev (2005). Ajakirjanik kui loovisik. - *Eesti Raadio* 11.mai. <https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/argipaev-argipaev-ajakirjanik-kui-loovisik>.

⁶⁶ Riigikogu istungi stenogramm 10.11.2004. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200411101300>

Ja sealt vaatab siis Sisyphos kivile järele, mis mõne hetkega alla madalamasse maailma kukub, kust teda jälle tuleb hakata mäetipu poole upitama⁶⁷

Loovisikute ja loomeliitude seadus (LLS) hakkas kehtima 1. jaanuarist 2005. 5. veebruaril pöördus EALi juhatuse esimees Kalev Vilgats arvamuse saamiseks õiguskantsleri poole. Kaalunud asja mõne kuu, leidis tol korral kantsleritoolil istunud Allar Jõks, et kuigi seaduse § 2 lõige 1 ehk loovalade loetelu riivab üldist võrdsuspõhisust, siis põhiseadust siiski rikutud ei ole: „Seadusandja on otsustanud toetada mitte kõiki esitajaid ja autoreid, vaid üksnes traditsiooniliste kaunite kunstide alal tegutsevaid esitajaid ja autoreid. Selline on seadusandja kultuuripoliitiline otsus. Õiguskantsleri pädevusse ei kuulu hinnangu andmine poliitilistele otsustele.“⁶⁸ Kultuuriministerium oli kinnitanud ka õiguskantslerile, et töögrupi koostamise ajal EALi arvamust küsiti ja liit ise ei soovinud eelnõu väljatöötamisel osaleda, sest teema ei puutunud nende tegevusalala.⁶⁹ „Isegi kui ajakirjanikud oleksid õige aja maha maganud ja ei oleks midagi teinud, mis ei ole õige [---] Seaduse menetlemise jooksul oleks hea tahte korral saanud kõik need muutused sisse viia. See ei olnud nii, et me kuidagi kogemata oleks ajakirjanikud välja jäänud, seda muljet ei maksa jätta. Täie teadmisesega jäeti ajakirjanikud välja, sest puudus poliitiline tahe selleks,“ kommenteeris toimunut kultuurikomisjoni kuulunud Katrin Saks peale seaduse kehtima hakkamist.⁷⁰

Vahepeal oli EAL saanud uue juhatuse ja esimehe, Marica Lillemetsa, kes oli kongressil kinnitanud, et üks tema eesmärke on lobida ajakirjanikud tagasi loovisikute sekka⁷¹. Teema üle vaadanud juhatuseliige Tiina Jõgeda pidi aga aprillis teistele ette kandma,

et „meil ei ole vettpidavaid, juriidiliselt põhjendatud argumente millega välja minna. Žurnalistliku sõnavahuga Riigikogus läbi ei lähe.“⁷² Sõit seisma siiski ei pidanud jääma – plaaniti ajakirjaniku defineerimist, uut tööühma, kuhu kaasata ka Juristide Liit, lobirünnakut Riigikogule. „Peame Riigikogus looma soodsa fooni. Põhilised vastuseisjad on teised loomeliidud ja Reformierakond, kes on juhtinud selle seaduse väljatöötamist. Reformierakond on ajakirjaniku väärtustamise vastu, nende jaoks on ajakirjanik teenindaja,“ ütles Lillemets.⁷³ Kuigi plaan oli kiiresti edasi liikuda, polnud viis kuud hiljem erilisest edust veel võimalik rääkida.⁷⁴

Esimene hea võimalus EALil parandusettepanekut pakkuda tekkis 2006. aastal, kui Kunstnike Liidu loomeliiduks saamiseks seadust kohendada tuli.⁷⁵ Kultuurikomisjoni arutelu ajakirjanike teema tõstatatus, kuid kuna ei kultuuriministeriumist, ühestki fraktsioonist ega liidust endast ei tulnud ühtki konkreetset ettepanekut ajakirjanduse lisamisest, siis jäi asi seekord sinnapaika.⁷⁶

EALi esimehe fookus oli nihkunud kultuurkapitalis ajakirjanduse sihtkapitali taastamisele, mis oli peaaegu käeulatuses, kuid jäi siiski saamata.⁷⁷ 2007. aasta augustis sai Lillemets kohtumisel uue kultuuriministri Laine Jäneseaga kuulda, et kultuuriministerium, kes ei taha enam ajakirjanduse sihtkapitali toetada, võiks hoopis lauale panna eelnõu LLSi ajakirjandusega täiendamiseks. Aga seda ehk kunagi kahe aasta pärast.⁷⁸ Mõni kuu hiljem, liidu 21. kongressil oli Lillemets kindel: „Jätkame poliitilist surveamist ajakirjanduse sihtkapitali loomise ja loomeliiduks kuulutamise eest. Sihtkapitali osas avanevad paremad võimalused järgmisel juhatusel, sest mida suurem on majanduslangus, seda mõistetavamaks saab

⁶⁷ Camus, A. 2022, lk 143.

⁶⁸ Õiguskantsleri vastus EALi pöördumisele 13.04.2005. EALi arhiiv.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Argipäev, 2005.

⁷¹ EALi 18. kongress 18.02.2005. Stenogramm. EALi arhiiv.

⁷² EALi juhatuse koosoleku protokoll nr 15, 25.04.2005. EALi arhiiv.

⁷³ *Ibid.*

⁷⁴ EALi juhatuse protokoll nr 19, 20.10.2005. Esimehe aruanne: „Loomeliitude seaduse täiendamine ei ole plaanist maas, sellega tuleb pingsalt edasi tegeleda.“ EALi arhiiv

⁷⁵ Loovisikute ja loomeliitude seadus nägi ette, et loomeliit tegutseb vaid ühel loovalal, kuid Kunstnike Liit kui erinevate kunstialade katusorganisatsioon esindas mitut loovalat. Et Kunstnike Liitu saaks loomeliiduna tunnustada, asendati § 5 lõige 2 „ainult ühte“ sõnadega „ühte või mitut“. Loovisikute ja loomeliitude seaduse muutmise seadus 08.03.2006. <https://www.riigiteataja.ee/akt/1006296>.

⁷⁶ Kultuurikomisjoni istungil 16.02.2006 ütles Eldar Efendijev: „Mina ja kolleeg Lauri Laasi teeme ettepaneku täiendada loovisikute nimekirja ajakirjanikega.“ Liina Urboja: „Kultuuriminister ise seda ettepanekut ei tee, aga me põhimõtteliselt ei ole vastu, kui see ettepanek oleks tulnud täiskogu saalist või komisjoni poolt. Mõnevõrra keeruline olukord muidugi tekib. Kahjuks ei ole meil ka Ajakirjanike Liidu poolt konkreetsemat infot, kuidas nad seda asja kavatsesid esitada.“ Jaak Allik: „See on nii kaua diskuteeritud ja niivõrd sensitiivne küsimus ja ma arvan, et selle peaks esitama kas valitsus või vähemalt üks erakond vastavalt korrale õigel ajal.“ Indrek Raudne: „Äkki Jaak Allik Rahvaliidu esindajana võtaks enda peale ja suhtleks Ajakirjanike Liiduga ja siis võibolla võiks välja tulla eraldi eelnõuga?“ Jaak Allik: „Ei, mina ei ole kunagi initsiatiivi avaldanud. Minu isikliku arvamuse järgi ei ole ma kunagi toetanud ajakirjanike lisamist.“ ERA.5119.1.3710

⁷⁷ Vt Tiikmaa, H. (2018). Tants ajakirjanduse sihtkapitali ümber. - *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2017*. Tartu: EAAS, 34–45.

⁷⁸ EALi juhatuse protokoll nr 36, 23.08.2007. EALi arhiiv.

sotsiaalne dimensioon. Loomeliidu seadusesse ei lasta Ajakirjanike Liitu seni, kuni valitsuskooalitsiooni juhhib Reformierakond. Seda on nii otse kui kaude öelnud nii eelmine kui praegune kultuuriminister.⁷⁹

Uus esimees Peeter Ernits kinnitaski, et EAL peaks olema loomeliit, sest ajakirjanikud on loojad nagu kirjanikud ja kunstnikudki. Põhjuseks, miks seda pole saavutatud, arvas Ernits liidu suletuse ja tegevajakirjanike eemalejäämise: „Ajakirjanike Liit on viselnud identiteedikriis ja mõneti ka sisetülides.“⁸⁰

2008. aastal sai teoks järgmine kirjavahetus liidu ja kultuuriministeeriumi vahel, fookuses senisest enam vabakutselised ajakirjanikud, kultuurkapital ja liidu võimalus saada projektitoetust. Ministeeriumi igas punktis eitavas vastuses viidati taas, et EAL olla loodud ja tegutsevat teistsugustel põhimõtetel kui muud loomeliidud ega mahu seaduse raamidesse. „Arvestades, et suur osa kultuuriajakirjanikest (kriitikute) on ka vastava valdkonna loomeliidu liikmed, on Ajakirjanike Liidu (ka vabakutselistel) üksikliikmetel võimalik taotleda loomestipendiumi oma loomeliidu kaudu.“ Kultuurkapitalist saavat kultuuriajakirjandus juba piisavalt tuge, seadusemuutust struktuuri osas plaanis ei ole ning ka projektitoetusi jagatakse minimaalselt, sest majanduslanguse tõttu tõmmati eelarvet kokku. „Loodame Eesti Ajakirjanike Liidu mõistvale suhtumisele ning palume oma tegevuste planeerimisel arvestada tekkinud olukorda.“⁸¹

2009. aastal muudeti LLSi tehniliselt⁸² ega teatud ajakirjanduse lisamisest üldse juttu. Üleilmne majandussurutis, mis ka Eesti ajakirjanikke omajagu tabas, lasti liidu kasuks tegutsemise mõttes raisku.

Nii pidi esimees Ernits EALi 24. kongressil 2011. aastal oma kolmeaastasest perioodist ülevaadet tehes tunnistama, et lobitööst hoolimata ei ole Eesti riigi arvates EAL jätkuvalt loomeliit ja ajakirjanduse sihtkapitali pole ka ikka veel. „Kinnitan teile, me ei ole sellele vaatamata lootust kaotanud. Meil on palju sõpru,“ ütles Ernits.⁸³ „Jutt sellest, et ameti-

ühingulisus segab meie loomingulist potentsiaali ja meie loomingulise liidu kujunemislugu, on tegelikult jama,“ võttis olla-või-mitte-olla-teema üles Maris Johannes, endine Eesti Raadio usaldusisik, ja tõi näiteks Kirjanike Liidu (loomeliit) ja Teatriliidu (ametiühing), kus mõlemas nii loomingulise kui tööõiguse eest seistakse. „Kui meie lihtsalt praegu otsustame, et seda [ametiühingu poolt] pole vaja, siis minu silmis muutub Ajakirjanike Liit selliseks mugavuslipu lillekeseks.“⁸⁴ Seda muidugi ka ei tahetud.

EALi uude juhatusse valiti üheksa liiget, nii et jagus nii ametiühingu kui ka loomeliidu teema eelistajaid.⁸⁵ Järgmisel, 25. kongressil anti aru mõlemast tegevussuunast, kuigi suurt edulugu polnud rääkida ei ühest ega teisest. Huvidest hoolimata oli juhatuse tähelepanu taas nihkunud mujale, tegelikult sissepoole. Fookuses olid liidu sisemised ümberkorraldused, et pikemas perspektiivis ellu jääda.

Loomeliidu teemat avas juhatuse liige Piret Mäeniit: „Ajakirjanike liitu astudes oli ja ilmselt enamikule meist on jätkuvalt – vähemalt emotsionaalselt – tähtis määratleda end loovate ehk loominguliste töötajatena elik inimestena. [...] Kuigi me ajakirjanikena seaduse järgi loovisikud ei ole, siis vahest saaksime kooslusena siiski olla loomeliit, nagu oleme harjunud end selleks pidama?“⁸⁶ Sest loomeliiduna tunnustamise teel seisis nii seaduses puuduv loovala kui ka see, et tunnustamise otsuse teeb ametis olev kultuuriminister. Ehk teiste sõnadega, väga olulist rolli mängib see, kuidas konkreetne kultuuriminister ajakirjandusse suhtub. Küsimusele saalist, kui mitu korda loomeluba on taotletud, vastas Ernits: „Et see on nagu selline, millegipärast öeldakse, nagu jäneselaul, et nokk kinni ja saba lahti. Sellest on nii palju räägitud, et piinlik on juba, ja ma räägin ainult endast. Aga ka minu eelkäijad ja kolleegid on seal sellega tegelenud. Ja ministrid on vahetunud ja muud kõrged ametnikud. Muud on jäänud. Ja nagu jäneselaul. Aga läbimurret ei ole.“⁸⁷ EAL oli küll taotlenud korduvalt ajakirjanduse lisamist loovalana seadusse, kuid mitte loomeliiduna tunnustamist.

⁷⁹ EALi 21. kongress 13.03.2008. Juhatuse aruanne. EALi arhiiv.

⁸⁰ Pitk, M. (2008). Ernits tahab muuta ajakirjanike liidu avatumaks. - *Maaleht*, 13. märts. <https://dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=d&d=maaleht20080313.1.8&e=-----et-25--1--txt-txN%7ctxTI%7ctxAU%7ctxTA----->.

⁸¹ Kultuuriminister Laine Jänese vastus EALile 27.08.2008. EALi arhiiv.

⁸² Kärnsa, O. (2009). Loojatele parem seadus. „Seaduse pandi nüüd kirja, et vabakutselised loovisikud võivad äriregistrisse kandmisel oma ärinimes kasutada täiendit „vabakutseline loovisik“. - *Sirp*, 30. juuli. <https://sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/loojatele-parem-seadus/>.

⁸³ EALi 24. kongress 17.05.2011. Juhatuse aruanne. EALi arhiiv.

⁸⁴ EALi 24. kongress 17.05.2011. Stenogramm. EALi arhiiv.

⁸⁵ EALi juhatuse protokoll nr 5/86, 16.02.2012. EALi kui loomeliidu staatuse taastamise perspektiivist lähtudes informeeris Piret Mäeniit juhatuse liikmeid kehtivatest seadusesätetest, mis hetkel selle staatuse juriidiliselt välistavad, ja tegi ettepaneku kaaluda Eesti Kultuuri Kojaga liitumist, sh koja liikmetega konsulteerimise otstarbekust. EALi arhiiv.

⁸⁶ EALi 25. kongress 21.04.2012. EALi juhatuse liikme Piret Mäeniidu ettekanne loomeliidu staatusest. EALi arhiiv.

⁸⁷ EALi 25. kongress 21.04.2012. Stenogramm. EALi arhiiv.

25. kongress otsustas üksmeelselt, et liit taotleb liikmeksvõtmist Eesti Kultuuri Kotta, kultuuriinimeste katusorganisatsiooni⁸⁸, et saada omamoodi tagaukse ligipääs teiste loomeliitude ja kultuuriministeeriumi aruteludele.

Järjekordne EALi taotluskiri ajakirjanduse lisamisest loomeliitude seadusse läks teele 2013. novembris,⁸⁹ kui Riigikogu LLSi järele sügavamalt kohendama hakkas. Seekord siis adressaadiks kultuurikomisjon, sest kultuuriministeerium sai eelnõu ettevalmistamisega vaikselt hakkama ilma EALi märkamata ja EALi panust küsimata. „Eesti Ajakirjanike Liitu ei ole kultuuriministeerium loomeliiduna tunnustanud. Tegemist on lihtsa MTÜga, mille sarnaseid on mittetulundusühingute ja sihtasutuste registris sadu, kui mitte tuhandeid. Kõigiga ei ole põhjust loovisikute ja loomeliitude seadust puudutada teemasid läbi rääkida,“ selgitas kultuuriminister Rein Lang Riigikogu ees.⁹⁰ Kultuurikomisjoni liige Paul-Eerik Rummo sekundeeris Langile, kinnitades, et kõigiga, kellega õigeks peeti, on ettevalmistamise ajal räägitud.⁹¹

„Ajakirjandusvaldkond, erinevalt teistest seaduses loetletud loomealadest, on väga keeruliselt piiritletav valdkond, kusjuures uute ajakirjandustegevuse vormide arenedes hägustuvad valdkonna piirid veelgi. Ajakirjanduse loomeala seadusesse lisandudes tuleks ajakirjanikuks lugeda kõiki, kes ajakirjandusvaldkonnas tegutsevad, mistõttu oleks tegemist määratlematu isikuteriingiga. [---] Ajakirjandusvaldkonna omapära seisnebki selle, et justnimelt loomeliiduga mitteühinenud vabakutseliste loovisikute puhul on keeruline hinnata, kuivõrd nende ajakirjanduslik tegevus vastab LLSis toodud nõuetele ja eesmärkidele. Hoolimata sellest, et Ajakirjanike Liit kehtestab selged tingimused oma liikmetele ajakirjandusliku loomingu tegelemiseks ja avaldamiseks, ei lahenda see loomeliitu mittekuuluvate inimeste tegevuse hindamise küsimusi,“ tõi Urmas Klaas kultuurikomisjoni nimel EALile vasta-

tes järjekordse ei põhjuseks.⁹²

Seekord võttis Riigikogu suures saalis ajakirjanduse kaitseks sõna sotsiaaldemokraat Marianne Mikko: „Midagi on sellel loovisikute ja loomeliitude pildil valesti, õigem oleks isegi öelda, et midagi on puudu. Puudu on need, keda üks endine kultuuriminister on kibedalt nimetanud tema kultuuripoliitika teostamise takistajateks. Jutt on ajakirjanikest. [---] Ajakirjandus on looming, tösi, faktipõhine looming. Küsimus on laiem: millist ajakirjandust ja ajakirjanikke me õigupoolest oma ühiskonnas tahame näha? Kas tarka, mõistvat, mõtestavat, loovat ja julget või piisab meile sellest, et n-õ tint võtab kokku politseistatistika, vahendab valitsuse seisukohti ega väljenda isiklikku arvamust?“⁹³ Sotsiaaldemokraadid soovitasid ka ajakirjanduse ning loometeema arutelu aja maha võtta, et ajakirjandust austaga kultuuriminister saaks teemasse piisavalt süveneda. Tegelikult oli teema ministrile tuttav küll. Oli ju meediaettevõtte Trio LS üks asutaja Rein Lang 2001. aastal leheveergudel arvanud: „Ajakirjanike Liit peaks olema kutseliit, tsunft vms. Sest ajakirjanik on loovisikus, mitte pelgalt töövõtja, nagu [EALi esimees] Alaküla tahaks. Tõde on, et parimad ajakirjanikud on reeglina *freelancer*’id ja vabad inimesed.“⁹⁴

LLSi parandused võeti Riigikogus vastu 17. detsembril 2013, ikka ilma ajakirjanduse lisamiseta. Mõni päev hiljem nõudsid 18 loomeliitu, Ajakirjanike Liit lõpuks teiste seas, Rein Langi tagasiastumist kultuuriministri kohalt, sest viis, kuidas minister sekkus Sirbi peatoimetaja ametisse panekusse, polnud neile vastuvõetav ja usaldus kadus. „Täname ettepaneku eest!“ hüüskab vastu minister Lang, lisades kohe, et ega ta kõigi arvamustega arvestama ei pea, ja üleüldse, ega loomeliidud ei määra Eestis kõike,“ kirjeldas Eesti Päevaleht ministri kohtumist loomeliitude esindajatega.⁹⁵ Langi vaates polnud loomeliidud midagi enam ametiühingutest ja nende vajalikkus kaheldav.⁹⁶ Kultuuriministriks Lang siiski kauaks enam ei jäänud. Hetkeks õhnenud piir tun-

⁸⁸ Eesti Kultuuri Koda loomise ideega tuldi 15.01.2011 välja ühel kultuuriarutelul. Uue organisatsiooni eesmärgina nähti nii kultuuriteemade arvamusiidrite abil päevakorral hoidmist kui ka riigiinstantsidele partneriks olemist. - *Teatritasku monoloog* 8.02.2011. <http://teatritasku.ee/eesti-kultuuri-koda-asutatakse-22-veebruari/>.

Eesti Kultuuri Koda asutati 22. veebruaril 2011. aastal 52 kultuurinimese poolt. Vt Sibirts, H. (2011). Demokraatia konarlikul teel sündis Eesti Kultuuri Koda. - *Postimees*, 23. veebruar. <https://kultuur.postimees.ee/392928/demokraatia-konarlikul-teel-sundis-eesti-kultuuri-koda>. Koda liikmeks astus ka osa tunnustatud loomeliite.

⁸⁹ EALi kiri kultuurikomisjonile 13.11.2013: „Palume kultuurikomisjoni kaasa aidata Eesti Ajakirjanike Liidu tunnustamisele loomeliiduna ning lisada ajakirjandus loomealana ka Loovisikute ja loomeliitude seaduse uude redaktsiooni.“ EALi arhiiv.

⁹⁰ Riigikogu istung 15.11.2013. <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/201311151000>

⁹¹ Ibid.

⁹² Kultuurikomisjoni vastus EALile 23.12.2013. EALi arhiiv.

⁹³ Ibid.

⁹⁴ Lang, R. (2001). Kommentaar Allan Alaküla artiklile „Mul on unistus“. - *Sirp*, 4. mai. <https://www.sirp.ee/archive/2001/04.05.01/Sots/sots1-5.html>.

⁹⁵ Ibrus, K. (2013). Loomeliidud on oma sõna öelnud, järg on täna poliitikute käes. - *Eesti Päevaleht*, 21. november. <https://epl.delfi.ee/artikkel/67131714/loomeliidud-on-oma-sona-oelnud-jarg-on-tana-poliitikute-kaes>.

⁹⁶ Karulin, O. (2014). Kellele on õigus kultuuri eest kosta? - *Sirp*, 9. juuli. <https://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/2014-07-09-21-47-48/>.

nustatud ja tunnustamata loomeliitude vahel muutus taas endiselt tugevaks ning koostööst polnud rohkem juttugi.

EALi juhatus võttis aga ette katse algatada arutelu ajakirjanike loomingulisusest ja üldisemast defineerimisest. Seda viimast siis lootusega selgitada poliitikuilegi, kuidas eristada ajakirjanikku meediatöötajast ja muidu sõnaveeretajast. Otsiti nii juriidilist nõu justiitsministrilt⁹⁷ kui laiemat vaadet erinevatelt ajakirjanike ühendustelt ning kultuuriministeriumist. Viimase saamiseks korraldati 2014. aasta aprillis arutelu „Ajakirjanik – loomeinimene või tükitööline“, kus üheks arutajaks oli ka kultuuriminister Urve Tiidus, kes esitas ametlikuma vaate: „Arvamus, et ajakirjandus on loominguline valdkond, ei ole üldsusele väga vastuvõetav olnud. Kunstilooming on vajaduste loomine, mitte olemasolevate rahuldamine.“⁹⁸ See ei jäänud viimaseks katseks laia debatti tööle saada, aga suuremat tähelepanu EALi üritused siiski ei pälvinud, sest, nagu märkis Neeme Korv Saarte Hääles esimese arutelu eel: „Kahtlemata pole see pakilisim ja olulisim probleem Eesti Vabariigis, aga arutleda ikka võib.“⁹⁹

Mida võiks EAL pakkuda tunnustatud loomeliiduna sellist, mida praegu ei saa ja mida annaks ajakirjanduse loomealana seadusse lisamine, küsisid kultuuriministeriumi kantsler Paavo Nõgene ja ase-kantsler Raul Oreškin, kui EALi esindus detsembris 2014 taas ministriga kohtuma saabus.¹⁰⁰ See, et EALi jaoks ei ole tunnustamine ainuüksi raha ja sotsiaalsete garantiide küsimus, vaid just ajakirjanduse kui kultuurialasse suhtumise, ärina tegutsemise arusaamast eemaldumise teema, ei jõudnud kuigi hästi ei ametnike ega poliitikuteni. Kultuuriministri sõnul tuli loomeliidu ja loovisikute teemal rääkides endale aru anda, et tegemist on paljus raha ja selle ümberjagamise küsimusega.¹⁰¹ Liidu esindus saadeti ära lubadustega kaasata siiski vabakutselised ajakirjanikud edasistesse loovisiku olukorra uuringutesse. Aga lubaja ase-kantsler lahkus õige pea ametist.¹⁰² Aeg möödus, muutusi ei tulnud.

2017. aasta veebruaris otsustas liidu üks seniorliikmeist, Harri Treial, et juttu on palju olnud, aga tegusid mitte, ja et nüüd tuleb asi oma kätte võtta. Juhatus informeerimata asus ta kultuuriministeriumiga suhtlema, saamaks teada, mil moel loomeliiduna tunnustamise taotlust sisse saaks anda. Treial pörkas aga üsna ootuspäraselt ministeriumi kantsleri Seinaga vastu, kes selgitas vana asja – kui pole seaduses märgitud loovala, siis tõenäosus tunnustust saada on põhimõtteliselt olematu.¹⁰³ EALi esimees Meelis Süld sai veidi parema vastuse ehk lubaduse, et menetleda taotlust ju ikka võib, kuigi võiks pigem püüelda kompetentsikeskuse staatust.¹⁰⁴ Mida ministeriumi ametnik selle all silmas pidas, jäi ebaselgeks. Juhatus otsustas aga teha seda, mida juba mitu korda varemgi – esitada juunis veel ühe seadusemuudatuse taotluse, saavutamaks ajakirjanduse loovalana ja EALi loomeliiduna taastunnustamist.¹⁰⁵ Ettepanekuga kaasa antud seletuskirjas püüti ennetada seniseid eituse põhjuseid ja selgitada ajakirjanduse olemust kultuuri osana, mitte äritegevusena. „Ajakirjandus on teadaolevalt mõjuvõimas, selle abil saab luua ja langetada ka poliitikuid endid. Kuid peaks olema ju kõigi avalikes huvides, et selline mõju ei läheks üle ainult meedia ja ebameedia kätte, vaid jääks kvaliteetse ning loova ajakirjanduse mängumaaks. Seni on ka kardetud poliitikute seas, et kui avada seaduses muudatustele loovalad, siis hakkavad omale sama õigust nõudma igasugused alad ja loovisikute toetuse uks avatakse samuti põhimõtteliselt kõigile. Meie arvates ei looks ajakirjanduse toomine ametlikult tagasi kultuuri osaks ja loomealaks uut ala, vaid oleks vana, kõrvalejäetud tunnustamine.“¹⁰⁶ Veidi enam kui kuu hiljem saadud vastus oli lühike ja eitav. Selles öeldi, et kuigi loomeliidud ja loovisikute sotsiaalsed garantiid on väga oluline teema, nõuab iga muudatus laia arutelu ja seda hetkel plaanis korraldada ei ole. Lahendusi otsitakse vaid vabakutseliste loovisikute jaoks, olgu nad siis mõne loomeliidu liikmed või mitte.¹⁰⁷

Kuigi poliitiliselt tunnustatud loomeliit polnud

⁹⁷ EALi juhatusse protokoll nr 34/118, 17.04.2014. EALi arhiiv.

⁹⁸ Tiikmaa, H. (2014). Ettekanne „Loomingulisuse reguleeritud võimalikkusest ajakirjanikule“ konverentsil „Eesti akadeemiline ajakirjandusharidus 60 ja Juhan Peegel 95“. 16.05.2014, Tartu Ülikool.

⁹⁹ Korv, N. (2014). Suur maa, suured asjad: Ajakirjaniku alalised valikud. - *Saarte Hääle*, 25. aprill. <https://saartehaal.postimees.ee/6639801/suur-maa-suured-asjad-ajakirjaniku-alalised-valikud>.

¹⁰⁰ EALi juhatusse protokoll nr 6, 16.12.2014. EALi arhiiv.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Poevargusega vahele jäänud ministeriumi ase-kantsler lahkus ametist – *ERR*, 30. detsember 2014 <https://www.err.ee/527135/poevargusega-vahele-jaanud-ministeriumi-asekantsler-vabastati-ametist>.

¹⁰³ EALi juhatusse protokoll nr 27, 23.03.2017. EALi arhiiv.

¹⁰⁴ EALi juhatusse protokoll nr 28, 30.03.2017. EALi arhiiv.

¹⁰⁵ EALi pöördumine kultuuriministeriumi poole 15.06.2017. EALi arhiiv.

¹⁰⁶ EALi pöördumise seletuskiri kultuuriministeriumile 15.06.2017. EALi arhiiv.

¹⁰⁷ Kultuuriministeriumi vastus 28.07.2017. EALi arhiiv.

EAL endiselt, hakkas osa tunnustatud loomeliite nägema, et ajakirjanikel võiks siiski olla ka koht nende ühise laua taga. Vundament suhete parandamisele laoti 2017. aasta kevadel loomerahu pleenumi „Üksi oleme puud, koos aga mets“¹⁰⁸ organiseerimise ajal sõlmitud isiklike sidemetega ja sügisest sai Ajakirjanike Liit juba ka kutseid loomeliitude ühisaruteludele. Samal ajal läksid lahku enamiku loomeliitude ja Eesti Kultuuri Koja teed¹⁰⁹ ning kultuuriministeeriumiga kohtumiste korraldamine pidi hakkama külakorda ühelt loomeliidult teisele käima¹¹⁰. Et oma kuuluvust õigustada, võttis EAL loomeliitude ühenduse eestvedaja kohused 2018. aasta aprillis kuueks kuuks enda kanda. Ühtlasi asus liidu juhatus ellu viima strateegiat „Ceterum censeo Carthaginem esse delendam“¹¹¹ ehk tõstatama ajakirjanduse kui loovala tunnustamise vajadust võimalusel igal kohtumisel, kui selleks teiste teemade kõrval vähegi aega jäi. Eesmärgiga tilka haaval teha end kuuldavaks ja murendada vastuseisu. Tõsi, kõik loomeliidud ei soovinud Ajakirjanike Liitu kaasata ja nii jäeti EAL aeg-ajalt siiski kutsutute ringist välja.¹¹² Lõpuks, nagu ka varasematel kordadel¹¹³ jäi loomeliitude ühendus ja seega ka korralised kohtumised kultuuriministeeriumiga ühel hetkel mõnevõrra soiku, kuni mõni uus põletav mure või aktiivne eestvedaja asjad liikuma lükkas.

Tema põlgus jumalate vastu, viha surma vastu ja elukirg tõid talle selle kirjeldamatu vaeva, kus kogu olemus pingutab ei millegi saavutamiseks¹¹⁴

2019. aastal tähistas EAL saja aasta möödumist oma loomisest. Kultuuriminister Tõnis Lukas näis suhtuvat ajakirjandusse senisest vastutulelikumalt – Kultuuriministeerium eraldas liidule juubeliüritusteks projektitoetustki. 2020. aasta kevadel, kui pandeemia eriolukord tabas valusalt paljusid vabakutselisi, ka ajakirjanikke, pöördus EALi juhatus kultuuriministri

poole ettepanekuga laiendada loovisikute leevendatud toetusevõimalusi vähemalt ajutiseltki ka ajakirjanikele. „Eesti ajakirjandus on jõudnud olukorda, kus eluspüsimiseks on vaja ajutist riigipoolset abi, et täita oma olulist rolli eriolukorras ning informeerida elanikkonda kvaliteetselt ja faktipõhiselt. Kriisiperioodi ajakirjanduses on põhiorhk jooksvatel uudistel ja uudisteosakonnad töötavad väga suure koormuse all. Pikemad taustalood ja analüüsid, mis vajavad pike-maaegset info töötlemist ja uurimist, on praegu aga tagaplaanil ja sellega tegelevad ajakirjanikud ajutiselt või lõplikult jäänud tööta,¹¹⁵ seisis pöördumises. Ja muidugi, toetudes ministri enda sõnadele, et ajakirjandus on eesti kultuuri alustugesid ja seda tuleb hoida tegusa ning toimekana, tegi taas ettepaneku tuua ajakirjandus tagasi kultuurialade sekka, lisades see loovalana LL.Si.¹¹⁶ Kultuuriministeeriumist vastust kirjale ei tulnud ja toetusvõimalusi ka mitte. Tegelikult ei sobinud ajakirjanduslik töö toetuse-taotluse põhjenduseks loometegevusena ka näiteks kunstikriitikule.¹¹⁷

Liit informeeris kirjast ka Riigikogu kultuurikomisjoni, otsides sealtki tuge.¹¹⁸ Mida aga ei tulnud. „Ajakirjanduse sidumine loomeliidu kontseptsiooniga on keeruline nii sisuliselt kui õiguslikult. Kui piiritleda loomealana vaid kvaliteetajakirjandus, tekivad selgelt raskused kriteeriumide määramisel. Ajakirjaniku kui loovisiku ja vabakutselise loovisiku nõuete raamistikus kokkuleppimist raskendab ajakirjandusmaastiku laiaulatuslikkus (ajakirjandus ei piirdu ju vaid kirjutava poolega, lisanduvad tele- ja raadioajakirjanikud, *online* jt platvormide ajakirjanikud jne),¹¹⁹ leidis kultuurikomisjon uue probleemi-na. Lisaks ei olevat maailmas kombeks ajakirjanike ühendust loomeliiduna käsitada. Kui levinud muude loomealade liitude tunnustamine loomeliitudena on, seda ei märgitud.

Sügiseks oli Covid-19-st tingitud eriolukord taandunud tavaolukorraks, ja kuigi enamik kohtu-

¹⁰⁸ <http://vana.chaplin.ee/eesti/pleenum/index.htm>.

¹⁰⁹ EAL jäi Eesti Kultuuri Koja liikmeks kuni 2020 kevadeni.

¹¹⁰ Teede lahkumise põhjuseks oli loomeliitude rahulolematu Eesti Kultuuri Koja viisiga kultuuriministeeriumiga kohtumistel teemasid valida ning sõna anda. Loomeliitude hinnangul ei täitnud koda enam oma esialgset ülesannet neid esindada. 7.09.2017 tehti loomeliitude, EALi ja Teatriliidu ühisavaldusega kultuuriministeeriumile ettepanek, et edaspidi koordineeriks loomeliidud ise oma kohtumisi ja et neid võiks korraldada kaks korda aastas. Kadri Vaasi e-kiri mulle ja loomeliitude pöördumine 7.09.2017. EALi arhiiv.

¹¹¹ „Muide, ma arvan, et Kartaago tuleb hävitada“ – Cato Vanem kordas seda lauset iga oma kõne lõpus. Ütlus viitab mingi idee järjepidevale rõhutamisele, hoolimata teemast või hetkest.

¹¹² Nii jättis nt EALi kohtumistele kutsumata oma eestvedamise ajal 2020. aasta kevadel Kujundusgraafikute Liidu esimees Tiina Tammetalu.

¹¹³ Näiteks tegutses loomeliitude ümarlaud/seltsing 2005.–2006. aastal, taaslustus 2014. aastal ja uuesti 2017.

¹¹⁴ Camus, A. 2022, lk 142.

¹¹⁵ EALi pöördumine kultuuriministri poole 14.04.2020. EALi arhiiv.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Nt Eiche, K. (2021) Kas kunstikriitik teeb loometööd? - *Eesti Ekspress*, Areen, 11. september. <https://ekspress.delfi.ee/artikkel/92802753/kas-kunstikriitik-teeb-loometood>.

¹¹⁸ EALi kiri Riigikogu kultuurikomisjonile 24.04.2020. EALi arhiiv.

¹¹⁹ Kultuurikomisjoni vastus EALile 22.05.2020. Alla kirjutanud Aadu Must. EALi arhiiv.

misi toimus ikka veel pigem rohkem veebis kui reaalset, sai siiski ka näost näkku koosolekuid teha. Nii võttis EALi juhatus jälle küsida pääsu kultuuriministri palge ette ja sai selle tee mõni päev enne liidu uut kongressi ka jalge alla võtta. Eesmärk ikka jälle ajakirjanduse kui loovala eest rääkida ja eriti vabakutseliste ajakirjanike muret selgitada.

Minister Lukas kuulab ja lubas järele mõelda, kas midagi on võimalik teha ilma, et seadust peaks muutma hakkama. Sest seadusemuutus on pikk ja aeglane protsess, kus rohkem muutujaid, kui minister kontrollida suudab. EALi 30. kongressi hommikul, 30. oktoobril 2020 sain mina kui liidu esimees telefonikõne ja suulise lubaduse, et kui Ajakirjanike Liit esitab avalduse loomeliiduna tunnustamiseks, siis see tunnustus ka tuleb, sest kultuuriministeri juristid olid seda võimalikuks pidanud. Kongress aplodeeris uudisele ja kiitis vastuvaidlemata heaks juhatuse poolt alates kevadest igaks juhaks ettevalmistatud põhikirjamuutuse, mis lisas LLSis nõutud paragrahvid.

1. novembril 2020 läks teele EALi taotlus enda loomeliiduna taastunnustamiseks, kus, nagu seadus nõudis, märgiti ära ka liidu loovala – ajakirjandus, millel on kokkupuuteid mitmete tunnustatud loovaladega.¹²⁰ Püüdes ennetada varasemaid probleeme, selgitati ka, kuidas ajakirjandust eristada muust meediast või suvalisest kirjatükist, samuti seda, et EAL nagu iga muu loomeliit suudab eraldada terad sõkaldest ja et vabakutseliste arv, mis ehk 2005. aastal, kui seadust tehti, oligi väike, siis on nüüdseks kasvanud.¹²¹ Lootus, et sellest piisab ja protsess ei jää venima, oli muidugi naiivne.

Esimene saabunud vastus 13. novembrist informeeris juhatust, et seadus lubab kultuuriministeriumil nõuda lisaandmeid tõestuseks, et liidu liikmed ikka tegutsevad, ja et katse ajakirjandust loovalana käsitleda ei sobi seadusega kokku mitte¹²². Tegusate liikmete olemasolu tõestamine ei olnud see kõige keerulisem probleem, nagu ehk võis arvata ERRi kajastusest.¹²³ Vastamiseks jäetud paari nädalaga sai kokku 73 liikme loominguülevaated ja hiljem lisandus neid veel. Küll oli raskem seaduses tunnus-

tatud loomealade vahel valimine, sest esiteks ajakirjandus ju ikkagi puudus nimekirjast ning teiseks hakkaks valitud ala määrama seda, millise liikme looming läheb tegevusena arvesse ja millise mitte.

Kuigi audiovisuaalkunsti alla oleks liikmete tegevuse tõestusi ERRi osakonnast ehk lihtsam olnud koguda, siis pärast pikka kaalumist jäi EAL oma juurte juurde, see tähendab juhatus valis kirjanduse (publitsistika), et esindada võimalikult paljusid ajakirjanikke, sõltumata nende töö avaldamise tehnilisest platvormist.

26. novembril 2020 esitatud selgituse aluseks sai kirjanduse lai määratlus, mis ei piirdu vaid ilukirjandusega: „Kultuurilises mõttes on ilukirjandus ja ajakirjandus sama juure kaks võsu. Eesti keeles viitab sellele sarnane nimetuski. Ajalooliselt on meie kultuuris ajakirjandus ja ilukirjanduse käinud koos, loonud teineteist ja Eesti kultuuri. Kirjandus, selles nii ajakirjandus kui ka ilukirjandus, on kultuuri- ja suhtlusvälja osa, mis loob maailmapilti ja reflekteerib ühiskonda. [---] Ajakirjandus on looming läbi konkreetsuse, faktikirjandus, milles on võimalik käsitada elu probleeme uudsel moel ja samas väga täpselt, et mahtuda ära väikesesse tekstiruumi.¹²⁴

Oma lugu kirjutades peab ajakirjanik küll kinni faktidest, kuid ilma loomingulise lähenemiseta on faktid kuivad ja igavad, ei moodusta lugu, mida keegi tahaks läbi lugeda või ära kuulata-vaadata. Ka ajakirjanik peab suutma oma auditooriumit haarata ja selle huvi algusest lõpuni säilitada. Ka ajakirjandusliku teksti võtmeküsimus on loo voolavus algusest lõpuni, süžee ja narratiiv.¹²⁵

Juhatus selgitas ka, et on vale väita, nagu võiks ajakirjanik oma loominguga minna kas Kinoliitu või Kirjanike Liitu, sest oli seda järele kontrollinud. Esimene eeldab oma liikmetelt filmialast haridust või teoste registreerimist filmi andmebaasis, aga näiteks teledokumentaali sinna ei sobi, rääkimata spetsiifilisematest tele-raadio-veebi vormidest. Teine aga ei võta vastu publitsiste-dokumentaliste, vaid ainult ilukirjanikke või kirjandusteadlasi, kes üldiselt avaldavad ikka tavapäraseid raamatuid.¹²⁶

Kultuuriministerium võttis veebruari keskpai-

¹²⁰ EALi loomeliiduna taastunnustamise avaldus 1.11.2020. EALi arhiiv.

¹²¹ EALi loomeliiduna taastunnustamise seletuskiri 1.11.2020. EALi arhiiv.

¹²² Kultuuriministeriumi kiri EALi avalduse puudustest 13.11.2020. EALi arhiiv.

¹²³ EAL peab loomeliiduks saamiseks tõestama 50 tegevajakirjaniku olemasolu. *ERR*, 16. november 2020. <https://www.err.ee/1159528/eal-peab-loomeliiduks-saamiseks-toestama-50-tegevajakirjaniku-olemasolu>.

¹²⁴ Peegel, J. (1970). „Loomingu meetodika: loogiline ja psühholoogiline“ - Loengukursus via *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi Aastaraamat 2010/2011*. EAAS:Tartu, lk 140–143

¹²⁵ EALi loomeliiduna taastunnustamise avalduse täiendus – loomeala valiku selgitus 26.11.2020. EALi arhiiv

¹²⁶ *Ibid.*

gani lisaiega, et kõigest esitatust läbi närida.¹²⁷ 13. jaanuaril 2021 astus valitsus, mille kultuuriminister Tõnis Lukas oli, tagasi seoses Keskerakonnale esitatud altkäemaksukahtlustega. Valitsuse viimasel pressikonverentsil ütles Lukas: „Algatasin ka ajakirjanike liidule loomeliidu staatuse andmise, et ajakirjanike liidu liikmed saaksid samamoodi nagu teiste loome-liitude liikmed loomeliitude staatusest tulenevaid garantiisid, eeliseid ja võimalusi. See on eraldi selline eluvaldkond. Ja siin käib praegu ajakirjanike liiduga koostöös paberite vormistamine, et see staatus saaks siis seaduse järgi omandatud.“¹²⁸

26. jaanuaril asus ametisse uus valitsus ja selles uus kultuuriminister Anneli Ott. Veebruaris saabus kultuuriministeeriumi vastus liidu taotlusele. Selles alustati taas ajakirjanduse kui loovala sobimatuks kuulutamist: „Ajakirjanduse roll ühiskonnas on olla informatsiooni vaba liikumise tagaja, mis on kaunitele kunstidele Eesti Vabariigi põhiseaduse §38 omistatavast vabadusest erinev põhiõigus. Põhiseaduses viitab kunstivabaduse eraldi vabadusena kehtestamine üldise väljendusvabaduse kõrval selgelt tahte eristada kunstilist eneseväljendust muust väljendusvabadusest, tagades näiteks autori subjektiivsete tunnete väljendamise õiguse loomingu. [---] Kuigi nii kirjanduses kui ka ajakirjanduses võib keskne tegevus olla kirjutamine, lähtekohaks loomingu-line impulss laiemalt, saame siiski kindlalt väita, et neist üks on (kaunis) kunst ja teine mitte.“¹²⁹ Oodata-va äraütlemise põhjusena toodi välja ka, et EAL ei jää ilmselt esindama ainult kirjandust, sest osa liikmeist tegutseb (ja ka esitas loometöid) audiovisuaalses või veebimeedias. Üldse, ega tegelikult ju liit vajagi valdkonna huvide eest seismiseks loomeliiduna tunnustust, kuid soovi korral võib nädala jooksul veel vastu vaielda.¹³⁰

Seekord ei olnud liidu juhatus siiski valmis nii lihtsalt alla andma, seega küsis ta endalegi rohkem aega vastamiseks ja asus koguma nii lisainfot kui ka -toetust. Ja ka jagama. EALi naasnud Marianne Mikko võttis ette neljasilmakohtumise uue kultuuriministriga, kellega tal oli ühist poliitminevikku, et teda teemast ja liidu vaatenurgast detailsemalt teavitada.

Taas õiguskantsleri poole pöördumist loomeala teemal oli liidu juhatus kavandanud juba kevadel,

kuid selle oma mureks võtnud Mark Soosaarel jäi asi soiku ja siis lahkus ta juhatuselt. Ametliku pöördumise jaoks aega ei jätkunud, nii küsisin kohe peale ministeeriumi vastuse saamist lihtsalt õiguskantsleri arvamust Messengeri abil. Ülle Madise vastas mõne päeva pärast: „Meil parimad pead vaatased ja jõudsid järeldusele, et põhiseadus ei kohusta riiki Ajakirjanike Liidule loomeliidu staatust andma. Mõistagi tohib seda teha. [---] Loometegevust ei ole võimalik mõistlikult lõpuni defineerida. Toodi ka hulki igasuguseid näiteid eri valdkondadest, millega selgitati, et piir on ähmane.“¹³¹

Liidu juhatus palus oma taastunnustustootlust toetada ka teistel loomeliitudel. Kindla poolehoidu märgi ehk oma nime toetusavaldusele kirjutasid Eesti Kinoliit, Eesti Disainerite Liit, Eesti Kunstiteadlaste ja Kuraatorite Ühing, Eesti Kujundusgraafikute Liit, Eesti Näitlejate Liit, Eesti Tantsukunsti ja Tantsuhariduse Liit ning peale sisemisi konsultatsioone ka Eesti Esitajate Liit. Kindla ei ütlesid Eesti Lavastuskunstnike Liit, Eesti Arhitektide Liit ja Eesti Sisearhitektide Liit. Eesti Kirjanike Liit otsustas mitte toetada praegust taotlust, sest ei pidanud õigeks ajakirjanduse tulekut kirjanduse alla. Seitsmeteistkümnest tunnustatud loomeliidust kuus ei öelnud musta ega valget.

Küll aga asus EALi tunnustuse soovi toetama Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts, millega koos olime ju ka ajakirjanduse sihtkapitali eest võidelnud.¹³² 12. märtsil 2021 võttis EAASi koosolek vastu ja saatis kultuuriministeeriumile ning ka EALile pöördumise, kus rõhutati vajadust loomeala kui ajakirjanduse professionaalsuse ning autonoomia garandi järele.

„Toetame ja taotleme ajakirjaniku eriala tunnustamist loomingu-erialana seaduses nimetatud „kultuurilise loovuse“ mõttes. [---] Ajakirjaniku kui loovisiku rolli mõistmine ja tunnustamine muutub sotsiaalmeedia ja inforobotite ajastul eriti oluliseks. Samas on ka Eestis, nagu teistes arenenud demokraatlikes riikides, suurenenud vajadus luua ka ajakirjanikele võimalus tegutseda vabakutselistena, sõltumatutena väljaannete omanikest.“¹³³ Pöördumises toetati ka ajakirjanduse kui kirjanduse osa ilukirjanduse kõrval, sest mõlemad toetuvad

¹²⁷ Kultuuriministeeriumi kirjandusnõuniku Asta Trummali e-kiri EALile 14.12.2020. EALi arhiiv.

¹²⁸ Valitsuse pressikonverents 21.01.2021. <https://valitsus.ee/uudised/vabariigi-valitsuse-pressikonverents-21012021>.

¹²⁹ Kultuuriministeeriumi vastus 12.02.2021 Loomeliiduks tunnustamise taotlusest. Alla kirjutanud kantsler Tarvi Sits. EALi arhiiv.

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ Helle Tiikmaa ja Ülle Madise vestlus Messengeris. EALi arhiiv.

¹³² Vt Tiikmaa, H. 2018.

¹³³ EAASi pöördumine 12.03.2021. Eesti Akadeemiline Ajakirjanduse Selts toetab Eesti Ajakirjanike Liidu loomeliidu staatuse taastamist. EALi arhiiv.

samale loo jutustamise ja dialoogi alusele, samuti toetati ajakirjaniku loomevabaduse väidet.

„Põhiline erinevus on ajakirjanduse kiiremal ja otsesemal toimimisel poliitika tähendusväljal, mis teeb ajakirjanikutöö enam haavatavaks poliitilise ja ideoloogilise surve suhtes. Kuid ka see on üks kaalukaid põhjusi, miks vajab ajakirjanik loovisiku staatust, mis võimaldaks kaitsta oma loomevabadust vabakutselisena tegutsedes.“¹³⁴

EAL saatis oma vastuse ministriumile 16. märtsil. Vastus püüdis punkt punkti haaval näidata, miks keeldumine on vale, alustades seaduse eesmärgist ehk kultuurilise loovuse mõistest, mida reaalsuses seaduse rakendamisel alati eirati. Juhatus selgitas nii ajakirjaniku rolli kompleksust kui ka muutunud töösuhteid ehk vabakutselisuse kasvu ja ajakirjaniku loomevabadust:

„Heites ajakirjandusele loomingulisuse piirangu-na ette faktipõhisust ja eetikakoodeksi olemasolu, jätate märkamata sama koodeksi punkti 1.4 „Ajakirjanik vastutab oma sõnade ja loomingu eest. Ajakirjandusorganisatsioon kannab hoolt selle eest, et ei ilmuks ebatäpne, moonutatud või eksitav informatsioon“¹³⁵. Eetikakoodeks reguleerib ajakirjanduse materjalikogumist, suhteid allikatega ja mõningaid avaldamisreegleid, kuid ei määra, kuidas ajakirjanik loojana tegutseb, välja arvatud vastutuse oma töö eest. [---]

Kõigil platvormidel avaldatavate ajakirjanduslike teoste põhiline omadus on loomingulise teksti olemasolu ja kõik esitatud loomeülevaated on tekstiloojate ülevaated (mõnel juhul on tegemist ka pildiloominguga). Kui kirjandus on kindlates žanrites selgete loominguliste parameetritega kirjandustekstide loomine¹³⁶, siis sama kehtib ka ajakirjanduse kohta.¹³⁷ Rõhutati, et EAL tõesti tegutseb kutseala huvikaitsjana, sõltumata poliitilisest loomeliiduna tunnustamisest, kuid saaks seda tunnustatuna teha paremini, ja tehti ettepanek lisada loovalade nimekirja siiski ka ajakirjandus.¹³⁸ Samuti

pikenes loomeülevaadete nimekirja, sest vahepeal oli neid juurde tulnud.

Lõplik keelduv käskkiri ehk otsus saabus EALile 21. juunil 2021, põhjenduseks taas, et ajakirjandus ei kuulu ei kirjanduse ega kaunite kunstide alla ning et EALi liikmete loometöö ega valitud loovala ei vasta nõuetele: „EALi Kultuuriministriumile saadetud vastuskirjast tuleb selgelt ja läbivalt välja liidu enda seisukoht, et ajakirjandust tõlgendatakse kui iseseisvat elu- ja loomeala, mida soovitakse siduda kirjanduse loomealaga eelkõige soovist laiendada EALi liikmetele (ja LLSist lähtudes seeläbi ka kõigile ülejäänud vabakutselistele ajakirjanikele) LLSist tulenevaid tagatisi.“¹³⁹ Hiljem, augustis, kui EALi juhatuse delegatsioon järjekordselt kultuuriministriga kohtus, ütles Anneli Ott, et eelmise ministri antud suulised lubadused ei olnud talle siduvad.

Ministri käskkirja lõpus anti aga teada, et kultuuriministrium algatab LLSi muutmise väljatöötamise kavatsuse ning plaanib selle ettevalmistusse kaasata teiste seas ka Ajakirjanike Liidu.¹⁴⁰ Novembris esitles mõttekoda Praxis vabakutseliste loovisikute kurva olukorra uurimust ning väljatöötamise kavatsuse protsess kuulutati alanuks.¹⁴¹

Võttis siiski veel aastajagu, enne kui EALi esindajail õnnestus 2022. aasta suvel koos teiste loomeliitudega, aga ka mõnede mitte-nii-loominguliste organisatsioonidega kõrvuti laua taha saada ja pakkuda kultuuriministriumile kasutamiseks oma mõtteid, mida võiks paremas seaduses olla ja mida mitte.¹⁴² Järgnes vaikuseperiood, mille jooksul kultuuriministrium mõtteid haudus ja veel ühe uuringu¹⁴³ valmimist ootas. 2023. aasta märtsis lubas kunstide nõunik Maria-Kristiina Soomre, et kõik panustajad saavad ka valmivat kavatsust peagi näha, et siis peale koalitsioonileppe sõlmimist tegeliku tööga pihta hakata.¹⁴⁴

Kavatsust EAL näinud ei ole, aga koalitsioonileppe sõlmiti 10. aprillil, kus seitsmenda punktina on ka kirjas „Võtame eesmärgiks parandada loovisikute

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Eesti ajakirjanduseetikakoodeks. <https://www.asn.org.ee/koodeks.html>

¹³⁶ Asta Trummeli e-kiri vastuseks EALi pärimisele 14.02.2020. EALi arhiiv.

¹³⁷ EALi kiri 16.03.2021. Vastuväidet loomeliiduks tunnustamisest keeldumisele. EALi arhiiv.

¹³⁸ *Ibid.*

¹³⁹ Ministri käskkiri 21.06.2021. Loomeliiduna tunnustamisest keeldumine. Alla kirjutanud kultuuriminister Anneli Ott. EALi arhiiv.

¹⁴⁰ *Ibid.*

¹⁴¹ Kultuuriministrium pressiteade (2021). Vabakutseliste loovisikute olukord kinnistab toimetulekuprobleemid kaugemas tulevikus 26.10. <https://www.kul.ee/uudised/vabakutseliste-loovisikute-olukord-kinnistab-toimetulekuprobleemid-kaugemas-tulevikus>.

¹⁴² EALi poolt osalesid kultuuriministrium töötubades kahel korral autor kui EALi esimees ja korra EALi juhatuse aseesimees Ago Gaškov.

¹⁴³ Loometöö tasustamine Eestis ja loomepalkade mõju hindamine 2023. Civitta uuringu lõpparuanne. <file:///C:/Users/kasutaja/Downloads/Loomet%C3%B6C3%B6%20tasustamine%20-%20%C3%B5pparuanne%2003-09-23.pdf>.

¹⁴⁴ Maria-Kristiina Soomre e-kiri 7.03.2023. Helle Tiikmaa arhiiv.

sotsiaalsete garantiide süsteemi. Kaasajastame loovisikute ja loomeliitude seaduse“.¹⁴⁵

Sel tabamatul hetkel, kui inimene pöördub tagasi oma elu juurde, asub Sisyphos taas oma kaljurahnu kallale ja vaatab seoseta tegude rida, oma saatust, mille ta ise on loonud, mida ühendab tema mälu pilk¹⁴⁶

Heites pilku sündmuste arengule, on näha, et hoolimata sellest, kui sügavalt loomeliiduks olemise usku ta ka oli või ei olnud, on EALi iga esimees moel või teisel püüdnud saavutada ajakirjanduse loomealana LLSi lisamist, et avada teed loomeliiduna (taas)tunnustamisele. Kirjalike pöördumiste ajendiks oli enamasti mõni seadusemuudatuseks tehtav samm ehk põhimõtteliselt üritati hüpata liikuvale rongile. Suulise suhtluse ja lobitegevuse kohta andmeid napib, sest öeldud sõnadest ei jää ju sama jälge kui kirjutatust, aga edukust või pigem edutust saab hinnata muutmata seisukohtade alusel.

On silmatorkav, kuidas esimehe (harvemini terve juhatuse) tähelepanu liikumisel mingile muule teemale ajakirjanduse kui loovala kõrval või asemel EALi kui loomeliidu pürgimused takerduvad või ajutiselt üldse lõpevad. Kõige rohkem häirisid loomeliidu pürgimusi sisemised probleemid identiteedi ümber (loomeliidu ja ametiühingu rollide vastandamine) ning liidu finantsidega ja büroo (tegevjuhi) tegevusega seonduv. Põhjalikumalt tuleb sellest ja liidu ametiühingulise potentsiaali kasutamisest juttu

mõnel teisel korral.

Üks loomeliiduna tunnustamise võimalus, mis teoreetiliselt tekkis 2006. aastal, kui seadusse pandi, et ühel liidul võib esindatavaid loomealasisid olla mitu,¹⁴⁷ jäi märkamata. Samas on kahtlane, kas taotluse esitamise korral oleks jätkunud poliitilist ja ka ametkondlikku tahet positiivseks vastuseks. Poliitiline-ametkondlik tahe ajakirjandust toetada (välja arvatud kultuuriajakirjandus) on läbivalt olnud õhuke, üksikute isikute kanda. Laiemat toetust sellele mõttele leida on alati olnud keeruline, kui mitte võimatu. Selliseks arvamuseks annavad põhjust ka 2020.–2021. aastal tehtud taotlustele antud vastused ja eitav otsus ning LLSi ümbertegemiseks tehtud uuringu sihtrühm¹⁴⁸, kus taas piirduti nende loovaladega, mis praeguses seaduses juba sees. Küsimus, kas 2020. aastal oleks tugevam surve kultuuriminister Lukasele andnud kiirema vastuse EALi taotlusele ja positiivse tulemuse, jääb õhku. Nagu seegi, kas loomeliidu staatust, kui see õnnestunuks saada, oleks järgmise ministri ajal sobimatuna tühistama hakatud. Sellist pretsedenti küll ei ole.

Praegu on loovisikute ja loomeliitude seaduse ümbertegemine tõsiselt mõttes. Esmased konsultatsioonid on lõppenud ja pall kultuuriministeeriumi käes. Protsess pole siiski veel lõppenud, ja kuni see kestab, on võimalus, et midagi muutub. Kui meie, EAL, ja meie, ajakirjanikud, ka ise käed külge pane-

Kaljurahn veereb taas.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Koalitsioonilepe 2023–2027. Kultuur ja sport. <https://valitsus.ee/valitsuse-eesmargid-ja-tegevused/valitsemise-alused/koalitsioonilepe#kultuur>.

¹⁴⁶ Camus, A. 2022, lk 145.

¹⁴⁷ Seadusepügal muudeti tagasi vaid ühe loomeala nõudeliseks 2014. aastal, kui muudeti loovalade nimekirja ja kujutava kunsti alad ühendati kokku üheks nimetuseks. <https://www.riigiteataja.ee/akt/LLS>.

¹⁴⁸ Loometöö tasustamine Eestis ja loomepalkade mõju hindamine 2023. Civitta uuringu lõpparuanne. file:///C:/Users/kasutaja/Downloads/Loomet%C3%B6%C3%B6%20tasustamine%20-%20l%C3%B5pparuanne%2003-09-23.pdf.

¹⁴⁹ Camus, A. 2022, lk 145.

ВЕНЕКЕЕЛНЕ АЖАКИРЖАНДУС ЕЕСТИС

Eesti venekeelsete ajakirjanike infoallikate kasutamise eelistused

Ragne Kõuts-Klemm

Ajakirjanike tööd on Tartu Ülikooli teadlased uurinud aastakümneid. Käsitatud on nii ajakirjanduse professionaalset kultuuri üldisemalt kui ka kitsamalt konkreetseid valikuid ajakirjanduslikus töös. Seejuures ei ole enamasti eristatud eesti keeles ja vene keeles töötavaid ajakirjanikke ega võrreldud nende tööpõhimõtteid ning professionaalseid valikuid. 21. sajandil on tehtud vaid üksikud ainult venekeelseid ajakirjanikke hõlmavad uuringud: kaks doktoritööd¹ ja kaks magistritööd². Need kõik näitavad, et nii mitmeski mõttes toimivad venekeelsed ajakirjanikud professionaalselt samamoodi nagu eesti keeles töötavad ajakirjanikud, kuid nende töös on ka mitmeid spetsiifilisi aspekte.

See spetsiifika tuleneb toimimise kontekstist. Eesti venekeelne ajakirjandus on olnud pärast taasiseseisvumist keerulises olukorras. Kuna auditoorium on väike, on venekeelsetel toimetustel vähe ressursi Eesti elu mitmekesiseks ja kõikehõlmavaks kajastuseks. Samuti on olnud ebaselge vajadus venekeelse ajakirjanduse järele ja selle roll.³ Naaberrügi hõlpsasti kättesaadav meedia ei tee Eesti venekeelset meedial kontakti hoidmist ja tugevdamist Eesti

venekeelse auditooriumiga kergemaks. Venekeelsed ajakirjanikud tajuvad, et nende auditooriumil on nende tööle natuke teistsugused ootused kui eesti auditooriumil.⁴ Aga samad uuringud näitavad ka, et oma professionaalselt suhtumiselt ja valikutelt toimivad venekeelsed ajakirjanikud siiski suhteliselt samamoodi kui eesti keeles töötavad ajakirjanikud. Pigem eristuvad ajakirjanike hoiakud ja suhtumised mingil määral selle põhjal, kas nad töötavad avalik-õiguslikus või erameedias,⁵ kuid samasugust erinevust on täheldatud kõigi Eesti ajakirjanike hulgas.⁶

Tänaseks on venekeelne ajakirjandus loogiline osa Eesti ajakirjandusest. Selle kanalite süsteem on üsna rikkalik ja kujunenud on ka parem kontakt auditooriumiga. Auditooriumi hulgas on üsna suure usalduse ja jälgijaskonna saavutanud avalik-õiguslikud kanalid Raadio 4, ETV+ ja ERRi venekeelne uudisteportaal.⁷ Hästi loetavad on Delfi ja Postimehe venekeelsed uudisteportaalid ning majandushuvilisele nišiauditooriumile suunatud Delovõje Vedomosti. Paberil ilmuvad üleeestilised väljaanded nädalaleht MK-Estonia, kuukiri Estonskii Ekspress

Ülevaade tugineb Kultuuriministeeriumi tellimisel valminud analüüsile Eesti venekeelsete ajakirjanike valikutest avaliku sektori uudiste kajastamisel, mis valmis 2022. a lõpus, autoriteks Ragne Kõuts-Klemm, Mari-Liis Somelar ja Darja Maskin.

¹ Jakobson, V. (2002). Role of the Estonian Russian-language media in the integration of the Russian-speaking minority into Estonian society. Tampere Ülikool. <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/67197/951-44-5313-1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; Jufereva-Skuratovski, M. (2020) Russophone Journalists in Estonia: Redefinition of Professional Roles. Jyväskylä Ülikool.

² Tisler-Lavrentjev, A. (2021). Eesti venekeelsete ajakirjanike valikud Venemaa uudiste kajastamisel. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut <https://dspace.ut.ee/handle/10062/72605>.

Inno, N. (2022). Eesti venekeelne spordiajakirjandus ja selle eripärad Eesti meediamaastikul. Magistritöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut <https://dspace.ut.ee/handle/10062/82377>.

³ Jakobson, V. 2002.

⁴ Tisler-Lavrentjev, A. 2021; Inno, N. 2022.

⁵ Inno, N. 2022.

⁶ Aljas, R. (2012). Eesti ajakirjanike hinnangud ajakirjanduse aruandekohustuse ja vastutuse suhtes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut <http://hdl.handle.net/10062/25812>;

Somelar, M.-L. (2022). Saatejuhi roll demokraatliku arutelukultuuri edendamisel tele ja raadio arutelusaadetes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituut <http://hdl.handle.net/10062/82377>.

⁷ Jõesaar, A. (2022). Hinnangud infoallikate olulisusele ja usaldusväärsusele Baltimaades 2021. aastal. I. Ude ja P. Vihalem (toim). – *Eesti Akadeemilise Ajakirjanduse Seltsi aastaraamat 2021*, 32–36. EAAS Tartu: TÜ Kirjastus.

ning mitmed regionaalsed väljaanded, nagu Põhjarannik / Severnoje Poberežje, Narva ja Kirde-Eesti lehed (nt Narvskaja Gazeta). Olemas on ka mõned algupärased uudisteportaalid (nt Tribuna). Samuti levivad vene keeles omavalitsuste ja erakondade väljaanded (Stolitsa, Keskerakonna infoleht). Tele- ja raadiomaastik on samuti üsna rikkalik: Eestis tegutsemisloa saanud venekeelseid erateleprogramme on 22 (2022. a novembri seisuga, kokku tele tegutsemislube 42), venekeelseid eraradiojaamu kaheksa (november 2022, kokku raadio tegutsemislube 37).

Võib väita, et just viimasel kümnel aastal on venekeelse ajakirjanduse lõimetus ja kvaliteet kasvanud. Eesti suurimad meediakontsernid on panustanud venekeelsesse ajakirjandusse ja kõige tugevamad venekeelsed toimetused kuuluvadki suurte meediaorganisatsioonide Delfi Meedia, Postimees Grupi ja ERRi koosseisu. Venekeelne ajakirjanikkond on Eestis siiski suhteliselt väike, meediaorganisatsioonide kontaktilehtede alusel otsustades on neid kokku vähem kui 200 (1.09.2022 seisuga).

Suuremates meediaettevõtetes on investeeritud venekeelsete väljundite jaoks vajalikku töötajaskonda, mis on viinud ka parema kontaktini venekeelse elanikkonnaga.⁸ Ennast on õigustanud ETV+-i loomine, mis on alates koroonapandeemiast osutunud vajalikuks kanaliks venekeelse elanikkonna informeerimisel kohalikust elust. Eesti ja vene keeles töötavate ajakirjanike professionaalne kultuur on samuti lähenenud. Koroonapandeemia ajal tekkis erakordne võimalus näidata venekeelse ajakirjanduse võimekust pakkuda päevakajalist ja olulist infot. Venemaa-Ukraina sõja taustal on venekeelse ajakirjanduse suutlikkus äratada auditooriumis usaldust enda infopakumise suhtes eriti kriitiline. Just selles mitmete kriisidega seotud kontekstis on oluline küsida, milline on venekeelse ajakirjanduse võimekus vahendada venekeelsele elanikkonnale infot riigis ja ühiskonnas toimuva kohta.

- Kas ametkondlik info on venekeelsele ajakirjandusele kättesaadav?
- Milliseid probleeme näevad venekeelsed ajakirjanikud info kättesaadavuses ja milliseid lahendusi probleemidele pakuvad?

Neile küsimustele vastamiseks tugineme venekeelsete ajakirjanikega läbiviidud poolstruktureeritud intervjuudele (12 intervjuud eri meediakanalites

töötavate reporterite ja toimetajatega, intervjuueringi aeg okt–dets 2022. a).

Ajakirjanike infoallikate kasutamise eelistused

Ajakirjanike infohankimise praktikaid on eri maade kontekstis omajagu uuritud nii spetsiifiliste ajakirjandusvaldkondade (nt terviseajakirjandus) kui ka uudistemeedia kohta üldiselt. Ligi 90 uuringu tulemused on võtnud kokku Hertzum 2022. a ilmunud teadusartiklis⁹. Ta toob välja, et kui tavapäraselt hinnatakse infoallikaid selle alusel, kui kättesaadavad ja kvaliteetsed need on, siis infoallikate ajakirjanduslikule kasutusele on omased veel mõned lisakriteeriumid: eelistatakse kasutada 1) allikaid, mis esindaksid mitmekesiseid vaateid ja taustu; 2) allikaid, mis suudaksid pakkuda uudistesse n-ö valmistükke, mida saaks toimetamata tarvitada (nt sobiva pikkuse ja sisuga videolõik, asjakohane tsitaat vms); 3) ekspertallikaid, kes pigem esindaksid arvamusi ja mitte ainult kuivi fakte; 4) „ohutuid“ allikaid, nt kõrgeid riigiametnikke, kelle puhul võib arvata, et nende seisukohtadel on avalikkuses suurem kaal ja legitiimsus.

Temaatilisel võivad allikaeelistused oluliselt erineda, nt tervise valdkonnas on need teised kui poliitika valdkonnas. Reastades aga erinevate uuringute järeldusi, leiab Hertzum¹⁰, et väga sageli on kolme enim kasutatud allikagrupi hulgas teised meediakanalid. Viimaste puudus on aga see, et sel juhul ei suuda teemat „taaskasutav“ kanal lisada sellele väärtust. Kui spetsiifilist lisaväärtust ei suudeta pakkuda, siis ei eristu väljaanne teistest meediakanalitest ning tal on keeruline leida oma spetsiifilist auditooriumi. Samuti näitavad allikakasutuse uuringud, et pooltel juhtudel on enim kasutatav allikas ajakirjaniku jaoks internet – guugeldamine, ametlikud veebilehed, sotsiaalmeedia jms. Sõltuvalt teemast võivad kolm enim kasutatud allikat olla ka eksperdid, valitsusametnikud ja poliitikud, aga tihti võivad selleks olla ka pressiteated. Hertzum võtab uuringute järeldused kokku, öeldes, et sageli eelistatakse ametlikke allikaid valitsusväliste organisatsioonide või huvigruppide omadele, rääkimata tavakodanikest, kelle tõenäosus meediasse jõuda on pigem väike. Üldprintsibiina eelistatakse autoriteetsemaid, st hierarhias kõrgemal positsioonil allikaid, sest see annab väidetele suurema kaalu.

⁸ *Ibid.*; Kantar Emori meediakasutuse uuringud <https://www.kantaremor.ee/teenuse-kategooria/meediuuringud/>.

⁹ Hertzum, M. (2022). How do journalists seek information from sources? A systematic review. – *Information Processing & Management*, 59(6), 103087. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0306457322001881>.

¹⁰ *Ibid.*

Käsitleme järgnevalt venekeelsete ajakirjanike allikaelistusi Hertzumi pakutud analüüsikategooriatest lähtudes: info kättesaadavus, kvaliteet, autoriteet ja mitmekesisus ning sobivus meediumisse. Sellest loetelust puudub teoreetiliselt eristatud ohutuse kriteerium, sest seda intervjuudes ei esinenud. Ohutuse teema puudumine intervjuudes on mõistetav, sest ka pressivabaduse hinnangute alusel ei kaasne Eestis ajakirjanikutööga ohtu ajakirjanike elule ja tervisele. Samuti seletab seda intervjuude kitsam fookus eelkõige ametkondlikule infole, kuigi intervjuude käigus tuli sisse arutelu ka info üldise kättesaadavuse üle.

Infoallikate kättesaadavus

Info on olemuslikult erinev selles mõttes, kui palju peab ajakirjanik nägema vaeva selle kättesaamisega. Osa infost jõuab ise hõlpsasti ajakirjanikuni (*push-info*), teise pärast peab vaeva nägema (*pull-info*).

Push-infona võib käsitleda infot, mida avaliku sektori asutused ise aktiivselt pakuvad, saates pressiteateid, postitades sotsiaalmeedias või kirjutades helistades konkreetsetele ajakirjanikele ja toimetustele. Üldiselt hindavad intervjueritud venekeelsed ajakirjanikud ametkondade osa info jagamisel proaktiivseks, pigem on infot palju kui vähe. Sellise info kättesaamise puhul, mida ka ametkond ise tahab elanikkonnale edastada, ajakirjanikud probleeme esile ei too.

Pressiteated on ajakirjanikutöö loomulik osa. Kuigi nende suhtes ollakse pigem kriitilised, on need siiski kasulikud ja kasutatavad.

Pressiteateid tuleb palju, sealt on vähe võtta. Aga noh, need peavad olema, sest mõnikord leiab sealt ka olulist.

Veebilehed on autoriteetne allikas, mida vaadatakse regulaarselt üle, kuid mida saab kasutada erinevalt. Kõlama jääb seisukoht, et veebilehti kasutatakse siis, kui on rohkem aega. Kui on aga vaja saada infot kiiresti, siis eelistatakse otsesuhtlust ametnikuga.

Ma vaatan läbi ministeeriumide lehed (kuigi tavaliselt see, mis on veebilehel üleval, on juba saadetud meie postkasti pressiteate kujul) ja dokumentide registreid. Helistan ka ministeeriumidesse. On võimalik pea igaihele (poliitikule, ametnikule) helistada, Eesti on väike. Kui ei ole kiire, võib pressisekretäriaga ühendust võtta või saata oma küsimus või paluda leida sobivat

kõneisikut.

Pull-infoks võib liigitada kõik sellised teadmised, mille hankimise vajadust ajakirjanik tajub ja kus ta ise aktiivselt otsib ametkondlikku teavet. Sel juhul kontakteerutakse oma allikate võrgustikus olevate inimestega või otsitakse allika kontaktandmed kas ametkonna veebilehelt, küsitakse pressisekretärit või saadakse kolleegidelt samas toimetuses.

Meie peamine allikas on meie linnavalitsus ja linnavolikogu. Mõnikord piisab vestlusest kohalike ametnikega. Kui on vaja lisainfot, teed päringu vastavasse ministeeriumisse ja sellega pole eriti probleeme – haigekassa, terviseamet, päästeamet, politsei, kõik ametlikud kanalid vastavad väga kiiresti. Ka veebilehti jälgime, vaatame, mida huvitavat on Facebookis, mis puudutab meie linna. Sotsiaalmeedia on üldse viimasel ajal päris hea allikas. Kui töötad palju aastaid, siis on see protsess päris ladus. Kui tegelen konkreetse teemaga, näiteks korteriühistutega, majade renoveerimisega, siis külastan regulaarselt Kredexi veebilehte, kui tegelen ökoloogiaga, siis jälgin keskkonnaameti ja teiste asutuste lehti.

Mõnikord vastavad teatud ametiasutused aeglaselt, ei tehta lubatud, aga seda juhtub harva. Mõnikord küsitakse üle, milleks on teatud infot avaldada vaja, soovitatakse leida huvitavamaid teemasid. See juhtub siis, kui teema on ebamugav, keegi ei taha oma mainet rikkuda.

Ametkondadelt saadavat infot hinnatakse ja selle kasutamise üle otsustatakse tavapärase uudisväärtuse kriteeriumite alusel. Riigiasutustest tulevat infot hinnatakse pigem oluliseks ja vajalikuks. Intervjueritud ajakirjanike väitel peavad elanikud teadma, mida valitsus ja ametkonnad teevad, sest üldjuhul puudutab see paljusid inimesi.

Küll aga tõstasid intervjueritud ajakirjanikud probleemi, et ametkonnad või riigiasutused edastavad üldjuhul lühiteadaandeid, milles on faktid, aga puuduvad kommentaarid või selgitused otsuste või sündmuste tagamaade kohta. Sellist infot, mis selgitaks tausta või võimaldaks teate asetada konteksti, on nende sõnul palju raskem kätte saada. Siinkohal oli märgata, et tõlgenduse ja konteksti asetamisega töid rohkem probleeme esile need venekeelsed ajakirjanikud, kes hindasid enda kursisolekut Eesti eluga väiksemaks ja olid oma teadmiste suhtes ebakindlamad.

Infoallikate kvaliteet

Ametkondadelt saadavat infot hindavad intervjueritud ajakirjanikud kvaliteetseks. Selle all peavad nad silmas teabe usaldusväärsust ja tõesust – kvaliteetne on see info, mida saab usaldada. Sama tuuakse välja ka veebilehtede, dokumendiregistrite või statistika-ülevaadete puhul, leitakse, et ka seal on kvaliteetne info.

Teine arusaam kvaliteedist tuleb esile tõlkimise kontekstis – siin mõistetakse seda kui tõlkimise täpsust. Kui muidu mainivad ajakirjanikud probleeme sellega, et vene keelde tõlgitud info võib olla küsitava kvaliteediga, siis ametkondadelt ja riigilt saadavate venekeelsete pressiteadete puhul arvatakse, et nende tõlke kvaliteeti võib usaldada. See on n-ö ametlikult kontrollitud info, mis on eesti- ja venekeelses sõnastuses täpselt sama tähendusega.

[pressiteated vene keeles] See eelkõige lihtsustab tööd ja hoiab aega kokku, kui ei pea lihtsaid asju hakkama tõlkima, isegi hea oskuse juures läheb asju tõlkes kaduma.

Intervjueritute hulgas leidis ka ajakirjanikke, kes hindasid enda eesti keele oskust kriitiliselt. Nad saavad enda sõnul hakkama kirjaliku eestikeelse infoga, kuid raskused tekivad suulise keelega.

Minu suureks mureks on suuline eesti keel, kuigi kirjalikku keelt tean päris hästi. Kui tuleb visiidiga mingi minister ja tõlget ei ole, siis ma ei saa tema kõnet väga hästi jälgida. Raskused võivad tekkida, kui teema on keeruline või kui sa pöördusid valesse kohta, kus pole kompetentseid inimesi.

Seejuures aga ei arvata, et venekeelset infot peaksid edastama vaid vene emakeelega inimesed, igasugune vene keeles esitatud info tekitab usaldust. Valmisolekut vene keeles infot jagada tõlgendatakse kui märki valmiduse kohta suhelda, otsida venekeelse auditooriumiga kontakti. Intervjueritud ajakirjanikud olid arvamusel, et auditoorium hindab sellist valmisolekut.

Me võime muidugi tõlkida ja dubleerida, aga venekeelseid kõneisikuid on venekeelsetel vaatajatel lihtsam vastu võtta, siis tekib usaldus. Venekeelsed kõneisikud on olemas näiteks Päästeametis, mis on tähtis.

Me ei võta ajakirjanikega suhtlemist ja informeerimist vene keeles iseendast mõistetavana, see on pigem vedamine. Mis keeles pöörduakse

info saamiseks, sõltub igast konkreetsest ajakirjanikust. Meil on omaette reegel: kui helistame ametiasutusse, siis küsime, kas saab infot/intervjuud vene keeles, ja sealt alates võivad areneda erinevad stsenaariumid ja peab oskama töötada sellega, mida pakutakse. Mõnikord leitakse organisatsiooni seest vene keelt kõnelev kõneisik. Kui ei leita, siis me suhtleme eestikeelse isikuga ja tõlgime infot lühidalt (et tähtjaks jõuda). Kui venekeelne kõneisik on olemas, aga lihtsalt pole hetkel kättesaadav, siis pigem keeldume eestikeelsest infost, sest me lihtsalt ei jõua ära tõlkida.

Seega taandubki info kvaliteedi küsimus venekeelsete ajakirjanike puhul eelkõige tõlkimisele ja selle kvaliteedile. Äärmuslikul juhul, nt kui toimetusel ei ole aega teha kvaliteetset tõlget, võib materjal jääda avaldamata või tehakse sellest väga lühike ja pealiskaudne kokkuvõte.

Infoallikate autoriteet ja mitmekesisus

Ametkondlikke allikaid (asutuste veebilehed, sotsiaalmeedia, dokumendiregistrid, ametnikud ise) hinnatakse autoriteetseks. Autoriteetsuse annab info olulisus. Tuuakse välja, et ametkondlike allikate kaudu edastatavat võib usaldada ja sealt leitav on Eesti riigis elavale inimesele kindlasti oluline teada. Intervjueritud ajakirjanikud ei too ametkondliku infopakumise iseloomustamisel kordagi välja seda, et tegemist oleks info üleülduse või infomüraga.

Seevastu ametkondliku info mitmekesisuse puhul tuuakse välja mitmeid kitsaskohti. Ühe probleemina nähakse venekeelsete kõneisikute vähesust.

Sellel põhjal võiks olla rohkem inimesi, kes on valmis suhtlema ja kommentaare jagama vene keeles. On teemasid, kus otsime tükk aega taga inimest, kes oleks võimeline midagi üttelema. Probleem ei tundu olevat selles, et neid inimesi pole, aga pigem selles, et ei taheta.

Teine mitmekesisuse tagamise raskus tekib intervjueritud ajakirjanike arvates tihedast koostööst eestikeelsete toimetustega. Intervjueritud toovad välja, et suurtes meediamajades arutatakse päevateemad läbi toimetuste koosolekutel, kus osalevad ühiselt eesti- ja venekeelsed ajakirjanikud. Võib juhtuda, et nendel koosolekutel algatatakse teema eesti auditooriumi vaatevinklist ning sellest lähtuvalt seda ka kajastatakse. Kuna tööprotsesse püütakse optimeerida – nt üht teemat katab üks ajakirjanik

ja pärast tõlgitakse tema töö tulemus teise keelde –, siis jääb venekeelsete ajakirjanike arvates puudu venekeelsele auditooriumile huvipakkuv vaatenurk. Intervjueeritud ajakirjanikud leiavad, et sel juhul ei õigusta venekeelne ajakirjandus ennast. Nii mõnigi intervjueeritu arvas, et venekeelne uudismeedia peab pakkuma venekeelsele auditooriumile teemakäsitlust just nende perspektiivist lähtuvalt.

Me teeme eestikeelsetega kolleegidega tihedat koostööd. Aga niimoodi on uudised väga ühetahulised ning kui venekeelses elanikkonnas on konflikt, siis eesti ajakirjaniku perspektiiv ei pruugi aidata konfliktis selgust tuua.

Viimases punktis intervjueeritud ajakirjanike seisukohad aga lahknevad. Osa intervjueeritud pidas positiivseks, kui venekeelne auditoorium saab venekeelsest ajakirjandusest Eesti elust samasuguse pildi nagu eestikeelsest ajakirjandusest.

Võtetele sõidavad alati eesti- ja venekeelne meeskond koos. Mõlemad toimetused teevad sama teemat, mõnikord kajastame seda väga erinevat moodi: erinevatel inimestel on erinevad lähenemisviisid, arvamused, vaatenurgad. Olulisena tunduvad inimestele erinevad asjad.

Lahknevatest seisukohtadest eesti- ja venekeelsete ajakirjanike koostöö osas tuleb esile asjaolu, et venekeelsed ajakirjanikud tõlgendavad venekeelse ajakirjanduse rolli Eestis erinevalt. Üks osa ajakirjanikke tõlgendabki venekeelset ajakirjandust kui lihtsalt keele *põhjal* eristuvat väljundit, mille sisus ja diskursustes ei ole erinevusi, teine osa näeb vajadust pakkuda venekeelsele auditooriumile spetsiifilist vaatenurka, mis võtaks arvesse venekeelse elanikkonna kui etnilise vähemuse spetsiifilisi vajadusi Eestis. Lähtuvalt lahknevast arusaamast venekeelse ajakirjanduse rolli kohta tehakse ka erinevaid sisulikke.

Info esitamise viisi sobivus meediumisse

Intervjueeritud ajakirjanikud tõid välja ka selle, et üldiselt osatakse ametkondades suunata venekeelne ajakirjanik kõneisiku juurde, kes oskab teemat kommenteerida vene keeles. Info esitamise viisi sobitamisega meediumi nõuetele vastavaks on kõige vähem probleeme trüki- ja veebiajakirjanikel, rohkem sõltub kõneisikute olemasolust ja sobivusest raadio- ja teleajakirjanike töö. Just raadio puhul tõid intervjueeritud ajakirjanikud välja, et venekeelsete kõneisikute

ring on väike. Info edastamisel raadios on hea saada kommentaar vene keeles. Televisioonis see polegi nii suur probleem, sest tehnoloogia areng võimaldab hõlpsasti kasutada subtiitreid või kõneldud teksti tõlge peale lugeda.

Kokkuvõtteks

Intervjuud näitavad, et ametkondliku info kättesaadavuse ja kasutamisega ei näe vene keeles töötavad ajakirjanikud suuri probleeme. Ametkonnad jagavad ise piisavalt infot, nende poole pöördumisel on võimalik saada lisateavet. Samuti on ametkondade edastatav info kvaliteetne ja usaldusväärne, ning kui see on esitatud vene keeles, on seda võimalik ka kiirelt kasutada vastavalt ajakirjanduse kiirele töötempole. Ametkondadelt saadavat infot hinnatakse autoriteetseks. See esindab pigem riiklikke ja ühiselt kokkulepituid seisukohti ning ei ole mõne ametniku või muu isiku suva.

Kõige suuremad vajakajäämised info kättesaadavuses puudutavad selle mitmekesisust – faktiteabest vähem on kättesaadav tõlgendav-analüütiline info, ning juhul kui ajakirjanikul endal puudub piisav kontekstiteadmine, siis ei oska ta faktiteavet laiemasse konteksti paigutada. See viitab osa venekeelsete ajakirjanike Eesti ühiskonda lõimituse probleemidele.

Infoallikate kasutamisest rääkides kumasid intervjuudest läbi tänasele ajakirjanikutööle iseloomulikud probleemid – vähe aega ja inimesi, palju tööd. Venekeelsed ajakirjanikud teevad enda sõnul tihedat koostööd eesti kolleegidega, tihti on teemad ja vaatenurgad saanud algatuse eestikeelsete kolleegide hangitud infost ja nende teadmistest. Eesti keelest vene keelde tõlkimist on omajagu. Venekeelsed ajakirjanikud katavad laia paletti teemasid, ja kuna spetsialiseerumisvõimalused on vähesed, on nad sõltuvuses lihtsasti leitavast infost. Intervjueeritud ajakirjanikud tõid enesekriitiliselt välja selle, et venekeelses ajakirjanikkonnas on minimaalselt valmidust infot väärindada, seda analüütiliselt tõlgendada ja käsitleda venekeelsele auditooriumile omasest vaatepunktist. Sel põhjusel võib väita, et venekeelsed ajakirjanikud on ametkondliku info puhul suuremas sõltuvuses üksikute venekeelsete kõneisikute pakutavatest tõlgendustest.

Samas, kui tegutsetakse ajapiiranguga, lihtsustab venekeelsete kõneisikute kättesaadavus ajakirjanike tööd. Ajakirjanike endi sõnul on üldjuhul ametkondadel venekeelsed kõneisikud olemas ja nende juurde osatakse ka suunata. Samuti kujuneb ajakirjanikul igapäevase töö käigus kiirelt infoallikate võrgustik

ning nende poole pöörduakse vajaduse tekkimisel korduvalt. Mainitud kõneisikud tulevad siis ajakirjanikule appi koguma ka seda infot, mis laiendaks pressiteates või veebilehel esitatut.

Laiema taustaprobleemina tuli intervjuudest esile asjaolu, et venekeelses ajakirjanduses töötab palju ajakirjanikke, kes ei ole ajakirjandusharidusega, kelle tööpõhimõtted ei pruugi alati järgida ajakirjanikutöö professionaalseid kriteeriume (nt milliseid teemasid pidada oluliseks, mis on uudisväärtuslikud). Selle taga nähakse venekeelse ajakirjandushariduse puudumist. See on ka venekeelse ajakirjanduse järelkasvu probleem. Mitmed intervjuueeritud ajakirjanikud osutasid tõigale, et vene emakeelega noored ei oska piisavalt heal tasemel vene keelt selleks, et

teha ajakirjanikutööd. Nende hinnangul võib Eestis üleskasvanud noor küll mingil määral osata vene keelt kõneleda, aga kirjutamise kogemus võib olla nii napp, et kvaliteeti see ei taga.

Lisaks näitasid intervjuud, et erinevad teema- ja vaatenurga valikud tulenevad ajakirjanike erinevast arusaamast, milles seisneb venekeelse ajakirjanduse roll ühiskonnas. Kas venekeelne ajakirjandus on lihtsalt eesti ajakirjandus vene keeles või peaks see kuidagi spetsiifiliselt kõnetama venekeelset elanikkonda kui spetsiifiliste infovajadustega gruppi? Viimasel puhul peetakse vajalikuks lisada ametkondlike infole ka spetsiifiliselt venekeelset elanikkonda puudutav vaatenurk, aga selleni jõudmist takistavad sageli kiire töötempo ja vähesed ressursid.

Kuidas teevad kajastatavate sündmuste ja spordisaavutuste valikuid Eesti venekeelsed ajakirjanikud

Natalja Inno

Olles harjunud elama nii eesti- kui ka venekeelses informis, olen märganud erinevusi spordi uudiste kajastamisel ja spordiajakirjanike aktiivsusel. Seetõttu pean oluliseks nende lähemat analüütilist uurimist.

Sporti tehakse kogu maailmas ning tänu meediale on see muutunud globaalseks nähtuseks. Spordiajakirjandusest on saanud meediaorganisatsioonide oluline valdkond.

Eesti meediamaastiku huvitavaim eripära on eesti- ja venekeelse meediaturu koosseisestamine. Taasiseseisvumise ajast on Eesti meediaturul toimunud mitmed muutused ning meediamaastik on mitmekesistunud. Eesti ja vene emakeelega elanikkonna meediakanalite eelistused erinevad märgatavalt. Eesti vene emakeelega elanike tähelepanu pärast konkureerivad nii kohalik venekeelne meedia, Venemaa meedia kui ka Eesti eestikeelne meedia.¹

Minu pikaajaline töökogemus spordivaldkonnas näitab, et erinevate informisude eksisteerimine Eesti meediaturul on olnud takistuseks paljude oluliste sõnumite, pressiteadete ja persoonilugude venekeelsele meediatarbijale edastamisel. Jälgides nii eesti- kui ka venekeelset meediat, panin tähele, et vaatamata Eesti sportlaste suurtele saavutustele ja väga rikkalikule spordisündmuste kalendrile kirjutatakse venekeelsetes meediakanalites tihti ka Venemaa sportlaste saavutustest. Eesti venekeelsed ajakirjanikud intervjuerivad üsna sageli ainult vene keelt kõnelevaid Eesti sportlasi, jättes nii venekeelse meediatarbija ilma olulisest osast kohalikust spordiinfost. Kuid viimase integratsioonimonitooringu aruande andmetel² on vene keelt kõneleva elanik-

konna informeeritus Venemaast vähenenud ning Eesti venekeelsed kanalid muutunud Venemaa meediakanalitest usaldusväärsemaks.

Olen märganud tähelepanuväärseid erinevusi spordi uudiste kajastamisel vene- ja eestikeelses spordimeedias. Mitu viimase aasta Eesti spordi suursaavutust said venekeelsetes väljaannetes vähe kajastust või jäid kajastamata. (vt näiteid lk 113)

Eestis on spordiajakirjandus kindlasti midagi enam kui tulemuste ja võistluste ülevaadete esitamine. Siinsel spordiajakirjandusel on oluline roll ühiskonna sidususe ja elanike identiteedi kujundamisel. Ajakirjanikud tutvustavad Eesti ühiskonnale spordikangelasi ning vaatamata riigi väiksusele on Eesti spordil, mille üle uhkust tunda. Spordisaavutused on mõõdetavad ja võrreldavad ning kannavad positiivset sotsiaalset rolli.

Kui eestikeelsed spordiportaalid kajastavad välkkiirelt ja mitmete kordustega ka Eesti sportlaste väiksemaid võite, siis Eesti venekeelsetes kanalites on tihti nende saavutuste kõrval ka uudised Venemaa koondise koosseisu kindlaksmääramisest või sportlaste skandaalidest. Kas selliselt tahetakse tuua Eesti venekeelses informis rohkem neid, kes on harjunud tarbima venekeelseid uudiseid Venemaa meediakanalites? Kas võitlus klikkide eest muudab väheoluliseks Eesti sportlaste edulood, saavutused ja (väikesed) võidud?

Töö keskendus järgmistele uurimisküsimustele.

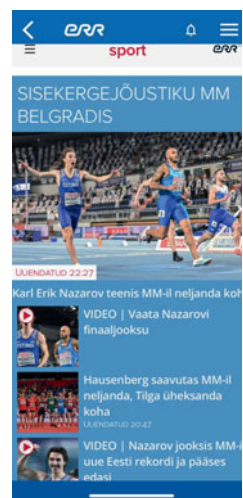
- Kuidas mõtestavad Eesti venekeelsed spordiajakirjanikud oma tööd venekeelses meedias?
- Millistest teguritest sõltub publitseeritavate

Artikkel põhineb 2022. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud magistritööl (juh Ragne Kõuts-Klemm). Vt <http://hdl.handle.net/10062/82377>.

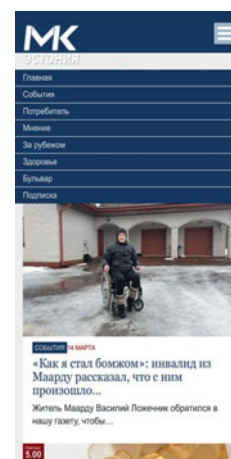
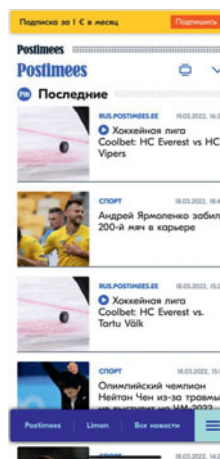
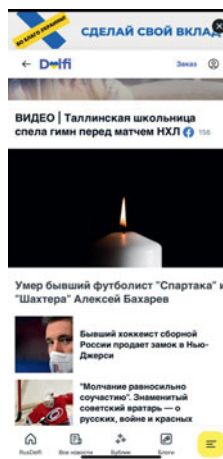
¹ Vt Vihalemm, T. ja Juzefovičs, J. (2020). Sense-making of Conflicting Political News among Baltic Russian-speaking Audiences. - *National Identities*, 23(2), 1–23.

² Seppel, K. (2020). Meedia ja infoväli. - Eesti ühiskonna integratsioonimonitooring 2020. 20 aastat lõimumisuuringuid Eestis, lk 76. Tallinn: Kultuuriministeerium. <https://www.kul.ee/eesti-integratsiooni-monitooring-2020>.

Joonis 1. Mõned näited spordiuudiste erinevast kajastusest eesti- ja venekeelsetes spordiportaalides.

Nazarovi ja Hausenbergi 4. kohad kergejõustiku sisemaailmameistrivõistlustel 20.03.2022
Eestikeelsete spordiuudiste portaalide kajastused

Nazarovi ja Hausenbergi 4.kohad kergejõustiku sisemaailmameistrivõistlustel 20.03.2022
Venekeelsete spordiuudiste portaalide kajastused

Kelly Sildaru Pekingi OM pronksmedal 15.02.2022
ERR vs ERR rus

venekeelsete spordiuudiste valik?

Uurimismeetod

Viisin ajavahemikul 1.04.–14.04.2022 läbi poolstruktureeritud intervjuud kuue Eesti spordist kirjutava venekeelse ajakirjanikuga. Vastajate valik hõlmas enamikku vene keeles spordiuudiseid kirjutavaid ajakirjanikke. Intervjuud toimusid vene ja eesti keeles. Ajakirjanikud esindasid kolme meediaorganisatsiooni:

- Eesti Rahvusringhäälingu venekeelne portaal, <https://rus.err.ee/>;
- Delfi venekeelne portaal, <https://rus.delfi.ee/>;
- Postimehe venekeelne portaal, <https://rus.postimees.ee/>.

Vaatlesin ka nende meediaorganisatsioonide struktuuri, sporditoimetuste olemasolu ja spordiajakirjanike arvu. Võrdlesin omavahel eesti- ja venekeelset portaali, et saada infot spordi olulisuse kohta nendes (vt tabel 1).

Uurimistöös keskendus poolstruktureeritud ekspertintervjuude kvalitatiivsele analüüsile. Kasutasin intervjuude transkriptsioonide uurimisel horisontaalset teemapõhist analüüsi (*cross-case analysis*). Abivahendiks oli intervjuude transkriptsiooni analüüsiprogramm MAXQDA, mis võimaldab omavahel siduda kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid andmeid.

Kuue ekspertintervjuu käigus saadud informat-

siooni analüüsimisel selgusid vastajate sarnasused ja erinevused ning koorusid välja venekeelsete spordiajakirjanike töö eripärad avalik-õiguslikes ja eraõiguslikes meediakanalites. Küsitletud spordiajakirjanikud olid avatud, avaldasid heatahtlikult ja positiivselt arvamusi ning jagasid kogemusi. Küsitletuist viiele olin varem ise intervjuud andnud.

Keskmiselt küsisin igas intervjuus 10-11 küsimust (intervjuukava nägi ette 14 küsimust). Mõne intervjuu puhul tekkis ajapuudus, mõned vastajad jäid *think-aloud* meetodi juures pikemalt jutustama ja arutama. Keskmiseks intervjuu pikkuseks kujunes 40 minutit.

Peamised tulemused

Millistest teguritest sõltub avaldatavate venekeelsete spordiuudiste valik?

Venekeelseid ajakirjanikke on Eestis vähe. Uurimuse tulemusena selgus, et valdavalt ei ole nad ka ametlikult spordiajakirjanikud, vaid kajastavad sporti muude teemade kõrvalt. Venekeelseid sporditoimetusi meediaorganisatsioonides ei eksisteeri.

Intervjueeritud ajakirjanikud töid esile, et eestlaste ja venelaste ajalooliselt väljakujunenud lemmikspordialade eelistused on mõnevõrra erinevad. Samuti vaatab venekeelne auditoorium harjumuspäraselt pigem Venemaa telekanaleid ja ei tunne Eesti sportlasi.

Avalik-õiguslikes ja eraõiguslikes kanalites tegut-

Tabel 1. Spordi alamlehe ja toimetuse olemasolu portaalides (2022. a seisuga)

Meediaorganisatsioon	Rubriigi SPORT olemasolu esilehel	Alamlehe SPORT olemasolu	Sporditoimetuse olemasolu	Spordiajakirjanike arv
AS Postimees Grupp				
https://www.postimees.ee/	Jah	https://sport.posti-mees.ee	Jah	8
https://rus.postimees.ee/	Jah	Ei	Ei	1
AS Ekspress Meedia				
https://www.delfi.ee/	Jah	https://sport.delfi.ee/	Jah	8
https://rus.delfi.ee/	Jah	Ei	Ei	1 (hetkel ei tööta)
Eesti Rahvusringhääling				
https://www.err.ee/	Jah	https://sport.err.ee/	Jah	14 (portaal 4, raadio 3, tele 7)
https://rus.err.ee/	Jah	Ei	Jah (ainult tele)	4 (portaal ja raadio 2, põhitöö kõrvalt, tele 2)

sevate ajakirjanike töö erinevustena võib välja tuua eesti- ja venekeelsete toimetuste koostöövalmidust ning -võimalusi. Avalik-õiguslikes kanalites on eesti- ja venekeelsete spordiajakirjanike vastastikune materjali kasutamine mõnevõrra levinum. Eraõiguslike kanalite puhul on koostöö vähene.

Avalik-õiguslikel kanalitel on sageli kohalikku sporditeemalist originaalmaterjali, mis inimressursi puudumise tõttu jääb kasutamata – ei jõuta monteerida, tõlkida, subtiitreid teha. Eraõiguslikes kanalites mõjutab spordiuudiste tegemist soov pakkuda huvitavat lugemist ja üldine klikkide jaht, isegi kui seda selgelt ei teadvustata. *Think-aloud* vaatluse meetodi kasutamine kinnitas oletust, et kommertsportaalide spordiajakirjanikud kalduvad kasutama „kollakama“ tooniga uudistepealkirju, soovides tõsta loetavust. Samas, mõlemas süsteemis usaldavad väljaannete ja toimetuste juhid oma venekeelseid spordiajakirjanikke täielikult. Eesti venekeelsete spordiuudiste sisu ja kajastatavad alad on otseselt seotud spordiajakirjanike eetiliste eelistuste ja subjektiivsete valikutega.

Kuidas mõtestavad Eesti venekeelsed ajakirjanikud oma tööd venekeelses meedias?

Eesti venekeelsed spordiajakirjanikud on motiveeritud Eesti sporti kajastama ning lähtuvad oma töös töökoha pakutavatest ressursidest ja võimalustest. Sõltuvalt sellest, kas spordiajakirjanik töötab avalik-õiguslikus või erakanalis, mõtestavad nad oma tööd mõneti erinevalt. Avalik-õigusliku kanali esindajad, püüdes kanali seatud raamides rääkida ainult Eesti ja rahvusvahelisest spordist laiemalt, töid väga selgelt välja argumendi, et „meie kanalites Venemaa spordist eraldi ei räägita“.

Vaatamata sellele, et osa venekeelsetest ajakirjanikest kirjutab spordist põhitöö kõrvalt, on neil tahe ja motivatsioon tegutseda Eesti meediamaaistikul. Kõik vastajad leidsid, et Eesti kohaliku spordi kajastamine on väga oluline ning tulevikus võiks rohkem näidata regionaalset sporti või kohalikke võistlusi. Samuti peavad venekeelsed spordiajakirjanikud tähtsaks venekeelsete sporditoimetuste loomist ja ressurside suurendamist. Ka algallikate kasutamise poolest erineb venekeelsete spordiuudiste tegemine eestikeelsetest. Materjali hangitakse tihti Venemaa originaalallikatest. Selliste materjalide kasutamine

säästab oluliselt aega, sest need ei vaja tõlkimist, toimetamist ega nende stilistika kohendamist. Sama järelduseni on jõudnud oma uurimistöös ka Tisler-Lavrentjev³ (2021), kelle uurimuse tulemusena selgus, et venekeelseid ajakirjanikke paneb Venemaa algallikaid kasutama info kättesaadavus emakeeles. Samas vähendab see oluliselt Eesti kohaliku spordi kajastamist ja hetkel mitte nii väga populaarsete sportlaste või noorsportlaste saavutuste esile toomist. Intervjuudest jäi mulje, et eraõiguslike kanalite esindajad oleksid tahtnud rohkem rääkida Eesti spordist, sportlastest ja nende edusammudest, kuid kommertseesmärkide täitmise tõttu liigub see soov tagaplaanile.

Kokkuvõtvaid järeldusi

Leian, et kuna venekeelne elanikkond ei ole homogeenne, on just spordimeedial suur potentsiaal tuua vene keelt kõnelev elanikkond kohalikku inforuumi.

Selleks et sport oleks venekeelsele elanikkonnale nähtavam, tuleks luua venekeelsed sporditoimetused ja ajakirjanike töökohad. Kohalikul venekeelsel elanikkonnal on huvi kohalike kanalite vastu⁴ ning oluline oleks see potentsiaal ära kasutada. Siin näen suurt rolli venekeelsel kanalil ETV+, mis on viimaste aastatega kasvatanud usaldusväärust kohaliku venekeelse elanikkonna seas.⁵ Samuti on see suureks väljakutseks Postimees Grupile, kus üritatakse pakuda vene keelt kõnelevale elanikkonnale meeelahutust kanali Duo 7 kaudu.

Läbiviidud intervjuud näitavad, et Eesti venekeelsetel spordiajakirjanikel on autonoomne käitumismuster, vabad käed teemade ja allikate valikul ning ka sisu tootmisel, lisaks on olemas meediaorganisatsioonide juhtide usaldus nende valikute suhtes.

Kui eraõiguslike kanalite venekeelsed spordiajakirjanikud sõltuvad lugeja huvist ja klikkide jahist, siis avalik-õiguslikud kanalid võiks rohkem panustada sportlaste tutvustamisse, edulugude kirjutamisse ja laiemalt kirjeldada Eesti sportlaste saavutusi.

Hea võimalus luua väiksemate kuludega uudisväärtuslik originaalsisu nii eesti- kui venekeelsetele spordiuudistele on toimetuste suurem koostöö, materjalide dubleerimine. Sellist dubleerimist on hetkel paraku üsna vähe.⁶ Leian, et ühe väljaande eesti- ja venekeelsete toimetuste parem koostöö

³ Tisler-Lavrentjev, A. (2021). Eesti venekeelsete ajakirjanike valikud Venemaa uudiste kajastamisel. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut. Magistritöö. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/72605>.

⁴ Vt Kõuts-Klemm, R. (2021). Ragne Kõuts-Klemm: koroonainfo levimisest venekeelse elanikkonna seas. - ERR, 3. märts. <https://www.err.ee/1608128896/ragne-kouts-klemm-koroonainfo-levimisest-venekeelse-elanikkonna-seas>.

⁵ Vt Seppel, K. 2020.

⁶ Luuk, M. (2022). Autori intervjuu 2.04.2022.

aitaks leevendada venekeelsete ajakirjanike ressursipuudust ning parandada kohaliku spordielu kajastamist.

Eesti venekeelse elanikkonna teadlikkust ja informeeritust saab mõjutada ja muuta Eestis tegutsevate vene keelt kõnelevate ajakirjanike abil. Eesti venekeelset spordimeediat mõjutab, et üldise res-

sursipuuduse tõttu ei ole eraldi venekeelseid sporditoimetusi. Ent Eesti meedial on võimas potentsiaal ühiskonna lõimumises, seda eriti spordivaldkonnas, kus kõik on ühise eesmärgi ja riigi nimel väljas. Sport on ülitugev ühiskonna lõimija ning ühtekuuluvustunnet kasvatav valdkond.

TELEAUDITOURIUMI MÕÕTMINE

Digiajastu teleauditooriumi mitme- dimensionaalne mõõtmine ERRI audiovisuaalse programmi näitel

Raul Lobanov

Televisioon on viimastel kümnenditel seisnud silmitsi põhjalike muutustega. Audiovisuaalse sisu pakumise suurenemine, järelvaatamise võimaluste levik, sotsiaalmeedia võidukäik ning voogedastuse edu on põhjustanud reaalajas toimuva televaatamise vähenemise.¹ Auditoorium on üha enam killustunud nii tarbitava sisu, vaatamiseks kasutatavate seadmete kui ka tarbimiskoha ja -aja järgi. On toimunud üleminek pakumispõhistelt nõudluspõhistele turgudele, mis väljendub digimeedia kiires arengus ning traditsioonilise ja uue meedia vaheliste piiride hägustumises.²

Kõik nimetatud muutused on esitanud väljakutse ka teleauditooriumi mõõtmisele. On tõstatatud küsimus, kuidas suudab valimipõhine telekavast lähtuv ja elutoakeskne mõõdikuuring kaasaegset teleauditooriumit kirjeldada.

Samal ajal on meediatööstuses toimunud ulatuslik andmestumine. Kasvanud on huvi kasutada vaatajate ja sisu kohta käivaid digiandmeid,³ mille analüüsi kaudu oma sisuloomet erinevate sihtrühmadega paremini vastavusse viia ja seeläbi meediaturul edukamalt konkureerida.⁴

Võib aga eeldada, et erinevate mõõtmismetodite ja andmetüüpide kasutamine annab eristu-

vaid tulemusi, mida on keerukas üldistada. Nii ongi tuvastatud, et näiteks mõõdikuuringu ja sotsiaalmeedia andmete põhjal saadud telereitingud erinevad olulisel määral.⁵ Samuti on täheldatud erinevusi sama audiovisuaalse sisu edus televisioonis ja voogedastusplatvormidel.⁶ Erinevate vaatamisvõimaluste võrdlev analüüs võiks aga just seetõttu anda oluliselt mitmekülgsema pildi kaasaegsest teleauditooriumist ning hõlbustada killustunud auditooriumi mõistmist.

Andmete kombineeritud kasutamine viib omakorda uute uurimisküsimusteni, mis seavad keskele kohale suhted auditooriumi, sisu tüüpide, erinevate platvormide ja seadmete omaduste⁷ ning tarbimis- ja kultuurikonteksti vahel⁸.

Hagi Šein on oma digiajastu teleraamatus öelnud, et järelvaatamise kasv on tuleviku telekorralduse huvitavamaid küsimusi. Samuti leiab ta, et teleauditooriumi mõõdikuuringust välja jääva digiplatvormidel toimuva vaatamise mõistmiseks on vaja uusi usaldusväärseid mõõtmisvahendeid ja meetodeid.⁹

Sellesse arengusse püüdsin panustada ka oma magistritööga, mille keskmeks oli Eesti Rahvusringhäälingu (ERR) audiovisuaalse programmi vaada-

Artikli aluseks on TLÜ Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis 2022. a kaitstud magistritöö (juh Indrek Ibrus).

¹ Napoli, P. M. (2012). Audience Evolution and the Future of Audience Research. - *The International Journal on Media Management*, 14, 79–97. <https://doi.org/10.1080/14241277.2012.675753>.

² Galik, M. ja Vogl, A. (2015). Pluralism of Media Types and Media Genres. - P. Valcke, M. Sükösd ja R. G. Picard (Toim). *Media Pluralism and Diversity. Concepts, Risks and Global Trends*, lk 67–81. Palgrave MacMillan.

³ Kelly, J. P. (2019). Television by the numbers: The challenges of audience measurement in the age of Big Data. - *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, 25(1), 113–132. <https://doi.org/10.1177/1354856517700854>.

⁴ Arsenault, A. H. (2017). The datafication of media: Big data and the media industries. - *International Journal of Media & Cultural Politics*, 13(1+2), 7–24. https://doi.org/10.1386/macp.13.1-2.7_1.

⁵ Kosterich, A. (2016). Reconfiguring the „Hits“: The New Portrait of Television Program Success in an Era of Big Data. - *International Journal on Media Management*, 18(1), 43–58. <https://doi.org/10.1080/14241277.2016.1166431>.

⁶ Neira, E., Clares-Gavilán, J. ja Sánchez-Navarro, J. (2021). New audience dimensions in streaming platforms: the second life of Money heist on Netflix as a case study. - *Profesional de la información*, 30(1), 1–17. <https://doi.org/10.3145/epi.2021.ene.13>.

⁷ Napoli, P. M. 2012.

⁸ Portilla, I. (2015). Television Audience Measurement: Proposals of the Industry in the Era of Digitalization. - *Tripodos*, 36, 75–92. http://www.tripodos.com/index.php/Facultat_Comunicacio_Blanquerna/article/view/243/202.

⁹ Šein, H. (2021). Digiajastu teleraamat. Digiajastu televisioon Eestis 2000–2020. Tallinn: Hagi Šein.

tavuse võrdlev analüüs erinevate vaatamisviiside lõikes.

Möödikuuringu väljakutsed digiteerunud telemaastikul

Juba enne digiajastut kritiseeriti möödikuuringu keskendumist üksnes kodustele teleritele. Paljud ekraanid paiknevad avalikus ruumis¹⁰ ja ajuti võib nende ette koguneda märkimisväärne vaatajaskond¹¹. Varasem möötmata ekraanide hulk pole aga võrreldav mobiilsete ekraanide hulga plahvatusliku kasvuga digiajastul. Samas on möödikuuring jäänud ikka valdavalt kodu- ja telerikeskseks.

Ekraanide arvu suurenemisega samaaegselt kasvavad mittelinearse televaatamise maht jättis suureneva osa vaatamisest möötmata ning möödikuuringu metoodika vastav muutmine oli paratamatu.¹² Tuleb aga rõhutada, et Eestis 2014. aastast toimuva järelvaatamise möötmisega kaetakse vaid teleri vahendusel toimuv järelvaatamine. Teiste seadmete kasutamine möödikuuringu numbrites ei kajastu.

Traditsiooniliste reitingute täpsust on vähenetanud ka telesisu mahu suurenemine,¹³ mis tekitab auditooriumi eelistustes „pika saba“ efekti. See tähendab, et suure vaatajaskonnaga kanalid on koondunud üheks juhtklastriks. Sellele järgnevad kanalid, millel igapäev eraldi on väike auditoorium, kuid mis koos võivad moodustada suurema vaatajaskonna kui väheste kanalitega juhtklastriks.¹⁴ Nii näiteks oli 2022. aasta jaanuaris kolme suure Eesti telekanali (ETV, Kanal 2 ja TV3) osakaal vaatamisajast 32,2%, ülejäänud 31 möödetatavat kanalit haarasid enda alla 28,4% vaatamisajast ning 26,8% vaatamisajast kuulus kanalitele, mida möödikuuring ei kata.¹⁵ „Pika saba“ möötmise eeldaks palju suuremate ja vaatamiseelistuste suhtes enam esinduslike valimite loomist. See pole aga suurte kulude tõttu mõistlik.¹⁶

Ekraanide ja sisu paljususega on kaasa toonud ka

erineva meediasisu samaaegse tarbimine erinevatel ekraanidel.¹⁷ Mitmikokraanide ajastul on seetõttu kasvanud kahtlus selle suhtes, kuidas väljendab möödikuuring vaatajate tähelepanu ja telesisu tege-likku jälgimist.¹⁸

Uued teleauditooriumi möötmise võimalused

Nagu eespool mainitud, on meedia andmestumine toonud kaasa uusi auditooriumi möötmise võimalusi. Ometi pole neist ükski veatu ning ei suuda möödikuuringut piisava usaldusväarsusega asendada. Laskumata uute meetodite eeliste ja puuduste detailsesse kirjeldusesse, tasub ehk siiski markeerida peamised probleemid, millega uued möötmisviisid silmitsi seisavad.

Sotsiaalmeedia andmetel baseeruvate möödikuuringe eesmärgiks on haarata vaatajaskonna interaktiivse kommunikatsiooni kihte, mis digiajastueelsel ajal varjatuks jäid.¹⁹ Sotsiaalmeedia andmetele tuginevad möödikuuringud tõstavadki esile telesisu, millele reageerimise määr (postitused, meeldimised, kommentaarid, jagamised jne) on sotsiaalmeedias kõrge. Uue mudeli eelisena võib esile tõsta selle võimet tuvastada möödikuuringuga võrreldes rohkem programme, žanreid ning kanaleid.²⁰ Samas on aga selgunud, et sotsiaalmeedias reageerimise määr on kõrgem otseülekannete ja *reality*-tüüpi telesisu ning madalam lavastusliku sisu puhul. Samuti on reageerimise määr oluliselt erinev vanusegrupiti, olles kaldu nooremate ja digiteadlikumate vaatajagruppide poole.²¹

Digiajastul on iga tele- või muud audiovisuaalset sisu pakkuva veebilehe või rakenduse kasutamise kohta vastava teenuse haldajal serveriandmete kaudu hea ja täpne ülevaade.²² Kuna möödetatavateks ühikuteks on teenuse kasutuspunktid (veebilehitseja või rakendus), pole sellised andmed aga seostatavad kasutajate sotsiaaldemograafiliste profiilidega²³ ega

¹⁰ Hessler, J. (2021). Peoplemeter Technologies and the Biometric Turn in Audience Measurement. - *Television & New Media*, 22(4), 400–419. <https://doi.org/10.1177/1527476419879415>.

¹¹ Bourdon, J. ja Meadel, C. (2011). Inside television audience measurement: Deconstructing the ratings machine. - *Media, Culture & Society*, 33(5), 791–800. <https://doi.org/10.1177/0163443711404739>.

¹² Portilla, I. 2015.

¹³ Napoli, P. M. 2012.

¹⁴ Anderson, C. (2006). The long tail: Why the future of business is selling less of more. New York: Hyperion.

¹⁵ Kantar Emor (2022). Teleauditooriumi ülevaade. Kasutatud 27.03.2022. <https://www.kantaremor.ee/teleauditooriumi-ulevaade/>.

¹⁶ Nelson, J. L. ja Webster, J. G. (2016). Audience Currencies in the Age of Big Data. - *International Journal on Media Management*. 18(1), 9–24. <https://doi.org/10.1080/14241277.2016.1166430>.

¹⁷ Angell, R., Gorton, M., Sauer, J., Bottomley, P. ja White, J. (2016). Don't Distract Me When I'm Media Multitasking: Toward a Theory for Raising Advertising Recall and Recognition. - *Journal of Advertising*, 45(2), 1–13. <https://doi.org/10.1080/00913367.2015.1130665>.

¹⁸ Portilla, I. 2015.

¹⁹ Napoli, P. M. 2012.

²⁰ Kosterich, A. 2016.

²¹ Kelly, J. P. 2019.

²² Mytton, G., Diem, P., ja van Dam, P. H. (2016). Media Audience Research. A Guide for Professionals. New Delhi: SAGE Publications.

²³ Napoli, P. M. 2012.

ka kasutajate arvuga²⁴. Pole teada, kui palju vaatajaid ühe kasutuspunkti taga realselt on. Sama probleemiga põrkub telesisu tarbimise mõõtmine digibokside kaudu. Taas kerkib esile tõdemus, et mõõdetavaks ühikuks pole vaataja, vaid seade.²⁵ Samuti on digibokside kaudu mõõdetavad vaatamisandmed killustunud paljude teleteenuse pakkujate vahel.

Samaaegselt püütakse mõõdikuuringut muuta mobiilseks, sidudes mõõteseadme elutoas paikneva teleri asemel konkreetse inimesega. Sel juhul saab sisu tarbimist mõõta asukohast ja seadme sõltumatult.²⁶ Mobiilse mõõdikuuringu puhul jääb aga endiselt probleemiks sisu paljusus. Mõõdikuuring võrdleb tarbitava telesisu heli vaid kindlate serverisse salvestatud heliribadega.²⁷ Laiema sisutuvastuse võimaldamiseks tuleks välja töötada kõigile sisuloojatele avatud identifikaatorite standard, mille osas puudub aga seni konsensus.²⁸

Vaatamata kirjeldatud puudustele näitavad uued teleauditooriumi mõõtmismeetodid, et telesisu edukust saab käsitleda senisest erinevalt ja võrdlevalt.²⁹ Uued meetodid ei asenda vanu, kuid pakuvad uusi auditooriumi mõistmise perspektiive³⁰ ja laiendavad telesisu edukuse kontseptsioone³¹.

Seetõttu on paralleelselt arenevaks suunaks multidimensionaalsed uuringud, mille puhul kaasatakse uuringusse hulk erinevaid andmeallikaid ja -tüüpe.³² Multidimensionaalsed uuringud püüavad kombineerida ja võrrelda erinevaid passiivselt kogutud teenuste kasutusandmeid valimipõhiste meetoditega saadud andmetega. Selline käsitusviis aitab paremini mõista, kuidas kasutajate vaatamiseelised üle paljude ekraanide on seotud kultuuriliste (sisu) ja tehnoloogiliste (platvormide) omadustega.

Fookuse valik ja uurimisviis

Magistritöö empiirilise uuringu eesmärgiks oli multidimensionaalse võrdleva analüüsi käigus tuvastada ja kirjeldada ERRi audiovisuaalse programmi vaatamiseelise erinevate vaatamisviiside kaupa. Analüüs kombineerib kolme aspekti: erinevad vaatamisviisid, audiovisuaalse sisu populaarsus ja sisu iseloomusta-

vad metaandmed.

Neli uuritavat vaatamisviisi olid telerist otsevaatamine, veebist otsevaatamine, telerist järelvaatamine ja voogedastusteenuse Jupiter vaatamine. Telerist otsevaatamise puhul on tegemist valdavalt elutoakeskse ning telekavast lähtuva vaatamisviisiga. Veebist otsevaatamine suurendab vaatamiseks kasutatavate seadmete hulka ning vabastab elutoakesksusest, kuid lähtub siiski telekavast. Telerist järelvaatamine lähtub samuti telekavast, kuid võimaldab vaadata programmi valida ja vaatamist 14 päeva jooksul sobivale hetkele lükata. Voogedastus on aga ajast ja kohast sõltumatu teenus, kus vaataja saab erinevatel seadmetel paljude pakkumiste seast koostada oma soovidest ja huvidest lähtuva valiku. Voogedastuse puhul on oluline, et sisu pikk ajaline kättesaadavus ja temaatiline esitus aitavad konkreetset sisul jõuda paljude huvitatud vaatajateni.³³

Multidimensionaalsele uuringule omaselt kasutasin erinevatest allikatest pärinevaid andmeid. Telerist otse- ja järelvaatamise andmed pärinevad Kantar Emori teleauditooriumi mõõdikuuringust. Voogedastuse andmed pärinevad ERRi veebiteenuste serveriandmetest. Kasutatud on 2021. aasta andmeid.

Populaarse sisu tuvastamiseks moodustasin mõõdikuuringu ja serveriandmete alusel kõigi nelja vaatamisviisi jaoks kolmekümne enim vaatajaid kogunud saate, filmi ja sarja edetabelid (TOP 30) iga 2021. aasta nädala kohta.

Igale edetabelitesse jõudnud sisunimetusele lisasin täiendava seda iseloomustava kategooriana andmed žanri, päritolu, tootmisaasta ja esmaeetri kanali kohta. Sisu kirjeldavad metaandmed pärinevad ERRi audiovisuaalse sisu andmebaasist Provys TVoffice.

Analüüsi teostamisel kasutasin protsentjaotusi, sagedusi, keskmiseid ja Student t-teste ning Hirschmann-Herfindahli indeksi (HHI) väärtusi.

Peamised tulemused

Vaatamisviiside TOP 30 edetabelites esines kokku 1010 sisunimetust. Kõigi nelja vaatamisviisi edeta-

²⁴ Mytton, G., Diem, P., ja van Dam, P. H. (2016). *Media Audience Research. A Guide for Professionals*. New Delhi: SAGE Publications.

²⁵ Portilla, I. 2015.

²⁶ Hessler, J. (2021). Peoplemeter Technologies and the Biometric Turn in Audience Measurement. - *Television & New Media*, 22(4), 400–419. <https://doi.org/10.1177/1527476419879415>.

²⁷ Buzeta, C. ja Moyano, P. (2013). The Television Audience Measurement in the Digital Age. - *Cuadernos.info*, 33, 53–62. <https://doi.org/10.7764/cdi.33.503>.

²⁸ Portilla, I. 2015.

²⁹ Kosterich, A. 2016.

³⁰ Taneja, H. ja Mamoria, U. (2012). Measuring Media Use Across Platforms: Evolving Audience Information Systems. - *The International Journal on Media Management*, 14, 121–140. <https://doi.org/10.1080/14241277.2011.648468>.

³¹ Napoli, P. M. 2012.

³² *Ibid.*

³³ Neira, E., Clares-Gavilán, J. ja Sánchez-Navarro, J. 2021.

belites esines neist aga vaid 9%. Tabelis 1 esitatud sisunimetuste esinemissageduste puhul torkab silma telerist otsevaatamise nimetuste väiksem ja Jupiteri edetabelites esinenud nimetuste suurem hulk.

Erinevused edetabelites esinevate nimetuste arvus viitavad eelkõige vaid erinevate vaatamisviiside kasutajate võimalusele leida neile sobiv sisu suurema või väiksema valiku hulgast. Eelistuste sisulisi erinevusi aitab mõista populaarse sisu hulka jõudnud nimetuste žanrilise jaotuse võrdlus, mis on toodud joonisel 1.

Tuvastatud erinevused näitavad, et otsevaatamise puhul on eelistatumad uudised ning informatiivne ja dokumentaalne sisu (kokku 35%). Järelvaatamise võimaluste laienedes liiguvad žanrilised eelistused aga päevakajaliselt sisult lavastuslikuma poole. Kui telerist otsevaatamise puhul on lisaks päevakajalisele sisule ka sarjade osatähtsus suhteliselt suur (21%), siis mängufilmid jõuavad otsevaatamise edetabelitesse väga harva (1%). Just see asjaolu viitab otsevaatamise edetabelites kajastuva sisu tugevale seotusele telekavaga – otsevaatamise edetabelitesse jõuab rohkem parimale eetriajale paigutatud uudiseid ja infosisu ning vähem hilisõhtul eetrisse minevaid mängufilme. Voogedastuse puhul on aga sisu vaatajale võrdselt kättesaadav igal ajahetkel. Ka kaotavad uudised ja infosaated ajas kiiresti aktuaalsuse ning pole seetõttu järelvaatamise seisukohalt atraktiivsed, samas kui lavastusliku sisu väärtus püsib ajas kaua. Sarjade puhul võib voogedastus olla mõnel juhul ka eelistatum, kuna võimaldab vaadata katkestusteta tervet sarja, samas kui otse-eetrist jälgimisel võib mõni osa kogemata vahele jääda.

Tabel 1. 2021. a TOP 30 edetabelites esinenud sisunimetuste hulk vaatamisviiside kaupa

	Nimetusi kokku	Unikaalseid nimetusi	Unikaalsete nimetuste osatähtsus, %
Otsevaatamine telerist	349	28	8%
Otsevaatamine veebist	416	89	21%
Järelvaatamine telerist	430	108	25%
Voogedastus Jupiterist	551	387	70%

Allikad: Kantar Emor. Teleauditooriumi mõõdikuring; Gemius Eesti, gemiusPrism

Joonistel on vaatamisviiside nimetuste juures on ära toodud ka HHI väärtused. Indeks näitab, kui võrd on vastava vaatamisviisi sisueelistused kontsentreerunud. Nagu näha, on žanriliselt kõige vähem koonduvad otsevaatamine. Jupiteri vaatajate žanrilised eelistused on aga üsna kontsentreerunud ja seda just lavastusliku sisu suure osatähtsuse tõttu.

Järgmisena vaatlesin, kas ja kui võrd erineb vaatamisviiside populaarne sisu päritolumaade kaupa. Joonisel 2 on näha, et otsevaatamise puhul on üle poole (51%) populaarsest sisust omamaine, ERRi toodang. Järelvaatamise ja Jupiteri puhul väheneb ERRi ning kasvab teiste päritolumaade osatähtsus. Jupiteri puhul tõuseb suurima osakaaluga (26%) tootjaks Suurbritannia ning samuti paistab silma Euroopast väljas asuvate tootjate populaarsus. Kui telerist otsevaatamise populaarse sisu hulgas moodustasid Euroopast väljas asuvad maad vaid 2%, siis voogedastuse puhul esines populaarses sisus nende toodangut 18%.

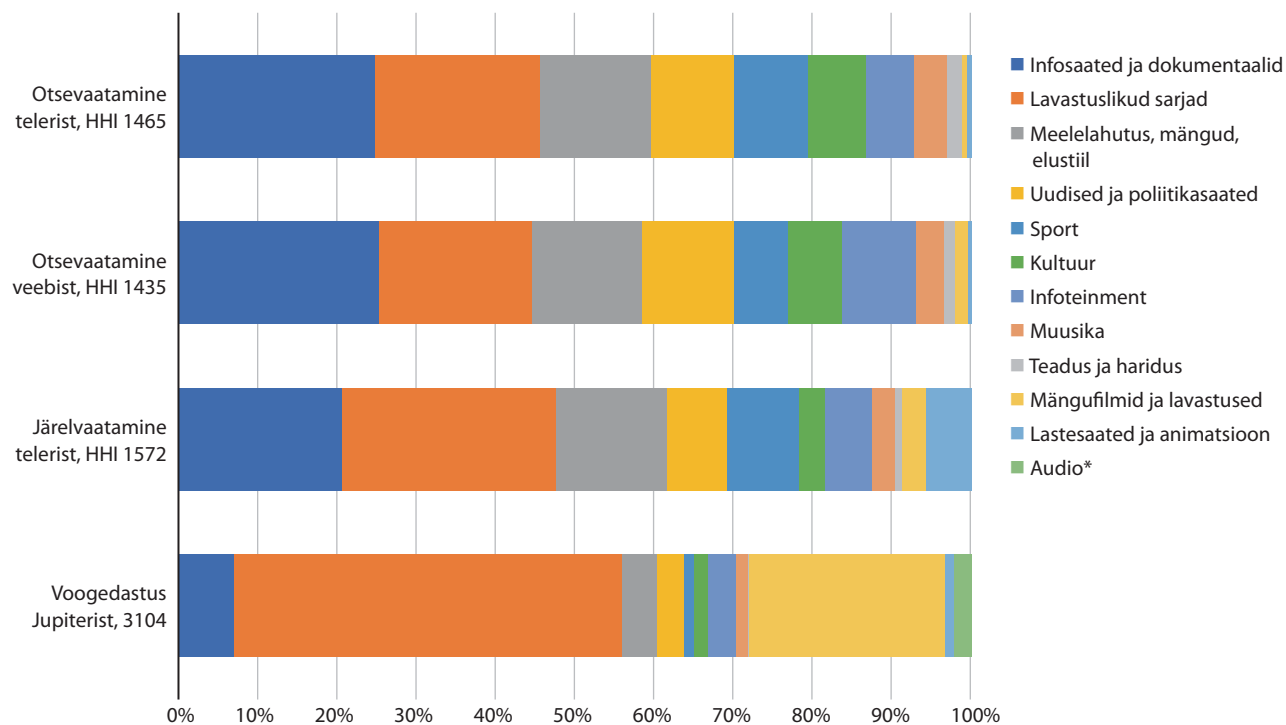
Kui žanrite puhul paistis Jupiter teiste vaatamisviisidega võrreldes silma kõrgeima kontsentratsiooniga, siis tootjate puhul on olukord vastupidine – Jupiteri populaarne sisu on võrreldes teiste vaatamisviisidega geograafiliselt kõige mitmekesisem. (Joonis 2)

Žanrite ja tootjate alusel võrdlemise järel võib mõõnda, et kaks nimetatud aspekti näivad teatud osas seotud olevat. Otsevaatamise edetabelites esiletõusev informatiivne, dokumentaalne, meelegahtuslik ja uudissisu on valdavalt ERRis toodetud. Seevastu järelvaatamises ja Jupiteris populaarsed lavastuslikud sarjad ning mängufilmid on peamiselt hankesisu ja toodetud väljaspool Eestit.

Eelneva põhjal võib eeldada, et sarnaselt on sisu päritolu ja žanriga seotud ka tootmisperiood. Joonisel 3 ongi näha, et otsevaatamise puhul oli rohkem kui pool (54%) populaarsest sisust toodetud aastal 2021 ehk eetrissemineku aastal. Kuna eelnev analüüs näitas, et nende vaatamisviiside puhul on enam esindatud päevakajaline omatoodang, on selline tulemus igati ootuspärane. (Joonis 3)

Jupiteri populaarne sisu on tootmisperioodide osas kõige mitmekesisem. Näiteks esineb telerist otsevaatamise populaarse sisu seas perioodil 1951–2000 toodetud sisu vaid 0,7%, telerist järelvaatamise ja voogedastuse puhul on sama näitaja vastavalt 5% ja 11%. Tuleb esile tõsta, et HHI indeksi väärtused on tootmisperioodi puhul seni vaadeldud sisu isoleerimustavatest teguritest pea kõigil vaatamisviisi-

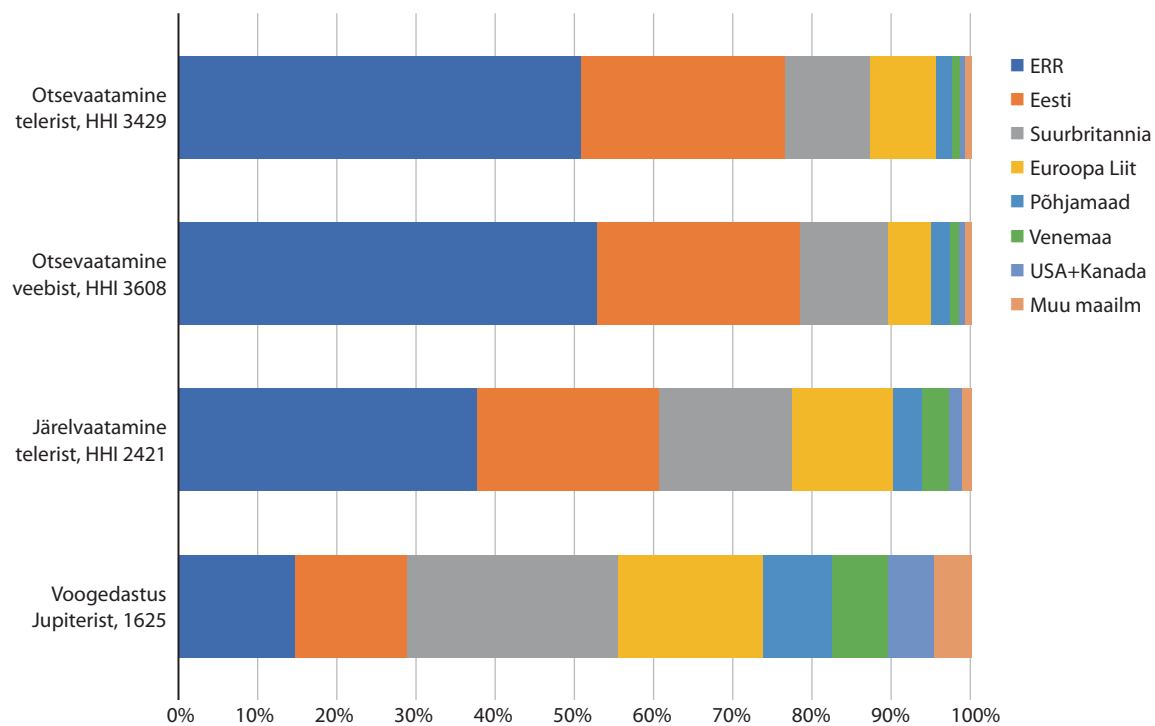
Joonis 1. 2021. a TOP 30 nädalastes edetabelites esinenud sisunimetuste žanrite osatähtsused ja HHI väärtused vaatamisviiside kaupa

* Audiosisu on nende vaatamisviiside puhul võimalik tarbida vaid voogedastusteenuse Jupiter vahendusel.

Allikad: Kantar Emori teleauditooriumi mõõdikuring; Gemius Eesti, gemiusPrism

Joonis 2. 2021. a TOP 30 nädalastes edetabelites esinenud sisunimetuste päritolumaade osatähtsused ja HHI väärtused vaatamisviiside kaupa

Allikad: Kantar Emor. Teleauditooriumi mõõdikuring; Gemius Eesti, gemiusPrism

del kõrgeimad. See tähendab, et võrreldes žanrite ja päritoluga on kontsentreerumine suurem ning seda just uuema sisu poole.

Viimase sisu iseloomustava aspektina vaatlesin sisu esma-eetri kanalite esinemissagedust populaarse sisu hulgas. Nagu eespool kirjeldatud, jõudis otsevaatamise edetabelitesse valdavalt ERRis toodetud päevakajaline sisu. Seega võib esma-eetri kanali puhul eeldada suurt ETV osatähtsust. Joonisel 4 on näha, et see eeldus peab paika. Telerist otsevaatamise TOP 30 edetabelites on peaaegu kogu sisu (99%) pärit ETVst. (Joonis 4)

Järelvaatamise puhul suureneb ETV2 programmi osatähtsus populaarse sisu hulgas 12%-ni. ETV2-st jõuavad järelvaatamise edetabelitesse peamiselt lastesaated, spordivõistluste ülekanded ning mõnevõrra ka mängufilmid. Jupiteri puhul on kanalitevaheline jaotus aga ühtlasem. ETV2 21% osatähtsus Jupiteri populaarse sisu seas tuleneb peaaesjalikult kanali mängu- ja dokumentaalfilmide panusest. Võrreldes teiste vaatamisviisidega tõuseb Jupiteris esile ka ETV+-i programm (13%). See näitab, et kui ETV+-i sisu voogedastuse võimalusi kasutades esile tõsta, on sel võimalus populaarse sisu sekka tõusta. Ühtlasi

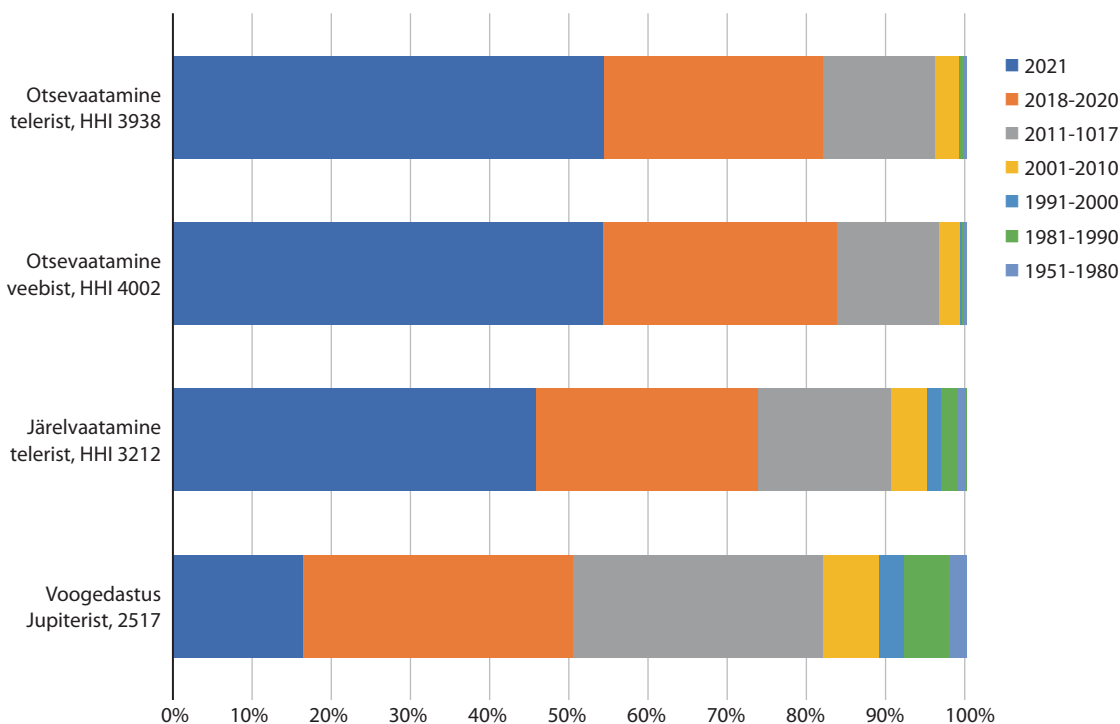
leiab nii ETV2 kui ETV+-i puhul kinnitust, et esmalt väikekanalite eetris olnud sisu jõuab populaarse sisu hulka sedamööda, mida enam on seda võimalik vaadata eetrijärgiselt ning seadmeteülelt kasutajale sobival ajal ja kohas.

Sisu- ja kasutajakeskse mõõtmise poole

Otsevaatamise ja voogedastuse sisueelistuste märkimisväärseid erinevusi tuleb osalt selgitada hoopis telerist otse- ja järelvaatamise erinevuste kaudu. On oluline, et nende vaatamisviiside puhul on programm täiesti identne. Seega võib järeldada, et järelvaatamise eelistuste eemaldumine otsevaatamise eelistustest ning liikumine voogedastuse eelistuste poole on eelkõige tingitud vaataja suuremast võimalusest valida sobivat sisu ja vaatamisaega. Kui Jupiteri puhul lisada valemisse ka veel suurem sisuvalik, võimalus vaadata sarju järjest, suur paindlikkus tarbimiskoha, -aja ja kasutatava seadme osas, ongi tulemuseks otsevaatamisest oluliselt erinevad sisueelistused.

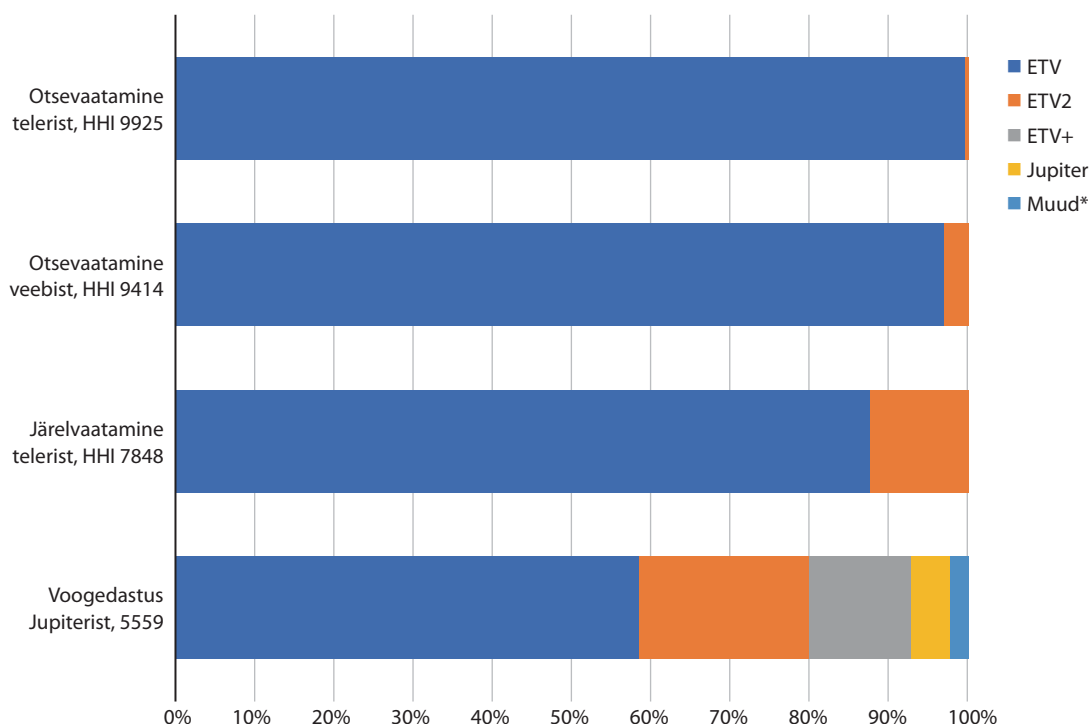
Voogedastuse sisueelistuste kujunemisel mängivad ilmselt rolli ka üldiselt voogedastusele omistatavad eeldused ja ootused – suuri välismaiseid voogedastusplatvormi seostatakse eelkõige lavastuslike sarjadega. Nii kandub sarnane ootus ja tarbimismuus-

Joonis 3. 2021. a TOP 30 nädalastes edetabelites esinenud sisunimetuste tootmisperioodide osatähtsused ja HHI väärtused vaatamisviiside kaupa

Allikad: Kantar Emor. Teleauditooriumi mõõdikuring; Gemius Eesti, gemiusPrism

Joonis 4. 2021. a TOP 30 nädalastes edetabelites esinenud sisunimetuste esma-eetri kanalite osatähtsused ja HHI väärtused vaatamisviiside lõikes

* Koondab audiosisu, mida on nende vaatamisviiside puhul võimalik tarbida vaid voogedastusteenuse Jupiter vahendusel.

Allikad: Kantar Emor. Teleauditooriumi mõõdikuring; Gemius Eesti, gemiusPrism

ter ka ERRi voogedastusteenusele.

Uurimuse oluliseks leiuks võib pidada ka erinevuste puudumist kahe otsevaatamise võimaluse (teler vs. veeb) vahel. See näitab taas, et eristuvaid sisueelistusi ei tingi niivõrd kasutatav seade või ekraan, kuivõrd vabadus vaatamisaja suhtes ja pakutava sisu hulk.

Ajalise vabaduse olemasolu või õieti selle puudumine toob tagasi otsevaatamise sisueelistuste juurde. Analüüsi käigus oli märgata, et otsevaatamise edetabelites esines ohtralt sisu, mis oli telekavas paigutatud enim vaadatavatesse ajavöönditesse. Loomulikult paigutataksegi nendesse vöönditesse paremad saated ja olulisemad teemad, kuid teatav loomuliku sunni mõju näib siin siiski ilmnevat – edetabelitesse jõuab sisu, mis on eetris ajal, mil enamik inimesi õhtuti telerite ette istub.

Ei saa siiski eeldada, et seos sisu esitlemise ja selle populaarsuse vahel eksisteerib vaid saatekavast lähtuva otsevaatamise puhul. Kindlasti on sarnane tendents omane ka voogedastuse sisueelistuste kujunemisele. Kui lineaarses televisioonis paigutatakse paremad, eksklusiivsemad ja olulisemad saated enim vaadatavatesse ajavöönditesse, siis voogedastuse

puhul tehakse selline sisu nähtavamaks, paigutades seda kõrgemale ja ettepoole, märgistades erisõnumitega jne.

Otsevaatamise populaarse sisu sõltuvusele eetriajast viitab ka asjaolu, et järelvaatamise ja eriti voogedastuse puhul jõuab edetabelitesse sisu, mis on telekavas enim vaadatavatest vöönditest väljas. Samuti tõuseb mõlema vaatamisviisi puhul enam esile väikekanalite ETV2 ja ETV+-i sisu. Ühelt poolt võib eeldada, et selle tingib tele-eetris tähelepanuta jäämisest tulenev värskena mõjumine, teisalt võib aga arvata, et toimib eelnevalt kirjeldatud voogedastuse võime koguda aja jooksul konkreetsest sisust huvitatud vaatajaskonda. Voogedastusel näib seega olevat oluline roll spetsiifilise, temaatilise ja nišisisu nähtavamaks tegemisel. Seetõttu tuleks enam teadvustada voogedastuse võimalusi spetsiifilisema sisu vaatajaskonna maksimeerimisel.

Analüüs näitas, et mida enam erinevaid vaatamisvõimalusi koondpilti lisada, seda enam võidab vaatajaid tele-eetris suure tähelepanuta jäänud väikekanalite sisu. Seevastu laiale auditooriumile suunatud õhtustesse vöönditesse paigutatud sisule lisandub telerist vaatamisele teiste vaatamisvõima-

luste kaudu suhteliselt vähem publikut. Lavastusliku sisu, eriti aga väikekanalite auditooriumi hindamisel tuleks seega mõõdikuuringu kõrval süsteemselt hakata vaatama multidimensionaalset koondpilti üle paljude vaatamisvõimaluste.

Digiajastu teleauditooriumi mõõtmisel tuleks lii-

kuda süsteemse multidimensionaalse mudeli poole, mis ei kajastaks tulemusi ainult kanalite või teenuste kaupa, vaid sisu- ja kasutajakeskselt. Olulisemaks peaks muutuma analüüs üle kõigi vaatamisviiside, mõistes ja arvestades samas eri vaatamisviiside erinevaid omadusi.

FAKTIKONTROLI PROBLEEM AJAKIRJANDUSES

Faktikontrolli artiklitest Eesti praktikas

Marju Himma-Kadakas ja Maia Klaassen

Kas faktikontroll omaette tegevuse ja isegi ajakirjandusliku žanrina leevendab valeinfost põhjustatud infosegadust? Siinse artikliga püüame sellele küsimusele vastata, lähtudes varasematest teemakäsitlustest ning Balti Infohäirete Sekkekeskuse (BECID) faktikontrolliteemalistest uuringutest.

Faktikontroll on aastakümneid olnud osa ajakirjanduslikust infotöötlemise protsessist. Teisisõnu, faktikontroll tagab, et ajakirjanduses ilmub kontrollitud informatsioon. Tegu on n-ö lavataguse protsessiga, mida loo lõpptulemus pole otseselt näha. Kuna ilmunud uudisloost ei ole lugeja jaoks ilmne, kas ja kuidas ajakirjanik faktikontrolli tegi, saab teada üksnes usaldusele, et ajakirjanik on fakte kontrollinud. Ometi on varasemad uuringud näidanud, et traditsioonilistes ajakirjandusväljaannetes, näiteks ajakirjades ja ajalehtedes, mille ilmumisregulaarsus on pikem, tegeletakse faktikontrolliga põhjalikumalt.¹ Mida suurem on ajasurve, seda rohkem kipuvad ajakirjanike töörutiinides hooletusse jääma just lavatagused tegevused, sh faktikontroll.²

Pärast 2012. aastat on aga hakatud faktikontrollist rääkima järjest enam väljaspool ajakirjandust, näiteks poliitikas, majanduses ja teaduses.³ Mõiste-

tavalt hoogustasid faktide kontrollimist 2016. aasta USA presidendivalimised ja Brexit. Erinevalt ajakirjanduse töömaile kuulunud lavatagusest faktikontrollist hakkasid huviorganisatsioonid, aktivistid ja meediaväljaanded ise tegema faktikontrolli, tõstes esile selle teostamise viisi ja tehnikaid,⁴ hakates sealjuures end tugevalt eristama ajakirjanikest⁵.

Ühelt poolt tõi valeinfo avalik ümberlukkamine rohkem esile protsessi, millele tuginedes ajakirjandus või mistahes teine organisatsioon saab tagada teabe tõeväärtuse. Teiselt poolt tõstis selline kontrollimine ja ümberlukkamine rambivalgusesse ka valeinfo enda, aidates kaasa selle levikule.⁶ Valeinfo, mis muidu levis võrdlemisi piiratud ringkonnas alternatiiv- või sotsiaalmeedias, paisati massimeedia faktikontrolli artiklite kaudu tuhandete inimeste ette, kes muidu poleks selle valeinfoga üldse kokku puutunud.⁷ Tekkis olukord, kus faktikontroll hakkas ajakirjanduses muutuma omaette žanriks, mis üheaegselt tegi info verifitseerimise läbipaistvaks, kuid sealjuures tõstis valet ja eksitavat teavet esile. Faktikontrolli kui omaette žanri plusside ja miinuste üle on arutatud Eestiski.⁸

Eestis avaldab kõige suuremas mahus ja regu-

¹ Currie Sivek, S. ja Bloyd-Peshkin, S. (2018). Where Do Facts Matter? – *Journalism Practice*, 12(4), 400–421. <https://doi.org/10.1080/17512786.2017.1307694>.

² Himma-Kadakas, M. (2017). Alternative facts and fake news entering journalistic content production cycle. – *Cosmopolitan Civil Societies: An Interdisciplinary Journal*, 9(2), Art. 2. <https://doi.org/10.5130/ccs.v9i2.5469>; Himma-Kadakas, M. (2018). Skill performance of Estonian online journalists: Assessment model for newsrooms and research. Väitekirj. Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/59824>.

³ Cazalens, Leblay, S., J., Lamarre, P., Manolescu, I. ja Tannier, X. (2018). Computational fact checking: A content management perspective. – *Proceedings of the VLDB Endowment*, 11(12), 2110–2113. <https://doi.org/10.14778/3229863.3229880>.

⁴ Cazalens, S., Lamarre, P., Leblay, J., Manolescu, I. ja Tannier, X. (2018). A Content Management Perspective on Fact-Checking. – Companion Proceedings of the The Web Conference 2018 (565–574). <https://doi.org/10.1145/3184558.3188727>.

⁵ Cheruiyot, D. ja Ferrer-Conill, R. (2018). Fact-Checking Africa. – *Digital Journalism*, 6(8), 964–975. <https://doi.org/10.1080/21670811.2018.1493940>.

⁶ Asak, M. O. ja Molale, T. B. (2020). Deconstructing De-legitimation of Mainstream Media as Sources of Authentic News in the Post-Truth Era. – *Communication*, 46(4), 50–74. <https://doi.org/10.1080/02500167.2020.1723664>.

⁷ Tsfati, Y., Boomgaarden, H. G., Strömbäck, J., Vliegenthart, R., Damstra, A. ja Lindgren, E. (2020). Causes and consequences of mainstream media dissemination of fake news: Literature review and synthesis. – *Annals of the International Communication Association*, 44(2), 157–173. <https://doi.org/10.1080/23808985.2020.1759443>.

⁸ Himma, M. (2021). Marju Himma: Faktikontroll ajakirjandusžanrina on ohtlik. – *ERR*, 6. detsember <https://www.err.ee/1608426839/marju-himma-faktikontroll-ajakirjanduszanrina-on-ohtlik>.

laarsemalt faktikontrolle Delfi uuriva ajakirjanduse toimetuse juurde kuuluv üksus, vahel ka koos vabaühendustega (nt Väitlusselts). Väiksemas mahus, aga sama regulaarselt toodab žanriliselt sarnast sisu ka värskelt alustanud Postimehe teadustoimetuse faktikontroll.

BECIDI üks uurimiseesmärk on välja selgitada, milline on faktikontrolli kui eraldiseisva žanri tööprotsess. Teisisõnu, kuidas info tõendamine tööpraktikas käib, olenemata sellest, kas seda teevad ajakirjandusväljaanded või muud organisatsioonid. Selleks et teada saada, kuidas Eesti, Läti ja Leedu faktikontrollijad valivad, millist infot kontrollida ja hinnata, ning kuidas see vormub lõpptulemuseks, kasutasid kõigi kolme Balti riigi teadlased poolstruktureeritud intervjuusid. Enne seda aga analüüsi, mida on selles vallas varem uuritud.

Faktikontrolli protsessi varasemad uuringud

Üllatuslikult selgus, et ehkki faktikontrolli kohta on külluslikult akadeemilisi uuringuid, puudutab neist vaid väike hulk tööprotsesse ehk info kontrolli tegemist.

Enamik faktikontrollijaid, olgu nad ajakirjanikud või muude organisatsioonide esindajad, kasutavad faktikontrolli ülesehituses kindlat skeemi, mis tugineb kolmele komponendile: väide, väite algne esitus ja otsus. Sama skeemi kasutavad ka Eesti faktikontrollijad. Samas, mistahes keeles tehtud faktikontrollidel on tänapäeva küllastunud inforuumis keeruline levida, mistõttu on välja töötatud platvorme⁹, mis võimaldavad märgendada eelmainitud komponente tekstis viisil, et need tõuseksid otsimootorites (nt Google'is või Bingis) esile ja toetaksid selle kaudu kontrollitud info levikut. Samas aga näitas Jiangi ja tema kolleegidewhich investigates claims made in public to arrive at a verdict supported by evidence and logical reasoning, has long been a significant form of journalism to combat misinformation in the news ecosystem. Most of the fact-checks share common structured information (called factors uuring¹⁰, et 2019. aastal kasutas sellist võimalust vaid alla poole faktikontrollijatest. Selle põhjuseks on asjaolu, et

faktikontrolli artikli tegemine on väga töö- ja ajamahukas ning selle edasine levitamine ei ole sageli faktikontrollijatele enam jõukohane või motiveeriv. See aga tõstatab küsimuse, kas nii on tegelikult täidetud faktikontrolli eesmärk – lükata ümber eksitavat ja valeinformatsiooni ning toetada kontrollitud info levikut. Seetõttu huvitas ka siinse uuringu autoreid ühena uurimisküsimustest, millised on toimetuste ja üksikute ajakirjanike praktikad faktikontrollide levitamisel.

Rahvusvahelise faktikontrollijate võrgustiku (IFCN) liikmestaatuse saamise aluseks on viieosaline põhimõtete koodeks¹¹, mille kesksed väärtused on läbipaistvus ja ausus.

Kuivõrd faktikontrolli artiklite tegemise eesmärk on lükata ümber eksitavat või valeinformatsiooni, toetada kontrollitud info levikut ning selle kaudu suurendada ajakirjandusväljaannete usaldusväärsust, on oluline, milliseid allikaid valitakse info kontrollimiseks. Kuna faktikontrolle ei tee ainult ajakirjandustoimetused, vaid ka nn sõltumatud faktikontrollijad, MTÜd ja huviorganisatsioonid (nt Eesti Väitlusselts), siis on uuritud, kas allikate läbipaistvus erineb nende organisatsioonide vaates. Tuleb välja, et kõrge ajakirjandusprofessionaalsusega riikides nagu Saksamaa peavad ajakirjandusväljaanded allikate läbipaistvust oluliseks, samas kui langeva ajakirjandusaldusega riikides nagu USA ei olnud see sõltuvuses professionaalsusest.¹² Samast uuringust tuli välja, et sõltumatud faktikontrollijad ei ole oma allikate läbipaistvuselt kuidagi paremad kui ajakirjandusorganisatsioonid. Võrdlemisi sarnasele tulemusele jõudsid Hispaania meediuurijad López-Marcos ja Vicente-Fernández.¹³

Nende uuring pakkus aga süstemaatilisema mudeli läbipaistvuse analüüsiks. Näiteks võiks usaldusväärsuse suurendamiseks olla faktikontrolli puhul välja toodud ka organisatsiooni rahastusmudel, motivatsioon, faktikontrollijate professionaalne profiil. Läbipaistvat kommunikatsiooni toetaks info, kus on välja toodud faktikontrolli tegeva organisatsiooni kontaktid ja meeskond. Sisu ja metodoloogia läbipaistvust suurendaks temaatilise fookuse positioneerimine, valitud subjektide põhjendatus, amet-

⁹ Üks sellistest märgendamisplatvormidest on The Claim Review Project <https://www.claimreviewproject.com/>.

¹⁰ Jiang, S., Baumgartner, S., Ittycheriah, A. ja Yu, C. (2020). Factoring Fact-Checks: Structured Information Extraction from Fact-Checking Articles. – Proceedings of The Web Conference 2020 (1592–1603). <https://doi.org/10.1145/3366423.3380231>.

¹¹ International Fact-Checking Networki põhimõtete koodeks. <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles>.

¹² Humprecht, E. (2020). How Do They Debunk „Fake News“? A Cross-National Comparison of Transparency in Fact Checks. – *Digital Journalism*, 8(3), 310–327. <https://doi.org/10.1080/21670811.2019.1691031>.

¹³ López-Marcos, C. ja Vicente-Fernández, P. (2021). Fact Checkers Facing Fake News and Disinformation in the Digital Age: A Comparative Analysis between Spain and United Kingdom. – *Publications*, 9(3), Art. 3. <https://doi.org/10.3390/publications9030036>.

likud allikad ning ka kõik muud allikad, mille toel infot kontrolliti.

López-Marcose ja Vicente-Fernándeze uuringu tulemused näitasid, et seitsmest uuritud Hispaania ja Ühendkuningriigi faktikontrollijate organisatsioonist ei olnud sugugi kõik mittetulunduslikud, enamikku neist toetas sotsiaalmeediaplattform Facebook, mis kasutab meedia- ja mittetulundusorganisatsioone valeinfo leviku tõkestamise partneritena. Uuritud faktikontrollijate temaatilised valikud või allikate profiil polnud selgelt välja toodud, kuid neid ühendas keskendumine poliitilistele väljaütlemistele, pettustele või viraalsele visuaalinfole. Organisatsioonide puhul oli sarnane ka asjaolu, et faktikontrollijad olid sageli endised ajakirjanikud, peamiselt naised.

Faktikontrollijaid ühendab ka info märgistamine, kuid nagu eelkirjeldatud uuringust selgus, erineb see märgistus organisatsiooniti. Märgistus tähendab, et avaldatud faktikontrollile lisatakse silmatorkav silt, mis tähistab kas valet, pooltõde või õiget väidet. See skaala võib aga organisatsiooniti varieeruda kolmepunktilisest seitsmepunktiliseni. Näiteks briti faktikontroll The Ferret kasutab skaalat, kus avaldatu märgistatakse ühega järgmistest siltidest: „Tõde“, „Suuremalt jaolt tõde“, „Pooltõde“, „Suuremalt jaolt vale“, „Vale“, „For Fact's sake (FFS!)“ (mis ilmselt kehtib absurdsena mõjuva vale kohta, ehkki organisatsiooni selgitust selle kohta ei leia), „Faktidega toetamata“.

Nende märgistuste väljatoomine ja analüüs on oluline, kuna näitab, et faktikontrolli organisatsioonid ei tegutse alati samade süsteemide alusel, liiatigi pole need süsteemid auditooriumile üheselt mõistetavad. Seda tõestas ka Niemineni ja Sankari¹⁴ uuring, mis näitas, et kolmandikul juhtudest kontrollis PolitiFact keerulist väidet ja määras sellele ühese tõeväärtuse, mis on probleem, kuna lugeja võib väärti tõlgendada üksiku väite õigsust. Samuti kontrollis PolitiFact selle uuringu kohaselt väiteid, mis olid uuringu autorite hinnangul kontrollimatud.

Märgistamine on vaid üks, lõpptulemuses nähtav osa faktikontrollist, mille kvaliteedi määrab tervikuna kogu protsess, mis peaks tuginema ühtsetele aluspõhimõtetele. IFCNi põhimõtete koodeksi neljas põhimõte keskendub faktikontrolli standarditele ja läbipaistvale metodoloogiale ning sõnastab kuus punkti IFCNi liikmesuse taotlejale järgmiselt.

1. Taotleja avaldab oma veebisaidil teabe metoo-

dika kohta, mida ta kasutab faktikontrollide valimisel, uurimisel, koostamisel ja avaldamisel.

2. Taotleja valib kontrollitavad väited eelkõige nende leviku ulatuse ja tähtsuse põhjal ning selgitab võimaluse korral, miks ta valis kontrollitava väite.

3. Taotleja toob oma faktikontrollides välja asjakohased tõendid, mis näivad väidet toetavat, ning asjakohased tõendid, mis näivad seda õõnestavat.

4. Taotleja hindab kõiki tõendeid samade põhimõtete järgi, olenemata väite esitajast.

5. Taotleja püüab võimaluse korral võtta ühendust väite esitajaga, et otsida tõendusmaterjali, märkides, et (I) see ei ole sageli võimalik veebipõhiste väidete puhul; (II) kui väite esitaja ei vasta õigeaegselt, ei tohiks see takistada faktikontrolli; (III) kui kõneleja lisab väitele lisaselgitusi, peaks faktikontrollija saama jätkata esialgse väite kontrollimist; (IV) faktikontrollijad ei pruugi soovida võtta ühendust väite esitaja isikuga ohutuse tõttu või muudel õigustatud põhjustel.

6. Taotleja julgustab kasutajaid saatma väiteid kontrollimiseks, tehes samas selgeks, mida lugejad võivad faktikontrollilt õigustatult oodata ja mida ei saa pidada faktikontrolliks.

López-Marcose ja Vicente-Fernándeze uuringu¹⁵ tulemused näitasid, et faktikontrollijad lähtuvad kolmest aluspõhimõttest: esiteks kontrollivad nad teavet, mille puhul kahtlustatakse, et see ei ole tõene, ja mille loomise eesmärk võib olla olnud tahtlikult tõmmata avalikkuse huvi sellele infole; teiseks selgitavad nad selge ja kokkuvõtliku aruande toel, kas analüüsitud fakt on tõene või mitte; ning lõpuks annavad lugejale teada, kust nad info said, ja pakuvad neile võimalust võtta ühendust, kui peaks ilmne- ma, et faktikontrolli tulemus on ebatäpne.

See toobki sinse uuringu teise uurimisküsimuse juurde: kuidas teevad faktikontrolli Eesti faktikontrollijad?

Eesti faktikontrollijate tööpraktikate uuring

Kuigi BECIDi uuring hõlmas kõiki kolme Balti riiki, toome siinses artiklis välja Eesti intervjuude tulemused. Tegime 11 semistruktureeritud intervjuud faktikontrollijatega, kellest seitse kuulusid meediaväljaandesse (Delfi, Postimees) ja olid ajakirjandusliku taustaga ning neli olid MTÜ või huviorganisatsiooni (Väitlusselts, Propastop) esindajad. Intervjuu hõlmas

¹⁴ Nieminen, S. ja Sankari, V. (2021). Checking PolitiFact's Fact-Checks. – *Journalism Studies*, 22(3), 358–378. <https://doi.org/10.1080/1461670X.2021.1873818>.

¹⁵ López-Marcos C. ja Vicente-Fernández, P. (2021) Fact Checkers Facing Fake News and Disinformation in the Digital Age: A Comparative Analysis between Spain and United Kingdom. – *Publications*, 9(3), Art. 3. <https://doi.org/10.3390/publications9030036>.

tinglikult kaht teemaplokki: kontekstuaalsed tegurid (faktikontrollijate professionaalne taust, faktikontrolli eesmärgid ja kujutletud auditoorium, aluspõhimõtted, võrgustatus) ja individuaalsed praktikad (faktikontrolli protsess, valikukriteeriumid, allikate usaldusväärsus, tehnilised faktikontrolli tööriistad, eesmärk, väljakutsed, suhe võrgustikega ja kultuuriline eripära). Siinne artikkel keskendub peamiselt teisele teemaplokile.

Tulemused: kuidas teevad faktikontrolli Eesti faktikontrollijad?

Eesti faktikontrollijad tegutsevad kõik IFCNi koodeksi aluspõhimõtetest lähtudes. Faktikontrolli skeemi aluseks on väide, väite algne esitus ja otsus.

Kõik algab ainese otsimisega. Väide või fakt, mida kontrollida, leitakse kas ise huvitavat ja olulist infot otsides (nt sotsiaalmeedias kuumad teemad, „Esimene stuudio“ ETVs, arvamused, Riigikogu infotund) või saades vihjeid kolleegidelt ja lugejatelt. Facebooki faktikontrolli reeglite alusel poliitikute sõnavõtte kontrollida ei tohiks. Samuti ei tohiks olla varikontot, mida mitu faktikontrollijat siiski kasutasid. Varikonto aitas vältida ennetavat blokeerimist nn saririkujate poolt (nii nimetas üks faktikontrollija subjekte, kelle väiteid ja postitusi üha uuesti valeks tuli lugeda). Algoritm kujundas faktikontrollijale sobiva informuumi, sealhulgas võib leida potentsiaalseid narratiive või postitajaid. Faktikontrolliks sobivate teemade puhul pole nende viraalsus peamine. Oluline on hoopis see, kas ja kui paljudele leviv valeinfo võib kahju tekitada.

Kasutatakse tööriistu nagu CrowdTangle, mis reastab postitusi nende keskmise viraalsuse järgi, ja Facebooki Fact Check Toolboxit, mis sisaldab samaaegset Meta arenduses olevat tööriista. Lisainfo otsimiseks ei kardeta guugeldada ega kasutada ka teadusartikleid koondavaid andmebaase. Kasulik on otsida ka juba sel teemal tehtud faktikontrolle. Rahvusvahelise võrgustiku üks suur kasutegur on võimalus kirjutada teise riigi faktikontrollijale ja paluda tal konteksti avada. Kodumaistest tööriistadest leiab kõige rohkem kasutamist Station.ee, mis võimaldab ligipääsu tausta mõistmiseks hädavajalikule meediasisule.

Kui väide on leitud, siis asutakse väite algset esitust juppideks võtma. Väidete kontrolliks võetakse ühendust otse allikaga (olgu selleks poliitik või eraisik) ning palutakse juhatust algallikani jõudmiseks. Pöörduetakse ka otse ekspertide poole. Kodumaistest ressurssidest on faktipõhise hinnangu hankimiseks

eriti kasulik Eesti Teadusagentuuri ekspertide nimekiri. Täiendava info vajadust hinnatakse jooksvalt, aga tõe kriteeriumiks paistab olevat kahe või kolme kvaliteetse allika hinnang ning faktikontrollija sise mine veendumus, et nende allikate põhjal on välja selgitatud tõde.

Otsuse tegemisele järgneb faktikontrolli kokku kirjutamine: koostatakse kergesti seeditav tekst, mis sisaldab originaalsisu, faktikontrollija tööd ja allikaid (linkidena) ning mujal tehtud kontrollide ja välismaise meediakajastuste tulemusi. Mitu faktikontrollijat rõhutasid, et oluline on säilitada kriitiline mõtlemine ka teemade puhul, kus tulemus ei pruugi meeldida. Nagu võttis kokku üks intervjuueritu:

Ajakirjaniku roll on inimest informeerida asjadest, millest nad isegi ei teadnud, et neid on vaja informeerida. /---/ Faktikontrolli peamine roll on rääkida teemast või teha inimesele selgeks teema, millest nad on kuulnud, kuid pole süvenenud.

Viimases faasis toimub faktikontrolli käigus loodud artikli toimetamine ja ülevaatus. Tekst saadetakse teistele kontrollijatele ja ka toimetajale või vahetule juhile tagasiside saamiseks. Niisiis on Eesti faktikontrollijate tööprotsessis esindatud samad osised nagu López-Marcose ja Vicente-Fernándeze uuringus. Fookused võivad olla mõneti erinevad. Näiteks on Eestis avalikust huvist olulisem võimalik kahju teistele ning faktikontrolli tulemusena kellegi veenmisest on olulisem populaarsete valenarratiivide ümberlükatud ja tõese versiooni digitaalne talletamine avalikult kättesaadavasse kanalisse. Nii leiavad kõhklejad ja kahtlejad, faktikontrolli tõeline sihtrühm, guugeldades faktikontrollid paremini üles.

Lõpliku toimetamise ja pildivaliku järel on oluline järgmisena mõelda faktikontrolli levikule.

Millised on toimetuse ja individuaalse ajakirjaniku praktikad faktikontrollide levitamisel?

Faktikontrollide levitamise praktikad Eestis erinevad sõltuvalt sellest, kas faktikontrolli teeb MTÜ või meediaväljaande faktikontrolli toimetuse. On oluline märkida, et kõigil neljal organisatsioonil, mille esindajaid intervjueriti, on faktikontroll projektipõhine tegevus, neist vabatahtlikku tööd teeb (projektide vahel) Propastop. Sarnaselt López-Marcose ja Vicente-Fernándeze uuringu tulemustega on ka Eestis üks Facebooki faktikontrolli partner, küll aga polnud tema tugi ulatuslik (seda märgiti ühe organisatsiooni

esindajate poolt neljast). Projektipõhine tegevus tähendab, et tegutsetakse oma projekti raamides, võrgustiku võimalusi kasutades ning lõppväljundeid silmas pidades, mistõttu võivad praktikad kohati erineda ka võrgustiku või kutsungi tingimuste tõttu.

Eesti kaks valeinfot kontrollivat MTÜd levitavad oma sisu täiesti erineva loogika alusel. Kui ühel neist on lisaks veebilehtedele kanalid ka Twitteris ja Facebookis, siis teine annab ühiselt kokkulepitud protsessi alusel valmis faktikontrolli artikli üle partnerorganisatsioonile, kes vastutab lõpliku toimetamise, avaldamise ja leviku eest. MTÜ ja meediaväljaanne on ühise projektiga saavutanud omamoodi sümbioosi, mida kirjeldas hästi üks intervjuueeritustest:

Faktikontrolli teha on lihtne, aga kas keegi seda loeb ja tarbib, see on isegiisimus. Vormiliselt võib see faktikontroll olla isegi kvaliteetsem, kui see MTÜ või sihtasutuse töötaja ongi täiskohaga faktikontrollija. /---/ Et efektiivsed olla, on neil vaja koostööd mingisuguse suurema platvormiga või ligipääsu mingile platvormile.

Meediaväljaannete faktikontrollide levitamise strateegia sõltub sarnaselt klassikalise uudisega loo uudisväärtusest. Kindlasti avaldatakse faktikontroll väljaande veebis vastaval alalehel. Faktikontrollid pole kummaski uuringus osalenud väljaandes maksumüüri taga. See näitas ühe intervjuueeritu arvates aatelise ja õilsa ühise eesmärgi olemasolu. Teise arvates kõneles see aga kogemusest, et faktikontrolliga raha ei teeni ja tellimusi juurde ei too. Paberlehes faktikontrolli üks ühele ei avaldata. Küll aga avaldatakse analüüsi, mis on tehtud mitme faktikontrolli käigus kerkinud teemal. Teemasid hoitakse üleval ka taskuhäälingu ning *videocast*’i formaadi abil.

Meediamajad kasutavad faktikontrollide levitamiseks ka Facebooki ja Twitterit. Faktikontrolli avaldamine väljaande suure jälgjaskonnaga sotsiaalmeediakanalites sõltub sotsiaalmeedia toimetajast, positsioon veebiväljaande avalehel päevatoimetajast. Mõlemad on loo laialdaseks levikuks märgilise

tähtsusega, aga kummagi üle pole faktikontrollijatel võimu.

Ajakirjaniku roll on suur loo ettevalmistamisel, tema võimuses on luua kvaliteetne ja täpne, faktitäiuseni lihvitud sisu, millel on ka suur uudisväärtus. Väljaspool loo ettevalmistusfaasi, faktikontrollide levitamisel, on ajakirjaniku individuaalne roll väike või olematu. Mõni intervjuueeritu pidas oluliseks ka levitamist isiklikes sotsiaalmeediakanalites, teine mitte – see võib olla seotud erinevustega individuaalsetes meediatarbimise muustrites.

Kokkuvõtteks

Uuringu esmaste tulemuste pinnalt saab esile tuua, et Eesti faktikontrollijad valivad algmaterjali nüansseeritumalt, kui on esile tulnud teiste riikide uuringutest sealsete faktikontrollijate valikute kohta. Samas tehakse mõndagi, mis ei ole kooskõlas rahvusvaheliste faktikontrollijate reeglitega (nt varikontode kasutamine või poliitikute sõnavõttudele faktikontrolli tegemine). Samuti on oluline, et Eesti faktikontrollijad ei sea valiku esmaseks kriteeriumiks info viraalsust ehk laia levikut, vaid selle potentsiaalset kahju. See lisab nende tehtud valikutesse teatud hulga subjektiivsust ning selles peitub oht tõsta esile infot, mis ilma faktikontrolli võimendatud esiletõstuta ei leviks nii laialdaselt.

Märkimisväärne on see, milliseid taktikaid kasutatakse faktikontrolli artiklite levitamiseks. Kuigi neid artikleid ei panda maksumüüri taha, ei ole selle taga sugugi mitte alati eesmärk tõest infot laialdaseks levitada. Pigem näib faktikontrollide levik olevat juhuslik, sõltuvuses toimetajate hetkevalikutest. See tähendab, et põhjalikult ja suure tööpanusega valminud faktikontrolli levik võib võrreldes vale- või eksitava info levikuga jääda palju väiksemaks.

See paneb küsima, milline üldse saab olla faktikontrolli kui valeinfo levikut piirava ja meediakirjanduse edendava tegevuse mõju? See on üks küsimustest Maia Klaasseni edasisteks doktoritöö uurinuteks.

LASTE MEEDIAKASUTUS

Laste elumaailma meediastumine

Kristiina Saks

Tuginedes autoritele¹, kes peavad meedia osatähtsuse kasvu tõttu ühiskonnas meediastumise kontseptsiooni üheks võtmetähtsusega teooriaks nii tänapäeva meediauuringutes kui ka kogu ühiskonna muutuste uurimises, küsisin enda doktoritöös, kuidas meediastumine avaldub Eesti laste elumaailmas ehk nende subjektiivses tajus maailmast².

Kuidas avaldub eel- ja põhikooliealiste laste elumaailma meediastumine nende kasvukeskkonnas?

Doktoritöö alusuuringud Eesti laste hulgas kinnitasid, et meedia on igapäevane ja iseenesestmõistetav osa laste elust: ka kõige nooremad lapsed (minu uuringus 4-aastased) vaatasid telerit, mängisid arvutimänge ja kasutasid mängukonsoole. See ei olnud üllatav, kui arvestada, et lapsed hakkavad ekraanidest huvituma keskmiselt kuue kuu vanuselt³ ning osa lapsi on aastaseks saades ja sealt edasi juba regulaarsed meediakasutajad⁴. Laste kasvukeskkonna meediastumist kinnitas ka laste lemmikingituste pingerida, millest moodustasid kaaluka osa erinevad tehnoloogiaseadmed, nagu mobiiltelefonid, arvutid, tahvelarvutid, mängukonsoolid ja muusikamängijad. Eesti laste kasvukeskkond on mitmekülgsest meediarikas, mida Heinli sõnul võib pidada täna-

päeva lapsi ümbritseva keskkonna „standardvarustuseks“⁵.

Oma uuringus lasteaialastega keskendusin täpselt telemeediale, mis on läbi aja olnud levinuim meedium laste seas⁶. Üks põhjusi on selle kasutamise lihtsus ja ligipääsetavus: teleri vaatamiseks ei pea laps oskama kirjutada, lugeda, klaviatuuri kasutada ega isegi mitte veel rääkida. Teisisõnu, televisiooni vaatamise barjäär on väga madal, see on n-ö lihtne meedium (tempokas, värviline, vähe verbaalset sisu) ja haarab laste tähelepanu kergesti⁷. Vaatamata erinevate meediatehnoloogiate paljususele laste kasvukeskkonnas ja nutiseadmete populaarsusele juba ka kõige nooremate laste seas oli klassikaline lineaarne ehk programmi järgiv televisioon minu uuringu põhjal endiselt üks levinuim meedium. Lapsed vaatasid kas lihtsalt seda, mis telerist parasjagu jooksis, või siis oskasid vanematelt küsida oma lemmiksaateid algusaja järgi (näiteks nad teadsid, et ETV lastesaade algab siis, kui nad on lasteaiast koju jõudnud). Lisaks vaatasid lapsed multfilme, õppevideoid, laule ja muud YouTube'ist ning DVDdelt, mis võimaldasid lemmikmultifilmide üha uuesti vaatamist ja sisu sihipärast valikut.

Artikkel põhineb 31.10.2022 Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsitud doktoritööl, juh Veronika Kalmus ja Andra Siibak. Vt <http://hdl.handle.net/10062/84228>

¹ Couldry, N. ja Hepp, A. (2016). *The Mediated Construction of Reality*. Cambridge: Polity; Livingstone, S. (2011). If Everything Is Mediated, What Is Distinctive About the Field of Communication? - *International Journal of Communication*, 5, 1472–1475.; Lundby, K. (Toim) (2009). *Mediatization: Concept, changes, consequences*. Chicago: Peter Lang.

² Schütz, A. ja Luckmann, T. (1973). *The Structures of the Life-World*. Evanston, IL: Northwestern University Press.

³ Comstock, G. ja Scharer, E. (2011). The use of television and other film-related media. D. Singer ja J. Singer (Toim). - *Handbook of Children and the Media* (lk 29–46). London: Sage.

⁴ Haughton, C., Aiken, M. ja Cheevers, C. (2015). Cyber babies: The impact of emerging technology on the developing infant. - *Psychology Research*, 5, 504–518.; Nevski, E. (2019). 0–3-aastaste laste digimäng ning selle sotsiaalne vahendamine. Doktoritöö, Tallinna Ülikool. <https://digar.ee/arhiiv/et/raamatud/125145>.

⁵ Heintz, A. (2021). Digital Natives: Media as a new challenge and opportunity of Early Childhood Education. - R. Braches-Chyrek (Toim). *The Future of Childhood Studies* (lk 176–190). Verlag Barbara Budrich. <https://www.jstor.org/stable/j.ctv1dhp1xg1>.

⁶ Lemish, D. (2015). *Children and media: A global perspective*. Malden, MA: Wiley.

⁷ Siibak, A. ja Vinter, K. (2014a). „No Silly Girls' Films!“ Analysis of Estonian Preschool Children's Gender Specific Tastes in Media Favourites and their Possible Implications for Preschool Learning Practices. - *International Journal of Early Childhood*, 46(3), 357–372.

Seega oli soov *video-on-demand'i* ehk nõudevideote vaatamise järele, mis on kasvav trend kogu maailmas⁸, selgelt olemas ka minu uuringus, kuigi intervjuude tegemise ajal ei olnud Eesti turul veel paljusid platvorme, mis olid seal 2022. aastal (nt Telia Lastenurk, Netflix, Disney+). Eesti laste meediarepertuaarist ehk nende regulaarselt jälgitavast meediasisust⁹ ilmnes USA ja Lääne-Euroopa meediatootjate suur mõju. Näiteks leidsime laste lemmikute hulgas multifilmid „Autod“, „Simpsonid“, „Tegus Timmu“, „Tuletõrjuja Sam“, „Käsna-Kalle“ jm, mis lisaks globaalsele levikule on ristmeediastunud ja aluseks meediapõhisele kaubandusele. Välismaiste saadete domineerimist nooremas earühmas kinnitavad ka Kantar Emori telemõõdiku andmed¹⁰. Eesti omatoodangu saateid nimetasid minu uuringutes osalenud lapsed oma meediarepertuaari osana harva.

See tõstatab küsimuse, mis on välismaise meedia domineerimise põhjused ja kas me peaksime selle pärast muretsema. Kahtlemata on lääneriikide suurstuudio toodang laste silmis atraktiivne, aga neile meeldisid väga ka Eesti algupärased saated. ETV2 lasteprogramm (praegune „Lastetuba“) oli laste igaõhtuse argiritiini osa, vaadeldav ka kui igapäevapraktika. Peale lastekraani kuulusid nende meediarepertuaari Eesti omatoodangust veel „Jänku-Juss“ ja vanema aja lastesaated, nagu näiteks „Hunt Kriimsilm“, „Hei, põialpoisid“, „Nukitsamees“. Niisiis ei ole välismaise meediatoodangu domineerimise põhjus selles, et lapsed ei tahaks vaadata Eesti saateid – tahavad ja vaatavad. Pigem näib üks põhjus olevat selles, et Eesti omatoodangust ei piisa: lapsed vaatavad telerit/ekraane rohkem kui kanalitel jagub omatoodangut. Rahvusringhääling on ainus, mis pakub lastele iga päev Eesti algupäraseid lastesaateid. Erakanalite programm on enamjaolt dubleeritud välismaised saated, selles leidub vaid üksikuid Eesti saateid. Tänapäeval on väikeriikide meedial kanalitel odavam osta meediasisu sisse kui seda ise luua ja paljud riigid arutlevad vajaduse üle kaitsta rahvuslikku toodangut¹¹.

Küsimus omatoodangu püsimisest globaalses

konkurentsis on väga asjakohane ka seoses *video-on-demand'i* ehk nõudevideote kasutajaskonna kasvuga lääneriikides¹². Ühest küljest avavad nõudevideokeskkonnad nagu ERR-i Lastekraan või Telia Lastenurk võimaluse vaadata meelepärast eestikeelset originaalprogrammi endale sobival ajal ning just nii palju, kui laps seda soovib (ja vanemlikud piirangud võimaldavad). Teisalt teevad voogedastusplatvormid, nagu näiteks Netflix, Amazon Prime, Apple TV+ ja Disney+ globaalse levikuga meedia- ja filmitoodangu veelgi kättesaadavamaks, kuid neil platvormidel on selges ülekaalus USA toodang ja puudub võimalus vaadata sisu eesti keeles. Euroopa Liit on seadnud kvoodi, mille järgi 30 protsenti voogedastuspakkuja programmist peab olema Euroopa toodang, aga see ei puuduta eraldi lasteprogrammi ning on teenusepakkuja enda otsustada, milliseid programme lisades või välja jättes ta selle piiri saavutab¹³. Arvestades, et laste meediarepertuaar on niigi väga rahvusvaheline ja USA meediatoodangu keskne, vajaksid nõudevideopakkujate lasteprogrammid enam reguleerimist.

Näiteks võiks Euroopa riikides tegevusloa saamiseks olla kohustus näidata ka valikut kohalikke lastesaateid, lihtsalt öeldes selleks et „Käpapatrull“ oleks kõrvuti „Sipsikuga“. See looks lapsele valikuvõimaluse, mitte ei seaks teda iseenesestmõistetavalt üksnes võõrasse, selgelt USA toodangu ülekaaluga kultuuriruumi. Veelgi enam, see looks võimaluse n-ö ristkasutuseks, kui näiteks Netflixist näeks erinevate väikeriikide toodangut, tänu millele oleks Eesti lastel võimalik vaadata ka Soome, Rootsi, Taani, Hollandi jne lastesaateid. Võimalik, et see lasteprogrammi reguleerimise soovitus on liialt idealistlik, sest Netflix ja teised sarnased teenusepakkujad on ennekõike äriettevõtted, kellele ei saa panna globaalse lõimija ja kultuurilise mitmekesisuse looja ootusi, nagu on ka kriitikud öelnud¹⁴. Teisalt ei tohiks me globaalses kontekstis olla ükskõikse suhtumisega, sest rahvusvahelise meediarepertuaari kõrval vajab laps võimalust vaadata ka kohalikku toodangut, mis tutvustab ja kinnistab talle tema enda kultuuriruu-

⁸ Statista (2022). Video on Demand Worldwide Statistics. <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-on-demand/worldwide>.

⁹ Hasebrink, U. ja Domeyer, H. (2012). Media repertoires as patterns of behaviour and as meaningful practices: A multimethod approach to media use in converging media environments. - *Participations. Journal of Audience and Reception Studies*, 9, 757–779.

¹⁰ Kantar Emor. (2022). Teleauditooriumi mõõdiku-uuringu andmed. Sihtrühm 4–12aastased Eesti elanikud. <https://kantaremor.ee/teleauditooriumi-ulevaade>

¹¹ Buckingham, D. (2015). Keynote Lecture: 'Children's Media: A Global Perspective'. - Comparing Children's Media around the World: Policies, Texts and Audiences. London, Sept 4 2015, University of Westminster.

¹² Statista (2022). Video on Demand Worldwide Statistics. <https://www.statista.com/outlook/dmo/digital-media/video-on-demand/worldwide>.

¹³ Vt European Parliament. (2018). New rules for audiovisual media services approved by parliament. <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20180925IPR14307/new-rules-for-audiovisual-media-services-approved-by-parliament>.

¹⁴ Banks, M. (2016). EU quotas for Netflix widely criticised. <https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/eu-quotas-for-netflix-widely-criticised>

mi. Laste meedialemmikutel on potentsiaalselt suur mõju ning neid saab kasutada näiteks ümbritseva keskkonna mõistmise ja eetilise käitumisese kujundamiseks¹⁵. Taju sellest, mis on oma ja mis võõras, on äärmiselt vajalik, sest see võimaldab inimesel tunnetada end tähenduslikuna omas kohas¹⁶.

Omaette küsimus on see, kas kohalik sisu suudab rahvusvahelise meediarepertuaariga harjunud lapsi kõnetada. Kui panna omavahel võrdluse näiteks „Nõiakivi“ ja „Pikne McQueen“, siis esimene on küll oma, kuid tekitab tänapäeval lastes hirmu ja võõristust. Selleks, et Eesti omatoodang püsiks globaalse meediarepertuaariga laste silmis huvipakkuv ja kaasaarav, on vaja dünaamiliselt kohaneda tehnoloogiliste muutuste ja rahvusvahelistuva keskkonnaga¹⁷. Seni on Eesti oma meediategelastest rahvusvahelistele Disney jt tootemarkidele konkurentsi pakkumine õnnestunud enim Lottel – seda võime järeltada laste joonistuste analüüsi põhjal, kus Lotte ei olnud küll joonistustel kujutatud margitoodete pingerea esimeses pooles, kuid oli siiski laste lemmikute hulgas. Lotte on üks väheseid Eesti filmitegelasi, kes on ristmeediastunud. Tema ümber on materiaalne n-ö minimaailm (Lottemaa, Lotte mänguasjad, pusled, lauamängud, riided, mobiiltelefon, toidukaubad jm), mis võimaldab lastel kogeda Lottet osana oma elumaailmast. Kriitikud¹⁸ (nt Giroux, 1994) ütlesid, et Lotte on disnistunud, sest mudel (teemapark, asjad, tegelaskujud) on sarnane Disney ärimudeliga. Teisalt võib ka öelda, et Lotte suudab lapsi kõnetada selles sümboolses ja materiaalses keeles, millega nad on rahvusvahelistuvas ja meediastunud maailmas juba harjunud.

Tuginedes Benko ja Strohmayeri teooriale sotsiaalse ruumi jaotusest kolmeks – füüsiliseks, kognitiivseks ja kindluse-ebakindluse ruumiks¹⁹ –, võime väita, et lapsed saavad rahvusvahelise meediarepertuaari kaudu isegi siis, kui nad füüsiliselt ei reisi veel maailmas ringi, tunnetuslikult osa kaugeidest

ruumidest, kus nad pole kunagi käinud. Võib koguni arutleda, et lapsed tajuvad näiteks Pikne McQueeni ühest oma lemmikmultifilmist „Autod“ tunnetuslikult lähedasemana kui Eesti kultuuriruumi meediategelasi, arvestades Disney tegelaste populaarsust Eesti laste seas. Osa autoreid näeks selles Disney ja USA kultuurilist domineerimist väiksemate kultuuride üle ning kultuuri materialiseerumist negatiivses tähenduses, nagu nad kirjutasid juba aastakümnete eest²⁰. Ka McLuhani mõte üleilmsest külast, kus maailm ühtaegu laieneb meediatehnoloogiate abil ühtseks kogukonnaks, aga teisalt aheneb ja kaotab kultuurilist variatiivsust²¹, on meediastumise kontekstis tabav. Positiivsemas vaates aga avardab globaliseeruv ja meediastuv maailm laste võimalusi olla maailmakodanik, kogeda ühist sümbolilist ja materiaalselt ruumi lastega üle maailma, nagu on arutlenud Livingstone ja Drotner²² ning Buckingham²³.

Tehnoloogiavahendite igapäevane kasutamine ja meediarikas kasvukeskkond on meediastumise üks kõige selgem ja otsesem vorm. Selle kõrval on meediastumisel ka teisesid vorme²⁴, nagu oma doktoritöös kirjeldasin: näiteks meediasisu põhjal toodetud mänguasjad, rõivad ja muud tarbeesemed, mida lapsed iga päev kasutavad. Tulemus oli ootuspärane, kuivõrd meedial põhinev kaubandus moodustab juba ammu suurema ärikasumi kui algne film või multifilm, millele see kaubandus rajaneb²⁵. Laste elumaailm oli ka sümboliliselt meediastunud²⁶. See tähendab, et laste mängude stsenaariumid, omavaheline suhtlusmaneer, sõnavara, kokkuleppelised märgid ja muud tegevused olid mõjutatud meedias nähtust. Näiteks pealtnäha tagaajamist mängivad lapsed olid endi selgitusel detektiivid sarjast „Kättemaksukontor“, dramaatiliselt kodu mängivad lapsed olid kehastunud tegelasteks sarjast „Kirgede torm“ – need on vaid üksikud näited minu uuringute leidudest selle kohta, kuidas klassikalistes mängudes, nagu seda on kodumängimine või tagaajamine, on

¹⁵ Siibak, A. ja Vinter, K. (2014b). „Ma tahaks olla Pommimees!“ – lastealaste meedialemmikute analüüs ja nende võimalik kasutamine väärtuskasvatases ja sootundlikus hariduses. - *Ariadne Lõng*, 85–100.

¹⁶ Bourdieu, P. (2003). *Praktilised põhjused*. Tallinn: Tänapäev.

¹⁷ Lauristin, M. (2020). Kultuur ja meedia. - M. Lauristin (Toim). *Taasiseseisvunud Eesti kolm aastakümnet inimarengu luubi all* (lk 48–53). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu. https://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2021/03/EIA25_tervik_kogumik.pdf

¹⁸ Nt Giroux, H. A. (1994). *Animating youth: The Disneyfication of children's culture*. - *Socialist Review*, 24(3), 23-55.

¹⁹ Benko, G. ja Strohmayer, U. (Toim) (1995). *Geography, History and Social Sciences*. Dordrecht, Boston: Kluwer Academic Publishers.

²⁰ Horkheimer, M. ja Adorno, T. W. (2006/1944). *The culture industry: Enlightenment as mass deception*. - M. G. Durham ja D. M. Kellner (Toim). *Media and cultural studies: Keyworks* (lk 41–72). Malden, MA, Oxford, Carlton: Blackwell.

²¹ McLuhan, M. (1964). *Understandig Media: The Extension of Man*. New York: McGrawHill.

²² Livingstone, S. ja Drotner, K. (2011). *Children's media cultures in comparative perspective*. - V. Nightingale (Toim), *Handbook of Media Audiences* (lk 405–424). Oxford: Blackwell.

²³ Buckingham, D. 2015.

²⁴ Hjarvard, S. (2013). *The Mediatization of Culture and Society*. London: Routledge.

²⁵ Hardy, J. (2010). *Cross-media Promotion*. New York: Peter Lang.

²⁶ Hjarvard, S. 2013.

tänapäeval ilmne meedia mõju.

Sellega seostub ka globaalse meedia lokaliseerimine²⁷, mis tähendab, et lapsed võtavad kaugetest kultuuridest pärit meediategelased ja n-ö kodustavad nad mängu kaudu, asetavad nad Eesti konteksti ja oludesse, nagu nad tegid seda minu uuringutes. Kaudse meediastumise kaudu jõuab meedia ka nende lasteni, kelle endi otsene kokkupuude meediaga on napp. Isegi kui laps ei ole kunagi näinud näiteks Lotte multifilme, toimetab ta lasteaias siiski meediastunud keskkonnas, kus sõpradel on kaasas Lotte kaisuloomad, mänguasjariiulilt leiab Lotte pusled ja õpetaja loeb lastele ette Lotte raamatut. Eakaaslaste kultuuri kaudu²⁸ saab ka vähese vahetu meediakogemusega laps teada, millised on viimase aja kõige populaarsemad meediategelased ning neile tuginev laste sümboliline ja materiaalne ruum, mille loomises ta ka ise kaudselt osaleb. Sama on järeldanud Vinter: lapsed osalevad eakaaslaste kultuuri kaudu ja meediakultuuri vahendusel sotsiaalses ja intellektuaalses kogemusloomes²⁹. Pole kahtlust, et sotsialiseerumine on tänapäeval meediastunud sotsialiseerumine³⁰.

Niisiis ei tähenda meediastumine üksnes meediatehnoloogiavahendite kasutamist, vaid sellel on ka kaudsem vorm kultuuri, kõnekeele, populaarsete tegelaste, mängustenaariumide jne kujundamise kaudu.

Meediategelased on minu uuringute põhjal lastele eeskujuks ja inspiratsiooniallikaks rollimängudes. Laste lemmiktegelasi on kirjeldatud kui omamoodi sõpru: kui laps tunneb usaldust oma meedialemmiku suhtes ja tegelane näitab talle eeskujut, siis on ta avatud õppimisele³¹. Ka Siibak ja Vinter on rõhutanud, et armastatud meediasisu kaudu on võimalik innustada lapsi õppima ning artuleda nendega väärtuste ja eetikaga seonduva üle³², mis on muu hulgas

üks Eesti riiklikus õppekavas sisalduv valdkond.

Teisalt leidis õpetajate praktikas lapsi, kelle jaoks lemmiktegelaste imetlemine ja matkimine oli õpetajate hinnangul muutunud liiga kõikehõlmavaks. Nagu minu uuringud näitasid, hakkas meediategelase fänlus piirama lapse rollimänge, sest laps elas justkui oma lemmikmeediategelase maailmas: tal oli palju meediategelase pildiga asju ja tema tegemised olid suuresti mõjutatud sellest, mida lemmiktegelane teeks. Selline ainiti matkimine on probleemne mitmel põhjusel. Esiteks, identiteeditöö eeldab eri rollide proovimist ja katsetamist, et kujundada arusaam sellest, mis on oma ja mis mitte, ning rollimängud õpetavad lapsele representatiivset mõtlemist³³ (Rogers ja Evans, 2008). Kui lapse identiteeditöö aluseks on pikemat aega peamiselt üks meediategelane, on ka tema eneseloometöö, eri vaatenurkade tajumine ja rollide proovimine piiratud. See on aga identiteedi kujunemises äärmiselt oluline protsess³⁴ (Grusec ja Hastings, 2014). On leitud, et teismelised, kes on ühe meediategelase väga andunud fännid, on oma identiteedis vähem selgusele jõudnud kui eakaaslased, keda ei iseloomusta mõne tegelase ainitine fänlus³⁵.

Teiseks, laps alles õpib vahet tegema päris- ja fantaasiamaailma vahel³⁶. Fantaasiarikas meediasisu raskendab päris- ja fantaasiamaailma piiride tundmaõppimist³⁷. Muu hulgas on unehäiretel ja hirmsate unenägude kartusel seos reaalsuse ja fantaasia mõistmisega: lapsed, kes suudavad reaalsust ja fantaasiat paremini eristada, kogevad vähem öiseid hirme³⁸. Murettekitavamal juhul võib meediafantaasia ja päriselt võimaliku sassi ajamine ka last ohustada, nagu minu uuringus ilmnis õpetajate toodud näites, kus laps arvas, et tal on multifilmitegelasega sarnaselt võluvõime käeviipega liiklus seisma jätta ja üle tee minna. Teisalt loovad sarnased kogemused ka

²⁷ Buckingham, D. 2015.

²⁸ Corsaro, W. A. ja Eder, D. (1990). Children's peer cultures. - *Annual review of sociology*, 16(1), 197-220.

²⁹ Vinter, K. (2013). Digitaalse ekraanimeedia tarbimine 5-7-aastaste laste seas ja selle sotsiaalne vahendamine Eestis. Pedagoogiline vaatekoht. Doktoritöö, Tallinna Ülikool. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/genire/files/k_vinter_dokoritoo_2013.pdf

³⁰ Couldry, N. ja Hepp, A. 2016, lk 151.

³¹ Schlesinger, M. A., Flynn, R. M. ja Richert, R. A. (2016). US preschoolers' trust of and learning from media characters. - *Journal of Children and Media*, 10(3), 321-340.

³² Siibak, A. ja Vinter, K. 2014b.

³³ Rogers, S. ja Evans, J. (2008). Inside Role-Play in Early Childhood Education. New York, Oxon: Routledge.

³⁴ Grusec, J. E. ja Hastings, P. D. (Toim) (2014). Handbook of socialization: Theory and research. New York: Guilford Publications.

³⁵ Dajches, L. (2021). Finding the self through others: exploring fandom, identification, and self-concept clarity among US adolescents. - *Journal of Children and Media*, 16(1), 1-10.

³⁶ Van Evra, J. P. (1990). Television and Child Development. Manwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

³⁷ Rhodes, S. M., Stewart, T. M. ja Kanevski, M. (2020). Immediate impact of fantastical television content on children's executive functions. - *British Journal of Developmental Psychology*, 38(2), 268-288.

³⁸ Zisenwine, T., Kaplan, M., Kushnir, J. ja Sadeh, A. (2013). Nighttime fears and fantasy – reality differentiation in preschool children. - *Child Psychiatry & Human Development*, 44(1), 186-199.

võimaluse õpetada lastele, kas üks või teine meedias nähtud käitumisviis on ohtlik või sotsiaalselt sobilik³⁹.

Võttes appi Bourdieu' välja ja kapitali mõisted⁴⁰, võib järeldada, et meediastunud maailmas kasvavad lapsed koguvad kõigi oma meediakogemustega kultuurilist kapitali, olgu selleks siis meedia abil kauge te kultuuride tundmaõppimine, uute teadmiste ja sõnavara omandamine, positiivne eeskugu või hoopis meedia soovimatud mõjud, nagu seda on agressiivne-võitluslik eeskugu, roppsõnad, nn madal stiil ja tonaalsus keelekasutuses, ebaviisaka käitumise matkimine. Meediaga seotud riskid ja võimalused jaotuvad väga ebavõrdset, tulenedes lapse sotsiokultuurilisest keskkonnast⁴¹, mis seab lapsevanematele, õpetajatele ja teistele olulistele täiskasvanutele tähtsa rolli lapse meediakogemuste sotsiaalsel vahendamisel. Lapse meediakogemused ja meediapädevus annavad talle tulevikus kas eelise või töötavad tema vastu. See on võrreldav kultuurilise kihistumisega, mis avaldub kultuuritarbimise erinevas kvaliteedis, millest on kirjutanud Lauristin⁴². Kihistumisest – täpsemalt digitaalsest kihistumisest – räägib ka EU Kids Online'i uuringu internetivõimaluste redel, mille alumisel astmel on lihtsamad tegevused, nagu meelelahutus ja infootsing internetis ning kõrgeimal astmel loomingu- ja digiosalusega seotud tegevused⁴³. Neist esimesel tasemel on peaaegu kõik lapsed, kõrgeimale tasemele jõuab väike osa nendest. Seega on meediatarbimisel meediastunud maailmas erinev kvaliteet.

Milliseid meedia vanemliku vahendamise praktikaid lapsed tajuvad?

Väga üldistatult on vanemliku vahendamise eesmärk kasutada ära meedia positiivseid võimalusi ja vähendada võimalikke ohte⁴⁴. Minu uuringute põhjal, kus esmaseks infoallikaks oli laps ise, oli vanemate

peamine tähelepanu vahendajana suunatud riskide vähendamisele ning vähem meedia positiivsete võimaluste kasutamisele. Sama on täheldatud ka teistes uuringutes⁴⁵. See on ootuspärane, sest läbi aja on uurijate huvi olnud esmajärjekorras meediaga seotud riskidel⁴⁶. Last nähakse enamasti kui (täiskasvanust kergemini) haavatavat ja alles areneva pädevusega meediatarbijat, kes vajab kogenud täiskasvanu selgitusi ja piiranguid⁴⁷. Seega võib üks põhjus, miks piirav vahendamine domineeris aktiivse vahendamise üle, olla vanematele suunatud ootustes. Teisalt, tuginedes üksnes laste vaatenurgale, võib tulemus peegeldada ka lihtsalt seda, et lapsed märkavad ennekõike piiravat vahendamist ja keelde ega pane tähele vanema tegevust võimaluste avarajana, sest see ei ole nii otseselt tajutav.

Osa piirava vahendamise domineerimise põhjuseid on siiski nähtavasti seotud ka vanema enda võimalusega olla aktiivne vahendaja. Rääkides lapse elumaailma meediastumisest ja vanemlikust vahendamisest, tuleb arvestada, et lapsevanema elumaailm on samamoodi meediastunud. Vanemal on oma vajadused – töö, argikohustused, soov vaadata oma meediarepertuaari jne. See kõik mõjutab seda, milline on täiskasvanu kohalolu, tahe ja võimalus vahendajana panustada⁴⁸. Minu uuring näitas, et ekraanimeedia on vanematele tihti käepärane lapsehoidja ajal, mil nad ise on hõivatud muude tegemistega. Sarnastele järeldustele on jõutud ka varasemates uuringutes⁴⁹. Sealjuures ei ole meedia lapsehoidjana kasutusel alati üksnes vanema töö- ja argitoimetuste ajal, vaid ka puhkehetkedel, nagu ilmnes lapse kirjeldatud praktikast, kus vanem annab lapsele mängukonsooli või suunab teda arvutit kasutama selleks, et ta saaks ise televiisorit vaadata.

Koroonakriis pani vanematele veelgi suurema ajasurve⁵⁰. Lapsevanematele oli pandeemia muu

³⁹ Siibak, A. ja Vinter, K. 2014b.

⁴⁰ Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups. - *Social Science Information*, 24(2), 195–220.

⁴¹ Heini, A. 2021.

⁴² Lauristin, M. 2020.

⁴³ Vt Kalmus, V. ja Siibak, A. (2020). Eesti noored virtuaalses arvamusruumis. - H. Sooväli-Septing (Toim). Eesti inimarengu aruanne 2019/2020, (lk 220–229). Tallinn: Eesti Koostöö Kogu.

⁴⁴ Kalmus, V. (2013). Making sense of the social mediation of children's internet use: Perspectives for interdisciplinary and cross-cultural research. - C. W. Wijnen, S. Trültzsch ja C. Ortner (Toim). *Medienwelten im Wandel* (lk 137-150). Wiesbaden: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-531-19049-5_11

⁴⁵ Nevski, E. ja Vinter, K. (2015). Lapsevanemate hinnangud juhendamistrateegiatele puuetundliku ekraani kasutamisel väikelapseas. - *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 3 (2), 54–78.

⁴⁶ Messenger Davies, M. (2010). *Children, media and culture*. Maidenhead: Open University Press.

⁴⁷ Vt Kalmus, V. 2013.

⁴⁸ Johnston, K., Highfield, K. ja Hadley, E. (2018). Supporting young children as digital citizens: The importance of shared understandings of technology to support integration in play-based learning. - *British Journal of Educational Technology*, 49(5), 896–910.; Nevski, E. (2019). 0–3-aastaste laste digimäng ning selle sotsiaalne vahendamine. Doktoritöö, Tallinna Ülikool. <https://digar.ee/arhiiv/et/raamatud/125145>.

⁴⁹ Nevski, E. & Siibak, A. (2016). The role of parents and parental mediation on 0–3-year olds' digital play with smart devices: Estonian parents' attitudes and practices. - *Early years*, 36(3), 227–241.

⁵⁰ Eales, L., Gillespie, S., Alstat, R. A., Ferguson, G. M. ja Carlson, S. M. (2021). Children's screen and problematic media use in the United States before and during the COVID-19 pandemic. - *Child Development*, 92(5), e866–e882. <https://doi.org/10.1111/cdev.13652>

hulgas tähendanud seda, et senised abilised nagu formaalse (alus)hariduse süsteem ja vanavanemad ei ole alati kättesaadavad. Võib küsida, et kui harjumuspärane „küla“ kaob ootamatult, nagu juhtus koroonakriisis, siis kas meedia omandab veelgi suurema rolli „külast“ jäänud tühimiku täitmisel. Senised uuringud mujalt maailmast⁵¹ ja Eestist⁵² viitavad, et nii see tõepoolest on: laste meediakasutus kasvas pandeemia ajal ning vanemad tunnistasid, et nad kasutasid piiravat vahendamist pandeemia ajal tunduvalt vähem kui enne seda⁵³. Uuringus Eesti lapsevanematega pikenes väikelaste ekraaniaeg iseäranis neis peredes, kus vanemad töötasid kodukontoris või vanem laps jäi distantsõppele⁵⁴. Uuringud näitavad sedagi, et eriti emad olid pandeemia ajal äärmiselt ülekoormatud ja nende ajakulu kodustele töödele oli kasvanud rohkem kui isade⁵⁵ – seda isegi neis riikides, kus enne olid soolised erinevused koduga seotud kohustuste jagamisel väikesed⁵⁶.

Arvestades, et ka vanemliku vahendamise praktikad on varasemate uuringute põhjal soostereotüüpsed – emad võtavad endale tavaliselt rohkem aktiivse vahendaja rolli kui isad⁵⁷ –, paneb see küsima, kuidas täpsemalt olid pandeemia ajal muutunud emade ja isade vanemliku vahendamise praktikad. Sealhulgas on üks aktuaalne küsimus edasisteks uuringuteks, kas emad on võtnud endale veelgi suurema rolli lapse meediakogemuste vahendajana või on ka emade ülekoormus jõudnud selle piirini, et nad ei ole vahendajana lastele kättesaadavad ja kasutavad maksimaalselt meedia abi lapsehoidmisel, isegi kui nad tunnevad endal seetõttu süüid, nagu leidsid Eales jt⁵⁸. Võimalik, et koroonakriis on pidurdanud ka EU Kids Online'i 2010. ja 2018. aasta uuringute võrdluses ilmnenud suundumust, mille järgi Euroopa ja Eesti lapsevanemad kasutavad järjest rohkem aktiivset toetavat vahendamist ja piirava vahendamise osatähtsus on vähenenud⁵⁹.

Jiow jt on arutlenud, et meediastunud kasvukesk-

onnas vajab meedia mõjude ja televisiooni uurin-
gute traditsioonist alguse saanud vanemliku vahendamise käsitlus ümberhindamist ja ajakohastamist⁶⁰. Minu doktoritöö alusuuringud annavad mitu vaatenurka selle kohta, kuidas vanemliku vahendamise tüpoloogiat võiks täiendada (vt joonis 1). Esiteks, üks roll, mida vanemlike vahendajarollide tüpoloogia (väravavaht, teejuht, aken, nõustaja⁶¹) eraldi ei rõhuta, kuid mille võiks lapsevanema kui teejuhi rolli ühe alaliigina lisada, on meedia kultuuriline vahendamine. Vajadus meedia kultuurilise vahendamise järele tõusis selgelt esile, sest Eesti laste meediarepertuaaris oli ülekaalus USA ja Lääne-Euroopa suurstudioti meediatoodang, mis tähendab, et laps kogeb päevast päeva ekraani vahendusel kaugeid kultuure ja kombestikke. Meedia kultuuriline vahendamine võiks hõlmata praktikaid, mis aitavad lastel mõista, kuidas nähtu suhestub eesti kultuuri ja tavadega. Näiteks võiks lastega rääkida, kuidas meedias nähtud pühi ja tähtpäevi (sünnipäevad, lihavõttepühad, jõulud jm) Eestis tähistatakse, samuti võiks pöörata tähelepanu igapäevapraktikatele ja vajadusel selgitada, mil moel toimitakse Eestis (nt liiklusreeglid, avalikus ruumis käitumise tavad, viisakusreeglid vms, mis kultuuriti võivad mõnevõrra erineda). Huvitavat arutelu võivad pakkuda ka ekraanimeedia tegelased (näiteks filmides kohatud haldjate, härjapõlvlaste, trollide vms kõrval võiks lapsega arutada, milliseid müütilisi tegelasi leidub eesti folklooris). Võõraste kultuuride nägemine meedia vahendusel on võimalus refleksiivsuseks ja eri maades elavate laste elumaailma tutvustamiseks ning vanemad peaksid selle võimaluse ära kasutama.

Tuginedes Bourdieule: selleks, et inimene tunneks end tähenduslikuna ruumi ühes punktis, on tal vaja mõista, mis on tema eristumise aluseks⁶². Meedia kultuuriline vahendamine võiks olla üks viise, kuidas saab täiskasvanu aidata lapsel meedia vahendatud kultuuriruumides orienteeruda. Tei-

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Sahk, P. (2021). Vanemate vaade 2–4-aastaste laste ekraanimeedia kasutamisharjumuste muutustele COVID-19 eriolukorra ajal ja selle järgselt. Magistritöö, Tartu Ülikool. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/72535>.

⁵³ Eales, L., Gillespie, S., Alstat, R. A., Ferguson, G. M. ja Carlson, S. M. 2021.

⁵⁴ Sahk, P. 2021.

⁵⁵ Craig, L., & Churchill, B. (2021). Dual-earner parent couples' work and care during COVID-19. - *Gender, Work & Organization*, 28, 66-79.

⁵⁶ Hjalmsdóttir, A. ja Bjarnadóttir, V. S. (2021), „I have turned into a foreman here at home“: Families and work–life balance in times of COVID-19 in a gender equality paradise. - *Gender Work Organ*, 28, 268–283. <https://doi.org/10.1111/gwao.12552>

⁵⁷ Duek, C. ja Mognuillansky, M. (2020). Children, digital screens and family: parental mediation practices and gender. - *Comunicacao e sociedade*, 37, 55–70.

⁵⁸ Eales, L., Gillespie, S., Alstat, R. A., Ferguson, G. M. ja Carlson, S. M. 2021.

⁵⁹ Kalmus, V., Sukk, M. ja Soo, K. (2022). Towards more active parenting: Trends in parental mediation of children's internet use in European countries. - *Children & Society*, 36(5), 1026–1042.

⁶⁰ Jiow, H. J., Lim, S. S. ja Lin, J. (2017). Level up! Refreshing parental mediation theory for our digital media landscape. - *Communication Theory*, 27(3), 309–328.

⁶¹ Kalmus, V. 2013.

⁶² Bourdieu, P. 2003, lk 26

Joonis 1. Meedia vanemliku vahendamise tüübid. Autori täiendus Kalmuse (2013) väljapakutud vanemliku vahendamise tüpoloogiale.

seks, enamik vanemliku vahendamise praktikaid keskendub sellele, mida vanem teeb kohe (koosvaatamine, nähtu selgitamine, piiramine). Minu uurinud näitasid aga seda, kuidas laste meediaga seotud hirmud ilmsid ennekõike tagantjärele ja osa sellest meediasisust, mis hirme põhjustas, oli lasteni jõudnud nii, et vanem ei olnud sellest arvatavasti teadlik. Meediastunud maailma oluline tunnus on meedia kõikjaleulatavus⁶³, mistõttu vanemal puudub ülevaade ja kontroll kõige üle, mis jõuab meedia vahendusel lapseni kas otseselt või eakaaslaste vahendusel. Seetõttu soovitatakse lisada lapsevanema kui nõustaja rolli (vt joonis 1) üheks alaliigiks retrospektiivse ehk tagasivaatava vahendamise, mida saab käsitleda kui aktiivse vahendamise rakendamist tagantjärele.

Meedia ohtude maandamist tagantjärele on nimetatud ka retroaktiivseks vahendamiseks⁶⁴, kuid mõisted ei kattu täielikult: retroaktiivne vahendamine on kitsam ja see viitab konkreetsele juba tekkinud meediakahjuga tegelemisele ja selle maandamisele. Tagasivaatav vahendamine on laiem mõiste: see võib olla nii konkreetse häiriva sisuga tegelemine tagantjärele, aga ka lihtsalt reflekteeriv vestlus ees-

märgiga mõista, kas lapse meediakogemused on jätnud temasse keerulisi tundeid, hirme ja segadust või hoopis uudishimu ja vastamata küsimusi, mis vajaksid vanema tuge ja selgitusi. Lapsed olid minu tehtud intervjuudes väga aldis tugevaid emotsioone tekitanud meediasisu üle arutlema.

Samas paistavad EU Kids Online'i 2020. aasta uuringu tulemuste põhjal Eesti lapsed Euroopas silma selle poolest, et nad ei räägi vanematele oma häirivatest meediakogemustest. Näiteks Prantsusmaal ei rääkinud 4% lastest, Eestis aga tervelt 30% lastest vanematele oma negatiivsetest kogemustest internetis⁶⁵. Seega on tagasivaatav vahendamine vanema algatusel kahtlemata vajalik, et pakkuda lapsele tuge. Tagasivaatava vahendamise järele tekib suur vajadus eriti ühiskondlikult keerulistel aegadel, nagu seda on sõjauudiste kontekst, kus vanemad jälgivad aktiivselt uudiseid ja ka laps saab passiivse taustavaatajana neist osa. Isegi kui vanem arvab, et väikelaps ei pööra taustameediale tähelepanu, ei ole see nii, ja nähtu võib jätta lapsesse keerulisi tundeid ja arutamist vajavaid küsimusi. Sõda ja selle ise kogemine on üks neljast peamisest hirmust, mis võivad lastes

⁶³ Deuze, M. (2014). Media Life and the Mediatization of the Lifeworld. - A. Hepp ja F. Krotz (Toim). Mediatized Worlds. London: Palgrave Macmillan.

⁶⁴ Kalmus, V. 2013; Rasmussen, E. E. (2014). Proactive vs. retroactive mediation: effects of mediation's timing on children's reactions to popular cartoon violence. - *Human Communication Research*, 40(3), 396-413.

⁶⁵ Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. ja Hasebrink, U. (2020). EU Kids Online 2020: Survey results from 19 countries. - EU Kids Online. <https://doi.org/10.21953/lse.47fdeqj010fo>

teleuudiste põhjal tekkida⁶⁶. Iseäranis väikelastele on vajalik ja mõjus igasugune aktiivne vahendamine, olgu see ennetavalt või tagantjärele, ning oluline on mitte jätta last üksinda oma meediakogemustega⁶⁷.

Joonisel 1 on kokkuvõtlikult näidatud lapsevanema rolle meedia sotsiaalse vahendajana. Ühelt poolt on vanem kui väravavaht, kes ennetab võimalikku kahju seeläbi, et ta teeb lapse eest teadliku kaalutletud otsuse, milline meedia ja millised tehnoloogia-seadmed on lapsele kättesaadavad. Selle vahendamise tüübi vastand on maandav vahendamine ehk nõustav vahendamine olukorras, kus laps on kogunud häirivat meediasisu ja vanem aitab tal selgituste, nõuannete ja peegeldamise kaudu sellega toime tulla. Maandava vahendamise alaliik on tagasivaatav vahendamine ehk üldine peegeldav tagasivaade lapse meediakogemustele eesmärgiga märgata, kas ta vajab tuge. Piirava ja maandava rolli vahepeale jääb vanema tegevus võimaldaja ja julgustajana ehk vanem kui teejuht meediamaastikul orienteerumises ning vanem kui aken, kes avardab lapse teadmisi meediamaailmast ja selle võimalustest. Neid kõiki rolle võivad peale lapsevanemate täita ka teised olulised inimesed lapse elus.

Vanemlikku vahendamist nähakse ennekõike kui viisi vähendamaks meedia ohte ja võimendamaks meedia positiivseid võimalusi⁶⁸. Ometi võivad mõned vanemliku vahendamise praktikad soovitud kasu asemel töötada lapse meediapädevuse kujunemisele vastu. Üks probleemne praktika, mis intervjuudest lastega ilmnes, oli katkestatud meediakogemuse tekitamine lapsele. Vanemad lubasid lapsel vaadata õhtul telekat, sealhulgas näiteks krimisarju, kuid uneaja saabudes katkestasid nad saate vaatamise. See tähendas, et lapsel puudus võimalus tõlgendada kogu saate narratiivi, mis on eriti oluline krimisarja puhul, kus lahendus saabub žanrile omaselt alles lõpus. Poolikult krimisarja vaadates nägi laps üksnes seda, kuidas keegi oli mõrvatud, kuid ei kogunud narratiivi seda osa, kus halb sai ka karistuse. Varasemad uuringud on näidanud, et vägivaldse sisu nägemisel on oluline kontekst: ohtlikum on vägivald, mis ei saa karistatud ja mida esitatakse kangelaslikus võtmes⁶⁹.

Meediakogemuse katkestamine poole pealt ei ole probleemne üksnes täiskasvanute saadete, vaid ka multifilmide ja kõigi teiste saadete puhul. Kui laps on hommikul üles äratatud lubadusega, et ta saab multifilmi vaadata, kuid lasteaeda mineku tõttu katkestab vanem multifilmi poole pealt, tekitab see lapses pahameelt, mis õpetajate sõnul avaldab mõju sellele, kuidas laps elab sisse lasteaia päevarütmi. Seega ei too iga piirav vahendamine ilmtingimata soovitud kasu, kui seda praktiseerida viisil, mis katkestab lapse võimalusi mõista meediat tervikuna. Probleemne on ka lastega tehtud intervjuudes ilmnenu praktikakasutada meediat distsiplineerimise vahendina: näiteks ähvardas vanem, et hirmutav multifilmitegelane tuleb lapse juurde, kui ta oma tuba ära ei korista. Väikelaps alles õpib tundma fantaasia ja reaalsuse piire⁷⁰ ning sellise praktika kaudu loob ja võimendab vanem lapses segadust ekraanil nähtu ja päriselt võimaliku vahel. Paljudes riikides (nt USA, Kanada, Austraalia, Uus-Meremaa) on riiklikud soovitused ja nõuanded lapsevanematele, millist tuge saab vanem lapsele pakkuda meediastunud maailmas. Soovituste sisuks on enamasti võimalike mõjude kirjeldus, sealhulgas toonitatakse, et mustvalgeid ega polariseerivaid tõdesid laste ja meedia uuringutes ei ole. Eestis on antud küll soovitusi meediumide kaupa (nt targaltinternetis.ee), kuid vähe on terviklikku vaadet, mis hõlmaks lapse kogemusi meediastunud maailmas. See on oluline tühimik, sest meediastunud maailmas ei räägi me enam ühe või teise meediumi sotsiaalsest vahendamisest, vaid meediakeskkonnast kui tervikust, kus vanem ja laps on pidevalt meedia sees⁷¹.

Teisalt on väga selgepiiriliste nõuannete andmine keeruline, kuivõrd ka teadlastel endil on väga erinevad seisukohad tulenevalt nende uurimisdistsipliinidest. Näiteksaju-uurija seisukohast võib soovitada vanematele hoida last meediast eemal võimalikult kaua, et laps näeks vaeva loovmänguga ja ise oma aja sisustamisega, mitte ei ootaks kiiret „tasu“, mida meedia pakub⁷². Ühiskonnauurija vaatenurgast näeme aga, et soovitus hoida isegi väikelast (rääkimata teismelistest) meediast eemal oleks liialt idealistlik ja praktiliselt võimatu rakendada, sest

⁶⁶ Valkenburg, P. M., Cantor, J. & Peeters, A. L. (2000). Fright reactions to television: A child survey. - *Communication Research*, 27(1), 82–99.

⁶⁷ Rasmussen, E. E. 2014.

⁶⁸ Kalmus, V. 2013.

⁶⁹ Bushman, B. J. ja Huesmann, L. R. (2001). Effects of Televised Violence on Aggression. - D. Singer ja J. Singer (Toim). *Handbook of Children and the Media* (lk 249). London: Sage.

⁷⁰ Van Evra, J. P. 1990.

⁷¹ Deuze, M. 2014.

⁷² Linn, S. (2009). Too much and too many: How commercialism and screen technology combine to rob children of creative play. - *Exchange*, (186), 45.

tänapäeval täidab meedia väga paljusid funktsioone nii eakaaslastega sotsialiseerumisel⁷³ kui ka perede igapäevaelus⁷⁴. Sealhulgas on meedia tihtilugu kõige käepärasem (ja mõnikord ka ainus) lapsehoidja, aga ka jagatud meelelahutus ja pere ühistegevus. Seega on selleks, et anda lapsevanematele soovitusi, kuidas oma last toetada meediastunud maailmas, vaja distsipliinideülest koostööd, mis võtaks aluseks meedia otseseid mõjusid ajule ja kognitiivsele võimekusele, aga teisalt arvestaks ka ühiskondlikku konteksti ning seda, millised on vanemate vajadused ja võimalused.

Soovitused

■ Eesti kultuuri kestlikkuseks rahvusvahelistuvas ja meediastunud maailmas on vaja, et ka Eesti omatoodang suudaks paindlikult kohaneda sellega, milline on globaalse meedia keel ja millega laps on harjunud – nii nagu seda on tehtud näiteks Lottega. Seda võib ühelt poolt kriitiliselt pidada Lotte kommertsialiseerumiseks; teisalt soovitan selles näha kohandumist meediastunud maailmaga. Kui laste igapäevaellu kuulub nagunii hulk globaalseid meediategelaste tootemarke, siis lihtsustatult öeldes Lotte tasakaalustab Pikne McQueeni ja Elsat, et Eesti laste elumaailma osaks oleks kaugete tegelaste kõrval ka oma kultuuriruumi tegelasi.

■ Rahvusringhäälingu programm on küll riigi rahastatud, kuid avalik arutelu lasteprogrammi eesmärgi ja funktsioonide üle on olnud napp. Soovitan suhtuda ERR-i lasteprogrammi kui riiklikult tähtsasse „kultuuriobjekti“. See ei ole ainult meelelahutus, vaid võimalus ja vastutus kujundada lapse infovälja. Pikne McQueen või Käsna-Kalle ei näita Eesti lastele, kuidas tähistavad eestlased tähtpäevi ja pühi, milline on meie riigisüsteem, ajalugu, loodus ja loomad – seda saab teha vaid Eesti omaprogramm.

■ Kasutamata on võimalus kõnetada Eestis toodetud venekeelse originaallastesaaate abil (nt venekeelne „Lastetuba“) vene lapsi ja tuua neid seeläbi eesti lastega ühisesse foruumi. Meediatarbimise harjumused hakkavad kujunema väga noores eas ja kui vene lapsed harjuks ETV+ kanalilt igal õhtul lastesaadet vaatama, oleks nad vanemaks saades eeldatavasti avatumad ka muude ETV+ saadete, sealhulgas Eesti foruumi uudiste suhtes.

■ Euroopa Liit on küll seadnud kvoodi, mis määrab, et 30 protsenti voogedastusteenuse pakkuja prog-

rammist peab olema Euroopa toodang, aga see ei puuduta eraldi lasteprogrammi. Sarnast regulatsiooni oleks vaja ka lasteprogrammile, et lastel oleks võimalus USA meediatoodangu kõrval vaadata populaarsetel platvormidel nagu Netflix ka erinevate Euroopa riikide ja kohaliku lasteprogrammi.

■ Laste elumaailma meediastumise uurimiseks sobis hästi kvantitatiivse joonistuste kontentanalüüsi ja kvalitatiivsete intervjuude sisuanalüüsi kombineerimine. Kvantitatiivne uuring aitas hinnata meedia tähtsust laste elumaailmas suure valimi peal ja märgata võimalikke suuremaid mustreid. Kvalitatiivne uuring lisas mõistmist sellest, kuidas lapsed ise oma elumaailma ja meedia rolli selles täpsemalt kirjeldavad. Ka kõige nooremad lapsed (minu intervjuueeritavatest olid noorimad 4-aastased) olid heaks esmasseks allikaks oma elumaailma kirjeldamisel.

Edasised uurimisvõimalused

Doktoritöö uuringute põhjal ilmnes mitmeid võimalikke suundi edasisteks uuringuteks. Esiteks on Eesti Rahva Muuseumi joonistusvõistluse tööd väga unikaalne empiiriline materjal ning muuseum võiks kaaluda samateemalise joonistusvõistluse korraldamist kindla regulaarsusega, näiteks iga kümne aasta tagant. Joonistuste analüüs on hea viis, kuidas avada, mõista ja dokumenteerida laste elumaailma kui ühiskonna ja aja peegeldust ning märgata kordusuuringutes võimalikke muutusi.

Lai teemadering edasisteks uuringuteks on seotud rahvusvahelistumise ja laste meediategelaste kommertsialiseerumisega. Minu uuringud kinnitasid, et Eesti laste meediarepertuaar on globaalse meedia keskne. Oleks oluline näha, milliseid meediategelasi tajuvad lapsed lähedase ja omana ning milliseid kaugena. Kas näiteks Lotte on Eesti lastele mingil viisil lähedasem kui Disney erinevad tegelased? Kas lapsed üldse tajuvad, et meediategelased on pärit erinevatest kultuuriruumidest? Kas multifilmitegelastel on laste arvates rahvus või on nad universaalsed tegelased, kellega lapsed maailma eri paigus samastuvad? Näiteks uuringus Taani laste seas tundus Piilupart Donald lastele taanlane⁷⁵. Globaliseeruv maailm tekitab eriti väiksematele kultuuridele küsimusi, mis on oma ning kas rahvusvahelise meedia ja sellega seotud kaubanduse majandusliku domineerimisega kaasneb ka kultuuriline dominee-

⁷³ Couldry, N. ja Hepp, A. 2016.; Dajches, L. 2021.

⁷⁴ Ponte, C., Castro, T. S. ja Pereira, S. (2019). Parenting young children in changing media environments with twenty years apart. - *Comunicazioni sociali*, 2, 276-288. doi 10.26350/00120_000064.

⁷⁵ Drotner, K. (2001). Donald Seems So Danish: Disney and the formation of cultural identity. - *Dazzled by Disney: the global Disney audiences project*, (lk 102-120). London, New York: Leicester University Press.

rimine⁷⁶.

Üks oluline tühimik kõigi jaoks, kes uurivad laste ja meedia teemat Eestis, on laste meediakasutuse alusandmete nappus, mis võimaldaks võrrelda Eesti laste meediakasutust teiste laste omaga maailmas ja seada oma uuringutulemusi paremini konteksti. Kuigi näiteks EU Kids Online⁷⁷ on väga mahukas,

pikaajaline ja riikideülene allikas, puudutab selle võrgustiku töö ennekõike internetikasutust. Kantar Emori telemõõdiku uuring kogub andmeid televaatamise kohta alates 4. eluaastast. Siiski ei ole kõikehõlmavat ülevaadet laste meediakasutusest meediumide kaupa.

⁷⁶ Buckingham, D. 2015.

⁷⁷ Smahel, D., Machackova, H., Mascheroni, G., Dedkova, L., Staksrud, E., Ólafsson, K., Livingstone, S. ja Hasebrink, U. 2020.; Sukk, M. ja Soo, K. (2018). EU Kids Online'i Eesti 2018. aasta uuringu esialgsed tulemused. https://sisu.ut.ee/sites/default/files/euko/files/eu_kids_online_eesti_2018_raport.pdf; <http://eukidsonline.net/>

SOTSIAALMEEDIA

TikToki kasutamine uudisväärtusliku sisu levitamiseks Eesti ja Ameerika Ühendriikide kasutajate näitel

Kertu Mooste

Sissejuhatus

Sotsiaalmeediaplattform TikTok on tulnud, et jääda. See on viimaste aastatega kõige kiiremini kasvav platvorm.¹ Ajakirjanduslik sisu on liikunud ja liigub TikToki ning ajakirjandusväljaanded kasutavad üha enam sotsiaalmeediat, et oma sisu levitada.

Oluline oli võrrelda Eestis tehtavat välismaisega, et paremini mõista, miks ei ole Eesti väljaandeid TikToki saatnud proportsionaalselt sama suur edu ning mida tehakse teistmoodi. Oma bakalaureustöös uurisin, kuidas kasutavad TikToki uudisväärtusliku sisu levitamiseks Eesti ja Ameerika Ühendriikide väljaanded ning mille poolest kahe riigi praktikad omavahel erinevad või sarnanevad.

TikTok, Hiinas tuntud kui Douyin, on sotsiaalmeediaplattform, mis kuulub Hiina ettevõttele ByteDance. Platvormile saavad kasutajad postitada kuni kolme minuti pikkuseid videoid.² TikTok on rahvusvaheline versioon 2016. aastal loodud Douyinit. Tiktoki eelkäija Musical.ly lansseeriti 2017. aastal enamikule iOSi ja Androidi turgudele väljaspool Mandri-Hiinat ning 2018. aasta augustis pärast kahe rakenduse ühinemist muutus TikTok ülemaailmselt kättesaadavaks.³

TikTok sai vähem kui nelja aastaga üle kolme miljardi allalaadimise ja jõudis kolmandikuni kogu maailma sotsiaalmeedia kasutajatest.⁴ Ligikaudu pool TikToki ülemaailmsest vaatajaskonnast on vanuses alla 34 aasta ja kolmandik vanuses 10–19.⁵ Möödunud aasta seisuga oli TikTokil umbes miljard igakuist aktiivset kasutajat,⁶ kellest kolmandik on noorem põlvkond, kes eelistab uudiseid tarbida sotsiaalmeediast.⁷ Praegused noored peavad peavoolumeedia uudiseid sageli igavaks, raskesti mõistetavaks ja oma elu jaoks ebaoluliseks.⁸ TikTokist võiks saada platvorm, mille kaudu uudised jõuavad enamikuni nooremast põlvkonnast.

TikToki populaarsus noorte seas ajendab väljaandeid seal uudiseid edastama lühikese visuaalse sisuna.⁹ Alates 2019. aastast on TikTok kaudu järk-järgult tutvustatud ajakirjandust noorematele põlvkondadele, kasutades uuenduslikku meediakajastust, mille eesmärk on olla informatiivne, positsioneerida oma kaubamärki ja ühilduda TikToki loogikaga.¹⁰

Seda kõike arvestades leian, et TikToki uurimine uudisväärtusliku sisu levitamiseks on Eesti väljaannetele igati vajalik, sest see on kujunenud kiiresti

Artikli aluseks on 2022. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetöö (juhendaja Signe Ivask). Vt <http://hdl.handle.net/10062/82461>.

¹ Dean, B. (2021). TikTok User Statistics 2021. - *Backlinko*. <https://backlinko.com/tiktok-users#monthly-active-tiktok-users>.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ Aslam, S. (2021). TikTok by the Numbers: Stats, Demographics & Fun Facts. - Omnicore. Kasutatud 20.11.2021, <https://www.omnicoreagency.com/tiktok-statistics/>.

⁶ Dean, B. (2021). TikTok User Statistics 2021. *Backlinko*. <https://backlinko.com/tiktok-users#monthly-active-tiktok-users>.

⁷ Choi, J. (2016). Why do people use news differently on SNS? An investigation of the role of motivations, media repertoires, and technology cluster on citizens' news-related activities. - *Computers in Human Behavior*, 54, 249–256. doi: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.08.006>.

⁸ Marchi, R. (2012). With Facebook, Blogs, and Fake News, Teens Reject Journalistic „Objectivity“. - *Journal of Communication Inquiry*, 36(3), 246–262. doi: <https://doi.org/10.1177/0196859912458700>.

⁹ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. (2022). Let's dance the news! How the news media are adapting to the logic of TikTok. - *Journalism*, 23(8), lk 1717–1735.

¹⁰ *Ibid.*

kasvavaks ülipopulaarseks platvormiks, mille kaudu saab lisaks meelelahutusele levitada ka informatiivset sisu. TikTokki on küll kritiseeritud suuremahulise andmete kogumise pärast. Näiteks jälgib rakendus kasutaja asukohta, IP-aadressi, otsinguajalugu, sõnumite sisu, mida kasutaja on vaadanud ja kui kaua.¹¹ Vázquez-Herrero jt leiavad, et TikTokki tulevikku võivad oluliselt mõjutada kriitilised arutelud tsensuuri, küberkiusamise ning andmekaitse probleemide üle.¹²

Teooriale ja eelnevatele empiirilistele uuringutele toetudes püstitasin kolm peamist uurimisküsimust.

1. Kuivõrd erinevad või sarnased on TikTokki kasutamise praktikad Eesti väljaannetes?
2. Kuivõrd erinevad või sarnased on TikTokki kasutamise praktikad USA väljaannetes?
3. Kuivõrd Eesti ja USA väljaannete TikTokki kasutamise praktikad omavahel erinevad või sarnanevad?

TikTok ja seos ajakirjandusega

Sotsiaalmeediakanalite, sh TikTokki kasutamine on meediaväljaannete jaoks üks võimalus tähelepanu võita ning ajaga kaasas käia.¹³ TikTokki populaarsus on jõudnud otsapidi uudismeediasse. Ajakirjanduslikku sisu kohandatakse platvormi loogikaga, mida iseloomustab uudiste juhuslik tarbimine, viraalsus (ingl *going viral*) ja tehnoloogia teabele juurdepääsu vahendajana.¹⁴ TikTokki olemus digitrendina on ajendanud meediat ja ajakirjanikke tegema oma tööruutides uuendusi ning kiiresti kohanema TikTokki spetsiifilise sõnumikoodi ja heterogeense auditooriumiga.¹⁵ Populaarsete videoplatvormide, sh TikTokki potentsiaali ja levi mõistmine on kaasaegse maailma meediakanalite jaoks suure tähtsusega.¹⁶

TikTokki algoritm kohandab soovitusi iga kasutaja jaoks ja videoid esitatakse kohe pärast rakenduse avamist *for you* lehel, edasi saab liikuda lihtsa sõrmetõmbega.

TikTokki kodulehe andmetel¹⁷ soovib platvormi algoritm kasutajale videoid mitme teguri alusel:

- kasutaja interaktsioonid: videod, mis kasutajale meeldivad või mida nad jagavad; kontod, mida nad jälgivad; kommentaarid, mida nad postitavad, ja sisu, mille nad loovad;
- videoteave: see hõlmab üksikasju, nagu subtiitrid, helid ja teemaviited;
- seadme ja konto seaded: sealhulgas kasutaja keele-eelistus, riigi seade ja seadme tüüp.

Kõiki neid tegureid kaalub individuaalselt TikTokki soovitusalgoritm *for you*, mis tähendab, et *for you* leht on iga kasutaja jaoks isikustatud ja unikaalne.¹⁸ Seega pakub TikTokki kasutajatele nende huvi ergutavat meelelahutuslikku videosisu.¹⁹

Kuigi TikTok ei ole veel kaugeltki kõige olulisem platvorm, kust inimesed uudiseid tarbivad, on peavoolumeedia juba hakanud ära tundma selle potentsiaali uue, eeskätt noorema auditooriumini jõudmisel.²⁰ Vázquez-Herrero jt tõdevad oma uuringus, et huvi uudiseid TikTokis levitada ja tarbida on suur nii uudistekanalite kui ka auditooriumi poolt. Samuti on selge, et TikTokki uudiste valikut ja esitlust peaksid toimetama loomingulised noored ajakirjanikud, kes tunnevad platvormi algoritme ja sealse auditooriumi nõudmisi.²¹

Chobanyan ja Nikolskaya analüüsisid TikTokki postitatud uudissisu erinevates kanalites ning leidsid, et universaalset strateegiat ei olnud, iga kanal kasutas TikTokki platvormi erinevatel eesmärkidel: mõni postitas uudiseid, mõni kasutas TikTokki oma sisu reklaamimiseks ja vaatajaskonna suunamiseks traditsioonilisele telekraanile. Nende poolt analüüsitud kanalite vaadatuimad videod olid erinevate teemadega – ühel huumor, teisel koroonaviirust puudutav uudis, kolmandal poliitika.²²

TikTokki uudissisu trendid liiguvad suusõnalise teksti asemel selle kirjaliku edastamise poole. See

¹¹ O'Flaherty, K. (2021). All the ways TikTok tracks you and how to stop it. - *Wired*, 23.10. [https://www.wired.co.uk/article/tiktok-data-privacy#:~:text=TikTok%20knows%20the%20device%20you,track%20your%20interactions%20with%20advertisers.](https://www.wired.co.uk/article/tiktok-data-privacy#:~:text=TikTok%20knows%20the%20device%20you,track%20your%20interactions%20with%20advertisers.;); Huddleson jr, T. (2022). TikTok shares your data more than any other social media app – and it's unclear where it goes, study says. - *CNBC*, 8. veebruar. <https://www.cnn.com/2022/02/08/tiktok-shares-your-data-more-than-any-other-social-media-app-study.html>.

¹² Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

¹³ Anderson, K. E. (2020). Getting acquainted with social networks and apps: It is time to talk about TikTok. - *Library Hi Tech News*, 37(4), 7–12. <https://doi.org/10.1108/lhtn-01-2020-0001>.

¹⁴ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

¹⁵ Sidorenko-Bautista, P., Herranz de la Casa, J. M., & Cantero de Julián, J. I. (2021). Use of new narratives for COVID-19 reporting: From 360° videos to ephemeral TikTok videos in online media. - *Tripodos*, 1(47), 105–122. doi: <https://doi.org/10.51698/tripodos.2020.47p105-122>.

¹⁶ Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. (2021). Testing the waters: TikTok's potential for television news. - *World of Media. Journal of Russian Media and Journalism Studies*, 3(3), 62–88. doi: <https://doi.org/10.30547/worldofmedia.3.2021.3>.

¹⁷ How TikTok recommends videos #ForYou. - TikTokki kodulehekül 18.06.2020. <https://newsroom.tiktok.com/en-us/how-tiktok-recommends-videos-for-you>.

¹⁸ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. 2021.

²¹ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

²² Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. 2021.

võimaldab kasutajatel vaadata uudiseid maha keeratud heliga, ilma et nad olulisest teabest ilma jääksid.²³ Uudistean kru rollis on toimumas muutused – ankur on kas täielikult eemaldatud või muudetud juhuslikuks blogija tüüpi saatejuhiks, kes üritab samaaegselt informeerida ja meelt lahutada.²⁴ Sealjuures on meelelahutus üks kohustuslikest elementidest, mida noor auditoorium soovib TikTokis uudissisu näha.²⁵

Mitmed uuringud²⁶ töid välja olulisemad aspektid TikTokis videote puhul, et need mõjuksid võimalikult platvormile kohaselt ning oleks vaatajale haaravad:

- TikTokis video peab olema lühike ja tempokas ehk esimese 30 sekundiga peaks vaataja kätte saama olulise info;
- informatiivne video peab olema meelelahutuslik;
- vaatajad eelistavad informatsiooni saada pigem kirjaliku tekstina, mitte ankrude esitatuna;
- TikTokis video puhul peaks kasutama rakenduse enda monteerimise võimalusi, et see ühtsiks TikTokile spetsiifilise visuaalse esteetikaga;
- videosisu peaks looma spetsiaalselt TikTokis jaoks, mitte taaskasutama sisu televisioonist või teistest sotsiaalmeediakanalitest;
- video peab olema pilkupüüdev ning haarav, näiteks võiks kasutada pilte, taustamuusikat või *text-to-speech* (tekstist kõneks) võimalust;
- TikTokis videos peaks võimalusel kasutama meeme ja nalju.

Chobanyan ja Nikolskaya esitasid oma uuringus osalejate toodud pool- ja vastuargumente TikTokis kasutamiseks teleuudiste levitamiseks.²⁷ Muuhulgas tõi osa uuringus osalejatest välja, et TikTokis ei peaks levitama uudiseid seetõttu, et uudiseid on juba niigi kõikjal. TikTok peaks jääma eelkõige meelelahutuseks ning tõsised uudised ei sobi platvormile, sealset uudised ei mõjuks tõsiseltvõetavana.

Meetod ja valim

Bakalaureusetöökasutasin sihipärast valimit²⁸, millele on iseloomulikud kindlaksmääratud tunnu-

sed. Valimi moodustamise eesmärk oli leida bakalaureusetöö jaoks sobivad intervjueeritavad. Eestis on piiratud hulk väljaandeid, kes tegutsevad TikTokis platvormil, ning välismaiste väljaannete puhul oli oluline, et nad teeksid sellele uudissisu. Kokku kuulus valimisse viis väljaannet: Eesti väljaannetest Õhtuleht (ÕL), Postimees (PM) ja Delfi (DF); Ameerika Ühendriikide väljaannetest Stay Tuned NBC (ST) ja Good Morning, Bad News (GM), mis mõlemad tegutsevad peamiselt TikTokis.

Uurimisküsimustele vastamiseks viisin läbi semistruktureeritud ekspertintervjuud TikTokis tegutsevate väljaannete esindajatega või ajakirjanikega, kes toodavad sinna uudisväärtslikku sisu. Intervjuudest saadud andmete analüüsimiseks kasutasin kvalitatiivse temaatilise sisuanalüüsi meetodit²⁹. Temaatilise analüüsi eesmärk on leida üles kogutud andmetes peituvad tähendused ja arusaamad.³⁰ Selgitatakse välja teemad ja nende järjestus ehk teisisõnu, mida ja kuidas räägitakse. Uuritakse intervjueeritavate tõlgendusi.³¹ Valisin temaatilise sisuanalüüsi meetodi, kuna seda soovitatakse kasutada³² väheuuritud valdkondade ja teemade puhul, kui eelnevaid teadmisi uuritava kohta on vähe ning uurimuses osalejate maailma mõistmine on eriti oluline.

Tulemused

Kuivõrd erinevad või sarnased on TikTokis kasutamise praktikad Eesti väljaannetes?

Intervjuudest selgus, et Eesti väljaannete TikTokis kasutamise praktikate puhul on rohkem sarnasusi kui erisusi. Sarnasusi võis Eesti väljaannete TikTokis kasutajate puhul näha näiteks TikTokis olemise põhjustes, TikTokis tehniliste võimaluste mõistmises ja uudiste valikus. Suurimateks erinevusteks olid TikTokis kasutaja haldamise praktikad.

Kõik Eesti intervjueeritavad kinnitasid Vázquez-Herrero jt³³ seisukohti, et huvi oma väljaande sisu ning uudiseid TikTokis levitada on suur. Chobanyani ja Nikolskaya uuringust selgusid mõned eesmärgid,

²³ *Ibid.*

²⁴ *Ibid.*

²⁵ *Ibid.*

²⁶ Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. 2021; Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022; Anderson, K. E. 2020.

²⁷ Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. 2021.

²⁸ Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. - Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <http://samm.ut.ee/kvalitatiivnesisuanalys>.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Ezzy, D. (2002). *Qualitative Analysis: Practice and Innovation*. Crow's Nest, NSW: Allen & Unwin. Flick, U. (2011). *An Introduction to Qualitative Research*. Los Angeles ja London: Sage.

³¹ Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. 2015.

³² *Vt ibid.*

³³ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

milleks meediaväljaanded TikTokki kasutavad,³⁴ ning ka need olid Eesti intervjueeritavatel enamasti samad. Eesmärkide alla kuulusid näiteks uudiste jagamine (PM ja DF), oma sisu reklaamimine (kõik väljaanded) ja vaatajaskonna suunamine oma väljaande põhilisele kanalile. Väljaanded tajuvad, et TikTokis olevast noore vaatajaskonna seast võiks tulevikus saada kliente, ning seetõttu on kasulik seal tegutseda ja oma tuntust noorte seas kasvatada.

Eesti väljaanded sarnanesid veel selle poolest, et kõik olid teadlikud tehnilistest võimalustest, mida TikTok pakub, näiteks muusika või filtrite ja subtiitrite lisamine. Nad mõistsid samuti, kuidas nende tehniliste võimaluste kasutamine suurendab videote levikut. Tehniliste võimaluste kasutamine on aga ühtlasi üks osa, mille poolest Eesti väljaanded ka üksteisest erinevad, sest isegi kui võimalustest ollakse teadlikud, siis suures mahus kasutab neid vaid ÕL. Kuigi PM ja DF kasutavad muusika lisamise võimalust aktiivselt, siis ÕLi esindaja tõi oma intervjuus välja, et käib võimalusel kaasas ka TikTok trendidega ning teeb videoid neist lähtudes. Üldiselt aga langesid Eesti väljaannete vaated tehniliste võimaluste ning nende olulisuse küsimuses peaaegu täielikult kokku.

Intervjueeritavate arvamus oli pigem ühtne ka uudiste valiku puhul. Enamasti öeldi, et postitatakse seda, mis tundub endale huvitav või mida võiks TikTokis edu saata. Intervjueeritavad (PM, DF) uskusid, et kuigi video võiks olla ka informatiivne, siis selleks, et platvormi loogikaga ühilduda, peab see olema meelelahutuslik. See on kooskõlas Chobanyani ja Nikolskaya seisukohaga³⁵, et meelelahutus on üks kohustuslikest osadest, mida noor auditoorium soovib TikTokis uudissisus näha. Siinkohal oli erandiks taas ÕL, kes pigem ei postita TikTokki uudiseid, sest ei näe selleks suurt vajadust või auditooriumi huvi. Teoreetilisele ja empiirilisele materjalile tuginedes saab aga järeldada, et TikTokis on suur huvi uudissisu vastu nii postitaja kui vastuvõtja poolt. Oluline on lihtsalt, kuidas uudist platvormil pakendada. Kui on esitatud kuvatõmmisena salvestatud video kirjalikust uudisest, siis sel puudub meelelahutuslik element ning sellel ei saagi minna hästi platvormil, kus meelelahutus on lahutamatu osa sisust.

Suurim erinevus intervjueeritavate vahel oli see, kuidas TikTok kasutajat hallatakse. PMi puhul haldab kasutajat videotoimetaja, kellel ei ole ajakirjan-

duslikku tausta, ÕLis haldab kasutajat ajakirjanik ning DFi puhul sotsiaalmeedia toimetaja. Sellest järeldatult lähenetakse asjale erinevas stiilis. ÕLi ja PMi motivatsioon oli liituda TikTokiiga kiiresti ning tegeleda videotega ilma pikema planeerimiseta, pigem jooksvalt. DFi puhul tuli välja, et kasutaja loomisega oodati, et oleks aega panna paika plaan, mida ja kuidas TikTokis teha. Minu hinnangul selle alusel põhjanevaid järeldusi veel teha ei saa, sest nii PM kui DF on TikTokis tegutsenud palju vähem kui ÕL ning seda, kui edukaks TikTokiiga liitumine kujuneb, saab öelda alles mõne aja pärast. Küll aga tuleb nõustuda uurijate seisukohaga³⁶, et TikTok uudiste valikut ja esitlust peaksid toimetama loomingulised noored ajakirjanikud, kes mõistavad platvormi algoritme ja sealse auditooriumi nõudmisi.

Kuivõrd erinevad või sarnased on TikToki kasutamise praktikad USA väljaannetes?

Intervjueeritud Ameerika Ühendriikide väljaannete TikTok kasutamise praktikad olid üsnagi sarnased. Seda olid nii arusaamad TikTok tehnilistest võimalustest ja sellest, millist sisu võiks ning peaks TikTokki postitama, kui ka see, kuidas kasutajat hallatakse. Ainuke väike erinevus kahe kasutajate rühma vahel oli see, millistel põhjustel TikTokiiga liituti.

Mõlema Ameerika Ühendriikide väljaande puhul on kasutaja haldamine optimaalne – kasutajaid haldavad noored ajakirjanikud, kellel on selge arusaam ja tunnetus, kuidas TikTok rakendus töötab ja millist sisu sinna tasub postitada. Mõlemas rühmas on üks kindel isik, kelle ainuke ülesanne on TikTok kontole videosisu toota. Mõlemad väljaanded on kasvatanud endale võrdlemisi suure jälgijaskonna, millest võib järeldada, et väljaandele on kasulik, kui TikTok kontot haldab ajakirjanik, kelle ainuke ülesanne ongi sellele keskenduda.

Nii GMi kui ka ST ajakirjanikud usuvad, et TikTok video lahutamatu osa on meelelahutus. Intervjueeritavad on kindlad, et video peab olema tehniliselt hea kvaliteediga, aga siiski mitte liigselt monteeritud, mis jätauks auditooriumile mulje väljaande reklaamist või mõjuks muul moel ebaautentsena. See väljendub ka mõlema kasutaja videotes, mis mõjuvad väga TikToki platvormile sobilikena. Minu hinnangul mängib siin rolli ka see, et mõlemad Ameerika Ühendriikide intervjueeritavad on olnud TikTokis juba mitu aastat ehk neil on olnud

³⁴ Chobanyan, K. ja Nikolskaya, E. 2021.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ Vázquez-Herrero, J., Negreira-Rey, M.-C. ja López-García, X. 2022.

aega, et katsetada erinevaid videoformaate, neil on välja kujunenud selge teadmine TikTok eripäradest ja stiilist.

Mõlemal intervjuueeritaval on selge arusaam TikToki tehnilistest võimalustest ning sellest, kui olulist rolli need mängivad video edukuses. Mõlemad usuvad, et kõiki tehnilisi võimalusi, nagu näiteks graafiliste elementide ja muusika lisamist, tuleks võimalusel ära kasutada, sest need võivad olla põhjuseks, miks väljaande video jõuab vaataja *for you* lehele.

Ainuke erinevus, mis kahe intervjuueeritava puhul välja tuli, oli see, miks TikTok platvormiga liituti. ST jaoks oli TikToki minemine loogiline jätk nende juba olemasolnud Snapchati saatele, kui nähti, et noorem vanuserühm, keda sihiti, on suuresti TikTakis. GMi jaoks tuli põhjus TikToki jäämiseks siis, kui ta oli ühe video sinna postitanud ning see sai väga lühikese ajaga palju tähelepanu ja reaktsioone (meeldimisi ja kommentaare). Mõlemad kasutajad ütlesid, et lõpuks on TikTakis olemise olulisim põhjus see, et seal jõuab otse noore vanuserühmani.

Kuivõrd Eesti ja USA väljaannete TikTok kasutamise praktikad omavahel erinevad või sarnanevad?

Eesti ja Ameerika Ühendriikide väljaannete TikTok kasutamise praktikate vahel olid peamiselt sarnasusteks platvormiga liitumise põhjused, teadlikkus tehnilistest võimalustest ning osaliselt ka arvamus uudiste postitamisest TikToki. Küll aga oli palju erinevusi kasutaja haldamise osas ning selles, kuidas uudiseid TikToki valitakse.

Nagu juba mainitud, usuvad kõik intervjuueeritavad, et TikTakis tasub väljaandena olla, sest seal on noor vanuserühm, kelleni peavoolu uudised muidu ei jõua. Küll aga lähevad siin osaliselt lahku intervjuueeritud Ameerika Ühendriikide ja Eesti väljaannete eesmärgid. Mõlemad USA väljaanded tahavad pigem lihtsalt jagada päevakajalisi uudiseid noortele ning lükata oma videotega ümber valeinfo, mida TikTakis levitatakse. Eesti väljaannete puhul on eesmärk pigem noorte suunamine TikToki oma peamisele uudisekanalile või mõnele teisele sotsiaalmeediakanalile. Sellest saab minu hinnangul järeldada seda, et TikTok ei ole Eesti väljaannetele veel mugav platvorm. Seda seetõttu, et videote eesmärk on näidata sisu, mida tehakse teistel platvormidel. Vaatajat proovitakse suunata TikToki väljapoole.

Teadlikkus tehnilistest võimalustest on kõigi intervjuueeritavate puhul enam-vähem samal tasemel. Kõik saavad aru, et igasuguste TikTok spetsiifiliste võimaluste kasutamine tuleb videole ainult

kasuks. Kuid arusaam olulisusest on ainult üks osa. Mõlemad Ameerika Ühendriikide kasutajad ning ka ÕL kasutavad TikToki iseloomulikke võimalusi rohkem kui PM ja DF. Kui viimaste puhul piirdub tehniliste võimaluste kasutamine üldjuhul muusika või tekstikasti lisamisega, siis teised (ST, GM, ÕL) kasutavad muusikat, subtiitreid ja teksti või teevad videoid, mis on kooskõlas parasjagu populaarse trendiga. Oluline on märkida ka seda, et ST, GM ja ÕL teevad rohkem spetsiifiliselt TikTok jaoks mõeldud videoid kui PM ja DF. Lisaks on neil tihti videos inimene oma näoga või vähemalt häälega.

Suur erinevus Ameerika Ühendriikide ja Eesti väljaannete vahel on TikTok konto haldamise stiil. Kui GMi ja ST puhul haldavad kasutajaid ajakirjanikud, kelle ainus ülesanne on TikTok konto töös hoidmine, siis Eesti väljaannete puhul on TikTok sisu postitamine pigem üks ülesanne mitmest, lisaks töötab haldajatest vaid üks ajakirjanikuna. Eesti intervjuueeritavad tundsid muret nii selle pärast, et neil ei ole võimalik pühendada TikToki piisavalt aega, sest muud tööülesanded vajavad täitmist, kui ka selle pärast, et alati lihtsalt ei ole ideid, millest videoid teha. Selle all kannatab väljaande TikTok sisu järjepidevus ja ka kvaliteet.

Olulise erinevusena selgus, kuidas väljaanded valivad uudiseid, mida TikToki postitada. Ameerika Ühendriikide väljaanded lähenevad sisule rohkem ajakirjanduslikult ehk tahavad postitada päevakajalisi sündmusi, millel on ka uudisväärustus. Ajakirjaniku kui väravavahi roll on sel juhul hästi oluline. Eesti väljaannete puhul on uudiste valimise puhul rohkem hindamist, mis võiks vaatajale olla huvitav.

Kokkuvõte

Praegu nähtub, et Eesti väljaannetel on palju arenguruumi, sest TikTakis on potentsiaali, et kanalid kasvaksid praegusest palju suuremaks. Kui vaadata populaarsete kasutajate jälgijaskonda, siis selleni on veel pikk maa minna.

Eesti väljaanded ei võta veel TikToki kui täisväärtslikku platvormi, kuhu eraldi panustada ja uudissisu toota, vaid kui abivahendit vaataja suunamisel oma põhilehele. Eesti intervjuueeritavad tõdesid, et tahavad vaatajaid TikToki edasi suunata näiteks oma veebilehele või YouTube'i kanalile. Kui Ameerika Ühendriikide väljaanded on TikTakis eelkõige selleks, et levitada uudiseid, siis Eesti väljaannete eesmärk on eelkõige lihtsalt sellel platvormil kohal olla, et suurendada oma brändi tuntust. Eesti väljaannete puhul tundub, et arvatakse, et TikTok

puhul piisab kohalolust, et brändi tundus kasvaks ja sisu leviks, seetõttu ei panda ka nii palju rõhku platvormi stiiliga ühilduvusele.

Selleks et ka Eesti väljaanded saaksid realiseerida TikTok suurt potentsiaali, oleks vaja oma lähenemine videote postitamisele paremini läbi analüüsida. Alustama peaks minu hinnangul sellest, et väljaandes räägitakse selgeks platvormil olemise eesmärk. Kui selleks on ainult kohalolu või see, et suunata vaataja TikToki minema, siis ehk ei peaks aega ja raha sellele platvormile panustama. Ameerika Ühendriikide kasutajate intervjuudest tuli välja, et on täiesti võimalik luua uudisväärtslikku sisu ainult ja spetsiifiliselt TikTokile. Kuna Eesti väljaanded on pigem passiivsed ka mujal sotsiaalmeedias, siis ei saagi minu arvates oodata, et nad TikToki teistmoodi käituks.

Selleks et Eesti väljaanded saaks oma sisu paremaks muuta, peaks määrama vastutavaks ühe inimese, kes julgeb ka ise videos osaleda, kas siis näo või häälega, sest intervjueritud Ameerika Ühendriikide kasutajate näitel selline lähenemine töötab

ja ühtib piisavalt platvormi stiiliga. Samuti peaksid Eesti väljaanded lahti ütleva mitmele platvormile sama sisu postitamisest. Praegu postitavad Eesti väljaanded TikToki suuresti juba varem ilmunud intervjuude või uudiste klippe, kuid kuna need ei ole spetsiaalselt TikTok jaoks loodud, siis ei saagi neid edu saata. Eesti väljaannetel on küll arusaam, mida ja kuidas TikToki tegema peaks, aga seda ei tehta. Üks põhjus võibki olla see, et pole inimest, kes ainuüksi TikToki tegeleks.

Oma senist strateegiat kardetakse muuta ohu tõttu, et väljaanne kaotab originaalsuse. Näiteks ÕLi puhul on juba tekkinud suur jälgijaskond, kellele meeldib postitav sisu. Kui ÕL peaks oma lähenemist nüüd järsku muutma, siis see võib mõjuda hoopis negatiivselt ning nad kaotavad oma jälgijaskonnas. PMi ja DFi puhul sellist ohtu ei ole, sest kummalgi ei ole nii suurt jälgijaskonda. Minu arvates aitaks platvormispetsiifilise loogika rakendamine nendel kasutajaid kiiremini kasvatada kui praegune passiivne kohalolustrateegia.

AJAKIRJANIKUTÖÖ

Teleajakirjanik konstrueerimas uudisloo narratiivi

Liisbeth Rats

Teleuudise konstrueerimine koosneb mitmest etapist, alustades teema leidmisest ja lõpetades montaažitehnikate valimisega. Kõikide etappide vältel on aga oluline meeles pidada, et uudislugu peab olema vaatajale atraktiivne. Samuti on emotsionaalsus ja tunnete edasiandmine uudislugudes tõusnud niivõrd esile, et sellest on saanud uudisväärtus.¹ Atraktiivsuse saavutamiseks on teleajakirjanikul võimalik kasutada erinevaid audiovisuaalseid võtteid, nagu *stander, loo ilmestamine graafikaga või helilised lahendused*.² Tähtis on uudisloo sidus jutustamine, mis aitab vaatajal seda mõista ja saadud informatsiooni töödelda. Seetõttu on oluline uurida, kuidas ajakirjanik konstrueerib narratiive.

Teema on muutunud tähtsaks, kuna audiovisuaalsed narratiivid ei piirdu vaid teleekraaniga, vaid on ka osa veebiajakirjandusest. Retrospektiivse narratiivi asemel loovad ajakirjanikud üha enam pidevalt ajas muutuvaid narratiive. Kuna veebiajakirjandus töötab iga päev operatiivselt (põhimõte „*Deadline is now*“³), siis on oluline uurida, kas ja kuivõrd annab uudistesaares kajastatav juurde päeva jooksul juba veebis nähtule, st kui palju annab ajakirjanik lisandväärtust erinevate audiovisuaalsete võtete kasutamisega ning mitmekesistab või struktureerib narratiivi nii, et inimesed tunneksid vajadust ka õhtuseid uudistesaares vaadata.

Minu bakalaureusetöö eesmärk oli kaheosaline. Peamine eesmärk oli testida, kuidas töös kasutatud uurimismeetod teleajakirjanike tegutsemise detail-

seks analüüsimiseks sobib, et sellele tuginedes saaks meetodit järgneva laiapõhjalisema uurimuse tarvis parendada. Töös oli kasutusel kombineeritud meetod vaatlusest ja intervjuust. Tahtsin aru saada, kas ja kuidas meetodid teineteist täiendavad, missugused kitsaskohad esile tulevad ning mida tuleks teha teisiti, et edasine uurimistöö efektiivsem oleksid. Meetodit testides uurisin ka vaatluste ja intervjuudega „Aktuaalse kaamera“ ja „Reporter“ toimetustes teleuudiste narratiivi konstrueerimist.

Töö sellest eesmärgist lähtudes püstitasin järgmised uurimisküsimused.

■ Kuidas konstrueerib ajakirjanik teleuudise narratiivi?

■ Milliseid põhimõtteid ja võtteid kasutavad „Aktuaalse kaamera“ ja „Reporter“ teleajakirjanikud uudisloo narratiivi konstrueerimisel?

■ Kuidas toetavad ajakirjanikud loo narratiivi audiovisuaalsete võtetega?

Uudisloo narratiivi kujunemist mõjutavad tegurid ja võtted

Bakalaureusetöö kirjutamisel võtsin suures osas aluseks kirjanduslikud narratiivid, mida kõrvutasin ajakirjanduslike narratiividega. Kirjandusteadlane Gerard Genette on narratiivi kirjeldanud kui reaalse või fiktiivsete sündmuste kujutamist kirjaliku keele vahenditega⁴. Kirjanduse emeriitprofessor Shlomith Rimmon-Kenan on jutustamist defineerinud kaheti. Esiteks on jutustamine kommunikatsiooniprotsess,

Artikli aluseks on 2022 mais Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitsitud bakalaureusetöö (juhendaja Brit Laak). Vt <https://dspace.ut.ee/handle/10062/82484>.

¹ Pantti, M. (2010). The value of emotion: An examination of television journalists' notions on emotionality. - *European Journal of Communication*, 25(2), 168–181.

² Boyd, A. (2001). *Broadcast Journalism: Techniques of Radio and Television News*. Oxford: Focal Press.; Zettl, H. (1990). *Sight, sound, motion: Applied Media Aesthetics*. Belmont: Wadsworth.

³ Pavlik, J. V. (2001). *Journalism and New Media*. New York: Columbia University Press.

⁴ Genette, G. (2018). *Tekstist teoseni: valik esseid*. Tallinn: EKSA. 65

milles sõnum antakse edastaja poolt edasi vastuvõtjale. Teisalt on jutustus sõnumi edastamiseks kasutatava meediumi sõnaline olemus⁵. Samamoodi on ka ajakirjandusliku uudisloo jutustamine protsess, kus ajakirjanik ja allikad edastavad sõnumi televaatajale. Kirjandusliku ja ajakirjandusliku lähenemise vahel paralleele tõmmates näeme, et ajakirjanduslikes lugudes tegeleb ajakirjanik samuti sündmuste järjestamisega ja seeläbi narratiivi konstrueerimisega. Kui ajakirjanikul on valitud sündmus ja allikad ning kogutud materjal, hakkab ta langetama valikuid, kuidas, millises järjekorras ja milliseid võtteid kasutades ta sündmusi esitab. Kõige levinum uudise ülesehitusviis on ümberpööratud püramiid. Ümberpööratud püramiidi skeemi järgi esitatakse informatsioon uudises olulisuse järjekorras. Ajakirjaniku ja professor Kenneth Kobre selgitusel tähendab see, et juhtlõigus esitatakse kõige olulisem informatsioon ning seejärel lisanduvad olulisimat täpsustavad ja täiendavad asjaolud.⁶ Teine võimalus on Freytagi püramiid. Selle puhul alustatakse lugu sündmuse tutvustamisest, millele järgneb probleemkoha detailsem avamine. Alles siis tuleb loo kõige olulisem informatsioon ja seejärel antakse veel taustainfot kuni lugu lõpuni jõuab.⁷

Idealis toimub teleuudise narratiivi konstrueerimine kolleegide koostöona. Peamised loo konstrueerijad on lisaks ajakirjanikule operaator ja monteerija. Operaatori ülesanne on filmida vajalikud kaadrid nii, nagu ajakirjanik soovib.⁸ Monteerija lõikab filmitud materjali ja ajakirjaniku sisseloetud teksti kokku ning ajakirjanik peab tema kõrval olema, et teda juhendada.⁹ Loo autori ehk ajakirjaniku ülesandeks on lisaks kolleegide juhendamisele ka allikate intervjuerimine ja loo teksti kirjutamine.¹⁰ Ajakirjaniku töö on niisiis materjalide kogumine (koostöös operaatoriga) ja loo kokkupanek (koos-

töös monteerijaga).

Ajakirjanduses mängib suurt rolli ajalisus ehk *temporality*¹¹. Uudisloo puhul on oluline informatsiooni värskus ja koheusus. Ajalisuse erinevused tulevad välja retrospektiivsete ja ajas pidevalt uuenevate narratiivide võrdluses. Pidevalt uuendatavate lugude puhul, mis on omane veebiväljaannetele, on vahe sündmuste toimumise ja nendest jutustamise vahel väga väike või olematu (*online*-reportaažid, otseblogid). Öhtuses teleuudises on üheks looks kokku pandud olulisemad momendid, mis päeva jooksul sündmuse kohta on selgunud. Meediauurija Halliki Harro-Loit ja ajakirjanik Anu Pallas on kirjutanud, et ajalisus viitab põhjalikumalt sellele, kuidas uudisesse on põimitud nii minevik, olevik kui ka tulevik.¹² Genette on iseloomustanud ajalisust terminiga *order* ehk kord ning nimetanud vaateid tulevikku prolepsiseks ja minevikku analepsiseks.¹³

Meedia diskursust uurinud Allan Bell on leidnud, et uudislugudes on kolm ajalast kategooriat, milleks on taustainfo, kommentaar ja järelkaja.¹⁴ Diskursuseanalüütik Teun A. van Dijk on kirja pannud viis ajalast kategooriat uudisloos: taustainfo, põhisündmus, tagajärjed, sõnalised reaktsioonid ja kommentaar.¹⁵ Taustainfo käib lähiminevikus toimunu kohta, kommentaar annab edasi olevikus toimuvat ja võib pakkuda ennustusi edasiseks ning järelkaja on kõik, mis toimub pärast põhisündmust ehk tulevikus.¹⁶ Van Dijki esitatud taustainfo kategooria jaguneb omakorda veel kolmeks: kontekst, eelnenud sündmused ja ajalugu.¹⁷

Ajakirjandusprofessorid Yun Jung Choi ja Jong Hyuk Lee leidsid, et loos on pikkusest ja ülesehitusest olulisem see, kui sageli mingit tüüpi informatsiooni vaatajale antakse.¹⁸ Objektivse loo konstrueerimiseks peab ajakirjanik jälgima, milliseid seisukohti ja arvamusi ta kui tihti loos näitab.¹⁹

⁵ Rimmon-Kenan, S. (2002). *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, lk 2. London, New York: Routledge.

⁶ Kobre, K. (2012). *Videojournalism: Multimedia storytelling*, lk 6. Waltham, Mass.: Focal Press.

⁷ *Ibid.*

⁸ Matiisen, M. (2004). *Publitsistikasaadete toimetamine Eesti Televisioonis*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakond. Lk 25–27. <http://hdl.handle.net/10062/51269>.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Harro-Loit, H. ja Pallas, A. (2013). *Temporality and commemoration in Estonian dailies*. - *The Curving Mirror of Time*, (lk 17–57). Tartu: University of Tartu Press.

¹² *Ibid.*

¹³ Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*, lk 40. New York: Cornell University Press.

¹⁴ Bell, A. (1998). *The Discourse Structure of News Stories*. - A. Bell ja P. Garrett (Toim), *Approaches to Media Discourse*, (lk 64–105). Oxford, USA: Blackwell.

¹⁵ Van Dijk, T. A. (1988). *News as Discourse*, lk 53–56. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.

¹⁶ Bell, A. 1998.

¹⁷ Van Dijk, T. A. 1988.

¹⁸ Choi, Y. J. ja Lee, J. H. (2006). *The Role of a Scene in Framing a Story: An Analysis of a Scene's Position, Length, and Proportion*. - *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 50(4), 703–722.

¹⁹ *Ibid.*

Nii mõjutab loo olemust ka see, millisest perspektiivist lugu on jutustatud. Kirjandusteaduses on Genette perspektiivi kirjeldanud terminiga fokalisatsioon (*focalization*) ehk narratiivi fookus.²⁰ Teleajakirjanik David Lee Smith on välja toonud viis erinevat perspektiivi, kelle vaatest võib lugu jutustatud olla.²¹ Lugu võib olla jutustatud loo keskse tegelase ehk allika või sündmuse otsese kogeja kaudu. Samuti võib lugu edasi anda jutustaja ehk autor, kes on informatsiooni kogunud. See on tüüpiline uudiste edastamise viis ja eeldab objektiivset jutustust. Kolmandaks perspektiiviks on autoriteet, mis tähendab, et lugu jutustab või (sündmust) analüüsib keegi, kes omab sel teemal ekspertsust ja usaldusväärust. Veel võib lugu jutustada selle kirjutaja kui otsese kogeja (nt reportaažis) vaatepunktist, et vaataja saaks otsese kontakti loo autoriga. Viimaseks võib loo jutustaja olla hoopis keegi väline, kellel on looga vaid nõrk seos, nagu tegelase sõbrad või juhtumi pealtnägijad.²²

Ajakirjandusliku loo puhul on oluline, kuidas see inimestele meelde jääb ja mõjub. Siin mängib rolli ka see, mismoodi ajakirjanik infot edastab. Lisaks pildis toimuva kommenteerimisele tuleb teleajakirjanikel isiklikuma atmosfääri loomiseks suhelda vaatajaga sünkroonselt autoriteksti ehk *stander'it esitades*. *Samuti pakub teleajakirjandus sündmuse kohesust ja lähedust, näiteks otseülituse või otseülekanne (live reporting või live) kaudu. Nende kasutamine tõstab vaatajate huvi ning võib aidata kanalit eristada.*²³

Teleajakirjanduses on tähtsal kohal ka erinevad pildilised ja helilised võimalused, mille abil saab lugu kaasahaaravamaks ja mõjukamaks muuta. Näiteks on võimalik filmida panoraamvõtteid ja droonikaadreid, mis annavad toimuvast parema ülevaate ning võimaldavad sündmust jälgida.²⁴ Droonide kasutamist ja võimalusi uurinud Joline Culuse, Yves Schellekensi ja Yannick Smeetsi leidude järgi saab öelda, et droonikaadrid annavad võimaluse uutmoodi

loo jutustamiseks, kuna filmida saab teiste nurkade alt, näiteks lennates üle vee või läbi puude.²⁵ Lisaks on võimalik ka filmida erinevatest vaatepunktidest ning kaugustest. Võib väita, et visuaalses narratiivis emotsionaalsuse suurendamiseks tuleb minna kaadris olijale võimalikult lähedale. Asukoha adreseedimiseks ja sündmusest ülevaate saamiseks tuleb aga filmida kaugemalt. Lisaks on oluline monteermistehnika, kuna montaaž mõjutab loo sujuvust ja kiirust. Erinevad monteermisviisid tekitavad ka erinevaid emotsioone. Samuti on oluline helikasutus. Muusika lisamine tekitab ja aitab rõhutada emotsioone. Lisaks muusikale on tähtsad originaalhelid, kuna need tekitavad kohalolutunde. Originaalhelid aitavad ka koondada vaatajate tähelepanu. Helid panustavad oluliselt loo meeleolusse ja reaalsuse illusiooni kujunemisse.²⁶ Heli võib olla diegeetiline või mittediegeetiline. Diegeetilistel helidel on otsene tähendus ja need viitavad heli allikale – liiklusrõhke viitab autodele ning vestlusest saab aru, mida ja kuidas inimesed räägivad.²⁷ Mittediegeetilised helid ei ole otsest allikat ega tähendust, vaid nendega rõhutatatakse meeleolu.²⁸

Uudislugusid saab ilmestada ka graafikaga. Selleks võivad olla nii graafikud, diagrammid kui ka kaardid ning need võivad olla seisvad või animeeritud.²⁹ Graafikat kasutatakse liiga abstraktse materjaliga uudiste puhul.³⁰ Tavaliselt kasutatakse neid võimalusi majandusuudistes, kus kuvatakse ekraanile graafikuid ja diagramme näiteks hinnamuutustest, muutustest kinnisvaraturul või ekspordi ja impordi erinevustest. Graafika muudab informatsiooni vaatajale selgemaks ja annab võimaluse teavet lihtsamini omandada.³¹

Meetod ja valim

Selleks et mõista uudisloo konstrueerimise protsessi, tuli enne aru saada, millised on ühe uudise konstrueerimise erinevad etapid ja mis võib loo kujune-

²⁰ Genette, G. 1980, lk 189.

²¹ Smith, D. L. (1991). Video communication: Structuring Content for Maximum Program Effectiveness. Belmont: Wadsworth.

²² *Ibid.* lk 256–257.

²³ Tuggle, C. A. ja Huffman, S. (2001). Live Reporting in Television News: Breaking News or Black Holes? - *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 45(2), 335–344.

²⁴ Alencar, A. ja Kruikemeier, S. (2016). Audiovisual Infotainment in European News: A Comparative Content Analysis of Dutch, Spanish, and Irish Television News Programs. - *Journalism: Theory, Practice, and Criticism*, 19(11), 1534–1551.

²⁵ Culus, J., Schellekens, Y. ja Smeets, Y. (2018). A drone's eye view. Overview of the Belgian UAV system and the development of commercial drone applications in Belgium. PwC Belgium and Agoria vzw/asbl. <https://www.pwc.be/en/documents/20180801-drones-eye-view-v2.pdf>.

²⁶ Holland, P. (2000). *The Television Handbook*. London, New York: Routledge.

²⁷ Zettl, H. 1990, lk 337.

²⁸ Thorsen, M. ja Moller, H-G. (1997). *Teleajakirjandus*, lk 91. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

²⁹ Boyd, A. 2001.

³⁰ Thorsen, M. ja Moller, H-G. 1997, lk 136.

³¹ Boyd, A. 2001.

mist mõjutada. Koostasin teooriast lähtudes kateooriad, mis kajastusid uurimuse läbiviimisel nii vaatluslehtedel kui intervjuudes.

Uuringu läbiviimisel kasutasin andmete kogumiseks kaht meetodit: formaliseerimata osalusvaatlust ja standardiseerimata semistruktureeritud intervjuud. Esimesena viisin läbi vaatlused. Vaatlesin ajakirjanike tööpäeva algusest lõpuni ning käisin nendega võtmeaegade kaasas. Nii sain terve päeva vältel jälgida, kuidas ajakirjanikud oma tööd teevad. Päeva jooksul tegin pidevalt märkmeid vaatluslehele, millega tagasin, et saan materjali hiljem analüüsida ja koguda sisendit vaatlusele järgnenud intervjuule. Formaliseerimata osalusvaatluse kasuks otsustasin sellepärast, et see andis mulle võimaluse vaatlemise ajal detailide kinnitamiseks vajadusel ajakirjanikule küsimusi esitada. Nii sain jälgida teleajakirjanike tööprotsessi võimalikult loomulikult kujul.³²

Pärast vaatlusi viisin teleajakirjanikega läbi semistruktureeritud intervjuud. Sealjuures oli oluline teha intervjuu kohe vaatluspäeva lõpus, et ajakirjanikel oleks tehtu värskest meeles, mitte ei hakataks seda meenutama hiljem, kui on vahepeal näiteks häälestatud juba järgmisele loole. Intervjuudes uurisin, kuidas ajakirjanikud oma lugu järk-järgult konstrueerisid, millele nad tähelepanu pöörasid ja miks nad just seesuguseid valikuid tegid. Intervjuud salvestasin, et ka need oleks talletatud hilisemaks analüüsiks koos vaatlusmaterjalidega.

Kui oleksin kasutanud ainult intervjuud, siis oleksid ajakirjanikud pidanud oma tegevust meenutama ja vaid selle alusel oma otsuseid kirjeldama ning põhjendama. See ei oleks pruukinud anda head tulemust, kuna ajakirjanikel ei ole tõenäoliselt enam kõik detailselt meeles. Minu uurimiseesmärki silmas pidades oli aga oluline ajakirjanikuga kõik tema sammud ja kaalutluskohad põhjalikult läbi käia.

Meetodi panin paika samm-sammult, milleks tegin testvaatluse. Testiks vaatlesin ERRi Tartu stuudio ajakirjanikku. Testvaatlus oli kasulik seepärast, et ma sain nii paremini aru, mis mind ees ootab, milline võib olla potentsiaalne vaatluspäev. Samuti märkasin, millised olid vaatluslehe puudused, ning sain neid täiendada.

Lisaks oli testvaatlus oluline ka valimi koostamiseks, sest nii sain esialgse aimduse, kui palju ja millist materjali ma saan ühe ajakirjaniku tööd vaadeldes. Kasutasin bakalaureusetöös mittetõenäosuslikku

sihipärast valimit, sest nii sain enda uurimuse eesmärgist sõltuvalt valida uuritavad, keda vaatlesin ning intervjuueerisin.³³ Valimisse kuulusid „Aktuaalse kaamera“ ja „Reporterit“ teleajakirjanikud. Mõlemast toimetusest vaatlesin kahe ajakirjaniku tööd ehk kokku tegin neli vaatlust. Kuna minu töö eripäraks oli mitmekülgne ja sügav meetodikasutus, siis ma ei taotlenud suurt valimit. Valisin uuringuks „Aktuaalse kaamera“ ja „Reporterit“, sest see andis võimaluse koguda andmeid uudislugude konstrueerimise kohta kahes eeldatavasti veidi erinevas toimetuses, avalik-õiguslikus ja erakanalis. Konkreetset lood, mille puhul läksin ajakirjanikega kaasa vaatlust tegema, selgusid vaatluspäeval. Tähtis ei olnud niivõrd see, millest uudis on, vaid see, et saaksin loo tegemise juures olla algusest lõpuni ja vaadelda kõiki narratiivi konstrueerimise etappe.

Peamised tulemused

Uurimismeetodi testimise tulemused

Bakalaureusetöö peamine eesmärk oli testida uurimismeetodit, seega oli oluline selgitada, mis selle puhul toimis ja mida saaks parendada. Puudusena saab välja tuua, et ajakirjaniku vaatlemisel ei saanud tuvastada kasutatud montaažitehnikaid, kuna minu tehtud vaatluste puhul monteeriis lugusid monteeri- ja mitte ajakirjanik ise. Seega tulnuks vaatlusleht ära jätta küsimus „Kuidas ajakirjanik montaažitehnikaid kasutab?“ ja asendada see näiteks küsimusega „Kuidas osaleb ajakirjanik loo monteerimises?“. Montaažitehnikate tuvastamiseks tuleks vaadelda põhjalikult kogu tiimi tööd ja nendega ka pärast intervjuud teha.

Teoreetilise raamistiku loomisel ilmnes, et uudisloo teksti ja selle loomist on võimalik analüüsida väga mitmekesiselt. Praeguse uurimismeetodi ehk vaatluse ja intervjuu kombinatsiooni kõrval võiks seega olulist lisandväärtust pakkuda uudisloo kvalitatiivne sisuanalüüs.

Minu koostatud vaatlusleht toimis üldiselt hästi. Selle nõrkustest saab lisaks juba mainitud montaažitehnikatega seotule välja tuua veel kaks. Esiteks märkasin, et pidin vaatluse ajal tegema loo ajaliste vaadete kohta märkmeid väga kiiresti, kuna nägin lugu terviklikult tavaliselt vaid ühe korra. Seetõttu võisid need märkmed jääda pealiskaudseks ja segaseks. Siinkohal oluiks taas kasulik teha valminud teleloo sisuanalüüs, et ka ajalised vaated põhjalikumalt välja

³² Vihalemm, T. (2014). Vaatlus. - K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (Toim), Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/vaatlus>.

³³ Rämmer, A. (2014). Valimi moodustamine. - K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso ja T. Vihalemm (Toim), Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/valimid>.

tuua. Teiseks selgus, et vaatluslehel pole vaja eraldi alajaotust „Küsimused kohapeal küsimiseks“, sest vaatlustingimustest tulenevalt sekkusin ma vähe ja ei küsinud ajakirjanikult vaatluse jooksul põhjalikke küsimusi.

Intervjuerimisel märkasin, et kasulik oluks küsida rohkem täpsustavaid lisaküsimusi, nagu „Miks sa just selle otsuse tegid?“, et veelgi rohkem süvitsi otsustusprotsessi mõista.

Edasistes uurimustes on üks võimalusi proovi- da ka osalusvaatlust, kus vaatleja küsib kogu päeva vältel ajakirjanikult täpsustavaid küsimusi („Miks sa praegu nii otsustasid?“, „Miks sa just selle küsimuse küsisid?“ jne), et veelgi paremini mõista ajakirjaniku mõttekäike.

Milliseid põhimõtteid ja võtteid kasutavad „Aktuaalse kaamera“ ja „Reporterit“ teleajakirjanikud uudisloo narratiivi konstrueerimisel?

Tööst selgus, et uudisteemade valimisel on peamisteks juhtnöörideks uudisväärtused. Uudisväärtused on fookuse alguspunkt, millest hakkab ülejäänud narratiiv hargnema. Loo allikate valimisel pidasid ajakirjanikud tähtsaks, et tegemist oleks inimestega, kes tunnevad valdkonda ja oskavad selle kohta asjalikku informatsiooni jagada. Seega võib öelda, et ajakirjanikud tahtsid, et nende lugudes räägiks eksperdid. Lisaks oli neile tähtis, et lugu oleks vaatajale mõistetav ning selle saavutamiseks püüdsid ajakirjanikud valida lihtsas keeles esitatud tsitaate ja kaasata tavainimeste arvamust.

Narratiivi konstrueerimisel teadsid ajakirjanikud teema kohta enamasti vähem kui allikad. Mõnel juhul võis ette tulla, et ajakirjanik teadis samu aspekte, kuid ka sel juhul oskas allikas tagamaid seletada ja lisainfot anda. See viitab sellele, et lugude perspektiivi poolest oli tegemist peamiselt välise fokalisatsiooniga ja sisemist fokalisatsiooni esines harva.³⁴ Loo jutustamise perspektiiv oli üldiselt objektiivne, kuna ajakirjanikud kasutasid enamasti erinevaid allikaid. Kui aga vaadata proportsionaalselt kogu loo suhtes, kui tihti mõni intervjueritav sõna sai ja kus tema sünkroonid ajalisel loos paiknesid, tekib kahtlus, kas lugu ikkagi oli täiesti objektiivne.

Ülesehituselt eelistasid ajakirjanikud ümber-

pööratud püramiidi skeemi, kus esitatakse esmalt kõige olulisem info ja seejärel liigutakse aina vähem olulise ja tausta puudutava juurde.³⁵ Freytagi püramiidi skeemi tunnuseid ei ilmnunud peaaegu üldse. Erinevatest perspektiividest, millest on rääkinud David Lee Smith, leidis kasutust objektiivne jutustamine, aga ka loo keskse tegelase kaudu jutustamine ja usaldusväärse eksperdi analüütiline kommentaar.³⁶

Eri allikate ütlused seotakse tervikuks ajakirjaniku enda vahetektidega. See tähendab, et toimub rekontekstualiseerimine, kus allika jutt on tema algsest kontekstist välja võetud ja pandud uude.³⁷ Ajakirjanikud kasutasid kolme Mats Ekströmi esitatud rekontekstualiseerimise viisi.³⁸ Esimene ja kõige levinum oli viis, kus ajakirjanik juhatab enda lausega allika teksti sisse ja seob eri allikate jutu omavahel. Teise võimalusena kasutasid ajakirjanikud tsitaati enda teksti illustratsioonina. Kolmandana oli kasutusel ka allikate vastuste refereerimine.

Ajalisuse elementidest oli uudislugude konstrueerimisel tähtis informatsiooni värskus. Seda nii sellepärast, et inimesed saaksid loost midagi uut teada, kui ka selleks, et loos olev info ei oleks pärit nii kaugest ajast, et inimesed ei mäleta seda ja ei oska seoseid luua. Hoolimata sellest, et uudis peab põhinema faktilisel infol, sisaldasid kaks lugu ka vaateid tulevikku ehk prolepsiseid.³⁹ Rohkem sisaldasid vaadeldud lood aga analepsiseid ehk minevikuvaateid.⁴⁰ Neid kasutati peamiselt selleks, et rääkida, milline oli olukord enne ja kuidas eelnev on praeguse uudise põhisõnumile mõju avaldanud.

Uurimistöö käigus selgus, et ajakirjanikele on väga oluline teleuudise visuaalne pool. Visuaal aitas ajakirjanike arvates lugu emotsionaalsemaks muuta ning infot mõistetavaks teha. Küll aga näitasid uurimistöös kogutud materjalid, et suhtlust operaatori ja ajakirjaniku vahel oli minimaalselt ja sageli kasutasid ajakirjanikud katteplaanide toimetuse arhiivist. Selle põhjal võib öelda, et potentsiaalselt peab ajakirjanik tegema enda loo narratiivis muudatusi või midagi välja jätma, kuna tal ei ole sellega sobituvat pilti. Liigne arhiivimaterjali või juhuslike katteplaanide kasutamine võib aga tekitada olukorra, kus loo visuaalne fookus pole kooskõlas tekstilise fookusega ning see-

³⁴ Genette, G. 1980, lk 189–190.

³⁵ Kobre, K. 2012.

³⁶ Smith, D. L. 1991.

³⁷ Eriksson, G. (2011). Adversarial moments: A study of short-form interviews in the news. - *Journalism*, 12(1), 51–69.

³⁸ Ekström, M. (2001). Politicians interviewed on television news. - *Discourse & Society*, 12(5), 563–584.

³⁹ Genette, G. (1980), lk 40.

⁴⁰ Ibid.

ga pilt ei toeta loo sõnumit vajalike rõhutustega.

Kuidas toetavad ajakirjanikud loo narratiivi audiovisuaalsete võtetega?

Audiovisuaalsete võtete poolest oli lugudes mõningast mitmekesisust. Lugudes leidis kasutust *stander* (ka *stand* või *stand-up*) ja graafika. Samuti oli lisaks tavapärasele taustahelile kasutuses lisaheli. *Stander*'it kasutati nii kohalolutunde tekitamiseks, üleminekuks ühelt osalt teisele kui ka vaataja tähelepanu köitmiseks. Graafika kasutus oli ajakirjanikele oluline, et aidata vaatajal detailset infot paremini mõista ja lugu huvitavamaks muuta. Samas kasutati graafikat katteplaanima ja vähendati sellega filmitud katteplaanide vajadust. Lisaheli kasutamine oli ajakirjanike arvates vajalik vaataja tähelepanu võitmiseks.

Kaadrid olid peamiselt filmitud pealtnägija vaatepunktist ehk nii, nagu tavavaataja näeb tänaval inimesi kõndimas, Eesti Kunstiakadeemias olevat näitust või Toompeal toimuvat meelevaldust, kuid kasutusel olid ka droonikaadrid, mis võiksid ajakirjanike sõnul tekitada põnevust.

Loo monteeris kokku peamiselt monteeriija, kellega ajakirjanikud tegid koostööd. Enamasti polnud aga ka koostöö monteeriijaga täielik, mis viitab jällegi sellele, et loo visuaalne pool kannatab narratiivi konstrueerimisel. Vaid ühel minu tehtud vaatlusel jälgis ajakirjanik väga pingsalt, missugused kaadrid tema loosse lähevad, ja andis monteeriijale pidevalt juhiseid. Ülejäänud kordadel monteeris monteeriija peamiselt üksi ja võttis valdavalt ise otsuseid vastu.

Järeldused

Bakalaureusetöö eesmärk oli analüüsida, milliseid võtteid teleajakirjanik uudisloo konstrueerimisel kasutab ja kuidas ta toetab loo narratiivi audiovisuaalsete lahendustega. Töö oluline eesmärk oli ka uurimismeetodi testimine, et näha, kas samamoodi on võimalik teemat edaspidi süvitsi uurida. Kasutatud meetod andis ülevaate, milliseid valikuid ja otsuseid ajakirjanik tegi, kuid minimaalse sekkumise tõttu vaatlusel jäi lünklikuks see osa, mis näitab mille vahel ajakirjanik kaalutleb ja mis paneb teda vaagima eri

variantide vahel. Edaspidistes uurimustes tasub seega vaatluse tegemisel suurendada sekkumise osakaalu.

Tööst selgus, et peamiselt kasutavad ajakirjanikud lugudes ümberpööratud püramiidi struktuuri. Teema valimisel lähtutakse uudisväärtustest ning allikateks valitakse tihti valdkonna eksperdid. Loo eeltöö etapis peavad ajakirjanikud tähtsaks allikaid enne intervjuud küsimustest informeerida, et intervjuueeritavad saaksid valmistuda. Selleks et ise teemaga kursis olla, tutvutakse eelnevalt olemasolevate materjalidega ja taustainformatsiooniga. Võttepaigal tegutsemine oli pigem kiire, põhjalikku koostööd ajakirjaniku ja operaatori või ajakirjaniku ja intervjuueeritava vahel ei olnud.

Üldiselt tegid ajakirjanikud otsuseid automaatselt ja kogemustele tuginedes, millest võib eeldada, et ajakirjanikud lähtuvad alateadlikult kindlast mallist, mitte ei pööra tähelepanu konkreetse narratiivi eripäradele. Narratiivi konstrueerides oli tähtis saavutada üks tervik, mida oleks vaatajal kerge vastu võtta. Selleks valisid ajakirjanikud allikateltsitaadid, mis olid lihtsad ja arusaadavad. *Stander*'it, graafikat ja lisatud heli kasutasid ajakirjanikud nii vaataja tähelepanu köitmiseks kui ka visuaalse mitmekesisuse tekitamiseks. Helikasutus on ajakirjanike sõnul kasulik ka emotsioonide tekitamiseks. Emotsionaalsuse saavutamisel pidasid ajakirjanikud tähtsaks esitatavat pilti ning tekstilise ja visuaalse narratiivi omavahelist kooskõla.

Ajakirjanike vaatlemine ja intervjuueerimine uurimismeetodina üldiselt toimus, kuna juba vaid neli ajakirjaniku tööprotsessist ilmnesisid mustrid ja töötavad. Küll aga on edasiseks uurimiseks kasulik vaadelda ja intervjuueerida lisaks ajakirjanikele nii operaatoreid ja monteeriijaid kui ka päevatoimetajaid ehk kõiki osapooli, kes loo konstrueerimisega kokku puutuvad ja mingilgi määral audiovisuaalse narratiivi kokkupaneku eest vastutavad. See võimaldab saada otsustusprotsessist laiemat ülevaate ja teha üldistusi. Kavatsen jätkata uurimust magistratöös, testida samalaadse meetodi sobivust ka operaatorite, monteeriijate ja päevatoimetajate tegutsemispõhimõtete detailseks kaardistamiseks.

Ajakirjanikud ei mõtesta vaatluse kasutamist

Raul Vinni

Sissejuhatus

Ajakirjanikutöö üks olulisemaid eesmärke on tekitada oma vaatluse tulemuste edasiandmise abil lugejas kohalolekutunne. Vaatlemine on üks reporteritöö peamisi oskusi.

Vaatlust käsitletakse tihti žanrina. Juhan Peegel märgib, et ajakirjanik valib žanri, mis pakub tema kavatsuste realiseerimiseks kõige sobivamaid võimalusi. „Iga žanr (mida võime vaadelda kui ajalooliselt praktikas kujunenud vahendusvormi) koosneb teatud vahenduselementide ja võtete süsteemist.“¹

Ajakirjandusliku meetodina ei ole vaatlust Eestis avaldatud õppematerjalides põhjalikult käsitletud, mis oli ka minu teemavaliku üheks põhjuseks. Juhan Peegel, Tiit Hennoste, Priit Pullerits² ja Rein Sikk³ toonitavad oma raamatutes vaatluse olulisust ning peatuvad sellel põgusalt.

Tiit Hennoste nimetab lugeja seisukohast kõige väärtuslikumaks vaatlusest saadud infot, sest see tuleb ajakirjanikult, kes on usaldusväärne, asjatundlik ning õppinud ja treenitud märkama õigeid asju.⁴

Veebiajakirjanduse tekkimisega on materjali edastamise võimalused palju muutunud. Teksti toetavad tänapäeval pilt, heli, video, infograafika. Trükiajakirjanduse piiratud ruumi asemel on tekkinud hoopis avaramad võimalused. Mõne pildi asemel saab tekstile lisada terve galerii või pika video, kust lugeja saab ise näha, milline oli sündmuspaik ja mis seal toimus.

Siiski on oluline vahe, kas lugeja vaatab videot või loeb sündmuspaiga kirjeldust. Video vahendusel saadud ülevaade ei ole kaugeltki nii intiimne, vahe-

tu ja konteksti arvestav, kui ajakirjaniku oskuslikult vahendatud vaatlus. Hea olemusloo saamiseks on vaatlus möödapääsmatu, kuigi selles on vaja kasutada ka teisi reportaažliku kirjutamise võtteid. Seega võib arvata, et vajadus ajakirjanike vaatlusoskuste järele ei kao nii pea.

Ajakirjanikud kasutavad vaatlust küll igapäevaselt, kuid mitte metoodiliselt. Uurimuses tunnistasid Eesti tipp-ajakirjanikud, et peavad vaatlusoskust ja selle kasutamist väga oluliseks, kuid ei ole vaatlust kui meetodit oma igapäevatöös detailideni mõestanud. Pigem tegutsetakse intuitsiooni ja aastatepikkuse tööga omandatud kogemuse toel.

Seadsin magistriritöö eesmärgiks detailselt avada, milles seisneb vaatlus ajakirjandusliku info kogumise meetodina. Lisaks erinevate ajakirjandusõpikute soovitudele viisin läbi uuringu ajakirjanikega. Siinses artiklis keskendun vaatlusele just läbi ajakirjanikega tehtud uuringu prisma.

Uuring

Sihipärasesse valimisse kutsusin viis Eesti kirjutavas meedias töötavat ajakirjanikku: Madis Jürgeni, Anu Viita-Neuhausi, Bianca Mikovitši, Krister Kivi ja Aime Jõgi. Valimi kriteeriumiks oli nominatsioon Eesti Meediaettevõtete Liidu ajakirjanduspreemia-olemusloo kategoorias. Olemusloo kategooria sai valitud seetõttu, et vaatlust kasutatakse peamiselt reportaaži puhul. Vaatluse tulemusel valminud artiklid avaldati ajakirjandusväljaannetes. Ajakirjaniku reaalse tööprotsessi kui terviku arvesse võtmine võimaldab hinnata vaatluse olulisust ja rolli ajakirjaniku-

Artikkel tugineb Tartu ülikooli ühiskonnateaduste instituudis 2022. a juunis kaitsitud magistriritööle, juh Ragne Kõuts-Klemm, kaasjuhendaja Väino Koorberg. Vt <http://hdl.handle.net/10062/82385>.

¹ Peegel, J. (1968). Ajaleht. Tartu: Perioodika.

² Pullerits, P. (1997). Ajakirjanduse põhizanrid: Uudis, olemuslugu, juhtkiri. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³ Sikk, R. (2008). Kümme juhtumit, mis vapustasid reporterit, ehk, kuidas kirjutada head reportaaži. Tallinn: Eesti Päevaleht.

⁴ Hennoste, T. (2001). Uudise käsiraamat: Kuidas otsida, kirjutada, toimetada ja serverida ajaleheuudist. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

töö lõpptulemuses – käsitleda nii vaatlust ennast kui ka selle väljundit, mis kokkuvõttes annab ajakirjaniku tööst terviklikuma pildi.

Töös jälgisin esmalt viie ajakirjaniku tööd avalikustatud vaatlejana ehk toimus vaatluse vaatlemine. Lisaks viisin iga ajakirjanikuga läbi kaks struktureerimata intervjuud. Esimeses intervjuus analüüsisime vaatlust, teises analüüsisime ilmunud artiklit vaatluse kontekstis.

Vaatluse läbiviimine praktiseeriva ajakirjanikuna osutus arvatust keerulisemaks, tekitades rollikonflikti: aeg-ajalt märkasin, et käitusin kohapeal mitte kui vaatleja, vaid kui ajakirjanik, kes kirjutab artiklit. Selle asemel, et endalt küsida, miks ajakirjanik midagi teeb, kippusin võtma enesestmõistetavana, et ajakirjanik midagi tegi või ei teinud – oleksin ajakirjanikuna käitunud samamoodi.

Meetodi kriitika

Laherand⁵ märgib vaatluse puudusena ohtu, et vaatleja kohalolek võib sündmuste loomulikku kulgu häirida või isegi muuta. Vaadeldud ajakirjanikud märkisid intervjuudes, et nende töö vaatlusprotsessi tõttu ei kannatanud, kuid vaatleja juuresolek tekitas mõningad lisapinged, mida oli ka oodata.

Anu Viita-Neuhaus märkis uuringus, et teise, kogenud ajakirjaniku⁶ juuresolek pani oma tegutsemist rohkem jälgima. Tema sõnul oleks pinge olnud ehk väiksem, kui vaatlejaks oleks olnud noorem ja kogenematum ajakirjanik. Ajakirjanikud ise muretsesid vaatluse ajal, kas nende poolt vaatlemiseks välja pakutud teemast piisab uurimuse käigus valmiva artikli jaoks ning kas uurija saab ajakirjaniku töövõtteid vaadeldes piisavat infot.

Vaatluse olemus

„Kalju tegi torni üksi. Ajas püsti kaks paarikümne-meetrist jämedat männitiive. Maapinnal on neil 4,5 meetrit vahet, üleval 2,8. Postidele pani külgedele tugevad toed. Fikseeris trossidega. Palkide vahele ehitas paksudest plankudest seitse vahekorrust. Korruste vahele sättis metallist trepid, mida mööda saab läbi kitsukese augu aina kõrgemale pugeada. „Kas nüüd oleme üleval?“ Kalju: „Ei, kolm korrust on veel minna.““⁷

Ülaltoodud pilti on reporteril võimalik luua ja edasi anda ainult sündmuspaigal olles, vaadeldes ja seda detailirohkelt kirjeldades. Ajakirjanik Madis Jürgen ronis selleks Kalju Sepase ehitatud torni Haanjamaal.

Hennoste on toonud välja, et otsene vaatlus tagab artikli võimalikult suure täpsuse ning et „info on seda väärtuslikum, mida esmasemast allikast ta pärineb“⁸. Bianca Mikovitš märkis uuringus, et sündmuspaigale minnes saab alati väärtuslikuma kogemuse kui tuppa istuma jäädes. Kohalolekutunde tekitamise tähtsust suurendab tema sõnul veelgi asjaolu, et ajakirjanik näitab lugejale üsna tihti paika, kuhu too muidu mitte kunagi ei satuks.

Vaatluse kaudu saab tuua lugeja sündmuspaika ja anda seal kogetut detailideni edasi, luues kohalolekutunde. Väljend „kohalolekutunne“ tähendabki, et artiklis edastatakse võimalikult täpselt ja värvikalt seda, mida ajakirjanik vaatluspaigas kõikide meeltega tajub (näeb, kuuleb, tunneb lõhna, maitseb või kompab).

Vaatlust kui meetodit ei saa käsitada vaid ajakirjandusliku materjali kogumisena sündmuspaigal. Laakaniemi ütleb, et reporterid saavad tööd alustades üsna kiiresti aru, kuidas vaatlemist ja kirjutamist ei saa eraldada kaheks eraldi tegevuseks, vaid need sõltuvad üksteisest.⁹ Vaatlemisele ja kirjutamisele tuleb lisada ka vaatluse ettevalmistav osa.

Ajakirjanduslikku vaatlust saab Garrisoni selgitusel liigitada vaadeldava seisukohast kaheks: a) vaadeldavad teavad, et ajakirjanik vaatleb; b) vaadeldavad ei tea, et ajakirjanik vaatleb.¹⁰ Vaatlused saab avalikkuse astme järgi jagada kolmeks: tavaline vaatlus, märkamatu vaatlus ja osalusvaatlus.¹¹

Osalusvaatlus on vaatluse enim levinud liik. Selle puhul läheb ajakirjanik sündmuspaika ja osaleb tegevuses ning kajastab seda. Osalejad võivad – kuid ei pruugi – teada, et nende seas viibib ajakirjanik. Käesoleva magistr töö jaoks tehtud uuringus olid esindatud kõik kolm loetletud vaatluse liiki. Jõgi, Jürgen ja Viita-Neuhaus kasutasid pigem tavalist vaatlust, Mikovitš pigem osalusvaatlust ja Kivi pigem märkamatu vaatlust. Ta küll ei varjanud ennast, kuid ei isikustanud end. Krister Kivi tõdes, et oleks tahtnud pigem ise pagarikojas töötada (kasutades

⁵ Laherand, M.-L. (2010). Kvalitatiivne uurimisviis. Tallinn: Sulesepp.

⁶ Autor töötas 15 aastat ajalehes Saarte Hää. – *Tõim*.

⁷ Jürgen, M. (2022). Kuidas ehitada üksipäini palkidest 19 meetri kõrgune vaatetorn? - *Maaleht*, 10. märts.

⁸ Hennoste, T. 2001, lk 239.

⁹ Laakaniemi, R. (1995). *Newsriting in transition*. Chicago: Nelson-Hall Publishers.

¹⁰ Garrison, B. (1992). *Professional news reporting*. Abingdon: Routledge.

¹¹ *Ibid*.

osalusvaatlust või täies mahus märkamatu vaatlust): „Ma oleks tahtnud istuda kuskil nurgas, poolpeidus, kohvitassi taga igas kohas tunnikese.“

Ajakirjanduslikul vaatlusel on enim ühist sotsioloogias ja antropoloogias kasutatava välitöö tehnikatega.¹²

Burd märgib, et ajakirjanik on mitmel moel kvalitatiivne sotsioloog, eriti siis, kui ta kasutab osalusvaatlust.¹³ Siiski võib erinevate autorite arutlustest järeldada, et teadusliku ja ajakirjandusliku meetodi kõige olulisemateks erinevusteks on a) vaatluse kestus; b) vaatluse põhjalikkus ja materjali käsitus; c) eelhäälestus.

„Antropoloog on nagu ajakirjanik, aga artikli kirjutamiseks on aega kaks aastat.“¹⁴ Ajakirjandusele on alati olnud omane ajakriitilisus. Ajakirjanikul on artikli valmimiseks tavaliselt mõned tunnid, heal juhul päevad. Sellest sõltub kogutud materjali hulk, selle analüüsimise põhjalikkus ning kasutamine. Mida rohkem on ajakirjanikul aega, seda põhjalikum ta saab olla.

1984. aastal analüüsis Tartu Ülikooli ajakirjandustudeng Margus Mets oma diplomitöö¹⁵ „Osalusvaatluse ajakirjandusliku materjali kogumise meetod“ tollal ajakirjanduses levinud žanri, mille puhul ajakirjanik vahetas ametit ja asus pikemaks ajaks osalusvaatlejana mõnda teist tööd tegema ning kirjutas siis sellest artikli või koguni artiklisarja. Mets vahendab oma töös tol ajal üldlevinud arvamust, et vaatlus kui meetod on vananenud ja sellel pole tulevikku, kuid teeb oma uuringu põhjal järelduse, et vaatlust kui meetodit on veel vara maha kanda, kuna sel on palju häid omadusi.

Metsa sõnul heidetakse vaatlusele ühelt poolt ette suurt ajakulu, kuid teisalt annab vaatlus ümbritsevast tegelikkusest kõige vahetuma ja objektiivsema teadmise. Vaatluse osakaalu vähenemist ajakirjanduses tõdesid ligi 40 aastat pärast Metsa järeldusi ka kõik käesoleva töö uurimuse käigus intervjueritud ajakirjanikud. Krister Kivi märkis, et vaatlusi teha – see on ju päris suur investeering. Lihtsam on võtta ja saata meiliga laiali küsitluslehed või siis teha paar telefonikõnet ning selle põhjal lugu teha, kui minna ja kohtuda ühe allikaga või käia ühes kohas. Mikovitš ütles, et vaatluse puhul tuleb tänapäevasel

ajakirjanikul keskenduda aina rohkem sellele, kuidas lugu lisaks paberväljaandele ka veebis esitada. Madis Jürgen tõdes, et vaatlust pole enam kellelegi vaja, sest tehakse videolugu. Aime Jõgi tõi välja ka selle, et kaasaegses ühiskonnas on lugeja muutunud pealiskaudsemaks ega hooma enam pikemaid ja põhjalikumaid lugusid.

Vaatluse etapid

Ajakirjanikud enamasti ei teadvusta vaatlemise protsessi detailideni. Igaüks teeb nii, nagu ta on harjunud ja ennast mugavamalt tunneb. Kuid ikkagi teevad ajakirjanikud samu asju: valmistavad ennast ette, märgivad vaatluse käigus kogutud info üles ja püüavad märgatud detaile hiljem artiklit kirjutades võimalikult kõnekalt kasutada.

Uurimuses osalenud ajakirjanikud toonitasid kogemuse ja harjutamise rolli vaatluse kasutamisel. Madis Jürgen sõnul saab detailide märkamist õppida ja detailidele tulebki pöörata rohkem tähelepanu.

Igal ajakirjanikul on oma viis, kuidas vaatlust läbi viia. Raske on välja tuua ühte kindlat käitumisviisi.

Patton väidab, et vaatluse kui meetodi puhul tuleb ette palju juhuslikkust, kuid hea ettevalmistus, keskendumine ja vilumus parandab vaatluse täpsust, autentsust ja usaldusväarsust.¹⁶ Selleks, et paremini mõista ajakirjaniku võimalusi vaatlust kui meetodit kasutada, tasub pöörata tähelepanu vaatluse erinevatele etappidele ning nende spetsiifilisele rollile teravtulemise seisukohast. Vaatluse etapid on ettevalmistus, välitöö ja kirjutamine.

Aime Jõgi märkis, et esmalt tulebki endale selgeks teha, miks plaanitavat lugu kirjutada tuleb. Isegi siis, kui teema ei paku võib-olla huvi, saab selle endale huvitavaks uurida. Tema sõnul saab nägema hakata alles siis, kui ettevalmistus on tehtud.

Kolesnitšenko märgib, et ajakirjandusringkondades on diametraalselt vastandlikud arvamused selle kohta, kas artikli teemat tasub eelnevalt uurida või mitte.¹⁷ Need, kes usuvad, et ei tasu põhjendavad oma seisukohta sellega, et ajakirjanik puutub kokku stereotüüpidega ja hakkab toimuvat vaatama ettevalmistuse käigus loetud tekstide autorite poolt vaadatuna. Ilma eelneva ettevalmistuseta saab ajakirjanik näha asju nii, nagu need on. Ent siis on aja-

¹² Maguire, M. (2015). *Advanced reporting: Essential skills for 21st century journalism*. New York: Routledge.

¹³ Burd, G. (1983). *Journalistic Observation as a Qualitative Research Method for Sociology*. Annual Meeting of the Southwestern Sociological Association. Austin: University of Texas.

¹⁴ Grindal, B. T. ja Rhodes, R. (1986). Journalism and Anthropology Share Several Similarities. - *The Journalism Educator*, 41(4), lk 4–33.

¹⁵ Mets, M. (1984). *Osalusvaatlus kui ajakirjandusliku materjali kogumise meetod*. Diplomitöö. Tartu Ülikooli ajakirjanduse osakond.

¹⁶ Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. 4th ed. Los Angeles: Sage.

¹⁷ Kolesnitšenko, A. (2013). *Настольная книга журналиста [Ajakirjaniku käsiraamat]*. Moskva: Aspekt Press.

kirjanikul oht „avastada“ asju, mis on võib-olla juba üldteada.

Ettevalmistuse maht sõltub peamiselt ajast ja sellest, kui palju on ajakirjanik varem selle teemaga kokku puutunud. Madis Jürgen tunnistas, et uuringu raames vaadeldud artiklit läks ta tegema „vana rasva pealt“, kuna tundis allikat ja oli ka varem sündmuspaigas käinud. Krister Kivi pidas oluliseks baas-teadmiste suurust. Uuringus osalenud ajakirjanikud toonitasid, et ilma ettevalmistuseta võib ajakirjanik panna ennast sündmuspaigas ebamugavasse situatsiooni.

Vaatluse ettevalmistava osa juures märkisid ajakirjanikud taas ära ajapuuduse, mistõttu tuleb eeltöö teha võimalikult täpselt ja kitsal teemal. Samas ei olegi ennast mõistlik pisidetallideni kurssi viia.

Sokolov-Mitritš pakub, et optimaalse eeltöö korral ei tohiks sündmuspaigal tekkida eksinu tunnet.¹⁸ Liiga palju eeltööd ei lase kõike märgata, liiga vähe eelinfot annab aga võimaluse ajakirjaniku eksitamiseks.

Eeltöö ei tähenda ainult enese artikli temaatikaga kurssi viimist, vaid Anu Viita-Neuhausi sõnul ka emotsionaalset ettevalmistust. Ta tõi näiteks koroonapandeemia ajal haiglas reportaažide tegemise, kus tuli kokku puutuda surijatega. Emotsionaalne ettevalmistus mängib suurt rolli ka rindereporterite seas. Viita-Neuhausi viidatud mentaalne ettevalmistus on ajakirjaniku töös ülioluline, ent selle vajadus vaikitakse sageli maha või seda peetakse nõrkuseks.

Vaatluse välitööde puhul märgib Patton, et neid ei saa teha nimekirja järgi.¹⁹ Siiski eristuvad välitöö puhul mitmed elemendid, millele tähelepanu osutamine aitab välitöö õnnestumisele kaasa.

Näiteks on oluline, a) kuidas ajakirjanik ennast sündmuspaika saabudes häälestab, b) kuidas kasutab kõiki oma meeli, c) kuidas märkab olulisi detaile, d) kuidas suhestub emotsioonidega, mis kohal olles tekivad, ning e) milliseid ülesmärkimise ja salvestamise viise ajakirjanik kasutab, et vajalikku mitte unustada.

Uuringus osalenud ajakirjanikud rõhutasid paindlik olemise tähtsust. Mikovitši sõnul peab ajakirjanik vahel tunnistama, et ta on olukorda valesti hinnanud ja peab kõik ümber mõtlema. Tihti tekiavad ettearvamatud olukorrad ning lõplik olukord ei pruugi olla see, mida oodati.

Oluline on vaatluse juures leida õige hetk selle lõpetamiseks. Lihtsamal juhul määratleb vaatluse kestuse sündmus ise. Kuid kui ajalist piirangut pole, võib ajakirjanikul olla raske tunnetada, millal vaatlus lõpetada. Teadusuuringustes kasutatakse mõistet „küllastuspunkt“. Selle näol on tegemist seisundiga, mil lisanduv informatsioon vaid kinnitab olemasolevat.

Lugeja peab samastuma vaatlejaga, tundma sedasama, mida tundis vaatleja. Paljud autorid rõhutavad välitööde ühe kõige tähtsama osana vajadust kasutada kõiki oma meeli. Traditsiooniliselt eristatakse viit meelt: nägemine, haistmine, kuulmine, maitsmine ja kompimine.

Samas ei pruugi kõikide meelte kasutamine olla ajakirjanikule iseenesestmõistetav ja nõuab meeldetuletamist. Krister Kivi külastas vastlakuklitest artiklit kirjutades mitut pagarikoda, kuid ei kirjeldanud artiklis kordagi kõikjal levinud saialõhna. Intervjuus nõustus Krister Kivi, et lõhnad jäid märkamata ja seetõttu ka artiklisse kirja panemata. Ta peab ennast lõhnade osas alakirjeldajaks ja seetõttu ei ole neid kunagi esile toonud.

Ajakirjanik peab arvesse võtma, et inimesed võivad tajuda lõhnu ja maitseid erinevalt ning olla nende suhtes vähem tundlikud. Maitse kirjeldamine on seega subjektiivne ja kirjeldamisel peaks kasutama üldisemaid, üldtuntud lõhnu ja maitseid. Keerulist ja võõrast lõhna tuleks kirjeldada tuntu ja lihtsa kaudu.

See, mida ajakirjanik vaatleb ja mida vaadeldust järeldab, on alati subjektiivne. Peegli käsitluses kuulub ka reportaaž, mille kirjutamiseks enamasti vaatlust kasutatakse, vahenduselementide ja võtete süsteemis subjektiivsete žanrite hulka.²⁰ Samas hoiatavad erinevad autorid liigse subjektiivsuse ja seeläbi järelduste tegemise eest.

Nähtu mõtestamisel tunduvad mõned asjad tihti olevat tavalised: nii on need kogu aeg olnud või nii on kogu aeg tehtud. Tavaliseks muutumisele võib kaasa aidata ka liiga põhjalik eeltöö, mis muudab ajakirjaniku ekspersdiks, või vaatlemine ajakirjanikule endale tavapärases olukorras.

Kolesnitšenko toonitab, et ajakirjanik ei anna edasi ainult pilti, vaid ka kogemust, mis ongi subjektiivne.²¹ Selleks ei pea mitte üksnes mõistma, mis mingeid tundeid tekitab, vaid neid ka ise sündmuskohal tundma. Madis Jürgen pidas intervjuus samuti

¹⁸ Sokolov-Mitritš, D. (2016). Реальный репортаж [Tõeline reporter]. Moskva: MIF.

¹⁹ Patton, M. Q. (2015). Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice. 4th ed. Los Angeles: Sage.

²⁰ Peegel, J. 1968.

²¹ Kolesnitšenko, A. 2013.

enda tunnete salvestamist oluliseks. Bianca Mikovitš seevastu tunnistas, et talle ei ole ajakirjaniku emotsiooni artiklis esiplaanile seadmine üldse oluline.

Emotsioonide salvestamine ja tekstis kasutamine ei pruugi aga tähendada, et ajakirjanik tõstab ennast nõnda loo keskmesse. Oskuslikule vaatlejale on enda tunnete ülesmärkimine ja kirjeldamine üks kohaloleku tunde loomise vahend. Isegi siis, kui tekstis on autori emotsioon, säilitab ta vaatleja rolli.

Ajakirjanik peab vaatluse ajal igal juhul märkmeid tegema, sest ainuüksi sellele, et kõik detailid mällu salvestuksid, lootma jääda ei saa. Seda rõhutavad nii ajakirjanikud, sotsioloogid kui ka antropoloogid.

Hennoste toob vaatluse ühe peamise probleemi- na välja just kesise märkmete tegemise, tuues esile, et kuigivõrd ei tehta märkusi mitteverbaalse tegevuse kohta.²² Kirjapandu olevat juhuslik. O'Reilly hinnangul pole aga märkmete tegemist võimalik lihtsalt õpetada.²³ Lõpuks märgib igauks üles selle, mis talle subjektiivselt oluline on tundunud. Ajakirjanikud märkisid intervjuudes, et vaatlusel päris kõige valimatult üleskirjutamine ei ole põhjendatud ja koormab. Vaatluse metoodika on siiski igauhel erinev ning põhineb peasjalikult intuitsioonil, vilumusel, harjumustel ja eelistustel.

Madis Jürgeni sõnul tuleb kirjutada üles detaile, millele toetudes stseen koos seisab. Alles hiljem, kirjutamise etapis saab selekteerida, mis on oluline. Siiski on ta enda puhul täheldanud, et kui ta juba midagi üles kirjutab, siis on ta seda alateadlikult ka oluliseks pidanud.

Lisaks traditsioonilisele märkmete tegemisele on ajakirjanikud tänapäeval hakanud aina rohkem kasutama fotode tegemist nutiseadmega. Sageli saab toetuda vaatlusel kaasas olnud fotograafidele, kuid ei tasu unustada, et fotograaf ei tee alati pilte samadest detailidest, mida ajakirjanik märkab. Bianca Mikovitš ütles, et fotograaf ei pruugi ajakirjanikule oma musta materjali näidata. Ajakirjanik näeb vaid neid pilte, mida fotograaf on loo jaoks välja valinud. Alati ei pruugi need minna kokku märkmetega.

Vaatluse käigus kogutud infost jõuab artiklisse väga vähe. Bianca Mikovitši sõnul võib sõltuvalt artiklist olla see vaid kümnendik või veidi rohkem kogumaterjalist. Võib tekkida küsimus, et kui artiklisse jõuab sedavõrd vähe materjali, siis miks on vaja

nii palju vaadelda. Ajakirjaniku eesmärk on anda ter- viklik pilt, mis eeldab kogu sündmuse (või loo foo- kust tähistava ajaperioodi) kestel kohal viibimist ja vaatlemist. Lugejani tuuakse konteksti panduna vaid olulisemad detailid. Kindlasti ei ole artiklisse mit- temahtuva materjali kogumine ajaraisk, vaid tege- mist on toetava materjaliga, mis juhatab ajakirjaniku võib-olla mõne uue detaili või küsimuseni.

Artikli kirjutamise juures pidasid autorid oluli- seks, et ei hakata vaadeldut üks ühele kirja panema, vaid kirjeldatakse juhtunut erinevate meelte kaudu. Aime Jõgi tõi näite, et kui seinakell saab kaks, siis ei maksa kirjutada, et kell sai kaks, vaid kirjeldada, kui- das kell sellest märku andis.

Paljud autorid on välja toonud, et kirjeldami- sel on sagedane viga vaatlusega kogutud detailide tõlgendamine ja neile hinnangu andmine. Ajakir- janikud lisavad sageli detailidele hinnangulisi oma- dussõnu, näiteks „ilus diivan“, selle asemelet nähtut kirjeldada. Samamoodi väljendatakse inimeste tun- deid, teadmata mida inimene tegelikult tunneb: näi- teks „ta paistis väsinud moega“. Mõistlikum oleks, kui seesama inimene ise ütleb, et ta on väsinud. Kolesnitšenko koondab tõlgendamise ja hinnangute andmise väljendi „hallutsinatsioon“ alla.²⁴ Ta ütleb sõnastikule tuginedes, et hallutsinatsioon on sisemi- ne taju, millel pole sensorsete kogemustega midagi pistmist.

Vaatlust kasutades tuleb ajakirjanikel tihti kok- ku puutuda eetiliste dilemmadega. Näiteks, kas vaadeldud detaili kasutamine on artikli seisukohast mõistlik. Bianca Mikovitš tõi näite, kuidas ta ühte väikesesse kogukonda reportaaži tegema minnes avastas eest vaid purjus inimesed koos väikese lap- sega. Artiklit ei valminud, ajakirjanik pöördus vasta- vatesse ametiasutustesse.

Mikovitš tõi välja ka ajakirjaniku objektiivsu- se tähtsuse. Tema sõnul on objektiivsus ajakirjani- ku usaldusväarsuse puhul niivõrd oluline, et mingi mahlaka detaili pärast ei saa latti alla lasta.

Ka Eesti ajakirjanduseetika koodeks, mis on aja- kirjanike eneseregulatsiooni normide kogum, sätestab punktis 1.4, et ajakirjanik vastutab alati oma sõnade ja loomingu eest.²⁵ Seega, pannes kirja vaatlustule- musi, peab ajakirjanik tagama, et kõik oli nii, nagu ta kirjeldab, ning kindlasti ei tohi lugejates kujundite loomisega tekitada eksiarvamusi.

²² Hennoste, T. 2001.

²³ O'Reilly, K. (2012). *Ethnographic Methods*. Florence: Taylor & Francis.

²⁴ Kolesnitšenko, A. 2013, lk 76.

²⁵ Eesti ajakirjanduseetika koodeks - Kasutatud 28.03.2022, <https://meedialit.ee/eetikakoodeks>

Kokkuvõte

Töö tulemusena saab järeldada, et ajakirjandusliku vaatlust ei saa suruda ühe kindla metoodika raamidesse. Vaatlus sõltub väga paljudest erinevatest nüanssidest, alustades ajafaktorist ja vilumusest kuni autori enda harjumusteni. Kindlasti tasub ajakirjani-

kul vaatlust enda jaoks sügavamalt mõtestada ning oma tegevust sihipäraselt korraldada, et saada parem tulemus. Kasutades ajakirjandusõpikutes toodud soovitusi ja läbiviidud uuringut, koostasin magistritöös ka viiest teemast koosnevad soovitused ajakirjanikele vaatluse läbiviimiseks.

Eesti ajakirjanike tunnetatav heaolu ja turvalisus

Angelina Lon

Ajakirjandus on demokraatliku ühiskonna toimimise asendamatu lüli ning kvaliteetne ajakirjandus sõltub eelkõige inimestest, kes seda loovad. Seetõttu on oluline uurida, milliseid kogemusi ahistavate allikatega ajakirjanikel on ning kuidas turvaliselt tunnevad end Eesti ajakirjanikud oma tööd tehes. Rünna-ahvardused ja muud vaenulikkuse vormid ohustavad nii ajakirjanikke kui indiviidi kui ka ajakirjandust üldiselt. Oluline on ka see, kuidas ajakirjanikud tunnevad, et nende organisatsioon neid kaitseb ja toetab ning milles see väljendub.

Minu bakalaureusetöö eesmärk oli uurida, milline on Eesti ajakirjanike tunnetatav heaolu ja turvalisus ning millisena nad tunnetavad tuge ja kaitset ajakirjandusorganisatsioonilt. Uurisn ka, milliste ohtudega ajakirjanikud tööd tehes kokku puutuvad. Selles artiklis esitan kokkuvõtte peamistest tulemustest.

Ajakirjaniku ametis on väga palju ohte. UNESCO andmetel on maailmas alates 1993. aastast vägivalt- selt surma saanud üle 1602 ajakirjaniku¹ ja see arv kasvab. Näiteks on võtnud 11 ajakirjaniku elu mullu veebruaris alanud Venemaa Ukrainasse sissetungi

kajastamine.²

Eestis pole veel juhtunud midagi nii sünget kui ajakirjaniku mõrv või füüsilised vigastused tööülesannete täitmisel, kuid see ei tähenda, et Eesti ajakirjanikud tunnevad end oma tööd tehes turvaliselt. Sellest ei saa ka järeldada, et meie ajakirjanikke ei ohusta mitte miski. Mullu veebruaris takistas näiteks Varro Vooglaid Postimehe ajakirjaniku Sander Punamäe tööülesande täitmist, kui sundis ajakirjanikke protestilt lahkuma ja kutsus üles protestijaid teda verbaalselt ründama.³

Palgi ja Riivese töödest selgus, et Eesti ajakirjanikke ahistatakse, surveatakse ja ahvardatakse.⁴ Signe Ivaski senised uurimused on samuti näidanud, et Eestiski on küllaldaselt situatsioone, kus ajakirjanikud on olnud ohus ja saanud isegi kannatada.⁵

27. oktoobril 2021. aastal avalikustas Mihkel Kärmas ühe „Pealtnägija“ episoodi alguses⁶ kolleeg Piia Osulale tehtud tapmisahvarduse. Sarnaseid, kuid vähem võikaid mõjutusi on avalikustatud varemgi. Näiteks kirjutas Tartu Ülikooli ajakirjandustudeng Susanne Rosenberg Treffneri gümnaasiumi kohta kriitilise artikli. Seejärel saatis Treffneri gümnaasiu-

Artikli aluseks on 2022. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetöö (juh Signe Ivask). Vt <http://hdl.handle.net/10062/88272>.

¹ UNESCO Observatory of Killed Journalists. Vaadatud 2.05.2023, <https://www.unesco.org/en/safety-journalists/observatory/grid?hub=72609>.

² UNESCO Observatory of Killed Journalists. Ukraine. Vaadatud 2.05.2023, https://www.unesco.org/en/safety-journalists/observatory/grid?hub=72609&f%5B0%5D=countries%3A501c717d-f0c7-5ac3-a3e8-86ec665c6528&f%5B1%5D=dataset_filters%3Ad4a028c7-b988-44c4-9fcd-ef76810a0974&date_from=2022-02-24&date_to=2023-05-01.

³ Punamäe, S. ja Haabu, A. (2022) Eesliinil >Varro Vooglaidi vihakõne mõju: „Sul endal on parem, kui siit ära lähed!“. *Postimees*, 17. veebruar, <https://tv.postimees.ee/7456509/eesliinil-varro-vooglaidi-vihakone-moju-sul-on-endal-parem-kui-siit-ara-lahed>

⁴ Palgi, G. (2020). Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, bakalaureusetöö. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67858>; Riives, A., Murumaa-Mengel, M. ja Ivask, S. (2021). Estonian Male Journalists' Experiences with Abusive Online Communication. - *Sociální studia/Social Studies*, 18(2), 31–47.

⁵ Ivask, S., All, H. ja Janson, K. (2017). Time-efficient and time-consuming practices among journalists in communicating with the sources. - *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, 9(1), 25–41.; Ivask, S. (2020). A way to silence journalists? Estonian female journalists' experiences with harassment and self-censorship. - A. Grondahl Larsen, I. Fadnes ja R. Krovel (Toim) *Journalist Safety and Self-Censorship*, lk 114–129. London: Routledge.; Ivask, S., Laak, B. ja Kuulpak, K. (2022). „All by Myself?“ Journalists' Routines and Decision-Making in Gathering and Publishing Death-Related Visuals. - *Journalism Practice*, 16(9), 1–17.

⁶ Pealtnägija, 27.10.2021. *ERRi arhiiv*. err.ee/video/vaata/pealtnagija-805.

Tabel 1. Valimisse võetute tööstaaž (suurem või väiksem kui viis aastat) ja sugu

Kood	A1	A2	A3	A4	A5	A6	A7	A8	A9	A10	A11	A12
Sugu	naine	naine	naine	naine	mees	mees	mees	naine	naine	mees	mees	mees
Staaž	<5 a	>5 a	>5 a	>5 a	<5 a	>5 a	>5 a	>5 a	>5 a	>5 a	>5 a	<5 a

mi direktor ajakirjanikule kriitilise sisuga kirja, mille Tartu Postimehe toimetus otsustas avaldada⁷.

Varasemates uuringutes on kasutatud erinevate tähendusvarjunditega termineid agressiooni kirjeldamiseks: ahistamine, rünnakud, vihakommentaarid ja negatiivne kommunikatsioon. Mina kasutasin oma töös kõikehõlmava terminina mõistet „vaenulikkus“ (*hostility*), mille alla koondada ajakirjanike negatiivse (veebi)suhtluse, ähvarduste, rünnakute ja ahistamise kogemused.

Et vaenulikkuse iseloomustamine polnud uurimuse eesmärk, kasutasin katuserminit ja liigitasin kogemusi erinevate ohuastmete järgi. Vaenulikkusena käsitlesin eelkõige neid olukordi, mida ajakirjanikud tajusid negatiivse kogemusena. See puudutab nii agressiivseid netikommentaare kui ka näiteks füüsilist jälitamist või tapmisähvardusi.

Valim ja meetod

Uurimusküsimustele vastuste leidmiseks tegin poolstruktureeritud intervjuusid 12 Eesti ajakirjanikuga. Kuna teema on väga tundlik ning mulle usaldati selliseid mõtteid ja kogemusi, millega toimetus ei pruugi kursis olla, on minu jaoks oluline hoida osalejate anonüümsust.

Tabelis 1 on välja toodud vaid ajakirjanike sootunnus ja kogemuse ulatus (kas rohkem või vähem kui viis aastat).

Valimis olid esindatud kõikide Eesti meediamaajade töötajad. Nende tööstaaž varieerus viiest kuni kolmekümne aastani, mehi ja naisi oli võrdselt, kummastki rühmast kuus. Enamik olid uurivate toimetuste ajakirjanikud või konfliktsete temade kajastajad, näiteks korruptsiooniskandaalid, kriminaalajastajad, kelmused jne.

Tulemused

Liigitasin negatiivsed kogemused järgmiselt: survestamine või vaigistamine, ähvardused ja ahistamine ning kiusamine veebis ja telefoni teel. Seejärel vaatlen ajakirjanike hinnanguid ohule ning kaitsemeetmeid.

Survestamine või vaigistamine

Enamik intervjueritud ajakirjanikest tõi välja, et on oma tööd tehes tundnud survestamist või vaigistamise püüdlusi allikate või lugejate poolt. Mitmed ajakirjanikud rääkisid, et tänapäeval on üks levinumaid viise ajakirjaniku survestamiseks kohtuhagi – see põhjustab ajakirjanikele palju stressi, sest kohtuprotsess kestab väga kaua aega.

A3: „Ma ärkan hommikul, see [kohtukaasus] on esimene asi, mille peale ma mõtlen, ja arvestades, kui kaua kohtuasjad jahvatavad, siis sul võibki olla nädalaid, kus kogu aeg on see muremõte sinuga kaasas. See on päris vastik.“

Lisaks märkis A3, et kohtuprotsessi kogemus mõjutas ka tema teemade valikut ning sundis teatud teemasid vältima, mis ongi tema arvates ajakirjanduse vaigistamine. Sarnaseid olukordi kirjeldas enamik kohtuähvardusi saanud ajakirjanikke. A5 tõi välja, et kohtuähvardused ja kahjunõuded on muutunud peaaegu igapäevasteks. Ajakirjanikud rääkisid, et kohtuga ähvardavad tihti poliitikud ning ärimedid ehk tuntud inimesed, kelle „maine on kaalul“. Rõhutatakse seda, et ajakirjanikku võib isiklikult vastutusele võtta, nagu on välja tulnud viimase paari aasta kohtupraktikast. Lisapinget tekitab seegi, et ajakirjanik võib kohtus kaotades isiklikult kahju kanda.

Ajakirjanikud puutuvad kokku ka ametnikega, kes tahavad nende tööd oluliselt mõjutada: määratakse ette, millal võib lugu ilmuda, tahetakse oma vastuseid üle lugeda ja korrigeerida, survestatakse mingitel teemadel mitte kirjutama. Kui ajakirjanik ametniku hinnangul nõudeid ei täida, ei pruugi selle organisatsiooni esindajad temaga edaspidi suhelda.

A6: „Ma arvan, et ühe loo pärast mul olid ikkagi mingisugused repressioonid võib-olla mõned aastad seal maakonna prefektuuris.“

„Repressioonid“ tähendasid seda, et prefektuur ei vastanud enam ajakirjanikule ning info saamine muutus võimatuks. Selline suhtumine sunnib ajakirjanikke vältima teatud allikaid ja organisatsioone, kellega on sellised suhted tekkinud. Üks vastaja mee-

⁷ Rosenberg, S. (2018). Treffneri koolilehe juhendaja usub, et õpilaste kriitiline artikkel maksis talle töökoha. - *Tartu Postimees*, 12. oktoober. <https://tartu.postimees.ee/6427320/treffneri-koolilehe-juhendaja-usub-et-opilaste-kriitiline-artikkel-maksis-talle-tookoha>.

nutas juhtumit, kus ametnik üritas nii tugevalt tema töösse sekkuda, et ajakirjanik lõpuks hakkas ise seda allikat vältima. Väikeses Eestis on mõni allikas asendamatu, aga sellised kogemused võivad seada mõne olulise teema kajastamise ohtu.

Ähvardused ja ahistamine

Minu intervjuueeritavatest polnud kedagi töö tõtu füüsiliselt rünnatud. Küll aga rääkis üks intervjuueeritav enda kogemusest välisriigis, kui tema poole oli suunatud tulirelv. Ta tõi küll välja, et see olewat olnud ainuke olukord, kus ta tundis enda elule reaalselt ohtu.

Ühe ajakirjaniku kolleegil oli aga kogemusi ahistava jälitamisega. Intervjuueeritav rääkis, et on olemas üks „sarijälitaja“, kelle tegevust on kajastanud kolm erinevat ajakirjanikku. Intervjuueeritav mainis, et igast ajakirjanikust, kes selle isiku tegevust kajastab, saab järgmine ohver. Kaks ajakirjanikku on võtnud selle isiku vastu lähenemiskeelu.

A12: „Ahistamine muutus nii tõsiseks, et noh, nendes lugudes on sellised näiteid, kus... Keegi võttis (oma kodus) külmkapist õlle, sai ahistajalt sõnumi, et naudi õlut.“

Oluline on märkida, et ainult kolmel meesajakirjanikul on olnud tööga seotud olukordi, kus nad tundsid end ebaturvaliselt. Naisajakirjanikest tundsid seda kõik intervjuueeritavad. Ajakirjanikud rääkisid sarnastest juhtumitest, kus keegi on tulnud toimetusse ning otsinud konkreetset ajakirjanikku või oodanud parklas. Sellest võib järeldada, et reaalne oht ajakirjanikule on Eestis siiski olemas.

Ähvardused on märksa levinum probleem, neid on saanud enamik intervjuueeritavatest. Nende kogemused ja tunded seoses ähvardustega on erinevad: pikema tööstaažiga meesajakirjanikud suhtuvad ähvardustesse skeptiliselt ega võta reeglina midagi ette. Üks intervjuueeritav sai ähvardava kõne vanglast ühelt vangilt, kes olewat lubanud ta ära tappa. Ajakirjanik jäi selles olukorras rahulikuks ning pole sellest isegi toimetusele teada andnud.

Naisajakirjanikud võtavad ähvardusi tõsisemalt ning pöörduvad sagedamini kas toimetuse või politsei poole. Siinkohal on oluline mainida, et enamasti pole ahistajad reaalselt karistust siiski saanud. Ühel intervjuueeritaval oli kogemus, kus allikas otsis teda toimetusest, ning kui teda sealt kätte ei saanud, siis hakkas ähvardama sotsiaalmeedias.

A4: „Ta lubas nuga anda. Ta saatis ka selliseid Facebooki kirju, kus ta rääkis detailselt, kuidas ja mida ta teeb, à la et ta tiikeldab mu ära ja nii edasi.“

Sarnaseid ähvardusi on saanud ka teised intervjuueeritavad. A4 juhtum illustreeribki ehk kõige paremini probleemi ulatust ja ajakirjaniku võimalusi, kuidas ähvardustele vastata. Selgus, et ahistaja elas ajakirjaniku kodu lähedal. Kuna politsei ahistajat mitu kuud kätte ei saanud, siis pidi A4 muretsema pikka aega oma turvalisuse pärast. Ainus abi, mida ta sellel ajal politseilt sai, oli ahistaja aadressi teadasaamine ning soovitus olla ettevaatlik.

Minu intervjuueeritavate hulgas leidis ka ajakirjanikke, kellele on saadetud mitu tapmisähvardust. A6 rääkis kolmest erinevast juhtumist, kus inimene oli talle otse öelnud „ma tapan su ära“. Ainult üks nendest juhtumitest jõudis politseisse. Neljas tapmisähvardus jõudis temani tuttavate vahendusel.

Surma- ja vägivaldaähvarduste põhjuseks oli intervjuueeritavate arvates vastukaja, mille avaldatud lood endaga kaasa toovad. Ähvardaja on tihtipeale inimene, kellest on kirjutatud. Ajakirjanikke söimatakse ja ähvardatakse ka arvamslugude pärast. Tihtipeale ei ähvardata mitte ainult ajakirjanikku, vaid ka tema pereliikmeid.

Intervjuueeritavad tõid välja, et kõige rohkem tuleb ähvardusi siis, kui näiteks erakonna esindaja või mõni muu mõjuisik kirjutab sotsiaalmeedias midagi ajakirjaniku kohta. See „stendile panek“ mõjus ühele noorele ajakirjanikule nii halvasti, et ta ütles, et „ei kirjuta arvamslugusid enam kunagi“. Tema ja mitmete teiste reaktsioon sarnastele olukordadele näitab, et surveamine ja ähvardamine võib viia enesetsensuurini.

Vaenulikkus veebis ja telefoni teel

Peaaegu kõik intervjuueeritavad on puutunud kokku agressiooniga veebis või telefoni teel. Üsikutel solvavate kirjade ja kommentaaridega ollakse harjunud, kuid tihtipeale sellega need kogemused ei piirdu. Levinud on juhtumid, kus üks inimene paneb sotsiaalmeediasse üles postituse, kus söimab ajakirjanikku, ning seeläbi muutub see ajakirjanik sihtmärgiks ka tema jälgijate jaoks. Sellist strateegiat kasutavad nii tavakasutajad, poliitikud, väiksemad uudistekanalid kui ka kolleegid ise, kel on sotsiaalmeedias jälgijaskond.

Solvangud sotsiaalmeedias kipuvad olema väga isiklikud. Neis rünnatakse mitte otseselt ajakirjaniku tööd, vaid rõhutatakse tema välimust, perekonnanaise ja päritolu. Naisajakirjanikke solvatakse isikuna rohkem kui meesajakirjanikke. Kõik intervjuueeritavad tõid välja, et need veebirünnakud on ajakirjaniku töö paratamatu osa ning nad puutuvad sellega kokku

üsna regulaarselt.

Laastavalt mõjub ajakirjanikele see, kui nende pilt pannakse kuskile üles. See annab „sihtmärgi“ tunde: justkui oleks sotsiaalmeedia grupi või uudistekanali taga „nähtamatu armee“ ning kõik on ühe ajakirjaniku peale väga nõrdinud. Ajakirjanikel soovitatakse „end ära tappa“, „sillalt alla hüpata“ või „kirjutama õppida“.

A12 rääkis juhtumist, kus ta kirjutas paremäärmuslastest. Seejärel koondas rühm inimesi veebis võimalikult palju infot tema kohta ühte dokumenti. Vastajat hirmutas, et see dokument on kõigile kättesaadav.

A12: „*See ka nagu äratas ja pani mõistma, et väga paljud asjad peaks internetis privaatseks pöörama. Sellised isiklikud andmed ja kõik, iga detail, mis minu kohta kuskil internetis leidub, võidakse minu vastu ära kasutada.*“

Leidus ka ajakirjanikke, kes tõdesid, et võtavad solvanguid ja agressiooni veebis huumoriga ning pigem positiivselt, sest keegi on võtnud aega, et neid rünnata. See oli ajakirjanike meelest kompliment nende tööle.

Tõsisemaks muudab probleemi see, et ajakirjanikud kasutavad tööalaste ülesande täitmiseks isikliku mobiiltelefoni, et olla allikatele alati kättesaadav. Mõnel juhul oli sellega kaasnenud olukordi, kus inimesed helistavad peale loo ilmumist vahetpidamata või ebasobival ajal, näiteks varahommikul või hili-sõhtul. Nagu mainitud, sai üks intervjuueritav eba-meeldiva kõne isegi vanglast.

Üks naisajakirjanik rääkis, et teda olevat telefoni teel kutsutud mahajäetud majja ning pakutud raha, et ta mehega kohtingule läheks. Sellised seksuaalse alatooniga juhtumid tekitasid naisajakirjanikes „rõveda tunde“.

Ajakirjanikud tõdesid, et vahepeal kaob isikliku mobiiltelefoni kasutamise tõttu piir töö- ja eraelu vahel. Telefoninumbreid blokeeritakse aga väga harva, kuna allikatele kättesaadav olemine olevat olulisem.

Pigem positiivne hinnang enda turvalisusele

Positiivse hinnangu enda turvalisusele andis enamik pika tööstaažiga (5–10 aastat või 10 ja rohkem aastat) meesajakirjanikke. Ka väiksema tööstaažiga meesajakirjanikud ütlesid, et ei taju otseselt mingisuguseid ohte. Nagu mainitud, siis intervjuueritav meesajakirjanikud suhtuvad rünnakutesse skeptiliselt, nendes rünnakutes ei nähta tihtipeale reaalselt ohtu. Põhjendusena mainisid intervjuueritavad, et

need olukorrad on „ajakirjaniku palga sisse kirjutatud“ ning pika aja jooksul tekib teatud „paks nahk“ ehk neid olukordi tajutakse kogemuse põhjal vähetõsistena. Lisaks tunnevad mehed, et on oma soo tõttu justkui jõupositsioonil või ründajaga võrdsemas olukorras kui naised.

A11: „*Kui üks meesterahvas kirjutaks samasuguse hirmsa kirja mulle või mõnele minu naiskolleegile, ja kui me siis pimedal tänaval kohtuksime, siis ühes olukorras oleks üks jõudude vahekord, teises olukorras teine jõudude vahekord. See tingib ka selle, miks naiste puhul on palju reaalsem hirmutunde tekkimine.*“

Sarnaseid vastuseid andsid ka teised meesajakirjanikud. Kuid peaaegu kõik enda turvalisust positiivselt hinnanud intervjuueritavad tõdesid, et neil on siiski olnud olukordi, kus nad pidid oma julgeoleku pärast muretsema.

Väiksema tööstaažiga ajakirjanikud andsid positiivse hinnangu enda turvalisusele, sest neil pole olnud põhjust selle pärast muretseda.

Paljud tõid välja, et ei tea, et Eestis oleks ajakirjanikku ära tapetud, seega pole Eesti ajakirjanikel põhjust enda ohutuse pärast muretseda. Ükskõiksust veebiturvalisuse suhtes põhjendasid ajakirjanikud sellega, et ei taju reaalselt ohtu, ja kui keegi oleks nende arvutisse sisse pääsenud, nad „isegi ei teaks sellest“ või „sellega tegeleks IT-osakond“.

Pigem negatiivne hinnang enda turvalisusele

Kuigi olukordi, kus ajakirjanikud pidid muretsema enda turvalisuse pärast, on olnud peaaegu kõigil intervjuueritavatel, andsid vähesed nendest sellele pigem negatiivse hinnangu. Need ajakirjanikud on kogenud tõsise sisuga ähvardusi, isegi mingil määral ahistamist, ning võtnud tarvitusele kaitsemeetmeid.

Peaaegu kõik neist on naisajakirjanikud. Enamasti intervjuueritavad enda turvalisuse peale ei mõtle. Tihti oleneb julgeoleku pärast muretsemine sellest, mis valdkonna tegemisi kajastatakse või mis teema on parasjagu käsil. Ajakirjanikud, kes andsid negatiivse hinnangu enda ohutusele, kirjutavad kuritegevusest ja allmaailmast.

Oluline on mainida, et küberturvalisuse pärast muretsetes vaid paar ajakirjanikku. Üks ajakirjanik oli saanud koolitust selle kohta, kuidas hoida end küberruumis turvalisena. Ta tunnistas, et tema töö puhul peaks olema valmis kõigeks ning veebiturvalisus on see, mille peale ta kogu aeg mõtleb.

Paljud ajakirjanikud ei kasuta endi sõnul mitte mingisuguseid kaitsemeetmeid. Need, kes kasutasid,

töid välja VPNi, kahe- või kolmeastmelist sisselõigimise süsteemi ning kontrolli enda isikuandmete leviku üle. Eriti rõhutati sotsiaalmeedia sõbralisti varjamist. A12, kellel on olnud rohkelt kogemusi veebiohtudega, tunnistab, et just negatiivne kogemus pani teda mõtlema sotsiaalmeedia kontode privaatsusele ning enda sugulaste ja pereliikmete varjamisele.

Üks ajakirjanik on mõelnud relvaloa tegemise peale, et end kaitsta, kuid pole seda siiani teinud. Enamasti on ajakirjanike kaitsestrateegia ennetav käitumine – üritatakse kahtlastele kirjadele mitte vastata ega kohtuda agressiivsete allikatega.

Kaks ajakirjanikku samast toimetusest rääkisid, et kaitsemeetmed on toimetusesisesed – ajakirjanikud ei käi allikatega kohtumistel üksinda, vaid koos kolleegidega, toimetusel on olemas häirenupud, millega saab vajadusel abi kutsuda.

Toimetuse tugi ja ajakirjaniku heaolu eest hoolitsemine

Nagu juba mainitud, kasutati ainult ühes toimetuses täiendavaid kaitsemeetmeid ajakirjanike turvalisuse tagamiseks. A4 sai raskes olukorras toimetuse poole pöörduda ning kolleegid ja ülemused andsid talle abi. Üks intervjuueritav tunnistab, et ei tunne tavaliselt, et toimetuse hoolitseks väga tema turvalisuse eest, kuid see hoolitsemine tuleb kriisilukorras siiski välja.

Paljud ei osanud vastata küsimusele, kuidas hoolitseb toimetuse ajakirjanike turvalisuse eest. Sellised vastajad tundsid, et toimetuse ei hoolitsegi ajakirjanike turvalisuse eest ning et see on igapäevase enda vastutus. Küll aga hoolitsevad toimetuste IT-osakonnad veebiturvalisuse eest.

Vaatamata sellele, et enamik meediamajasid kasutab toimetuse võtmetena uksekiipe, rääkisid ajakirjanikud, et võõrastel on tegelikult üllatavalt kerge meediamajja sisse saada. Seda tõendavad ka intervjuueritavate kogemused, kus allikad on käinud toimetuses ajakirjanikke otsimas.

Üks ajakirjanik tõi välja, et suhtlus ühe sellise inimesega kvalifitseerus tema silmis lausa ahistamiseks. Vaatamata sellele pole täiendavaid kaitsemeetmeid kasutusele võetud.

Vastajad tõdesid, et negatiivsetest kogemustest toimetuses eriti ei räägita, sest töötempo on väga kiire. Tuge saab heal juhul mõnelt vanemalt kolleegilt, kellel on sarnane kogemus olnud, kuid ka see ei ole paljudes toimetuses tavaline. Üks ajakirjanik sai alles Twitterist teada, et tema kolleeg on kogenud tõsiselt

ähvardusi; toimetuses sellest juttu polnud.

Tõsisid ähvardusi ja agressiooni kogenud ajakirjanikud rääkisid, et tundsid end oma probleemidega üksi, sest toimetuse oli olnud nende kogemuste suhtes ükskõikne. Eriti teeb ajakirjanikele haiget nende kogemuste pisendamine kolleegide ja ülemuste poolt.

A9: „*Aga ma lihtsalt mäletan: mul naissoost kaasajakirjanik lihtsalt ütles, et issand, tema poleks sellist asja teinud, et mingit avaldust, see nii tavaline, et keegi ähvardab su elu ära lõpetada...*“

Ajakirjanikud töid välja, et ülemustel on palju tööülesandeid ja alluvaid ning neid ei tasugi selliste probleemidega koormata. Tihti ei jää tulemustele orienteeritud toimetuses aega inimliku suhtluse jaoks. A12 tõi välja, et sa võid enda murega olla mitu kuud või koguni aastat üksinda ning keegi ei küsi sinu käest, kuidas sul läheb ja kas sul on tuge vaja. Töötempo on kiire ning probleemi ignoreeritakse niikaua, kuni see ise ära laheneb ja ohutunne vaibub. Ühe ajakirjaniku sõnul on selles valdkonnas „klikk tähtsam kui inimene“. Sarnaselt A9 kirjeldatud juhtumiga on ka teised rääkinud olukordadest, kus ülemused ja kolleegid on probleemi pisendanud ning ajakirjanikule sellega negatiivseid emotsioone põhjustanud.

A8: „*Esimene reaktsioon, tavaliselt eriti ülemuste poolt, on see, et ära pane tähele, kasvata paksem nahk. Mina sellesse ei usu, mina arvan, et ühiskond peab muutuma, muutuma peab see, kes arvab, et on okei sõimata, mõnitada, ähvardada, mitte ei pea mina kasvatama paksemat nahka.*“

Ajakirjanikevastased rünnakud soosivad allikate sõnul nende läbipõlemist ja põhjustavad väga palju stressi, eriti kui ajakirjanik ei saa toimetusest tuge, vaid tema probleemi pisendatakse ja ignoreeritakse. Üks minu intervjuueritavatest oli intervjuu hetkeks ajakirjandusest lahkumas, veel kaks intervjuueritavat olid mõelnud töö vahetamisele.

Mõned ajakirjanikud töid välja, et tööandja pakkus neile tasuta psühholoogilise nõustamise võimalust koostööpartneri firmast. Minu intervjuueritavatest ei olnud seda keegi kasutanud.

A10: „*Ega see tegelikult toimi. Nii et noh, nad on veits nagu koolipsühholoog, keegi ei käi nende juures. Ma arvan, et inimestel endal ei ole sellist harjumust, on ebamugav. Tundub lamp [veider].*“

Mitmed ajakirjanikud väitsid, et ei vajagi erilist tuge. Nende vastustest oli märgata, et nad pisendasid ise oma negatiivseid kogemusi, seega ei otsigi toimetuse abi.

Juriidiline ja tehniline tugi organisatsioonilt

Ajakirjanikud märkisid, et vajaduse korral said nad meediaorganisatsioonist juriidilist abi. Ülemus ja organisatsiooni juristid võtavad kohtuhagi puhul allikaga suhtlemise üle. Sageli ajakirjanikud isegi ei tea, kuidas üks või teine nende looga seotud kohtuhagi lõppes. Vastajate sõnul ei räägita sellest väga palju, kuid nad olid kindlad, et asjaga tegeles organisatsioon või nende vahetu ülemus.

A10: „*Keegi jaurab, ja nii edasi, ise nagu ei jaksa jaurata nendega. ... [ülemus] lihtsalt saab löögi enda peale võtta. Või võib ükskõik mis inimene, lihtsalt tema tegeleb siis sellega.*“

Kogenud ajakirjanikud mainisid, et nende tööülesannete hulka kuulub „kohtukindlate“ lugude kirjutamine ning mõnel juhul saavad nad juristiga sellel teemal konsulteerida.

A1: „*Kui on selline veidi konfliktsem artikkel või siis mingi suurema kaaluga artikkel, siis me alati saadame artikli oma juristile, kes vaatab selle sellise pilguga üle, et ohver ei saaks kannatada rohkem, kui ta juba kannatada saanud on, et meie selles suhtes ei langeks mingi laviini alla.*“

See näitab jällegi, et tegelikult saavad majavälised isikud ajakirjanikku ja isegi toimetust mõjutada. Kohtukindla loo kirjutamisest on saanud erialane standard. Ometi tõstatub autonoomia küsimus: kui vabad ajakirjanikud oma otsustes siiski on, kui nad peavad lähtuma juristide arvamusest? Sealjuures on anonüümsete allikate kasutamine edaspidi küsimuse all, sest see on tekitanud ajakirjanikele palju kohtulikke probleeme (näiteks Berendsoni ja Värgi kaasus⁸) ja anonüümse allika kaitse võib muutuda võimatuks.

Paljud intervjueeritavad tõdesid, et toimetuses on „hea töökliima“ ning tuge ja abi saab enda kolleegidelt. Kokkuhoidev meeskond on see, mida hinnatakse kõige rohkem. Üks ajakirjanik tõi aga välja, et kuna ajakirjandus on „tulemustele orienteeritud“, siis kajastub see ka meeskonna kokkuhoidvuses. Kiire töötempo ja omavaheline konkurents ei soodusta kolleegidel sõprussuhete loomist.

Kokkuvõtlik diskussioon

Selgus, et paljudel intervjueeritavatel on olnud tööelus olukordi, milles nad pidid oma turvalisuse pärast muretsema. Vaatamata sellele tundis enamik

ajakirjanikke end tööelus pigem turvaliselt. Sellest järeldub, et ohutunnet põhjustavad üksikud olukorrad, mil oht ajakirjaniku elule on nende hinnangul tõsine. See ohutunne aga vaibub kiiresti, kui ajakirjanik naaseb enda tööruutiini juurde või sellistest olukordadest saab tööruutiini lahutamatu osa.

Riivese töös pidasid kõik intervjueeritavad ajakirjanikud rünnakuid ja põhjendamatu negatiivset tagasisidet normaalseks osaks oma tööst.⁹ Minu valimi puhul ütlesid vaid mõned meesajakirjanikud, et rünnakuid ei saa normaalseks pidada, kuid et ajakirjanikevastased rünnakud on paratamatus. Naisajakirjanikud rõhutasid, et ühiskond peab muutuma, ajakirjanikud ei pea leppima sellega, et neid rünnatakse.

Selgus, et survestimine ja vaigistamine tekitab ajakirjanikus nii palju negatiivseid emotsioone, et ajakirjanik keeldub teatud teemade kajastamisest. Sedaviisi jõuab ajakirjanik enesetsensuurini, mis ilmnes eriti tugevalt mõne arvamusaluste kirjutaja puhul. Vihalaviini alla sattunud ajakirjanik ei soovi enam arvamust avaldada.

Minu valimis oli kaks inimest, kes on ajakirjanikutöö selja taha jätnud. Üks neist tõi välja, et põhjus võib olla ajakirjanikevastases vaenulikkuses – sellega puutus ta kokku nii tööl kui töövälisel ajal. Tuleb tõdeda, et suure osas langeb vaenulikkusega toimetulek just töövälisele ajale, mistõttu ka ajakirjandusjuhtidel võib olla keeruline midagi ette võtta. Teine minu uurimistöös ilmnenu võimalus on, et ajakirjandusjuhid ei saagi alati töötaja negatiivsetest kogemustest teada.

Minu tööst järeldub ka see, et Eestis saavad ajakirjanikud vähe tuge ja abi ning oskavad vähe seda küsida. Nende negatiivseid kogemusi pisendavad nii ülemused kui ka nende endi kolleegid. See on midagi, millele ajakirjandusjuhtidel oleks vaja tähelepanu pöörata.

Kuigi enamik ajakirjanikke andis enda turvalisusele pigem positiivse hinnangu, ei ole nad eriti teadlikud sellest, kuidas ennast vaenulikkuse eest kaitsta. Kuigi mainiti ka veebiturvalisust, siis vaid üks ajakirjanik minu valimist oli saanud küberturvalisuse alast väljaõpet.

Ajakirjanike vähest teadlikkust tööga seotud ohtudest seletasid intervjueeritavad sellega, et Eestis pole ühtegi ajakirjanikku mõrvatud, seega füüsilist

⁸ Pärli, M. (2019). Pretsedent loodud: kohus pani artiklite eest vastutama ka ajakirjanikud. - *ERR*, 7. november. <https://www.err.ee/1000781/pretsedent-loodud-kohus-pani-artiklite-est-vastutama-ka-ajakirjanikud>.

⁹ Riives, A., Murumaa-Mengel, M. ja Ivask, S. (2021). Estonian Male Journalists' Experiences with Abusive Online Communication. - *Sociální studia/Social Studies*, 18(2), 31–47.

ohtu elule või turvalisusele ei pruugigi siin olla. Paljud töid välja, et see võib tuleneda ka töö iseloomust: kiire tempo tingimustes on ajakirjanikud keskendunud paljude ülesannete õigeaegsele täitmisele. Kui lugu on juba ilmunud, pole probleemne allikas ega tema käitumisest tingitud emotsioonid nende jaoks enam olulised, pigem liigutakse kohe järgmise teema juurde.

Nagu ka Ivaski jt, Riivese ning Palgi uurimistöödest välja tuleb, on ajakirjanikevastase vaenulikkuse variatiivsus Eestis väga suur ning see võib ajakirjanikke negatiivselt mõjutada. Sarnaselt minu tööga tuuakse mainitud töödes välja probleemi pisendamist, vaenulikkuse naeruvääristamist ning ignoreerimisest.

Probleemi pisendavad nii ajakirjanikud ise kui ka toimetusejuhid, kelle otsene ülesanne on ajakirjanikku ohu puhul kaitsta. Palgi uuris Eesti toimetuste juhtidelt, milliseid meetmeid rünnakute vastu võetakse, kuid nende vastused olid üsna üldised ega kirjeldanud toimivaid toimetulekumehhanisme.¹⁰ Tema töö andis mõtteainet ja tekitas küsimuse, kuidas ajakirjanikud toimetuse tuge üldse tunnetavad. Minu intervjuueeritavatest nimetasid konkreetseid lahendusi vaid kolm küsitletut, seega arvan, et Eesti toimetusejuhtide praktikaid seoses ajakirjanike-

vastase vaenulikkusega tuleb lähemalt uurida. See annaks nii ajakirjanikele kui ka toimetusejuhtidele ideid, kuidas luua toimivaid kaitsemehhanisme.

Oluline on ka vastava väljaõppe puudus minu valimi ajakirjanikel. Seda probleemi käsitlevad samuti varasemad uuringud: Bartoni ja Stormi uuringust selgus, et vaid viiendik uurimuse valimi ajakirjanikest on saanud ettevalmistust, kuidas rünnakutega toime tulla.¹¹ Ohud võivad peituda muuhulgas ka küberruumis. Kasulik oleks kaardistus, milliseid turvalisusega seotud lisakoolitusi on Eesti ajakirjanikud läbinud.

Vaenulikkuse kaardistamine aitab mõista, miks on raske luua süstemaatilist kaitsemehhanismi. Vaenulikkus jõuab ajakirjanikuni kolmes valdkonnas: organisatsioonilises, professionaalses ning personaalses. Kuid need pole piiriteooria¹² kohaselt eraldiseisvad, ning mida rohkem piirid omavahel põimuvad, seda rohkem nad hägustuvad. See tähendab, et organisatsioonilise, professionaalse ja personaalse valdkonna vahel napib selgeid piire, mis omakorda võimaldab vihastel allikatel ajakirjanikeni jõuda ka nende töövälisel ajal. Rünnakute kontekstis on see tõsiasi väga oluline. Ajakirjanikust võib saada sihtmärk igal ajal, on ta toimetuses tööl, kodukontoris või puhkusel.

¹⁰ Palgi, G. (2020). Eesti naisajakirjanike kogemused agressiivsete ja ahistavate kommentaaride ja allikatega. Tartu Ülikool, ühiskonnateaduste instituut, bakalaureusetöö. <https://dspace.ut.ee/handle/10062/67858>.

¹¹ Barton, A., ja Storm, H. (2014). Violence and harassment against women in the news media: A global picture. New York: Women's Media Foundation and the International News Safety Institute.

¹² Desrochers, S. ja Sargent, L. D. (2004). Boundary/Border Theory and Work-Family Integration. - *Organization Management Journal*, 1(1), 40–48.

Praktikakogemus noorajakirjanike karjäärisuundumuste mõjutajana TÜ ja TLÜ ajakirjandustudengite näitel

Henn Uuetoa

Kui alustasin õpinguid Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis, polnud ei mina ega paljud kursusekaaslased kindlad, kas nad soovivad spetsialiseeruda ajakirjanduse või kommunikatsiooni suunale. Teisel õppeaastal praktilise ajakirjanduse esimese osa järel olin kindel, et soovin minna praktikale Tartu Postimehesse, sest pidasin kirjutavat meediat sobivaks alguspunktiks. Paljudel teistel nii kindlat eelistust ei olnud ja mulle näis, et osa kursusekaaslasti valis praktikakoha ehk isegi juhuslikult. Nii tekkis mul idee uurida, kuidas ajakirjanduspraktika ajakirjandustudengite karjäärivalikuid mõjutab.

Relevantseid uurimusi on varem läbi viidud pigem välismaal. Uurijad on leidnud, et eriala õpetamisel tuleks teoreetilise õppe kõrval tudengitele senisest enam selgitada meediamaastikku ning tutvustada spetsiifilisemalt ajakirjaniku töö olemust.¹ Erinevates riikides tehtud tööde põhjal on autorid leidnud ka mitmeid võtmekohti, mida tuleks kas ajakirjanduse hariduse või praktika ülesehituse juures muuta, et üliõpilaste omandatavad teadmised ning reaalne töömaastik omavahel paremini ühtiksid. Heaks näiteks on Nepali ajakirjandusharidust uurinud Panti tõdemus, et sealsete ajakirjandust õpetavate ülikoolide üks probleeme on iganenud ja toimetuste praktikatest möödavaatavad õppekavad, mis ei toeta näiteks piisavalt veebimeedia suunal töötamist.²

Eestis on ajakirjandust õppivate üliõpilaste motivatsiooni erialal töötada uurinud Mihkel Lendok, kes leidis, et koguni 43% bakalaureuseastme üliõpilastest polnud kindlad, kas nad peale hariduse omandamist ka ajakirjanikuna töötada soovivad.³ Ma ei leidnud töid, mis uuriksid spetsiifiliselt seda, kuidas mõjutab motivatsiooni ajakirjanduspraktika sooritamine.

Sellepärast soovisin oma bakalaureusetööga seda tühimikku täita ja seadsin tööle järgmise eesmärgi: küsitledes nii kolmanda aasta ajakirjandustudengeid kui ka viimasel kolmel aastal erialase praktika sooritanud vilistlasi, selgitada välja, kuidas mõjutab sooritatud praktika nende edasisi karjäärivalikuid ja -eelistusi, ning pakkuda soovitusi muudatusteks õppekavas ja praktika korralduses.

Oma bakalaureusetöö eesmärgi saavutamiseks püstitasin kaks uurimisküsimust ning neli alaküsimust.

1. Millised on ajakirjandustudengite kogemused erialapraktikaga?
 - 1.1. Millistele teadmistele või ootustele tuginedes valivad ajakirjandustudengid toimetuse enda ajakirjanduspraktika sooritamiseks?
2. Kuidas mõjutab praktikakogemus ajakirjandustudengite hinnangul nende karjäärivalikuid?
 - 2.1. Mil moel mõjutab sooritatud praktika tudengi eelistust, valides meediaväljaannet oma tuleva-

Artikkel põhineb 2022. a juunis Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudis kaitstud bakalaureusetööl (juh Ragne Kõuts-Klemm). <http://hdl.handle.net/10062/82498>.

¹ Nt Skinner, D., Gasher, M. J. ja Compton, J. (2001). Putting theory to practice. - *Journalism*, 2(3), 341–360. <https://doi.org/10.1177/146488490100200304>; Hallin, D. C., Mellado, C. ja Mancini, P. (2021). The concept of hybridity in journalism studies. - *The International Journal of Press/Politics*, 19401612211039704. <https://doi.org/10.1177/19401612211039704>.

² Pant, L. D. (2009). Journalism and media education in Nepal: A critical overview. - *Bodhi: An Interdisciplinary Journal*, 3(1), 21–34. <https://doi.org/10.3126/bodhi.v3i1.2809>.

³ Lendok, M. (2012). Professionaalne ajakirjandus ajakirjanduse eriala üliõpilaste perspektiivis. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituut. <http://hdl.handle.net/10062/25783>.

seks töökohaks?

2.2. Kuidas saaks praktika sooritanud tudengite hinnangul ülikoolis paremini tutvustada erinevate toimetuste iseärasusi ning võimalusi?

2.3. Mida soovivad ajakirjandustudengid toimetustele, kes plaanivad praktikante värvata?

Meetod ja valim

Bakalaureusetöoks andmete kogumiseks viisin läbi 17 poolstruktureeritud intervjuud, millest 5 olid sünkroonsed ehk silmast silma vestlused ning 12 veebiintervjuud, seda nii pandeemia kui ka intervjueritava te ajanappuse ning pika vahemaa tõttu.

Valimis oli seitse Tartu Ülikooli ja viis Tallinna Ülikooli viimase aasta ajakirjandustudengit. Kuna bakalaureusetöö valmimise ajal valitses kõrgendatud COVID-19 oht ning paljudes toimetustes käis töö suuresti kodukontoritest, soovisin teha võrdluse ka pandeemiaeelse ajaga. Selleks vestlesin lisaks veel kolme Tartu Ülikooli ja kahe Tallinna Ülikooli ajakirjanduseriala vilistlasega, kes sooritasid praktika viimasel kolmel aastal.

Kasutasin oma töös sihipärast valimit⁴, et hõlmata eriala tüüpilisi, kuid ka erinevaid esindajaid. Ma ei jälginud valimi koostamisel soolist tasakaalu, sest ei pidanud seda oma töö eesmärgi saavutamiseks oluliseks.

Konfidentsiaalsuse tagamiseks viitasin vastajatele ülikooli ning toimetuse järgi, kus praktikal oldi (vt tabel 1). Intervjueritava identifitseerimiseks kasutasin igaühe puhul lühendit (näiteks TLÜ1_EM või TÜ_VIL2_PM). Lühendis sisalduv number viitab järjekorranumbrile, mitmes intervjueritav üliõpilane ühest või teisest ülikoolist oli.

Järelduste ning üldistusteni jõudmiseks kasutasin kvalitatiivset sisuanalüüsi. Selle abil sai intervjuudest valida uurimuse jaoks vajaliku sisu, ent samuti võimaldas see mõnevõrra analüüsida ka intervjueritava poolt peidetud infot.⁵ Kasutasin juhtumiülest ehk horisontaalset analüüsi, mis tähendab, et võrdlesin korruga kõiki läbi viidud intervjuusid ning analüüsisin neid konkreetsete alateemade kaupa.⁶ See tegi lihtsamaks üldistamise ja ühtsete mustriteni jõudmise.

Peamised tulemused

Tulemuste esitamisel ja analüüsimisel tuginesin oma bakalaureusetöös neljale peamisele alamkategooria-

Tabel 1. Töös kasutatud lühendite selgitus.

Lühend	Lühendi tähendus
TÜ	Tartu ülikool
TLÜ	Tallinna ülikool
BFM	Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituut
VIL	Vilistlane
ERR	Eesti Rahvusringhääling
EM	Ekspress Meedia
PM	Postimees
ÕL	Õhtuleht
MKL	Maakonnaleht

le, mille najal olin üles ehitanud intervjuukava. Need puudutasid eelistusi praktikaasutuse valikul ning seda, kuidas praktika kulges. Seejärel analüüsisin lähemalt praktika negatiivseid ja positiivseid kogemusi ning töin välja, kuidas intervjueritavate arvates on praktika neid pikemas perspektiivis erialaliselt mõjutanud. Seejärel võrdlesin tudengite hinnanguid selle kohta, kui võrd sidus oli sooritatud praktika ülikoolis omandatud teadmistega. Lõpuks töin välja üliõpilaste soovitusel nii tulevastele praktikantidele kui ülikoolile, et ajakirjandustudengite praktikakogemus oleks võimalikult efektiivne ja meelepärane.

Praktikaks koha valimine

Üks oluline faktor praktikakoha valimisel oli üliõpilastele see, kus linnas või piirkonnas sooviti praktika ajal elada. Eriti töid selle ühe mõjutegurina esile Tartu Ülikooli ajakirjandustudengid. Neli vastajat pidas toimetuse asukohta vähemal või enamal määral oluliseks. Neist kolm soovisid sooritada praktika Tallinnas ja valisid toimetuse sellest lähtudes.

TÜ1_EM: *Lõpliku otsuse Ekspressi kasuks otsustasin vist sellepärast, et PM tahtis väga Tartusse minimesi, Tartu Postimehesse, aga kuna ma oma praktika tahtsin teha Tallinnas, siis see oli nagu rohkem Ekspressi kaalukaussi.*

TLÜ tudengite jaoks oli aga TÜ omadest otsustavam see, kas ja kui kiiresti said nad väljaannetelt

⁴ Rämmer, A. (2014). Valimi moodustamine. - Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/valimid>.

⁵ Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. - Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia õpibaas. <https://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalys>

⁶ Dey, I. (1993). Qualitative Data Analysis: A User-friendly guide for Social Scientists. London, New York: Routledge

tagasisidet soovitud praktikakoha saamise kohta. Kolm Tallinna Ülikooli tudengit eelistasid esimese valikuna Postimehe toimetust, kust aga vastust ei tulnud, mistõttu nad kandideerisid mujale.

Olulise mõjutegurina nimetasid praktikale minejad väljaande ja selle toimetuse suurust ning seal pakutavaid võimalusi. Näiteks sõnasid TÜ_VIL2_PM ning TLÜ1_EM, et otsustasid vastavalt Postimehe ja Ekspress Meedia kasuks seetõttu, et arvasid seal olevat suurema tugigrupi ning seega ka paremaid tagasiside võimalusi. Nad lisasid samuti, et lootsid töökeskkonnas meediamaja erinevate toimetuste ning meediumidega kokku puutudes laiendada oma silmaringi. Seevastu eelistasid aga TLÜ_VIL2_MKL ja TÜ5_MKL suurele toimetusele just väiksemat kollektiivi, eeldades, et saavad seal käsitleda mitmekülgseid uudistemasid erinevatest valdkondadest, mis avardaksid nende silmaringi teisel moel.

Positiivsed kogemused praktikalt

Nii Tallinna kui ka Tartu Ülikooli üliõpilaste mainitud positiivsed praktikakogemused puudutasid peamiselt toimetusesisest suhtlust ja suhtumist. Näiteid toodi nii tagasisidestamise, usalduse kui ka loomevabaduse kohta.

Läbiv positiivne aspekt kummagi ülikooli tudengite jaoks oli see, et neile kui ajakirjanikutöös alles algajatele läheneti võimalikult individuaalselt. Teistest kerkis enam esile ERR. Kõik seal praktika sooritanud tudengid tõid välja praktikandi toetamise.

TÜ4_ERR: *Mulle meeldis selle praktika juures see, et ma ei tundnud kordagi, et nad arvaksid, et ma olen loll. Et kordagi ei väljendatud seda, et ma olen umbes loll praktikant ja ei tea midagi, vaid mulle anti hästi eriilmelisi teemasid ja toimetus oli hästi toetav. Et kui ma ei teadnud näiteks mingitest teemadest piisavalt, siis mind saadeti kellegi juurde, kes teadis, või siis öeldi, et kuule, et siin on näiteks mõned materjalid, millest on juurde lugeda.*

Õhtulehes, kuid ka Ekspress Meedia toimetustes praktikal käinud üliõpilased pidasid positiivseks toimetusepoolset usaldust ja iseseisvale tööle julgustamist. ERRi ja maakonnalehtedega võrreldes anti seal üliõpilastele mõnevõrra vähem kohustuslikke teemasid ning oldi ka vähem kontrolliv.

Olenemata sellest, kas praktikandile läheneti individuaalselt ning pakuti võimalikult palju tuge või sai tudeng, vastupidi, teha tööd iseseisvamalt, oli kirjutava meedia praktikakohaks valinute üks ühiseid positiivseid kogemusi töötempo. Seda, et praktika jooksul oleks üliõpilastel olnud probleeme ajasurve-

ga uudislugude tegemisel, mainis otseselt vaid üks tudeng, teine aga nentis, et olenemata tehtud tööst oli kogu aeg vaja mõelda järgmiseks päevaks uudisloo idee leidmisele. Kuigi algul oli kõhkklusi trükimeedia suhtes sealse arvatava kiire töötempo tõttu, rääkisid mitmed tudengid, et neil oli oma uudiste tegemiseks piisavalt aega.

TÜ_VIL2_PM: *Selles suhtes ma tean, et uudistetoimetuse tööd hästi palju kardetakse. Ma ise kartsin ka seda koormust, aga noh, ma ütleks nii, et need hirmujutud on hirmsamad kui reaalsus. /.../ ja eriti suvel pole seal üldse kiiret.*

Seega ilmneb, et väljaanded lähenevad praktikan- tidele erinevalt ning tudengile võib positiivset mõju avaldada nii toimetuse individuaalne tugi kui ka n-ö vabamate käte andmine. Küll saab aga järeldada, et üliõpilaste üheks ühiseks sooviks on, et toimetus usaldaks neid ning võimaldaks neile pigem rohkem aega uudislugude tegemiseks.

Puudujäägid praktika sooritamisel

Vastates küsimusele „Kas oli ka midagi, mis Sulle praktika puhul nii väga ei meeldinud või midagi, millest puudu jäi?“ ütles vaid TLÜ2_ÖL, et kõik oli väga hästi. Kaks tudengit ei osanud selle küsimuse peale midagi välja tuua. Kuna ka TLÜ4_ERR sõnas, et probleemid said jooksvalt lahendatud ja seega praktika lõppedes puudusi polnud, oli kokku neli tudengit, kelle jaoks möödus praktika muretult.

Ülejäanutele valmistasid suurimat muret eelkõige probleemid tagasisidega ning üleüldine tööst tühimuse tekkimine. Neist kahest läbivama, tagasisidestamise puudumise juures ei saa esile tuua olulisi erinevusi väljaannete ja toimetuste vahel, sest iga valimis olnud tööandja puhul leidus neid praktikan- te, kes soovinuks tehtud uudislugudele enam tagasisidet. Kuid näiteks üks Õhtulehes praktiseerinud tudeng tõi esile tagasiside puudumise, siis teine just kiitis seda.

Töötühimuse ühe põhjusena tõid maakonnalehtede väiksemates toimetustes praktikal olnud tudengid välja pideva valdkondade vahetumise ja oma meelepäraste teemade puudumise. Tühimuse teke oli küsitletud tudengitel seotud ka pandeemiaga.

TLÜ4_ÖL: *Kirjutamine võib-olla lõpuks läheb selliseks monotoonseks ja kogu aeg teed ja trükid, eriti koroona ajal, kui väljas käia ei saa ja siis muud kui teed neid artikleid.*

Pandeemia demotiveerivat mõju praktikale mainisidki pea kõik trükimeedia väljaannetes töötanud tudengid. Seejuures toodi häiriva tegurina välja

kodukontorites töötamine, mis paarile praktikandile tähendas seda, et tavaliselt töötas toimetuses vähe inimesi. Osale tudengitest tõi see kaasa vähem kollektiivitunnet ja rohkem üksi töötamist.

Kui aga võrrelda, mida nimetasid praktika sooritamise puudujääkidena vilistlased ehk tudengid, kes käisid ajakirjanduspraktikal enne pandeemiat, olid probleemid üldiselt sarnased. Näiteks sooritas TÜ_VIL3_EM oma ühe kuu pikkuse praktika elukoha tõttu umbes pooles ulatuses kodukontorist ning temagi tões, et kasulikum oli töötada toimetuses, sest kaugtöö mõjub demotiveerivalt.

Praktika mõju edasisele ajakirjanduskarjäärile

Küsisin intervjueeritavatel, kas arvestades positiivseid ja negatiivseid külgi, valiksid nad praktika uuesti sooritamise võimaluse korral sama või mõne teise toimetuse ning miks.

Selgus, et enamik tudengeid sooviks ka pärast kogemuste üle järele mõtlemist sooritada praktikat samas toimetuses. Vaid üks üliõpilane ütles, et tagantjärele kaaludes ei sooviks ta praktikat sooritada samas kohas, sest veebimeedia oli liiga tempokas. Sellegipoolest valiks ta sama organisatsiooni ehk ERRi, sest hindab kõrgelt sealset kvaliteeti. Neli tudengit jäid praktikaga küll rahule, kuid soovinuks silmaringi laiendamiseks kogemusi ka teistest väljaannetest ja toimetustest. Sellest, et 17-st 9 valiks kindlasti praktikaks sama asutuse ja kolm ei osanud paremat eelistust nimetada, saab järeldada, et üldiselt oli üliõpilaste hinnang praktikale positiivne.

Sooritatud praktika peamise kaugema mõju-na võib vaadelda edasise töösuhte kujunemist kas samas toimetuses (või sama väljaande mõnes teises toimetuses), tööleasumist mõnes teises meediamajas või hoopis väljaspool ajakirjandust. Erialasele tööle ajakirjanduses asusid või kavatsesid asuda 17 intervjueeritavast kaheksa ehk ligi pooled. Lisaks ütlesid kaks tudengit, et praktika järel vihjati neile, et neid oodatakse sinna tagasi, näiteks suveperioodil. Kaheksast ajakirjandustööle jäänud tudengist kuus asusid tööle kas samal töökohal või samas väljaandes. Kaks tudengit seevastu läksid tööle teise väljaandesse, üks Postimehesse, teine Ekspress Meediasse. Olgugi et edasine töösuhe kujunes pea pooltel praktikantidest, ei saanud täheldada, et praktika järel oleks suurem võimalus töökoht saada kas kirjutavat, audio või audiovisuaalset sisu tootvas toimetuses. Ka ei joonistunud välja suuri erinevusi trükimeedia väljaannete ega ka toimetuse suuruse vahel.

Praktika edukust näitab ka see, et mitmed interv-

jueeritavad otsustasid loobuda ajakirjandustööst üksnes seetõttu, et see oleks magistriõppes edasise hariduse omandamise kõrvalt keeruline. Praktika kasutegurina töid nad aga esile suurenenud kontaktivõrgustikku ja erialase teadlikkuse ja julguse kasvu.

Praktika sidusus ülikoolide õppekavadega

Vaatlesin nii Tartu kui ka Tallinna Ülikooli õppekavu eraldi, kuid esitan ka ühised kitsaskohad. Mõlema ülikooli õppekavad on suures osas sarnased ning see kajastus ka intervjuudes. Kummaski ülikoolis alustatakse ajakirjanduse praktilist õpet kirjutavast meediast, mille järel õpitakse ka muid meediumeid. Ühtlasi õpetatakse nii Tartus kui ka Tallinnas veebi-ajakirjandust või ristmeediat.

Intervjuudest selgus, et kuigi suurem osa küsitletud üliõpilasi oli rahul oma praktikakogemusega ning nõustuks toimetuses või väljaandes ka töötama, saanuks nende praktikale minek ja sealne töökogemus olla veelgi parem. Intervjuude põhjal saab öelda, et nii Tartu kui ka Tallinna Ülikooli ajakirjandusõppes esineb õppurite jaoks sarnaseid probleeme. Näiteks leidsid mõlema ülikooli üliõpilased, et praktilise ajakirjanduse õpetamisel on vormistamise reeglid karmimad kui ajakirjanduspraktikas. Nii lubatakse „päris“ töös pikemaid pealkirju ja juhtlõike, samuti emotsionaalsemaid väljendeid.

Kahe ülikooli ajakirjandustudengite intervjuuvastustes oli märgata teatud erinevusi. TLÜ tudengid kiidavad sealseid audiovisuaalse meedia õppeaineid, kuid näevad selles ka rohkem probleeme. TUs seevastu leitakse olevat puudujääke veebimeedia tasemes.

Kuna enamik intervjueeritavaid olid intervjuu hetkel bakalaureuseastme viimase aasta üliõpilased, kes sooritasid praktika pandeemia ajal ja õppisid suure osa ajast kaugõppel, võivad esiletõusnud puudused olla mõjutatud sellest olukorrast. Nendega võrreldes olid mõlema ülikooli vilistlased positiivsemad ülikoolis õpetatava ja praktika sidususe hindamisel ega leidnud suuri puudujääke.

Peamised järeldused

Uurimistulemuste põhjal võib väita, et kohustuslik ajakirjanduspraktika avaldab üliõpilasele positiivset mõju. Esiteks, 17 intervjueeritust 12 olid rahul töökeskkonna ja -ülesannetega ning olid valmis praktikat kordama samas kohas. Teiseks tuli välja, et mitmele praktikandile andis praktikakogemus juurde julgust ning nad mõistsid, mida ajakirjaniku töö täpselt tähendab. Intervjueeritavad töid välja, et saa-

dud praktikakogemus aitas neil kinnistada ülikoolis omandatud teadmisi ja suurendas kontaktivõrgustiku. Ühtlasi näib, et saadud kontaktid ja eelnev töökogemus võiksid kiirendada erialase töö leidmist ka nendel tudengitel, kellel uuringu kokkuvõtete tegemise ajal seda veel ei olnud. Leidsin aga ka, et intervjuerides ajakirjanikke, kelle praktikakogemus pärineb mitme aasta tagant, ei pruugi nad oma praktika mõju edasisele karjäärile selgelt mäletada või hinnata.

Küsisin intervjueritavatelt, mida nad oma kogemuste põhjal soovitasid nii ajakirjandustudengile kui ka ülikoolile, et praktikakogemus oleks võimalikult kasulik ja meeldiv. Weni uurimuse kohaselt saaksid tudengid oma praktikakogemuse maksimaalselt ära kasutada siis, kui nad enne toimetuses töö alustamist viiks end kurssi sealse tööga, oleks positiivselt meelestatud ning aktiivsed küsima nii tagasisidet kui tööülesandeid.⁷ Ka minu läbiviidud küsitluste põhjal saab öelda, et tudengid soovivad, et ülikooli nii praktiline kui teoreetiline õpe oleks mit-

mekülgsem, sest nii saaks parema ettekujutuse ajakirjanduse erinevatest töökohtadest ja meediamajadest. Tallinna ja Tartu Ülikooli tudengite ühine soovitus oli eelkõige suurendada praktilises õppetöös kirjutamise osa. Aga intervjueritud soovitasid ka, et praktikakoha võiks valida oma lugemisharjumuse ja meelepärase stiili järgi. Ka võiks tudeng enne tööle asumist koguda ideid ja teemasid, millest praktika jooksul lugusid teha.

Tulevikus võiks ajakirjandustudengite praktikale läheneda ka toimetustekesksetl. Praegusest uurimusest ei selgunud, mille alusel valivad väljaanded endale hooajalisi töötajaid ja praktikante. Toimetuste kaudu praktikale lähenemine võiks aidata paremini aru saada, milliseid puudusi näevad meediaväljaanded ajakirjandusõppes. Tööandja tagasiside aitaks õpetust ülikoolides paremini korraldada. Ning parem tagasiside tööandjalt aitaks ka tudengitel paremini mõista, kus on nende stiilile ja ootustele vastavad töövõimalused.

⁷ Wen, K. P. (2010). Determinants of internship effectiveness for university students in Hong Kong. Hong Kong Baptist University.

RINGVAADE

Lõpetajad ja lõputööd ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal Tartu ülikoolis 2022. aastal

Peeter Vihalemm

2022. aastal lõpetas TÜ bakalaureuseõppe ajakirjanduse ja kommunikatsiooni erialal 46 inimest, ligikaudu samapalju kui varasematel aastatel – 2021. a 48, 2020. a 42. Ajakirjanduse ja/või kommunikatsiooni erialal 66 aasta jooksul (1957–2022) vähemalt kolmeaastase bakalaureusehariduse saanute koguarv oli 2022. a lõpuks 1708.

Magistrikraadi saanute arv, 26 inimest, oli 2022. a oluliselt väiksem kui varem – 2021. a 45, 2020. a 34. Magistriprogrammi edukalt lõpetanud on 30 aasta jooksul (1993–2022) olnud 525 inimest (ajakirjanduse/ajakirjanduse ja kommunikatsiooni/kommunikatsioonijuhtimise alal kokku).

2022. a kaitsi üks doktoritöö ajakirjanduse ja meedia alal. Kristiina Saks kaitses 31. oktoobril 2022 doktoritöö „Laste elumaailma meediastumine“, juhendajad Veronika Kalmus ja Andra Siibak. Ülevaade sellest tööst on toodud käesolevas aastaraamatus. 2021. aastal ajakirjanduse ja meedia alaseid doktoritöid ei kaitsnud, 2020. aastal oli neid kaks. Kokku on instituudis/osakonnas ettevalmistatud doktoritöid 26 aasta jooksul (1997–2022) kaitsnud 47.

26 uuest magistrist lõpetas 12 magistritööga (46%), ülejäänud kas magistrieksamiga või praktilise magistriprojektiga. Aasta varem oli magistritööga lõpetanute osakaal väiksem (33%), 2020. a palju suurem – 82%. Seitse kaitsnud magistritööd (58% töödest) seonduvad ajakirjanduse ja meediaga (vt nimekirja allpool, tööde digitaalsed täistekstid on kättesaadavad TÜ sotsiaalteaduskonna raamatukogus, aadressid on toodud pealkirjade juures). Selles aastaraamatus on esitatud ülevaated kahest magistritööst (Raul Vinni ja Natalja Inno), möödunud aastal Sandra Saare magistriprojektist.

46st bakalaureuseastme lõpetanust kaitses 34 bakalaureusetöö (74%), teised tegid lõpueksami

(26%). Aasta varem oli eksamitegijaid rohkem, 38%.

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd (19, vt nimekirja allpool) moodustasid kaitsnud töödest 56%, vähem kui eelmisel aastal (68%).

Aastaraamatus on esitatud ülevaated neljast bakalaureusetööst (Angelina Lon, Kertu Liisa Mooste, Liisbeth Rats, Henn Uettoa).

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad magistritööd 2022

■ Natalja Inno. Eesti venekeelne spordiajakirjandus ja selle eripära Eesti meediamaastikul (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82377>.

■ Kertu Jukkum. Sotsiaalmeedia mõjuisikute persoonibrändi loomine Instagrami näitel Eestis (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82378>.

■ Laura Kiili. Lapse jälgimine e-koolikeskkondade vahendusel: emade kogemused ja arvamused (juh Andra Siibak), <http://hdl.handle.net/10062/82380>.

■ Carine Jessica Kostla. Eesti kodanikualgatuse esindajate arusaamad veebiaktivismist ja släktivismist (juh Maria Murumaa-Mengel), <http://hdl.handle.net/10062/82381>.

■ Miina Pärn. Kultuuriajakirjanik rollikonfliktis – kroonik, uurija või prohvet? (juh Signe Ivask), <http://hdl.handle.net/10062/89648>.

■ Sandra Saar. Taskuhääling „Mis siis kui ...“ kui teaduse kommunikaator (juh Signe Ivask), <http://hdl.handle.net/10062/82384>.

■ Raul Vinni. Vaatlus kui meetod kirjutavas ajakirjanduses (juh Ragne Kõuts-Klemm, kaasjuh Väino Koorberg), <http://hdl.handle.net/10062/82385>.

Ajakirjanduse ja meediaga seonduvad bakalaureusetööd 2022

■ Karina Auli. 16–19aastaste noorte arvamus teaduslikest sotsiaalmeediakanalitest ja seda ümbritsevad tegurid (juh Marju Himma-Kadakas), <http://hdl.handle.net/10062/82447>.

■ Berta Gortfelder. 2021. aasta Kabuli vallutamise raamistamine rahvusvahelises veebimeedias CNNi, Al-Jazeera ja Euronewsi näitel (juh Külliki Seppel), <http://hdl.handle.net/10062/82505>.

■ Grete Koho. Eesti COVID-19 mobiilirakenduse HOIA omaksvõtmine ja kasutamine noorte seas (juh Tiiu Taur), <http://hdl.handle.net/10062/82454>.

■ Kristin Lass. Naise kujutamise muutumine ajakirja Eesti Naine kaanefotodel ja -lugudes perioodil 1991–2021 (juh Külliki Seppel), <http://hdl.handle.net/10062/82457>.

■ Geidi-Loviise Lee. Aktiivsete taskuhäälingu kuulajate kuulamiseelistused ja valikupõhjused (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82458>.

■ Angelina Lon. Eesti ajakirjanike tunnetatav heaolu ja turvalisus (juh Signe Ivask), <http://hdl.handle.net/10062/88272>.

■ Kaili Malts. Sõnumite tähenduste peitmine sotsiaalmeedias: kuidas eestlased kasutavad Twitteris sotsiaalset steganograafiat (juh Maria Murumaa-Mengel), <http://hdl.handle.net/10062/82460>.

■ Kadri Martin. COVID-19 vaktsiinide vandenõuteooriate narratiivne konstrueerimine Eesti sotsiaalmeedias (juh Maia Klaassen), <http://hdl.handle.net/10062/82703>.

■ Kertu Liisa Mooste. TikTok kasutamine uudisväärtusliku sisu levitamiseks Eesti ja Ameerika Ühendriikide kasutajate näitel (juh Signe Ivask), <http://hdl.handle.net/10062/82461>.

■ Romet Peedumäe. Autentsus, kaasatus ja žanr taskuhäälingute analüüsimise alusena (juh Marju Himma-Kadakas), <http://hdl.handle.net/10062/82464>.

■ Maarja Puustaja. Eesti suurimate ajakirjandusorganisatsioonide struktuurimuutused 2010–2020 veebi kontaktilehtede põhjal (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82466>.

■ Anete Hela Pulk. *Podcast*'ide tunnuste analüüs ja formaadi muutuse põhjused (juh Marju Himma-Kadakas), <http://hdl.handle.net/10062/82479>.

■ Britt-Marii Pung. Eesti teismeliste sotsiaalmeedias kasutajate hoiakud seoses avaliku häbistamise ja nn tühistamiskultuuriga (juh Maria Murumaa-Mengel), <http://hdl.handle.net/10062/82483>.

■ Liisbeth Rats. Teleajakirjanik konstrueerimas uudisloo narratiivi (juh Brit Laak), <http://hdl.handle.net/10062/82484>.

■ Rene Rennebaum. Osapoolte raamistamine Eesti meedias immigrante puudutavates konfliktiolukordades (juh Triin Vihalemm), <http://hdl.handle.net/10062/82488>.

■ Kerli Soe. Eesti OnlyFansi naissoost sisuloojate kogemused erootilise ja pornograafilise sisu loomisel (juh Maria Murumaa-Mengel), <http://hdl.handle.net/10062/82492>.

■ Mari-Liis Somelar. Saatejuhi roll demokraatliku arutelukultuuri edendamisel tele- ja raadio arutelusaadetes (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82494>.

■ Indra Suvi. „Nad ei peagi minu kohta kõike teadma!“ – Teismelised internetitegevuste varjamisest vanemate eest (juh Marit Sukk), <http://hdl.handle.net/10062/82495>.

■ Henn Uuetoa. Praktikakogemus noorajakirjanike karjäärisuundumuste mõjutajana TÜ ja TLÜ ajakirjandustudengite näitel (juh Ragne Kõuts-Klemm), <http://hdl.handle.net/10062/82498>.

Tallinna Ülikoolis 2022. aastal kaitstud ajakirjanduse ja nüüdismeedia lõputööd

Andres Kõnno

Tallinna Ülikooli Balti filmi, meedia ja kunstide instituudis teevad üliõpilased uurimistöo nii bakalaureuse- kui magistriastme lõpetuseks. Alates 2022. aastast kureerib ajakirjanduse bakalaureuseõpet Külli-Riin Tigasson, nüüdismeedia magistriõppe kurator on Andres Kõnno.

Nüüdismeedia magistritööd 2022

Raul Lobanov. Teleauditooriumi mõõtmine digiajastul. Mõõdikuuringu tulemuste ja voogedastusteenuse kasutusstatistika võrdlev analüüs ERRi audiovisuaalse programmi näitel (juh Indrek Ibrus), <https://www.etera.ee/zoom/198656/view?page=1&p=separate&search=Lobanov&tool=search&view=387,747,1890,896>.

Magistritöö eesmärgiks oli ühelt poolt anda ülevaade digiteerumise tulemusel killustunud teleauditooriumi mõõtmise erinevatest võimalustest ning kirjeldada erinevate meetodite eeliseid ja puudusi. Teisalt oli empiirilise uuringu eesmärk tuvastada ja kirjeldada ERRi audiovisuaalse programmi populaarse sisu erinevusi erinevate vaatamispraktikate kaupa. Uurimisküsimustele vastuste leidmiseks viis töö autor läbi võrdleva analüüsi, kombineerides kolme aspekti: audiovisuaalse sisu populaarsust, erinevaid vaatamispraktikaid ja populaarse sisu metaandmeid. Sisu populaarsust on käsitletud igapäevaste TOP 30 edetabelite alusel, nelja vaatamispraktikana olid vaatluse all telerist otse- ja järelvaatamine, veebist otsevaatamine ning voogedastusteenuse Jupiter vaatamine. Sisu kohta käivate metaandmetena leidsid kasutamist žanr, tootja, tootmisperiood ja ERRi programm, milles sisu esmakordselt eetris või vaadatav oli. Andmeallikadena kasutati Kantar Emori teleauditooriumi mõõdikuuringu andmeid, ERRi veebilehtede kasutusstatistika serveriandmeid

(analüüsiliideste gemiusPrism ja Microsoft Power BI abil) ja ERRi audiovisuaalse sisu andmebaasi Provys TVoffice andmeid.

Analüüsi tulemuste valguses sõnastas töö autor soovitusel ERRi voogedastuse ja analüütika valdkonna edasisteks arenguteks: 1) luua voogedastusteenuse Jupiter soovitusmootor, et veelgi paremini maksimeerida pakutava sisu vaatajaskonda, 2) kasutada voogedastusteenust Jupiter uue või eksperimentaalse sisu testkeskkonnana, mis võimaldaks paremini tuvastada sisu sihtrühmi ja testida vastuvõttu, seeläbi hiljem teistes ERRi kanalites sisu paremini sihtida ning vajadusel sisus muudatusi teha, 3) liikuda auditooriumi mõõtmisel sisu- ja kasutajakesksete multidimensionaalsete uuringute suunas, kus sisu sooritust ja kasutaja teekonda analüüsitaks üle kõigi ERRi pakutavate vaatamisvõimaluste ning programmide.

Sten-Erik Unt. Ajakirjandusliku sisu müük Õhtulehe veebiportaalis: strateegiad, edulood ja lugude ootused (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/198674/view?page=1&p=separate&search=Sten-Erik%20Unt&tool=search&view=133,715,2080,986>.

Magistritöö peamine eesmärk oli uurida ja ühtlasi ka kaardistada Eesti suurima tiraažiga paberlehe Õhtuleht veebiportaali tasuliste lugude toimimise loogikat, nii sisu, toimetuse kui ka nende potentsiaalsete tarbijate vaates. Õhtulehe 2021. aasta populaarsemate lugude sisuanalüüs näitas, et veebilugejad eelistavad soetada artikleid, mis on negatiivse tonaalsusega, keskmiselt 14 sõna pikkuse pealkirjaga ja sisaldavad foto kõrval ka videomaterjali. Töö suurim leid on autori hinnangul fakt, et koguni 83% veebilehe kasutajatest on tegelikult nende jaoks „õige“ hinnapunkti juures nõus tasulist sisu tarbima

ja püsivalt digitellijaks hakkama. See tähendab, et tasuta sisenemishinda ja ka sisu ei tarvitsegi enam veebilehe lugejatele pakkuda. Valdav enamik uudistelehtede külastajatest on tegelikult juba praegu nõus mõõduka raha eest digipaketiga liituma, et kõiki artikleid lõpuni lugeda. Uuringust selgus ka, et vähemalt üks digitellimus on umbes kolmandikul inimestest. Enam on digisisu väärtustajaid aktiivses tööeas kasutajate hulgas. Neid iseloomustab üldiselt ka asjaolu, et Eesti suurimatest lehtedest tellitakse korraga Delfit ja Õhtulehte, samuti Postimeest ja Õhtulehte ning isegi kõiki kolme koos.

Eneli Amur. Kindlustuse meediastumine ERGO Baltikumi näitel (juh Andres Jõesaar, kinnine kaitsmine).

Väga pika ajalooga kindlustus ei pakkunud 21. sajandi alguses meediale suurt huvi, jäädes silmapaistvamate tööstusharude nagu panganduse, info- tehnoloogia jt varju. Aja jooksul on kindlustusettevõtte turundus- ja kommunikatsioonipraktikad muutunud. Mil määral see on toimunud ja milline paistab tulevik? Selleks et meediastumist ettevõttes paremini mõista, uuris autor, kas ja kuidas on kindlustusorganisatsioon hakanud meediat oma tegevuseks ära kasutama ning milline on meediastumise mõju kindlustusärile. Magistritöö tulemusena selgus, et suurim muutus kindlustusettevõtte turundus- ja kommunikatsioonipraktikates toimus siis, kui tuli sotsiaalmeedia, mis muutis suhtluse kahepoolseks. Interneti ja digitaalse meedia areng on andnud võimaluse seni konservatiivseks ning traditsiooniliseks peetud kindlustusäri muuta inimeste jaoks ligipääsetavamaks. Investeeritakse oluliselt suuremal määral digitaalsetesse reklaamlahendustesse, kuid ka traditsioonilised meediakanalid on imagokampaaniates olulisel kohal. Ettevõtted näevad, et targa sõnumi strateegiaga on võimalik kuluefektiivsemalt turundada. Ettevõtetes mängib olulist rolli PR- ja digimeedia agentuuride oskustea- ve ning agentuuridel on suur roll ettevõtte positsioneerimisel avalikus meedias. Seoses tarbimiskäitumise muutustega ja teenuste digitaliseerumisega on ettevõtte pidanud tegema jõupingutusi, et protsesse lihtsustada nii kasutajakogemuse vaates kui ka keeleliselt, sest inimestel on keeruline teenustest aru saada, mis päädib hiljem kaebuste või halva tagasisidega. Kliendikesksuse tagamiseks on võetud kasutusele erinevaid tööriistu ning on näha, et kliendid, kes on konsulteerinud müügiinimesega näost näkku, on rahulolevamad kui kliendid, kes on ostnud

kindlustuse e-kanalist. Inimestel on raske kindlustusteenustest aru saada, mistõttu kaob usk tootesse, kui kindlustus ei vasta hiljem ootustele. Seetõttu on ettevõtte sunnitud lihtsustama protsesse viisil, mis annaks võimaluse vajalikuks riskihinnanguks, kuid tuleks vastu klientide ootustele. Innovatsiooni ja digitehnoloogilist arengut peetakse üheks võimsamaks teguriks konkurentsieelise saavutamisel, kuid kindlustusvaldkonna õiguskeskkonna reguleeritus pärsib innovatsiooni teatud määral. Meediastumise protsess intensiivistab konkurentsi kindlustusseltside vahel. Tuleviku vaates on tõenäolisem stsenaarium kindlustuse partnerlus teiste ettevõtetega, mis võimaldaks muuta kindlustuse ostmise mugavamaks, pakkudes kindlustuslahendusi teiste toodete ostuprotsessis.

Kadri-Ann Salumäe. Eesti meedia Toronto eestlaste meediarepertuaaris (juh Esta Kaal), <https://www.etera.ee/zoom/198666/view?page=1&p=separate&search=Kadri-Ann%20Salum%C3%A4e&tool=search>.

Töö eesmärgiks oli mõista Toronto eestlaste Eesti meedia jälgimise ajendeid ja seda, milliseid vajadusi Eesti meedia jälgimine nende jaoks täidab, samuti selgitada välja, milline on nende kasutatav meediarepertuaar ja Eesti meedia osa selles. Intervjuueritid Toronto eestlased jaotusid Eesti meedia jälgimise harjumuste järgi regulaarseteks ja teadlikeks Eesti meedia jälgijateks ning juhuslikeks Eesti meedia jälgijateks. Regulaarsed jälgijad näitasid üles detailsemat teadlikkust erinevate kanalite programmidest ning jälgisid lojaalsemalt kindlaid saateid ning allikaid. Hoolimata isiklikest jälgimisharjumustest pidasid kõik uuringus osalejad Eesti meedia jälgimist oluliseks võimaluseks Eestiga kontakti hoida. Intervjuude ja veebiankeedi kaudu kogutud andmetele tuginedes võib öelda, et uuringus osalenud Toronto eestlaste jaoks on Eesti meedia üks osa nende regulaarselt jälgitavatest meediaallikate tervikust, meediarepertuaarist. Eesti meediat tarbitakse peamiselt digitaalselt. Uuringus osalejate Eesti meedia tarbimise peamiseks ajenditeks olid Eesti elu ja kultuuriga kursis püsimine, eesti keele arendamine ja säilitamine, mitmekülgse infovälja kujundamine ning Eesti meedia kasutamine järgnevatele põlvedele Eesti tutvustamiseks. Uuringus osalejad hindasid Eesti meedia jälgimise olulisust Toronto eestlaste kogukonnas tagasihoidlikuks ega leidnud, et see oleks enamikule kogukonna liikmetest väga oluline. Peamiseks põhjusteks peeti kiiret elutempot ja Eesti meedias jaga-

tava info vähest relevantisust nende igapäevases elus. Samuti peeti mõjutajaks isiklikku kontakti Eestiga. Korduvalt avaldati arvamust, et Eesti meedia ei näita väliseestlaste kogukondade vastu üles piisavat huvi, mistõttu on väliseestlaste huvi Eesti meediat jälgida väike. Kogukonna liikmete Eesti meediat kasutamist mõjutab uuringus osalejate hinnangul ka keelebarjäär ehk piisava eesti keele oskuse puudumine.

Kirsi Pruudel. Kalorilugemise rakenduste tajutav mõju kasutajate heaolule MyFitnessPal'i ja Elisa Elustiili näitel (juh. Katrin Tiidenberg), <https://www.etera.ee/zoom/198692/view?page=1&p=separate&search=Kirsi%20Pruudel&tool=search>.

Töö eesmärgiks oli uurida, millisena tajuvad inimesed nutirakenduse abil kalorilugemise mõju oma heaolule ehk milline on rakenduse vahendusel kalorite lugemise ja inimese üldise heaolu tajutud seos. Töös esitati kaks uurimisküsimust: a) millised on inimeste kogemused rakenduse vahendusel kalorite lugemise ja b) milline on rakenduse vahendusel kalorite lugemise ja inimese üldise heaolu tajutud seos. Töö peamiseks teoreetiliseks lähtepunktiks oli tervisepüüdlus, mille kohaselt suurem vastutus kanda hoolt oma tervise eest suunab inimesi sotsiaalselt heakskiidetud käitumisviisidele. Rakenduste kasutamise põhjuseid ja eesmärke selgitasin enesejälgimise ja tehnoloogia lubavuste põhjal. Andmekogumiseks kasutati kahte meetodit. Töö esimene pool seisnes rakenduste Elisa Elustiil ja MyFitnessPal walkthrough ehk läbiproovimise meetodil põhinevas analüüsis. Magistr töö teises osas viidi läbi intervjuud kasutajate ja spetsialistidega (11 intervjuud).

Uuringu tulemuste põhjal saab väita, et kalorite lugemise rakendused kujundavad inimeste igapäevaelu. Rakenduse retoorika ja kasutajate arvamus kohaselt on rakendus tööriist, mis võimaldab enesejälgimise abil saavutada endale seatud eesmärgid: madalam kehakaal, suurem lihasmass, parem tervis. Sellest järeldub, et kontroll toidu üle aitab kalorirakenduste kasutajate hinnangul saavutada tervislikkust, mis omakorda aitab vältida suuri terviseprobleeme ning toetab üldist heaolu. Rakenduse peamised tajutud lubavused on kontrollitunde saavutamine, turvatunde loomine, tarbimiskäitumise suunamine. Uuringu tulemuste põhjal saab järeldada, et kalorilugemise rakendused võivad olla nii heaolu soosivad kui seda pärssivad. Rakenduse kasutamise kaasnep kontroll aitab luua turvatunnet, et inimene käitub õigesti, saavutab endale seatud eesmärgid ning parandab seeläbi oma tervist. Samas

võib toidu kontrollimine ja rakenduse kasutamine muutuda obsessiivseks, pärssides kasutaja heaolu.

Kristi Ainen. Teadlased ekspertidena Postimehe ja ERRi artiklites ohtude, riskide ja kriiside kontekstis (juh Esta Kaal), <https://www.etera.ee/zoom/198657/view?page=1&p=separate&search=Kristi%20Ainen&tool=search>.

Magistritöö eesmärgiks oli kujundada korras- tatud arusaam teadlaste kui ekspertide autorluses avaldatud meediasisu hetkeseisust ohtude, riskide ja kriiside kontekstis. Kultuurikesksest lähenemisest lähtuv meediasisu analüüs loob uut väärtust teaduskommunikatsiooni käsitluse. Ülevaade selle kohta, milliste teadusvaldkondade esindajate autorluses on meediasisu avaldatud (kes räägib ja millest), täiendab teadmisi teadlaste meedias osalemise kohta. Uurimiseesmärgi täitmiseks analüüsiti viimase viie aasta jooksul, ajavahemikul alates 27. veebruarist 2017 kuni 1. märtsini 2022 veebiväljaannetes arvamus.postimees.ee ja err.ee teadlaste autorluses ilmunud arvamusartikleid ohte, riske ja kriise puudutavatel teemadel. Andmeanalüüsimeetoditena kasutati kontentanalüüsi ja kvalitatiivset tekstianalüüsi. Uurimisküsimused olid: 1) kui palju ning milliste asutuste ja teadusvaldkondade esindajate autorluses on viimase viie aasta jooksul veebiväljaannetes arvamusartikleid ilmunud; millised teemakategooriad on enim käsitlemist saanud; 2) millistest ohtudest, riskidest ja kriisidest on räägitud; millised on artiklites väljajoonistunud märksõnakasutused ning millised on iseloomulikumad läbivad teemadeülesed narratiivid; 3) kuidas ilmnevad kultuurikeskne lähenemine ja selle elemendid (kogemused, identiteet, narratiiv, emotsioonid) teadlaste autorluses ilmunud arvamusartiklites.

Magistritöö tulemustes leidsin, et viimase viie aasta jooksul on arvamus.postimees.ee ja err.ee veebiväljaannetes teadlaste autorluses artikleid ilmunud suhteliselt regulaarselt ning tõusvas joones. Peamiselt on ilmunud lugusid ühiskonnateaduste ja kultuuri valdkonna teadlastelt, kes on enim astunud ka väljapoole oma teaduse piiridest ja võtnud sõna erinevates teemavaldkondades.

Laura Jaansen. Sisuloome praktikad Eesti meestejalgpalli kõrgliigaklubide sotsiaalmeedias (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/198669/view?page=1&p=separate&search=Jaansen&tool=search&view=453,733,1720,816>.

Paljud jalgpalliklubid kasutavad sotsiaalmeediat

selleks, et jagada erinevat tüüpi teavet alustades meeskonda puudutavatest teadetest ning lõpetades nostalgilise alatooniga piltidega. Peamine põhjus, miks jalgpalliklubid sotsiaalmeedias tegutsevad, seisneb soovis tugevdada fännidega loodud sidet ning kutsuda juurde uusi poolehoidjaid. Mitme klubi jaoks on oluline ka turunduslik aspekt. Sealjuures erineb sporditurundus oma loomult teistest turundusvaldkondadest, omades nii plusse kui ka miinuseid. Töö uuris, kuidas toimivad sotsiaalmeedias Premium liiga ehk Eesti meestejalgpalli kõrgliigaklubid. Milline on see sisu, mis jõuab Premium liiga klubide Facebooki lehele ning millise eesmärgiga teavitust tehakse? Uuriti ka seda, milliseid sõnumeid peamiselt edastatakse ning kuidas seda tehakse. Premium liiga klubide Facebooki lehtedele postitatud sisu analüüsimisel selgus, et keskmiselt teevad klubid 1-2 postitust päevas. Kõige enam loodi postitusi, mis koosnevad tekstist ja pildist. Sisutüübina oli kõige tihedamini kasutusel just uudiste ja faktidega seotud lood, mis hõlmasid näiteks teadet uuest mängijast või saabuvast mängupäevast. Brändingu seisukohalt kasutati märkimisväärselt ka kujundatud postitusi, mis olid loodud klubidele omaseid elemente kasutades: värvipalett, logo, font. Uurimuse teises osas selgus, et enamasti on sisu loomise eesmärgiks teenindada oma fänne, jagada neile olulist teavet. Klubide sotsiaalmeediakanalitele sisu loovad isikud tõid välja ka kogukonna kaasatuse ning tunnustamise vajalikkuse, turunduslikud nüansid ja selle, et sisu loomine on EJLi poolt kohustuslikuks tehtud. Rõhutati, et jalgpalli kõrval on oluline näidata ka tavaelu ehk postituste tegemisel on eesmärgiks ka klubi mõjukuse kasvatamine.

Natalja Matvejeva. Promoty vahendusplatvormi kasutamine suunamudijate turundustegevuses (juh Tiina Hiiob), <https://www.etera.ee/zoom/198661/view?page=1&p=separate&search=Matvejeva&tool=search&view=0,0,2481,3177>.

Magistritöö peamiseks eesmärgiks oli välja selgitada ning kaardistada kasutegureid ja riske vahendusplatvormi töös, lähtudes nii brändide esindajate kui suunamudijate vaatest. Samuti oli töö eesmärgiks kaardistada arenguvõimalusi vahendusplatvormi jaoks Eesti turul. Magistritöö raames viidi läbi kümme intervjuud nii vahendusplatvormi Promoty esindajaga kui ka brändide esindajate ja suunamudijatega. Tööst selgus, et suunamudijate seas oleks ennekõike vajalik teha teavitustööd selles osas, kuidas toimib Eesti ja ELi maksukeskkond. Tihti ei ole

nende platvormide kasutajad lugenud kasutustingimusi ning ei saa väga hästi aru, kuidas toimuvad rahaga seotud protsessid. Üllatuslikult selgus ka et hetkel on paljud platvormid keskendunud ennekõike väiksematele suunamudijatele, samas suuremad tegijad on pigem vaeslapse osas. Edukaks tegevuseks tuleks Promoty-sugustel platvormidel kaasata ka rohkem erinevaid sotsiaalmeediakanaleid, et olla aktiivsem nii brändidele kui erinevates kaalukategooriates suunamudijatele.

Ajakirjanduse eriala bakalaureusetööd 2022

■ Anita Avakova. Seksistlik retoorika Kaja Kallase meediakajastustes 2021 ilmunud Eesti Päevalehe, Eesti Ekspressi ja Postimehe artiklite näitel (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/199083/view?page=1&p=separate&search=Avakova&tool=search&view=403,577,1860,882>.

■ Anett Bergström. Poliitilise skandaali ülesehitus ja areng Õhtulehes Mailis Repsi juhtumi näitel (juh Priit Hõbemägi), <https://www.etera.ee/zoom/199114/view?page=1&p=separate&search=Bergstr%C3%B6m&tool=search&view=193,839,2280,1081>.

■ Jelizaveta Belikova. Teleuudiste sarnasused ja erinevused eesti- ja venekeelsetes „Aktuaalse kaamera“ saadetes (juh Priit Hõbemägi), <https://www.etera.ee/zoom/199107/view?page=1&p=separate&search=Jelizaveta%20Belikova&tool=search&view=0,0,2480,3136>.

■ Vitali-Dmitri Bestšastnõi. Intervjuu läbiviimine jutusaates Urmas Oti „Teletutvuse“ näitel (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/199411/view?page=1&p=separate&search=Best%C5%A1astn%C3%B5i&tool=search&view=0,0,2484,3509>.

■ Stiina Kartsepp. Spordiajakirjanike enesetsensuur sportlasi puudutava konfliktse info avaldamisel meedias (juh Priit Hõbemägi), <https://www.etera.ee/zoom/199109/view?page=1&p=separate&search=Stiina%20Kartsepp&tool=search&view=0,0,2484,3204>.

■ Maria Kottsova. Lähisuhtevägivalla konstrueerimine 2013–2019 Eesti Ekspressis, Eesti Päevalehes

ja Õhtulehes ilmunud tekstide näitel (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/188525/view?page=1&p=separate&search=Maria%20Kottsova&tool=search&view=0,0,2481,3472>.

■ Marion Lehes, Eesti ajakirjanike töömeetodid ahistamisjuhtumite käsitlemisel (juh Priit Hõbemägi), <https://www.etera.ee/zoom/199065/view?page=1&p=separate&search=Marion%20Lehes&tool=search&view=0,0,2484,2432>.

■ Henrik Laever. Eesti väikeste spordiportaalide majandusliku toimetuleku strateegiad ja iseloomulike tunnuste analüüs (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/199124/view?page=1&p=separate&search=Henrik%20Laever&tool=search&view=0,207,2481,3301>.

■ Laura-Marleene Jefimov. Üldsuse osalemise vastased strateegilised hagid ja hagiähvardused uurivate ajakirjanike tööpraktikates (juh Külli-Riin Tigasson), <https://www.etera.ee/zoom/199130/view?page=1&p=separate&search=Jefimov&tool=search&view=0,123,2550,3178>.

■ Bret Gregor Maidre. 16–24aastaste noorte audio-

visuaalse sisu tarbimisharjumused ning ootused voogedastusplatvormi Jupiter sisuvalikule ja kasutajamugavusele (juh Andres Kõnno), <https://www.etera.ee/zoom/199125/view?page=1&p=separate&search=Maidre&tool=search&view=0,0,2479,2444>.

■ Joonatan Pärn. Töö- ja eraelu piiride konstrueerimine ajakirjanduses Mailis Repsi meediakajastuse 2017–2021 näitel (juh Külli-Riin Tigasson), <https://www.etera.ee/zoom/199079/view?page=1&p=separate&search=Joonatan%20P%C3%A4rn&tool=search&view=0,41,2484,3468>.

■ Sten Talivee. Eesti tõsieluseriaalides osalenud persoonide sarjajärgne karakteril põhinev brändiloom ja nähtavus meedias (juh Arko Olesk), <https://www.etera.ee/zoom/199085/view?page=1&p=separate&search=Sten%20Talivee&tool=search&view=0,169,2484,3340>.

■ Carolin Liis Tamm. Ajakirjanike intervjuueerimise meetodid – soovid ja tegelikkus (juh Külli-Riin Tigasson), <https://www.etera.ee/zoom/199098/view?page=1&p=separate&search=Carolin%20Liis%20Tamm&tool=search&view=0,296,2550,3005>.

